

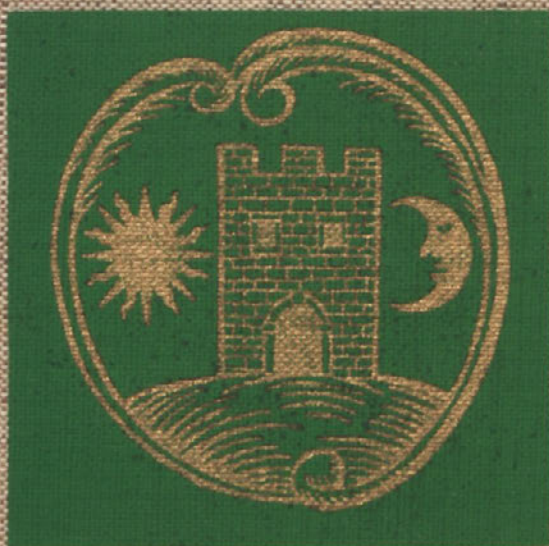
Schloß

AV

ORMOŽ
SKOZI
STOLETJA
II

M

ORMOŽ SKOZI STOLETJA II

ORMOŽ 1983

ORMOŽ SKOZI STOLETJA II

IZDALA SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

Za strokovno in znanstveno vsebino prispevkov
odgovarjajo avtorji.

Uredil: Peter KLASINC

Oblikovano in razmnoženo: Černel – Rogina, Radizel,
62312 Orehova vas v sodelovanju z MIP – PE Maribor.
Vezava: Grafički zavod Hrvatske

Izdano v nakladi 2000 izvodov.

S-4565-N-d
25.1.1984

OB IZDAJI ZBORNIKA ORMOŽ SKOZI STOLETJA II.

*Deset let mineva od izdaje prvega Zbornika Ormož skozi stoletja. Že takrat, pred deseti-
mi leti, ob praznovanju 700 – letnice Ormoža je bilo jasno avtorjem in drugim, ki so pri
nastajanju zbornika sodelovali, da bo začeto delo potrebno nadaljevati. Nemogoče je
namreč, da bi pri takšni zasnovi zbornika lahko v celoti in temeljito predstavili vso
zgodovinsko podobo in pestrost življenja, dela in običaje ljudi v teh krajih.*

*Zato smo se odločili, da po desetih letih pripravimo izdajo Zbornika Ormož skozi sto-
letja II., v katerem nadaljujemo z zapisovanjem in predstavljanjem bogate ormoške zgo-
dovine. Nismo imeli prevelikih ambicij, zbornik predstavlja le poskus prikazati, kolikor
je pač mogoče vemo in izčrpno, pomembna odkritja izpred tri tisoč let in zgodovinsko
arhivska odkritja do II. svetovne vojne, obdobje narodnoosvobodilne vojne in povojni
razvoj. Vse nas je vodila samo ena želja – ohraniti in iztrgati pozabi tisto nekdanjo po-
dobo krajine in ljudi, ki jo premalo poznamo in ki je bila včasih mnogo bolj pristna in
lepša, kot je današnja. Kolo časa se neusmiljeno vrti naprej, spomini bežijo, se izgublja-
jo in se le redkokdaj vrnejo v svoji prvotni popolnosti.*

*Generacijam, ki bodo še živele tod, poskušamo predstaviti delček iz bogate zgodovinske
preteklosti ormoškega območja. To je naš dolg ljudem in pokrajini, kjer sta človek in
zemlja stoletja združena in povezana s trdim delom.*

*Želeli smo, da bi vsak, ki bo prebiral in spoznaval preteklost teh krajev, znal mnogo
bolj ceniti ves razvoj in doseženi napredek. Želeli smo vzbuditi ponos in navezanost
na to zemljo in ljudi, na čudovite vinske griče, na katerih so včasih stale s slamo krite
bele zidanice in kot plašne golobice zrle tja delač proti pomurskim in dravskim ravni-
nam ter od zunaj zgledale mnogo bolj veselo in srečnejše, kot je bilo življenje v njih.*

*Zidanice in blatni, zaprašeni kolovozi, ki so vodili do njih, počasi izginjajo, izginja tudi
že spomin na te svojevrstne spomenike naše nedavne preteklosti.*

Še bolj pa spomin blede, kadar poskušamo obujati utrip življenja davno preteklih stoletij. Zato je bilo vredno poskusiti in tvegati tudi kakšen očitek, češ da zdaj ni čas za zbornike, da kultura lahko počaka, dokler ne premagamo gospodarskih težav. Pa vendarle moramo razmišljati tudi drugače. Stabilizacije ne bomo dosegli s štednjo v kulturi, ampak predvsem z njeno pomočjo. Postajamo čedalje bolj prazni, potrošništvo nas počasi ugonablja in zapolnjuje vse koticke našega življenja in dela. Zato je potrebno napraviti vse, da bo kultura postala potreba našega življenja in dela, ne pa nekaj izjemnega. Tudi iz tega razloga smo vztrajali in upamo, da smo uspeli.

Mnogo truda in časa je bilo vložnega v pripravo zbornika, zato pristrčna hvala vsem avtorjem in ostalim sodelavcem, ki so se prebijali skozi obsežno zgodovinsko gradivo in ga pripravili ter uredili za objavo. Hvala tudi vsem kolektivom, organizacijam in skupnostim, ki so s prednaročilom omogočili izdajo Zbornika Ormož skozi stoletja II.

Zbornik je posvečen tudi spomину na profesorja Antona Klasinca, ki mu gre topla zahvala za življenjsko delo na področju odkrivanja in urejanja arhivskega gradiva, ki priča o preteklosti našega območja.

Ob zahvali tistim, ki so si prizadevali za izdajo zbornika, naj bo vsem največje priznanje tudi spoznanje, da so prispevali svoj delež pri sestavljanju bogatega mozaika ormoške preteklosti.

V Ormožu, novembra 1983

Tone LUSKOVIČ
predsednik skupščine občine
O R M O Ž

Andrej FEKONJA,
ravnatelj,
Zgodovinski arhiv Ptuj

PREGLED ARHIVSKE DEJAVNOSTI NA ORMOŠKO-PTUJSKEM OB- MOČJU V LUČI DELA PROFESORJA ANTONA KLASINCA

Članek govori o delu in pomenu profesorja Antona Klasinca, prvega ravnatelja Zgodovinskega arhiva v Ptuj. S svojim več kot dvajsetletnim delom je odločilno vplival na razvoj ptujskega arhiva in arhivske dejavnosti na ormoško-ptujskem območju.

Slovensko ozemlje je glede arhivske dejavnosti doživljalo podobno usodo kot ostale avstrijske dežele, saj je vse do konca I. svetovne vojne bilo v sklopu avstrijske države. Zato ni čudno, da so obstajali arhivi v privatnih rokah v posesti bodisi graščin ali samostanov ali pa v posesti deželnih knezov in posameznih dežel. Za sedanje ormoško-ptujsko območje lahko ugotovimo, da je predvsem starejše arhivsko gradivo doživljalo podobno usodo kot gradivo v ostali Sloveniji, se pravi, da se je arhivsko gradivo zbiralo bodisi v sklopu graščinskih ali cerkvenih arhivov ali pa v sklopu dežel. Z ustanovitvijo štajerskega Deželnega arhiva v Gradcu v drugi polovici 19. stoletja je le-ta začel zbirati arhivsko gradivo tudi na ormoško-ptujskem območju. V začetku 20. stoletja se mu je pridružil tudi graški namestniški arhiv, in kar je še posebej pomembno, leta 1893 v Ptuj ustanovljeno Muzejsko društvo. Zbiranja arhivskega gradiva so se lotevali tudi posamezni entuziasti, ki so delovali pri mariborskem Zgodovinskem društvu za slovenski Štajer (od 1903. leta). Pomembno prelomnico za ormoško-ptujsko območje pomeni konec I. svetovne vojne, saj se je dotodanje zbiranje arhivalij, ki je temeljilo na izključno ljubiteljski osnovi, še razmahnilo. Z ustanovitvijo Mestnega Ferkovega muzeja v Ptuj je le-ta prevzel od ptujskega Muzejskega društva tudi nalogo zbiranja arhivskega gradiva in si je bodisi z nakupi bodisi z darovi pridobil predvsem nekatere posamezne arhivalije starejšega izvora kot gradivo raznih društev in korporacij, npr. Narodna čitalnica, Orel, Sokol, Prostovoljno gasilsko društvo, Glasbeno društvo, nadalje gradivo posameznikov, nekaj pesmaric, razna učna pisma, gradivo plemiške rodbine Diensberg iz Koga nad Središčem ter drugo gradivo.

Hud udarec zbiranju arhivskega gradiva povzroči na ormoško-ptujskem območju II. svetovna vojna, ko je vse zasedeno ozemlje spodnje Štajerske prišlo ponovno v območje graškega arhiva. Takoj po okupaciji leta 1941 so graški arhivski delavci začeli evidentirati starejše še neprevzete registrature in jih vskladiščevati v Mariboru, Celju in Ptuj, odkoder so jih v letu 1943 in 1944 prepeljali v zasilno skladišče na zgornjem Štajerskem. Posebno skrb so okupacijske oblasti posvečale matičnim knjigam v okviru državnega rodoslovnega urada (Reichssippenamt). Ob teh akcijah so uslužbenci graškega arhiva s področja ormoško-ptujskega okoliša zbrali precej gradiva župnij, za katerim pa je, razen malega ostanka, izginila vsaka sled.

Po koncu II. svetovne vojne prevzame nalogo zbiranja arhivskega gradiva ptujski Mestni muzej, ki v letu 1947 uredi do tedaj zbrano arhivsko gradivo. Pomembno prelomnico za arhivsko dejavnost na območju ptujskega okraja, ki je v glavnem vključeval ozemlje današnjih občin Ormož in Ptuj, pa pomeni leto 1953.

Profesor Anton Klasinc

Okrajni ljudski odbor Ptuj je ob 60-letnici ptujskega Muzejskega društva omogočil pri ptujskem muzeju nastavitve enega honorarnega uslužbenca, katerega naloga je bila osnovno urejanje do tedaj zbranega arhivskega gradiva. Že s 1. januarjem 1954. leta se je pri Mestnem muzeju v Ptuj po odločbi Okrajnega ljudskega odbora nastavljal kot arhivar prof. Anton Klasinc. Ta nastavitve je imela izreden pomen za nadaljnji razvoj arhivske dejavnosti na ptujsko-ormoškem območju.

Profesor Anton Klasinc, ptujski rojak iz Dragonje vasi pri Cirkovcih na Zgornjem Dravskem polju, se je v svojem 46. letu življenja prvič začel načrtno ukvarjati z zbiranjem in urejanjem arhivskega gradiva. Solidno znanje tujih, predvsem klasičnih jezikov in nemščine ter zgodovine, si je začel kot skromen kmečki fantič (sam nekje pravi, da je njihovo posestvo obsegalo pol "grunta" na prodnatem Ptujskem polju in da so njegovi starši v težkih gospodarskih razmerah od osmih kar tri otroke poslali v šole) po osnovni šoli nabirati na klasični gimnaziji v Mariboru, kjer je z odličnim uspehom maturiral 1927. leta. Po štirih letih študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani je oktobra 1931. leta z odličnim uspehom diplomiral ter leta 1937 opravil profesorski izpit iz klasičnih jezikov in starejše zgodovine. V težkih razmerah predvojne gospodarske krize in politične diktature je bil šele 1934. leta nastavljen kot suplent na klasični gimnaziji v Ljubljani,

odkoder je bil v jeseni 1935. leta premeščen na klasično gimnazijo v Mariboru, kjer je poučeval vse do nemške okupacije. 1. julija 1941. leta so Nemci petčlansko družino profesorja Klasinca izselili v Srbijo, kjer je sprva delal kot ročni delavec, v letu 1942 pa je dobil službo na gimnaziji v Čačku. Po vrnitvi v Slovenijo je poučeval na mariborskih gimnazijah, predvsem na klasični gimnaziji. Njegovi dijaki se ga spominjajo kot zelo resnega in strogega, a izredno pravičnega in poštenega profesorja, ki jih je veliko naučil.

Kot že omenjeno je profesor Klasinc 1. januarja 1954. leta nastopil službo arhivarja pri Mestnem muzeju v Ptuju, kjer se je skupno z do tedaj zaposlenim honorarnim uslužbencem Mirkom Majcnom lotil zamudnega urejanja doslej zbranega arhivskega gradiva. Tako se je doslej prvič začelo z načrtnim urejanjem in zbiranjem pisanih dokumentov za ormoško-ptujsko območje.

Zaostanki na področju arhivske dejavnosti na ormoško-ptujskem območju so bili v primerjavi z drugimi območji velikanski. Kljub temu pa ugotavljamo, da se jih je arhivar profesor Klasinc pogumno lotil. Poslej se je njegovo delovno področje iz prej čisto pedagoškega preusmerilo na izrazito arhivsko področje, ki ga je več kot dvajset let v celoti osvojilo. Njegova dejavnost je poslej prvenstveno usmerjena v organizacijsko učvrstitev ptujskega arhiva in arhivistično strokovno delo.

Organizacijska učvrstitev ptujskega arhiva

Že v letu 1954 se je začelo razmišljati, da bi se arhivski oddelek pri Mestnem muzeju v Ptuju osamosvojil v samostojen arhivski zavod. Prvega julija 1954. leta je takratni Okrajni ljudski odbor Ptuj na ločenih sejah obeh zborov sprejel sklep o ustanovitvi Okrajnega arhiva Ptuj, katerega predmet poslovanja bi bilo "zbiranje, urejanje, vodenje in čuvanje državnega arhiva". Do ustanovitve ptujskega Okrajnega arhiva pa ni prišlo, ker je Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije v Ljubljani zadržal izvršitev sklepa Okrajnega ljudskega odbora in ta je bil zato prisiljen preklicati svoj sklep o ustanovitvi arhiva. Prizadevanja za ustanovitev samostojnega arhivskega zavoda v Ptuju s tem niso zamrla in so se predvsem po zaslugi profesorja Klasinca nadaljevala, dokler ni Ljudski odbor mestne občine Ptuj 24. marca 1955. leta sprejel sklep o ustanovitvi Mestnega arhiva v Ptuju, katerega delovno območje je bilo s pooblastilom takratnega Državnega arhiva LR Slovenije opredeljeno na vse ozemlje takratnega Okrajnega ljudskega odbora Ptuj, se pravi na teritorij, ki je skoraj identičen ozemlju današnjih občin Ormož in Ptuj. Za prvega ravnatelja Mestnega arhiva v Ptuju (ki se s prevzemom soustanoviteljskih pravic občine Ormož v letu 1962 preimenuje v Zgodovinski arhiv Ptuj) je bil imenovan profesor Anton Klasinc, ki se je poleg strokovnega dela, ki mu je ves čas pomenilo primarno okupacijo, z izredno zavzetostjo lotil tudi organizacijske učvrstitve ptujske arhivske ustanove. Z veliko delavnostjo in vztrajnostjo je z leti uspelo ravnatelju Klasincu učvrstiti ptujski arhiv v prostorskem in kadrovskem smislu, kar je bila solidna osnova za nadaljnje vsestransko strokovno delo.

Arhivistično strokovno delo

Poglavitno torišče vseh Klasinčevih prizadevanj je bilo poslej strokovno delo, ki ga lahko razdelimo na tri področja:

- a) pregled, popis in ureditev obstoječih arhivskih fondov,
- b) evidentiranje ormoško-ptujskega gradiva v drugih arhivih doma in v tujini,
- c) kultumoprosvetno, raziskovalno ter publicistično delo.

a) Pregled, popis in ureditev obstoječih fondov

Ob svoji ustanovitvi je imel Mestni arhiv v Ptuju šest skupin arhivskih fondov, in sicer:

- stare listine od 15. stoletja dalje (1405–1827) in rokopisi (38 rokopisnih knjig in kronik);
- cerkveni in samostanski arhivi (120 knjig, 220 fasciklov iz 17. in 20. stoletja);
- arhivska zbirka Muzejskega društva v Ptuju (20 knjig, 65 fasciklov iz 19. in 20. stoletja);
- arhiv (registratura) Mestne občine Ptuj (394 knjig, 363 fasciklov od 1880 – 1941);
- graščinski arhiv Herbersteinov (865 knjig, 510 fasciklov);
- sodni arhivi (stara zemljiška knjiga okrajnih sodišč v Ptuju in Ormožu, 1238 knjig in 114 fasciklov).

Delovni prostor ptujskega arhiva pred ureditvijo.

Od tega gradiva so bili najštevilnejši graščinski arhivi iz Hrastovca, ptujskega gradu, Gornje Lendave in Vurberka, sodni arhivi ptujskega in ormoškega okrajnega sodišča in registratura ptujske mestne občine. Skupno je imel v letu 1955 ptujski Mestni arhiv 1740 uradnih knjig in 2150 fasciklov s približno 650.000 dokumenti. Od tega je več kot 50 % gradiva prišlo v arhiv po II. svetovni vojni v več ali manj razsutem stanju. To obsežno in dragoce—no gradivo je pomenilo že na samem začetku arhivskega dela profesorja Klasinca zanj svojevrsten izziv. Dela se je lotil z veliko vnemo, prizadevnostjo in temeljitostjo. Pri delu mu je polnih pet let bil v pomoč le honorarni arhivski referent, tako da je večina vsega strokovnega in upravnega dela ležala v začetku na ramenih arhivarja Klasinca.

Že v letu 1954, še v okviru arhivskega oddelka pri Mestnem muzeju v Ptuj, so bili pre—gledani in delno urejeni fondi cerkvenih arhivov, predvsem pa se je profesor Klasinc lotil zelo pomembnega gradiva Zemljiške knjige za sodni okraj Ptuj in Ormož. Tako imenovane gruntne knjige so bile v uporabi na okrajnem sodišču vse do leta 1882 in so bile nastav—ljene na osnovi starejših knjig in rektifikacijskih urbarjev v prvih desetletjih 19. stoletja obenem z urejevanjem in vzpostavitvijo novega, tako imenovanega franciscejskega kata—stra. Že ob samem urejanju tega gradiva je profesor Klasinc začel z zbiranjem podatkov o nekdanjih gosposčinah in zemljiški gosposki na teritoriju ptujskega okraja, pri čemer je hotel predvsem ugotoviti pripadnost posameznih vasi določenim gosposčinam, ne da bi se pri tem spuščal v podrobno proučevanje tega vprašanja.

V mesecu oktobru 1954. leta je začel profesor Klasinc urejevati zemljiške knjige in pri—padajoče zbirke listin za sodni okraj Ormož. Vseh knjig je bilo nad 200 in so pripadale 22 različnim zemljiškim gosposkam, iz česar je razvidno, da je bila zemljiška posest v vinorodnem predelu ormoškega okraja zelo razdrobljena. Značilno je zlasti to, da so ime—le tukaj mnogo podložnikov gosposčine z območja nekdanje srednje in zgornje Štajerske (Trautenfels, Altottersbach, Fryberg, Frauheim, Grotenhafen, Masenbergss, Kahlsdorf). Tako lahko po doslej znanih podatkih ugotovimo, da je mesec oktober 1954. leta tisti čas, ko se s strokovnim arhivističnim pristopom začne načrtno urejati arhivsko gradivo z območja ormoške občine v enem od slovenskih arhivov.

Že pred letom 1955 se je posebej zaostriło vprašanje hrastovških arhivalij, ki so bile v sklopu Herbersteinovega arhiva v Ptuj in jih je po osamosvojitvi od Pokrajinskega mu—zeja v Mariboru (1. januarja 1952) začel zahtevati zase mariborski arhiv, ki je bil takrat formiran kot državni arhiv LRS — podružnica Maribor. Vprašanje izredno dragocenega hrastovškega gradiva je za mlado arhivsko ustanovo v Ptuj in še posebej za njenega arhi—varja in ravnatelja profesorja Klasinca predstavljalo osrednje, ne zgolj prestižno, ampak tudi strokovno vprašanje pristojnosti posameznih arhivalij. Že 12. julija 1954. leta je tajništvo za prosveto in kulturo OLO Ptuj imenovalo posebno komisijo strokovnjakov, ki je ugotovila:

1. "Arhivalije hrastovškega arhiva predstavljajo del arhivskega materiala, ki je nastal iz poslovanja gosposčine Hrastovec. Starejši del arhiva, o katerem govori že Janisch (Topogr. statist. lexikon der Steiermark), je razen starih urbarjev verjetno že med I. svetovno vojno našel pot v Gradec.

Gosposčina Hrastovec je združevala veliko zemljiško posest, ki se je v začetku 19. stoletja razprostirala na področje poznejših sodnih okrajev Sv. Lenart, Maribor levi breg, Ptuj, Cmurek, Gornja Radgona in Ormož. Skupna uprava te posesti je bila na gradu Hrastovec.

2. Grad Hrastovec s posestjo, ki jo je združevala gosposčina Hrastovec, je prišel v last plemiške rodbine Herberstein s poroko hčerke poslednjega hrastovškega gospoda Ulricha von Gutenhaaga s Henrikom Herbersteinom leta 1409.

Od tega časa so bili Herbersteini lastniki gosposčine Hrastovec skozi 400 let, dokler ni leta 1802. prišlo posestvo v roke bratov Pauer iz Gradca.

Med I. svetovno vojno je kupil grad Hrastovec in posestvo grof Herberstein – Proskau, lastnik ptujskega gradu. Vse do leta 1945 so bili ptujski Herbersteini tudi lastniki Hrastovca.

3. Na ptujskem gradu se nahaja arhiv celotne zemljiške posesti fevdalne rodbine Herberstein, v kolikor se je nahajala ta posest na slovenskem oziroma jugoslovanskem državnem ozemlju.

Ta arhiv so dali Herbersteini po I. svetovni vojni skrbno urediti in so v ta namen poklicali iz Gradca najboljše arhivske strokovnjake, med njimi tudi profesorja dr. Pircheggerja, ki je tudi osebno uredil in katalogiziral arhiv s Hrastovca.

Vihra II. svetovne vojne je tudi ta arhiv močno prizadela, vendar se je takoj po vojni uredil njegov najvažnejši del.”

Iz zgornjih ugotovitev sledi, kot je ugotovila komisija, da predstavlja hrastovski arhiv samo del celotnega arhiva zemljiške posesti Herbersteinov na nekdanjem slovenskem Štajerskem in je zaradi tega bilo potrebno uvrstiti arhiv nekdanje gosposčine Hrastovec kot sestavni del arhiva zemljiške posesti grofov Herbersteinov v severovzhodni Sloveniji.

Vprašanja arhivalij z gradu Hrastovec je v decembru 1954. leta obravnaval tudi Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije. Imenoval je posebno komisijo, ki so jo sestavljali: akademik profesor dr. Milko Kos kot predsednik, kot člani pa dr. Pavle Blaznik, znanstveni sodelavec Državnega arhiva LR Slovenije, profesor Janko Glaser, ravnatelj Študijske knjižnice v Mariboru in profesor Jože Košar, ravnatelj Klasične gimnazije v Mariboru.

Imenovana komisija je imela nalogo ugotoviti, ali spadajo arhivalije z gradu Hrastovec v mariborski ali ptujski arhiv. Pri tem naj bi po naročilu Sveta za kulturo LR Slovenije upoštevala provinienco in vsebino teh arhivalij, njihovo ureditev ter zaščito.

14. aprila 1955. leta je komisija v Ptuj pregledala Hrastovške arhivalije, vendar v daljši diskusiji ni mogla priti do končnega sklepa. Ugotovila pa je, da so arhivalije urejene, zaščitene, shranjene na primernem prostoru in pod skrbnim varstvom novoustanovljenega Mestnega arhiva v Ptuj. Na temelju ločenih mnenj članov komisije je Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije pozval Državni arhiv LRS v Ljubljani, naj on kot najvišja strokovna ustanova odloči sporno vprašanje.

20. maja 1955 je Državni arhiv LR Slovenije odločil, da ostanejo hrastovške arhivalije v ptujskem Mestnem arhivu in podprl svojo odločitev s tehtnimi argumenti. Enako stališče je zavzel tudi Svet za prosveto in kulturo LRS, ki je 16. julija 1955 odločil, da ostanejo hrastovške arhivalije v Mestnem arhivu v Ptuj.

Physk. DA-D
(V.)

JZEK: latinski

DATUM: 1280, julij 18., Salzburg;

IZSTAVITELJ: Friderik Plujski

NASLOVNIK: (Friderik, salzb. nadškof)

1. Spornost...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...
11. ...
12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...
57. ...
58. ...
59. ...
60. ...
61. ...
62. ...
63. ...
64. ...
65. ...
66. ...
67. ...
68. ...
69. ...
70. ...
71. ...
72. ...
73. ...
74. ...
75. ...
76. ...
77. ...
78. ...
79. ...
80. ...
81. ...
82. ...
83. ...
84. ...
85. ...
86. ...
87. ...
88. ...
89. ...
90. ...
91. ...
92. ...
93. ...
94. ...
95. ...
96. ...
97. ...
98. ...
99. ...
100. ...

VESEBINA: I se odpove vseh zakletv do gradov in mesta Pluja, salzb. škofstva (Vojte) v Marki in pravice, da bi mu nadškofje
prez nadaljnjege dali v levo posest, ki so jo pridobi od salzb. vrazlov
Tudi ne bo več nadlegoval kolono na salzb. posestih.
On in njegovi dediči se bodo zadovoljili s Kastelanstvom (purchuta),
namreč z mestom in carino mesta, s carino feodskega sejma (in thelone
nudi magum), kakor je to določeno v listini, ki je o tem izdana. Ne bodo se
vmešavali v mestno sodstvo, v naloge in odstanitev s salzb. posesti, v vrade
davke, itd. Tudi ne bodo začeli vojne proti def. knezu ali sosedom
nazen, da se branijo proti napadom. ---
PEČAT: Ce hoče nadškof svati na gradov, se naj Kastelan nastani ta
čas kje drugje. Ce hoče, lahko ima tudi kaseo na gradov.

ORIGINAL: Vavstrij. drž. arhiv na Dunju

VELIKOST: prebriv Salzb. K-B IV n. 121/5.

FOTONEGATIV: v salzb. arhivju (f. 1322) v Gradcu

FOTOKOPIJA: v štaj. drž. arhivju v Gradcu. f. 95, 96. št. 1171

FOTOKOPIJA:

OBJAVE: Maribor, Isgr. I n. 957

19. v. line : " --- purchuta mihi decantata ego et heredes mei
contendi erimus, scilicet munda et theloneo piritajis
et iure, quod habet salzburgensis ecclesia in iuribus
mundanarum --- Insuper post prohibitionem archi-
episcopi qui suo tempore fuerit, domino tempore au-
vicinis nostris de ipsis munitionibus bella non
mevebimus, licet contra Ungaros defendere nos
possimus. --- Item si dominus archiepiscopus in castro
suo tempore recitare si voluerit, purchutarius meo
tempore in alio comodo se locabit; habiturus
etiam in castro granarium, si sue voluerit
voluntati --- "

MEMBE

V LITERATURI:

S to odločitvijo sta mlada arhivska ustanova v Ptujju in še posebej njen ravnatelj, profesor Anton Klasinc, dobila že na samem začetku pomembno strokovno verifikacijo za svoje nadaljnje delo.

Posebno skrb je profesor Klasinc posvečal starejšim arhivskim fondom. Načrtno se je že v letu 1955 lotil urejanja zbirke večinoma pergamentnih listin, ki zajemajo obdobje od 15. do 19. stoletja in se v glavnem nanašajo na podelitev sejemskih pravic v Ptujju in Ormožu, na posestne spore med fevdalci, na različne cesarske patente v zvezi s cehi ter na razna zaščitna pisma. Razen listinskega gradiva, za katero je s posebno skrbjo izdelal številne regeste, je profesorja Klasinca pritegovalo še gradivo urbarjev in rokopisnih knjig, od katerih so posebej pomembne kronike ptujskega dominikanskega in minoritskega samostana ter mestne kronike pa tudi rokopisne knjige ptujskega lokalnega zgodovinarja Simona Povodna. Notranje arhivsko urejevalno delo je profesorja Klasinca popolnoma zasedlo, saj je bila večina gradiva neurejena ali celo v razsutem stanju. Zato je moral opravljati poleg arhivističnih tudi dela arhivskega manipulanta in pomočnika. Vse do leta 1960 oziroma 1961 je bil edini redno zaposleni delavec v ptujskem arhivu. Šele v 60. letih se je s kadrovskega okrepitvami ptujskega arhiva lahko profesor Klasinc posvetil pravemu arhivskemu strokovnemu urejevalnemu delu. Posvečal se je predvsem starejšim upravnim registraturam ptujske in ormoške mestne občine, za kateri je s selekcijskim pristopom izdelal nad 3000 regestov. Zadnje gradivo, čigar urejanja se je lotil, je bil obsežen fond zemljiških gospostev, katerega jedro tvori Herbersteinov arhiv. Prvi njegovi poizkusi urejanja tega obsežnega fonda so se pričeli že po letu 1957, vendar zaradi preobilice drugega dela začete delo ni uspel nadaljevati vse do leta 1977, ko je bil že štiri leta upokojen. Toda bolezen in prezgodnja smrt (1979) sta mu preprečili ureditev tega dragocenega fonda, iz katerega je želel črpati dragocene podatke o gospodarski zgodovini fevdalnih veleposestev.

b) Evidentiranje ormoško-ptujskega gradiva v drugih arhivih, doma in v tujini

Že v letu 1956 je profesor Klasinc začel tudi z evidentiranjem gradiva na terenu ptujske in ormoške občine. Kot prvo je bilo pregledano gradivo vseh nekdanjih krajevnih ljudskih odborov na območju ptujskega okraja, katerih gradivo je ptujski arhiv prevzel v letu 1957. Prav tako sta bila v letu 1956 pregledana starejša občinska arhiva v Ormožu in Središču. Posebno skrb pa je arhivar Klasinc posvetil evidentiranju matičnih knjig na območju nekdanjega ptujskega okraja. Samo v letu 1956 je obiskal 19 občinskih in krajevnih uradov ter 30 župnišč, prevozil s kolesom več kot 400 km in evidencialno ter popisal 793 matičnih knjig.

V arhivu okrajnega sodišča v Ptujju je profesor Klasinc odkril 34 fasciklov zapuščinskih spisov gospostev s področja nekdanjega okrajnega sodišča v Ormožu 1810–1848. Po opravljenem popisu so bili ti zapuščinski spisi v celoti prevzeti v ptujski arhiv in priključeni stari zemljiški knjigi za sodni okraj Ormož. V letu 1957 je profesor Klasinc pregledal na območju ormoške občine številne registrature občinskih ljudskih odborov in krajevnih ljudskih odborov, pri čemer je odkril ostanke stare trške občine Središče. Z veliko prizadevnostjo je stikal po kletih in podstrešjih in odkrival arhivsko dokumentacijo ter tako rešil propada marsikateri dragoceni arhivski dokument. Tako je v letu 1959 v kletnih prostorih v Krempljevi ulici št. 2 v Ptujju zaščitil arhiv Odseka za upravo narodne imovine okrajnega ljudskega odbora Ptuj iz let 1945 – 1946, ki se nanaša na zaplenjena nemška posestva, kakor tudi gradivo, ki je bilo odkrito v kletnih prostorih ptujskega magistrata. Obsežna količina (4 kamioni) gradiva Uprave za dohodke, Trgovskega podjetja

Naproza, Mestnih podjetij Ptuj, Občinskega sindikalnega sveta, Mestnega odbora OF, ukinjenih Denarnih zavodov idr. je bila po zaslugi profesorja Klasinca rešena propada.

Načrtno in sistematično evidentiranje dokumentarnega gradiva in stalna prisotnost na terenu je imela tudi velik vzgojni pomen, saj so se ustvarjalci začeli zavedati pomena, ki ga ima arhivsko gradivo, ter pričeli skrbeti za ustrežnejšo hrambo in zavarovanje le-tega.

Poleg evidentiranja arhivskega gradiva na teritoriju nekdanjega ptujskega okraja je profesor Klasinc že leta 1957 začel z evidentiranjem gradiva v tujini, predvsem v avstrijskih arhivih. Tako je že istega leta proučil v štajerskem Deželnem arhivu v Gradcu nekatere pomembne fonde in oskrbel za ptujski arhiv 280 mikrofilmskih posnetkov pomembnih arhivalij (urbar gospodstva Vurberk iz leta 1496, reformirano ptujsko mestno pravo iz leta 1512, procesi proti čarovnicam iz 17. stoletja, urbar salzburške zemljiške posesti iz leta 1322 ter druge). Z evidentiranjem arhivskega gradiva v tujini je profesor Klasinc nadaljeval skoraj vsa naslednja leta vse do leta 1975. Rezultat tega njegovega dela je bogat fond fotoksero – in mikroteke v Zgodovinskem arhivu v Ptuju, ki obsega nad 16.000 posnetkov najpomembnejšega listinskega, urbarialnega in spisovnega gradiva kot vir za podrobne zgodovinske raziskave o mestih Ptuju in Ormožu in ptujsko-ormoškem okolišu.

Profesor Klasinc se je usmeril predvsem v evidentiranje tistega arhivskega gradiva z območja ptujske in ormoške občine, ki bi ga morala Avstrija (v skladu z arhivsko konvencijo, sklenjeno med Avstrijo in takratno kraljevino SHS 26. junija 1923. leta in leta 1958 podpisanim protokolom) vrniti Jugoslaviji. V skladu s konvencijo je šlo predvsem za tisto arhivsko gradivo, ki ga je Avstrija odnesla s svojih bivših in začasno okupiranih ozemelj med I. svetovno vojno oziroma po letu 1908 ter za arhive vseh upravnih organov s tega ozemlja. Po protokolu pa bi morala Avstrija vrniti vse arhivsko gradivo, zaplenjeno v času obeh vojn.

V nadaljevanju sledi pregled evidentiranega gradiva v tujih arhivih, ki ga je opravil profesor Klasinc:

Samostojne zbirke

1. Zbirke listin

V avstrijskem Državnem arhivu na Dunaju, štajerskem Deželnem arhivu v Gradcu in Centralnem arhivu nemškega reda na Dunaju je profesor Klasinc pregledal 437 listin iz obdobja od 860. do 1660. leta ter obogatil ptujski arhiv s 778 posnetki.

2. Zbirke rokopisnih knjig

V avstrijskem Državnem arhivu na Dunaju je pregledal salzburške komorne knjige s prepisi ptujskih listin iz let med 1246 in 1458 in popis posesti ptujskih gospodov iz leta 1293 (Salzburger Kammerbucher) ter kopalno knjigo dominikanskega konventa v Ptuju (okrog 1450) s prepisi listin in urbarja za posest v Halozah (cod. 141 Böhm Kollektaneum). Prav tako je pregledal ptujsko reformirano mestno pravo iz leta 1513 ter kopalno knjigo plemiške rodbine Szekely (Zeckel) iz sredine 16. stoletja ter prepise listin in urbarja za Ormož iz leta 1484. Skupno je iz omenjenega gradiva v avstrijskem Državnem arhivu pri-skrbel 645 posnetkov.

V štajerskem Deželnem arhivu je proučil 31 rokopisnih knjig ptujskega historiografa Simona Povodna, pregledal kopalne knjige s prepisi ptujskih listin (rk. št. 1 iz leta 1430, št. 1157 iz leta 1322, št. 1407 iz let 1500 – 1524, št. 2711) ter rokopise različne vsebine: 613, 1093, 1160, 1318, 1326, 1511, (kopalna knjiga minoritskega konventa v Ptuju s prepisi listin in urbarja za posest v Halozah). Iz tega gradiva je priskrbel 672 posnetkov.

Iz arhiva deželne vlade v Salzburgu je proučeval salzburške fevdne knjige iz let 1371–1494 ter opravil izbor za Ptuj in njegov okoliš v obsegu 73 posnetkov. Prav tako je proučeval statut mesta Ptuja iz leta 1376, ki ga hranijo v deželni knjižnici v Wolfenbuttelu v Nemčiji. Iz vatikanske knjižnice v Rimu je proučeval potopis Paolo Santonino – Itineraria (cod. vat. lat. 3795 iz let 1485–1487).

Iz omenjenih gradiv je naredil 192 posnetkov.

Državni in avtonomni organi

Skozi več stoletij je bil Gradec upravno in politično središče notranjeavstrijskih dežel in nato vojvodine ter dežele Štajerske. Zato je v Gradcu delovala vrsta osrednjih državnih in nato deželnih oblastvenih organov, uradov in zavodov, ki so postali ustvarjalci obsežnih arhivskih fondov, pomembnih tudi za področje ptujske in ormoške občine. Z evidentiranjem teh fondov je profesor Klasinc opravil pomembno delo, četudi ni mogel zajeti v evidenco vseh oddelkov in skupin fondov v štajerskem Deželnem arhivu. Ta naloga čaka bodoče ptujske arhiviste.

V štajerskem Deželnem arhivu je delal na arhivih političnih in upravnih organov druge stopnje – reprezentance in komore iz 1749–1763, starega gubernija za notranjo Avstrijo iz 1763–1791 in nato za samo Štajersko do 1850 ter štajerskega namestništva od 1850 do 1905, ki jih je zaradi široke razvejanosti po skupinah ter delno že po registraturnih redih uspel pregledati predvsem v zadevah, kjer skupni inventar štajerskega Deželnega arhiva (Gesamtinventar des Steiermarkischen Landesarchivs) posebej opozarja na Ptuj oziroma Ormož.

Podrobneje se je seznanjal z arhivi pravosodnih organov, ki zajemajo fonde plemiškega sodstva (das alte Landrecht – 16. stoletje do 1782, das neue Landrecht – 1782–1852) ter štajersko deželno desko (die steirische Landtafel) – zemljiško knjigo plemstva od leta 1730 ter tako imenovano patrimonialno sodstvo s starimi zemljiškimi knjigami in knjigami listin (die Grund- und Dokumenten – Bucher od okrog 1625 – 19. stoletja).

Od tega je posebej proučeval deželsko pravo (das Landrecht – plemiško sodstvo), ki zajema vse spore, tožbe in sodne pravde med plemstvom samim ter med njim in meščanstvom ter avtonomnimi mesti zaradi nepremičnin, posesti, dediščin, daril, oporok itd.

Iz te skupine fondov je oskrbel 1239 posnetkov dragocenega arhivskega gradiva o razvoju, vzponu in propadu marsikatere fevdalne rodbine v ptujsko–ormoškem okolišu (Zeckel, Pethe, Konigsacker) ter o razmerah v mestu Ptuju v 16., 17. in 18. stoletju.

Fonda patrimonialnega sodstva, ki vsebuje tudi zemljiške knjige mest Ptuja in Ormoža ter desetih gosposčin (Ptujski grad, Borl, Vurberk, Turnišče, Zavrč, Dornava, Ptujška gora itd.) ni uspel v celoti evidentirati. Ugotovil pa je, da je za Ptuj (mesto, župnijo in

oba samostana) ohranjenih 39 zemljiških knjig od 1685. leta dalje ter za gosposčine 191 knjig od 1701. leta dalje.

V arhivih finančnih organov (deželne finančne direkcije in finančne prokurature z arhivskim gradivom starejših finančnih uradov), ki vsebujejo gradivo o razpuščenih samostanih in poznejših državnih posestvih (dominikanci – Turnišče, Studenice itd.), predvsem pa zemljiški kataster (terezijanske fasije iz leta 1748, jožefinski davčni aparat – 1784 ter indikacijske skice in protokole franciscejskega stabilnega katastra iz let 1817–1827) je opravil podrobno evidenco za mesti Ptuj in Ormož.

V vojnem arhivu avstrijskega Državnega arhiva je pregledal v uradu za invalide (Invalidenamt) tudi fond Vojaški invalidni zavod in vojaška invalidna uprava v Ptuj (1751–1759). Iz fonda, ki priča o prizadevanju cesarice Marije Terezije, da bi rešila Ptuj pred gospodarskim propadom z ustanovitvijo velikega zavoda za vojaške invalide in šole za zapuščene dečke (z Dunaja), je naredil 872 posnetkov.

Iz arhiva štajerskih deželnih stanov (das Landschaftliche Archiv – Stanovski arhiv), ki je po svoji obsežnosti impozanten, je proučeval fonde upravnih arhivov, finančnih uradov, sodstva in zdravstva, gospodarstva, trgovine in obrti, provenience s področja vere ter vojaške zadeve. Ugotovil je, da so za ptujsko–ormoški okoliš iz tega arhiva pomembni predvsem naslednji fondi oziroma zbirke:

- Statistika: popisi prebivalstva iz leta 1754. Fond je pomemben predvsem zaradi tega, ker obsega popis podložniških gospodarstev vseh gosposčin ptujsko–ormoškega okoliša na levem in desnem bregu Drave, kakor tudi popis gospodarstev v mestu Ptuj. Iz omenjenega fonda je profesor Klasinc za ptujski arhiv priskrbel 611 posnetkov.
- Finance: imenjske cenitve (Gultschatzungen) iz 1542 vsebujejo predvsem cenitve stavb gosposčin in dominikalne posesti ter popis in cenitev nepremičnin in premičnin (živine) podložnikov (poimensko) za ptujsko–ormoški okoliš. Iz tega gradiva je profesor Klasinc naredil 1139 posnetkov, s katerimi je obogatil ptujski arhiv.
- Lastniške spremembe na fevdalni posesti (Gultaufsandungen, 1532–1793). Iz tega gradiva je opravil evidenco plemiških rodbin Zeckel, Pethe, Attems, Stubenberg, Leslie in druge ter naredil 134 posnetkov.
- Deželni davčni sezname (Landschaftliche Steuerregister, 1527–1709): popisi (delno z imenskimi seznamami) meščanov in podložnikov po zemljiških gospodstvih za izredne davke na osebe (Leibsteuer) in stavbe (ognjišča–Hertsteuer, Rauchgeld) so bili v celoti evidentirani. Profesor Klasinc je iz tega gradiva priskrbel 528 posnetkov.
- Militaria: iz gradiva o utrjevanju obmejnih mest je profesor Klasinc evidencialno gradivo o zgraditvi dveh bastij v Ptuj, popravilu obzidja iz let 1550–1559 ter naredil 251 posnetkov.

V joanejskem arhivu je profesor Klasinc podrobno proučeval arhiv mesta Ptuja (1447–1875), ki ga je štajerski Deželni arhiv leta 1908 prejel v hrambo kot depozit. Arhiv je bil urejen leta 1911 in tedaj je bil sestavljen splošni inventar. V letu 1983 je Zgodovinski arhiv v Ptuj prevzel originalno gradivo arhiva mesta Ptuja, ki je bilo vrnjeno iz Avstrije. Že v letu 1966 pa je profesor Klasinc iz tega fonda podrobno proučil zapisnike

mestnega sveta (1653–1655, 1707, 1811), tržno tarifo (1756), pogodbe, oporoke, mestne stavbe, minoritski samostan, procese proti čarovnicam v Halozah (1673, 1695, 1701) ter naredil 3808 posnetkov.

+

Juramentum suis vocata.

Ich N. Prisejfer da ich niemandem dreyem Herrn Götterden nischen
 podlopern ali pokoren biti; Niglo Götterden Ribrazu
 in Rathu, Ormoškoga varaja, in Nišoru haben na soben
 pomoči sprautiati, in varatke prauide hodien pomochi
 braniti, hochem nim pokoren in podlopern biti, in n. t.,
 chem I. niemandem swaßhem nikakom Barassag ali
 naidassus mat. kaiti suproti varatke prauide dosten,
 iako n. t. hie gonorit; Niglo kuhitsmi-moguchil od
 Götterden, Boffie Teran hodien pomochi braniti. Taksmi Bogb
~~ich n. t. hie gonorit; Niglo kuhitsmi-moguchil od~~
~~Götterden, Boffie Teran hodien pomochi braniti.~~
~~Taksmi Bogb~~
~~ich n. t. hie gonorit; Niglo kuhitsmi-moguchil od~~
~~Götterden, Boffie Teran hodien pomochi braniti.~~
~~Taksmi Bogb~~

Der Herr von Ormož

1700

Obrazec meščanske prisege za novo sprejete meščane mesta Ormoža iz okoli leta 1700.

Prav tako je v joanejskem arhivu proučeval skromno ohranjeno registraturo mesta Ormoža (1331–1910), ki je prešla v štajerski Deželni arhiv 1894. leta, kjer je bil arhiv urejen in sestavljen inventar. Arhivu so pridružili tudi ostanke arhivalij gosposčine Ormož. V prvem ormoškem zborniku iz leta 1973 je profesor Klasinc objavil podroben analitični inventar arhiva mesta Ormoža.

Zemljiška gospodstva

Avstrijski arhivi hranijo pomembno, predvsem urbarialno gradivo za fevdalne posesti ptujsko-ormoškega območja. S posebno skrbjo je profesor Klasinc proučeval gradivo ptujskega gradu (Herrschaft Ober – Pettau), čigar lastniki so ob koncu 9. stoletja postali salzburski nadškojfe. Njihovi ministerialni gospodje ptujski so skoraj tristo let upravljali salzbursko posest, ki je obsegala razen Ptuja in njegovega širšega zaledja še ozemlje tja do Središča in Ljutomera. Po izumrtju Gospodov Ptujskih 1438. leta sta si njihovo dediščino razdelili predvsem plemiški rodbini Stubenbergov in Schaumbergov, medtem

ko je Ptuj ostal še vedno v posesti salzbruških nadškofov, dokler si ga niso leta 1555 pridobili Habsburžani. Od leta 1622 je bila gosposčina ptujski grad last raznih plemiških rodbin.

Za gosposčino ptujski grad je profesor Klasinc oskrbel številne posnetke urbarialnega gradiva iz salzburškega urbarja za posest okrog Ptuja iz leta 1322, urbarja urada Ptuja iz leta 1495 in urbarja uradov in glavarstva Ptuja iz let okrog 1500, ki se vsi hranijo v štajerskem Deželnem arhivu v Gradcu.

Za področje ormoške občine, ki je prišla po izumrtju ptujskih gospodov v last rodbine grofov Schaumbergov, je v avstrijski Nacionalni knjižnici na Dunaju proučeval v kopalni knjigi plemiške rodbine Szekely urbar gosposčine Ormož iz leta 1686. Nadalje je proučeval še Register vinske desetine iz 1482. leta, davčni register za leta 1562–1566, gorninski urbar iz 1646. leta ter rektifikacijski urbar iz 1756. leta, ki se vsi hranijo v štajerskem Deželnem arhivu. V Centralnem arhivu nemškega viteškega reda na Dunaju pa je proučeval popis podložnikov iz časa okrog 1603. leta.

Prav tako je v Centralnem arhivu nemškega reda na Dunaju proučeval gradivo Komend Velika Nedelja in Muretinci. Ta posest, ki jo je Friderik Ptujski po letu 1200 naselil z vitezi nemškega reda v obrambo proti Madžarom, je obsegala številne vasi in podložnike na ravninskem Ptujskem polju ter gričevnatih Slovenskih goricah. Arhiva Komend Velike Nedelje in Muretincev v Centralnem arhivu nemškega reda na Dunaju zajemata 71 obsežnih škatel spisovnega gradiva od leta 1500 do konca 19. stoletja. V tem obsežnem gradivu je profesor Klasinc podrobneje proučil urbarje iz let 1486, 1496, 1513, 1522, 1570 in urbarska registra za leta 1613–1616 in 1668–1672, nadalje popis podložnikov iz leta 1712, urbar iz leta 1723 in urbar iz leta 1758. Iz tega gradiva, ki se nanaša na Komendo Velika Nedelja, je ptujski arhiv obogatil s 1091 posnetki.

V arhivu Komende Muretinci, ki je zajemala predvsem vasi na levi dravski terasi nasproti Borla in Zavrča, pa je proučil davčni register podložnikov imenja Gajevci in Muretinci iz leta 1660, urbar iz leta 1702, gorninski register iz leta 1703 ter urbar iz leta 1723. Iz tega gradiva je priskrbel 209 posnetkov. Podrobneje je Komendi Velika Nedelja in Muretinci predstavil v ormoškem zborniku iz leta 1973.

V štajerskem Deželnem arhivu je proučeval tudi pomembno gradivo iz Vurberka, ki se hrani v arhivu plemiške rodbine Stubenberg. Tako je proučil urbar iz leta 1596, arhivske sezname iz let 1467 in 1543, urbar iz leta 1535, urbar iz časa okrog 1590. leta, register izdatkov upraviteljev gradu (1480–1497) in prodajo gosposčine in gradu leta 1609. Iz tega gradiva je posnel 461 posnetkov.

Proučeval je tudi arhiv gosposčine Zavrč, in sicer gorninske urbarje iz let 1719–1723, 1724–1737, 1753, urbar gospostva Zavrč (in Goričak) iz 1630 ter urbar gospostva Zavrč iz leta 1758. Skupno je iz tega gradiva naredil 574 posnetkov.

Provenience verskih skupnosti

V štajerskem Deželnem arhivu je profesor Klasinc veliko časa posvetil tudi proučevanju provenienc verskih skupnosti, predvsem arhivu minoritskega konventa v Ptujju, ki je v letih 1890 in 1900 prešel v štajerski Deželni arhiv v neurejenem stanju in je v takšnem še danes.

Vsebuje spisovno gradivo iz 17. in 18. stoletja, v glavnem številne račune in potrdila za razna obrtniška dela v samostanu in cerkvi, podložniške zadeve, pogodbe, registre vinske in žitne desetine itd.

Med knjigami so urbarji, urbarialni in davčni registri, evidence o dohodkih in izdatkih konventa ter nekaj internih knjig za konvent sam. Celoten arhiv minoritskega konventa bo potrebno še temeljito raziskati, pregledati in evidentirati.

V arhivu mesta Ptuja je evidentiral tudi 29 arhivskih enot gradiva, ki zadevajo mestno župnijo in minoritski ter dominikanski samostan v Ptuju.

Privatne provenienc

V štajerskem Deželnem arhivu v Gradcu obstaja posebna zbirka profesorja dr. Georga Götha za topografijo dežele Štajerske (Materialien zur Topographie des Hgt. Steiermark) iz let 1813–1846. Iz zbirke, ki skupno vsebuje 38 škatel gradiva, je na osnovi 113 vprašanj za Ormož iz leta 1813 in 1843 ter za Veliko Nedeljo iz leta 1846 in Središče profesor Klasinc obogatil ptujski arhiv s 458 posnetki.

Pomožne in dopolnilne zbirke

Iz državnega in mestnega arhiva v Nürnbergu je profesor Klasinc proučeval spisovno gradivo o trgovskih zvezah Ptuja z Nürnbergom v 15. stoletju. Iz obsežnega gradiva je za ptujski arhiv priskrbel 67 posnetkov.

V letu 1973 se je profesor Klasinc po štiridesetih letih delovne dobe upokojil. S tem pa njegovo zbiranje in evidentiranje arhivskega gradiva, predvsem v avstrijskih arhivih, ni prenehalo in je vse do leta 1976 marljivo proučeval najrazličnejše arhivske dokumente, pomembne za zgodovino bodisi ptujске bodisi ormoške občine.

c) Kultumoprosvetno, raziskovalno in publicistično delo

Hkrati z arhivskim urejevalnim delom ter zbiranjem in evidentiranjem arhivskega gradiva je profesor Klasinc veliko svojega službenega in prostega časa posvetil kulturnoprosvetnemu, raziskovalnemu in publicističnemu delu.

Skrbno je pripravljaval številne arhivske razstave, od katerih omenimo predvsem:

- srednjeveški Ptuj v zgodovinskih dokumentih,
- Ptuj v obdobju 1848–1918,
- iz tisočletne zgodovine Ptuja,
- Ptuj skozi stoletja,
- Ormož skozi stoletja,
- stalna zgodovinska razstava ob 700-letnici mesta Ormoža idr.

V razstavah se zrealijo temeljita Klasinčeva raziskovanja arhivskega gradiva s ptujsko-ormoškega območja.

Zelo pomembno delo je opravil profesor Klasinc z zbiranjem bibliografskih podatkov o zgodovini Ptuja in Ormoža. V letih od 1958, ko je začel načrtno proučevati in evidentirati dokumentacijo ptujskega lokalnega časopisja (Pettauer Zeitung, Štajerc) ter ostalega časopisja (Slovenski gospodar, Novice, Slovenski narod, Marburger Zeitung, Slovenija, Celjske slovenske novine idr.), je vse do leta 1973 zbral na več kot 1000 karticah pomembno bibliografijo s področja severovzhodne Slovenije, ki ne vsebuje samo zgodovinskih, ampak tudi dela in članke s področja umetnostne zgodovine, geografije, uprave in prava, šolstva, etnologije, prometa, kulture, vere, arhivistike itd., ter pomeni pomemben prispevek in pripomoček ob študiju krajevne ptujsko—ormoške zgodovine.

Raziskovalni interes profesorja Klasinca je bil poleg arhivskega raziskovalnega dela v tujih arhivih usmerjen v številna področja lokalne zgodovine. Tako je podrobno raziskoval in objavljaval razprave o zgodovini ptujskega in ormoškega mesta, posameznih zemljiških gospodstev, o plemiških rodbinah, o nastanku in razvoju posameznih vasi, o cehih in cehovskih redih, kmečkih uporih na fevdalnih, cerkvenih in samostanskih posestvih v ptujsko—ormoškem okolišju, o nemčurstvu in Nemcih v Ptuj, o septembrskih dogodkih 1908. leta v Ptuj in drugo.

Raziskovalno delo profesorja Klasinca bo v prihodnjem obdobju zahtevalo temeljito proučitev. Zbrati in proučiti ter objaviti bo potrebno tudi vso njegovo bibliografijo, za katero lahko ugotovimo, da je v najrazličnejših časopisih, revijah in strokovnih glasilih (predvsem v ptujskem Tedniku, mariborskem Večer, pomurskem Vestniku, Občanu, ptujskih in ormoškem zborniku, strokovnih arhivskih in zgodovinskih glasilih ter druge) objavil nad 100 najrazličnejših prispevkov in z njimi veliko prispeval k osvetlitvi mnogih vprašanj slovenske krajevne, predvsem ptujske in ormoške zgodovine.

Velika delovna vnema in ogromna ustvarjalna dejavnost, ki sta bili povezani z velikimi fizičnimi napori, ki jih je desetletja premagoval, od skromnih študentskih let (ko se je preživljal izključno z instrukcijami), do vojnih tegob izseljenstva in pregnanstva ter ne nazadnje napori vsakodnevne vožnje iz Maribora (kjer je stanoval) v Ptuj (kjer je delal), so načele energijo in zdravje sicer vedno klenega, vitalnega in nasmejanega Toneta Klasinca. Poln načrtov je omahnil sredi arhivističnega urejevalnega dela 13. junija 1979. Mlajši rod arhivskih delavcev v Ptuj, ki ga je vzgojil profesor Klasinc, pa nadaljuje njegovo arhivistično delo ne samo v ptujskem, ampak tudi v drugih arhivih v Sloveniji.

Viri in literatura:

1. Letna delovna poročila Zgodovinskega arhiva v Ptuj (1954—1975)
2. Zapuščina profesorja Antona Klasinca (4 šk. — privatna last)
3. Seznam arhivskih fondov v inozemstvu, ki vsebujejo gradivo za zgodovino z delovnega področja Zgodovinskega arhiva v Ptuj, ZAP
4. Zbirka: bibliografija ZAP, 1958—1974
5. Poetovio — Ptuj 69—1969; Zbornik razprav ob 1900—letnici, Založba Obzorja, Maribor 1969

6. Ormož skozi stoletja, Založba Obzorja, Maribor 1973
7. Ptujski zbornik IV.; Založba Obzorja, Maribor 1975
8. Majda Smole: Zgodovina arhivistike in arhivske službe. Ljubljana 1976
9. Skozi Zgodovinski arhiv v Ptuj 1955–1980. Ptuj 1980

Povzetek:

Zbiranje arhivskega gradiva na ormoško-ptujskem območju je sprva potekalo pod okriljem graščin in samostanov ter deželnih knezov in posameznih dežel. V drugi polovici 19. stoletja je začel zbirati arhivsko gradivo iz ormoško-ptujskega območja štajerski Deželni arhiv v Gradcu. Z ustanovitvijo ptujskega Muzejskega društva so začeli arhivsko gradivo zbirati tudi posamezni entuziasti ter po I. svetovni vojni ptujski muzej. Vojna vihra obeh svetovnih vojn je uničila mnogo dragocenega arhivskega gradiva. Načrtno in sistematično se je začelo evidentirati, zbirati in urejati arhivsko gradivo šele po letu 1955, ko je bil v Ptuj ustanovljen arhivski zavod – Mestni arhiv Ptuj, ki se je leta 1962 preimenoval v Zgodovinski arhiv Ptuj kot medobčinski zavod za področje ptujске in ormoške občine.

Posebne pomena za ustanovitev in razvoj ptujске arhivske ustanove je delo njenega prvega ravnatelja profesorja Antona Klasinca, ki je od leta 1954 do leta 1972 posvečal svoje sile predvsem urejanju obstoječih arhivskih fondov, evidentiranju arhivskega gradiva z ormoško-ptujskega območja v drugih arhivih doma in v tujini ter kulturnoprosvetnemu, raziskovalnemu in publicističnemu delu.

Na področju arhivskega urejevalnega dela je profesor Klasinc uredil in popisal vse pomembnejše starejše arhivske fonde v ptujskem arhivu, predvsem fonde cerkvenih arhivov, fevdalnih posesti in upravnih ter pravosodnih organov mest Ptuja in Ormoža.

Ob evidentiranju in proučevanju ormoško-ptujskega arhivskega gradiva je v tujih, predvsem v avstrijskih arhivih, zbral preko 16.000 mikrofilmskih in kserokoposnetkov dragocenega arhivskega gradiva za proučevanje lokalne zgodovine.

Pomemben je prispevek profesorja Klasinca tudi na področju kulturnoprosvetnega dela, saj je pripravil vrsto poglobljenih arhivskih razstav. Na raziskovalnem področju se je loteval najrazličnejšega zgodovinskega in arhivističnega proučevanja, katerega rezultat je obsežna strokovna bibliografija, ki je obogatila slovensko, predvsem krajevno historiografijo.

SORGE UM ARCHIVGUT UND ARHIVDIENST IM GEBIET VON ORMOŽ UND PTUJ IM LICHT DER TÄTIGKEIT VON PROFESSOR ANTON KLASINC

Das Archivgut, das auf dem Gebiet von Ormož und Ptuj entstand, war zunächst in der Obhut seiner Bildner: der Herrschaften, der Klöster, der Städte und Märkte. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts begann das Steiermärkische Landesarchiv in Graz die Archivalien im Gebiet Ormož – Ptuj zu sammeln. Mit Begründung des Pettau-Museumvereines begannen auch einzelne Enthusiasten Archivalien zu sammeln und nach dem I. Weltkrieg auch das Pettau-Museum. Während der beiden Weltkriege wurden viele kostbare Archivalien vernichtet. Planmässig und systematisch wurde das Archivmaterial erst nach 1955 evidentierte, gesammelt und geordnet, als in Ptuj das Städtische Archiv gegründet wurde, das im Jahr 1962 das Historische Archiv Ptuj benannt wurde und das für das Gebiet Ormož – Ptuj tätig ist.

Von besonderer Bedeutung für die Begründung und Entwicklung des Ptujer Archivs war die Tätigkeit seines ersten Direktors Professor Anton Klasinc, der von 1954 bis 1972 seine Kräfte der Ordnung der bestehenden Archivbestände, der Evidentierung der Bestände betreffend das Gebiet Ormož – Ptuj in anderen Archivanstalten im In- und Ausland und der bildenden, forschenden und publizistischen Arbeit widmete.

Auf dem Gebiet der Ordnung der Bestände hat Professor Klasinc alle bedeutenden älteren Bestände der Verwaltung und Justiz der Städte Ormož und Ptuj geordnet und inventarisiert.

Während der Evidentierung und des Studiums unserer Bestände in anderen, vor allem österreichischen Archiven, hatte er über 16.000 Mikrofilm – und Xeroxaufnahmen der kostbaren Archivalien für das Studium der lokalen Geschichte machen lassen.

Bedeutenden Beitrag gab Professor Klasinc auch auf dem Feld der Bildung, denn er bereitete mehrere Archivausstellungen. Als Forscher war er mit verschiedenen historischen und archivistischen Fragen beschäftigt. Resultate seiner Arbeit bilden eine reiche Bibliographie, die slowenische, vor allem aber die örtliche Historiographie bereicherte.

SORGE FÜR ARCHIVGÜTER UND ABWÄHRUNG IM GEBIET VON ÖRKÖZ UND PÉLY
IM LICHT DER TÄTIGKEIT VON PROFESSOR ANTON KLÁRIK

Das Archiv, das sich dem Gebiet von Örköz und Pély befindet, ist ein reichhaltiges und wichtiges. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts begann die konstante Zerstörung in Österreich in Gatt Örköz – Pély zu werden. Ein bedeutendes Archiv, das sich nach dem Einsetzen des ersten Weltkrieges in Österreich zu sammeln und nach dem zweiten Weltkrieg nach dem Rückzug der russischen Truppen in Örköz und Pély wieder aufzubauen, war ein enormes Problem. Während der beiden Weltkriege wurden viele wertvolle Archivalien zerstört. Dennoch wurde die Archivverwaltung in Örköz und Pély während der Kriegsjahre in den 1940er Jahren fortgeführt. Die Verantwortung für die Erhaltung der Archivalien lag bei Anton Klárik, der die Aufgaben des Archivars wahrnahm. Er hat die Archivalien sorgfältig gesammelt und in einem Archiv in Örköz und Pély aufbewahrt. Die Archivalien, die er gesammelt hat, sind in diesem Archiv zu finden. In diesem Artikel wird die Bedeutung der Arbeit von Anton Klárik bei der Erhaltung der Archivalien in Örköz und Pély diskutiert. Die Aufgabe des Archivars ist es, die Archivalien zu sammeln und sie zu bewahren. Anton Klárik hat diese Aufgabe mit großer Sorgfalt erfüllt. Er hat die Archivalien sorgfältig gesammelt und in einem Archiv in Örköz und Pély aufbewahrt. Die Archivalien, die er gesammelt hat, sind in diesem Archiv zu finden. In diesem Artikel wird die Bedeutung der Arbeit von Anton Klárik bei der Erhaltung der Archivalien in Örköz und Pély diskutiert.

Die Archivalien, die er gesammelt hat, sind in diesem Archiv zu finden. In diesem Artikel wird die Bedeutung der Arbeit von Anton Klárik bei der Erhaltung der Archivalien in Örköz und Pély diskutiert. Die Aufgabe des Archivars ist es, die Archivalien zu sammeln und sie zu bewahren. Anton Klárik hat diese Aufgabe mit großer Sorgfalt erfüllt. Er hat die Archivalien sorgfältig gesammelt und in einem Archiv in Örköz und Pély aufbewahrt. Die Archivalien, die er gesammelt hat, sind in diesem Archiv zu finden. In diesem Artikel wird die Bedeutung der Arbeit von Anton Klárik bei der Erhaltung der Archivalien in Örköz und Pély diskutiert.

Marjana TOMANIČ—JEVREMOV,
diplomirana arheologinja, kustos za prazgodovinsko
in zgodnj srednjeveško arheologijo,
Pokrajinski muzej Ptuj

ARHEOLOŠKA RAZISKOVANJA ORMOŽA IN NJEGOVE OKOLICE

V sestavku je navedena literatura o prvih omembah arheoloških najdb v Ormožu in njegovi okolici, prvi pisani viri o arheoloških najdbah, razkopavanjih, izkopavanjih, o topografskem raziskovanju, sondiranju in sistematičnem raziskovanju. Navedene so najdbe, ki se omenjajo v literaturi, zapiskih in izročilih in so danes izgubljene, najdbe, ki se hranijo v graškem Joanneumu, dunajskem Prirodoznanstvenem muzeju, Pokrajinskem muzeju Maribor, Dolenjskem muzeju v Novem mestu, okoliških šolah, privatni lasti in Pokrajinskem muzeju Ptuj.

Nato so po arheoloških obdobjih navedena najdišča in seliščni ostanki naseblin iz neoneolitikega, bronastega, kulture žarnih grobišč, starejše železne in mlajše železne dobe s podatki o raziskovanju.

Poseben poudarek pa je dan ormoški naseblini z delom grobišča iz obdobja kulture žarnih grobišč, o utrjenosti takratne nasebine, obsegu, odkritih poteh, zbiralnikih za vodo, stavbah in drobnih najdbah.

Prvi podatki o posameznih naključnih najdbah in najdbah, odkritih z razkopavanjem raznih gomil pri iskanju "skritih zakopanih zakladov" ali "Atilovega groba", so nam iz ormoškega območja znani že iz 19. stol. Že v letnih poročilih graškega Joanneuma "Jahresberichte des Joaneums" se leta 1829 omenjajo antične najdbe iz Rucmancev, leta 1855 depo bronastih predmetov iz Grab pri Središču, leta 1889 kamnite sekire iz Ormoža, in to iz zbirke dr. Seyfrieda, leta 1907 pa kamnite sekire iz Središča ob Dravi. Od leta 1825 dalje je najdbe iz Ljutomerske občine začel pošiljati graškemu muzeju kaplan iz Ljutomera in poznejši župnik v Tomažu pri Ormožu Franc Vrbnjak, ki je okrog Tomaža zbral tudi 50 kamnitih sekir. Ta je bil tudi prvi, ki si je odkritja zapisoval in zapiske v obliki poročil pošiljal Zgodovinskemu društvu v Gradec, kjer se sedaj hranijo v Deželnem arhivu. Leta 1857 omenja v enem izmed poročil tudi kamnite sekire in razlaga njih pomen. Opisuje jih kot narodopisno posebnost Slovencev v Prlekiji, imenovano "gromska strela" in uporabljeno za domačega varuha pred ognjem. V drugih rokopisih pa poroča tudi o razkopavanju rimskodobne gomile v Lunovcu ter o najdbah iz gomil v Ormožu¹.

Ob razlagi rimskih cest se v Mucharjevi knjigi "Geschichte des Herzogtums Steiermark" iz leta 1844 omenjajo tudi najdbe antičnih kamnov s Huma, antični novci iz Ormoža in Središča. Leta 1845 omenja slovenjegoriški župnik iz Male Nedelje A. Krempel v prvem slovensko pisanem zgodovinskem pregledu "Dogodivščine Štajerske zemle" rimske ceste, najdbo miljnika pod Humom, "ptujsko cesto" proti Radgoni, "staro cesto" in antične novce iz Ormoža. Keltske novce iz Središča in antične novce iz Ormoža, Središča in Lahoncev pa omenja tudi F. Pichler v prvem in drugem delu "Repertorium der steierischen

Münzkunde" leta 1856 in 1857. Leta 1879 je Antropološko društvo v Gradcu izdalo Pichlerjevo delo "Text zur Archeologischen Karte von Steiermark", kjer je iz ormoškega območja opisanih šest najdišč. Pichlerjeva arheološka karta je tudi prvi kartografski pregled arheoloških najdb v Slovenskih goricah.

Leta 1873 je T. Mommsen v "Corpus inscriptionum Latinarum" objavil sarkofag in napisni kamen iz Velike Nedelje, milnik iz bližine Središča ter pepelnico iz Savc. Vsi ti in drugi so bili ponovno opisani leta 1938 v delu Hoffiler-Saria "Antike Inschriften aus Jugoslawien".

O najdbah iz ormoškega področja so v letih 1904–1940 v Časopisu za zgodovino in narodopisje pisali prof. F. Kovačič, F. Pollak, Stegenšek, notar Viktor Skrabar, dr. Balduin Saria in A. Smodič. Najdbe iz Središča in okolice je leta 1910 poljudno opisal prof. F. Kovačič v monografiji "Trg Središče", najdbe med Ljutomerom in Radgono pa leta 1926 v monografiji "Srez Ljutomer". Istega leta je v zgodovinskem pregledu "Slovenska Štajerska in Prekmurje" naštel tudi vsa prazgodovinska in antična najdišča. Ti dve deli sta bili obenem prva slovenska pregleda arheoloških najdb v Slovenskih goricah. Leta 1925 je vse do takrat znane slovenjegoriške najdbe strokovno in časovno opredelil W. Schmid v delu "Südsteiermark in Altertum". V okviru nemško izhajajoče Arheološke karte Jugoslavije je leta 1936 izšel zvezek "Blatt Ptuj", leta 1939 pa "Blatt Rogatec". V prvem zvezku sta avtorja dr. Balduin Saria in Josip Klemenc opisala in na karti v merilu 1 : 100.000 topografsko vrisala vse dotodaj iz literature in izročil znane najdbe iz ormoškega področja, kjer je naštetih trideset arheoloških najdišč.

V letih 1954–1963 se je lotil mariborski muzej pod vodstvom Staneta Pahiča in v sodelovanju z muzeji iz Ptuja in Murske Sobote ter ob pomoči vseh slovenskih arheologov topografskega raziskovanja arheoloških najdišč v Slovenskih goricah. V tej akciji je bilo na ormoškem področju ugotovljenih še štirideset novih najdišč. Izsledki tega temeljnega dela so izšli v knjigi "Arheološka najdišča Slovenije" leta 1975, kjer so opisana vsa najdišča ter vrisana ločeno po arheoloških obdobjih v karte merila 1 : 400.000.

Slika 1
Ostanki mamutovega
prednika iz Lahonc.

V zadnjih letih se z novimi najdbami število najdišč in njih pomen vedno bolj povečuje. Leta 1976 so pri kopanju vodovodnega jarka na posestvu Kraljevih na parc. št. 125 k.o. Lahonci domačini odkrili okameneli zob in o najdbi obvestili muzej. Pri poznejši razširitvi izkopa so muzejski delavci odkrili še dele živalske glave in okostja (sl. 1). Čeprav še ni podrobno ugotovljeno, kateri živalski vrsti pripada to okostje², nekateri strokovnjaki menijo, da gre za mamutovega prednika. V potoku Lešnici v Ormožu pa je domačin Rado Dravič pri mlinu Jeremic odkril mamutov zob in o najdbi obvestil muzej. Pri poznejših ogledih terena so muzejski delavci našli še nekaj kosti³. Ta odkritja in najdbe iz Lahonc so za sedaj edine najdbe iz paleolitskega obdobja, odkrite na ormoškem področju. To pa še ne pomeni, da je bilo ormoško območje tudi v tem času naseljeno. O slednjem bi lahko govorili šele takrat, ko bodo odkriti tudi ostanki človeka.

Z odkritjem naselbinskih najdb v Ormožu⁴ in kmanite sekire iz Lasigovec⁵ se je povečalo število eneolitских, z najdbo iz Frankovcev⁶ pa tudi število latenskih najdišč na ormoškem področju.

V literaturi se iz Ormoža in njegove okolice omenjajo tudi številne gomile in najdbe, ki so v glavnem izgubljene. Že v prvi polovici 19. stol. so na cerkvenih njivah v Ormožu zravnanli več antičnih gomil. Od teh se je ohranila le ena večja, ki je pod današnjo "Brodarjevo vilo" ob Ptujski cesti. Najdbe: konjska oprema, orožje, Maksiminov novc in fragmenti keramike iz zravnanih gomil pa so izgubljene⁷. Izgubljenih je tudi večina najdb iz gomil na Hardeku. O gomilah na Hardeku je dekan P. Dajnko leta 1851 poročal graškemu Zgodovinskemu društvu naslednje: "Blizu mesta Ormoža, vzhodno od kraja Hardek ob nekdanji antoninsko-rimski cesti je tudi še nekoliko še preostalih gomil. Večina jih je bila že pred mnogimi leti razkopana in ni nam znano, ali je bilo v njih najdenega kaj pomembnejšega kot žganina in razbite glinaste posode." Prepis tega rokopisa je ohranjen tudi v zbirki "Pfarliche Urkunden zu Grosssontag" v župnijski kroniki v Veliki Nedelji, kjer je datiran z letnico 1838. Druge podatke o teh gomilah je približno 50 let pozneje zbral graški profesor Franc Ferk, ko je pri iskanju sledov rimske ceste naletel tudi na gomile na Hardeku, kjer se je avgusta leta 1899 lotil izkopavanja Perčeve gomile. Zapiski o teh ugotovitvah in kopanjih so ohranjeni v beležnici "Ferien-Tagebücher" in so večinoma spravljani v graškem Joanneumu, nekaj pa jih je tudi v Deželnem arhivu v Gradcu. V njih je zabeleženo takratno stanje gomil na Hardeku takole: "I. Izginule: Krebsova (pri mestnem jarku), 2. Stanecova, 3. Kiklova, 4. dve Zidaričevi, 5. ena severozahodno od graščiške majerije. II. Še ohranjene: na Kukovičevem posestvu tik vzhodno ob poti, ki vodi od Hardeka k Ormožu — vzhodno pred njo je stari zunanji mestni jarek, 2. na Vavpotičevi njivi, 3. na Perčevi njivi, 4. na Kuharičevem posestvu, vzhodno od Perčeve gomile. III. Delno ohranjene: 1. Gomila pri kovaču Horvatu na Hardeku in 2. gomila na Perčevem travniku. Vsega skupaj torej 12 gomil." Nadalje poroča Ferk, da je bilo v eni od obeh Zidaričevih gomil, ki so jo poprej razvozili za izdelavo opeke, najdeno: "medena palica, železni meč in vrč...". V bližnji gomili pod vrhom pobočja pa so pri oranju naleteli na "tlak iz prodnikov" in izkopali "črepinje in opeko". V raziskani in sosednjih gomilah pa je bilo najdenega tudi več kamnitega orodja ter odlomkov kresilnikov. V Perčevi gomili je F. Ferk našel tudi "velik odlomek kresilnika, spodnji del lisaste kamnite sekire, spodnji del temnozeleno serpentinaste sekire z ostrim rezilom, kamnito sekiro, črn kresilnik, prelomljeno lisasto kamnito sekiro, razbito serpentinasto kladivo v obliki konjskega kopita, več kosov črnega kresilnika, pri rezilu odlomljeno serpentinasto sekiro z luknjo, sekiri podoben lisast serpentinast kamen". Vse te najdbe so bile v nasipani zemlji, deloma pa v prvotnih tleh. Odkril je tudi "kurišče z močno opečeno ilovko, plasti pepela in dvoje žganih grobov". V severnem grobu je odkril več keramike, v južnem — žen-

skem — pa več kovinskih predmetov, tako večje število v ognju staljenih bakrenih kepic, različnih kovinskih predmetov, veliko število bakrenih biserov, zlat obroček, dvoje bronastih vijakov oziroma žebeljev z navoji, bakreno cevčico, oglato cevko iz zvite bakrene žice...". V gomili je odkril tudi "ostanke od rje načete železne sulične osti in tulaste sekire, železne cevke in bakrene obročke na usnjenem jermenu in jantar", v vzhodnem delu gomile pa še "železno verigo s členki s po enim velikim obročem in za dlan široko ploščico na koncih". Od keramičnih najdb našteva več posod: "fragment večje sklede z ornamentom; veliko posodo z bunčicami; trebušasto vazo z okrasom na notranji strani ter ličnimi nogami v obliki obročev z bunčicami; narebren vrč brez ročaja; dve posodi iz črne gline, položeni druga v drugo; posodo s cevastimi nogami v obliki zatičev; črnordečerjavo posodo z nogami v obliki zatičev in štirimi bunčicami na trebušu; črno posodo s cevastimi nogami; majhen svetlorjav vrček; lepo okrašene grafitirane črepinje posode s širokim trebuhom, kjer je bila štrleča bunčica; črepinje rjavordeže žare z debelimi stenami...". Zahodni del gomile, katero je kopal F. Ferk, je leta 1880 odkopal že lastnik in našel pri tem "na severovzhodnem vznožju pepel, skodele, sklede iz rdeče gline in bakrene predmete", na jugozahodni strani pa "okroglo kamnito orožje z luknjo". Kamnito kladivo je bilo najdeno tudi na Vavpotičevi gomili, zahodno od Perčeve. Predmete je shranil tedanji nadučitelj Rauschl in jih pozneje večinoma izročil Ferku. Najdbe iz Ferkovih izkopavanj so sedaj večinoma izgubljene, v ptujskem muzeju je ohranjenih le nekaj keramičnih najdb⁸. Izgubljena je tudi "marmorna plošča z napisom", odkrita leta 1890 v gomili pri Miklavžu. Prav tako niso znane najdbe iz izkopavanj pred letom 1941. Tu sta namreč dve gomili v gozdu razkopani, dve na njivi južno od vasi pa izravnani⁹. V Blattu Ptuj se omenja rimski sarkofag, ki bi ga naj našel F. Vrtnjak v Vičancih, odkoder so znane še tri nepoškodovane gomile¹⁰. Vrtnjak pa omenja, da je v globeli med Lunovcem in Šardinjem razkopal posamično rimskodobno gomilo in našel v njej "žganino s črepinjami žar, pa tudi kamen kot oblogo tal"¹¹. Razen lonca in skodele so izgubljene ostale najdbe iz štirih gomil v Šalovcih, katere so razkopali okrog leta 1900¹². Leta 1914 bi naj razkopavali tudi antično gomilo v Žerovincih, kjer bi naj našli "klesane kamne, kovinske predmete in pepel"¹³. Kovačič omenja gomilo z opeko in kamenjem v Godenincih, odkoder se v Blattu Ptuj omenjajo še keramične najdbe¹⁴. Nobenih pisanih niti ustnih izročil nimamo o najdbah iz razkopane antične gomile na Hajndlu¹⁵, iz antičnih gomil na Kogu, kjer so leta 1927 pri krčenju gozda zravnali nekaj gomil¹⁶, in Pušenc, kjer sta južno ob cesti v gozdu dve razkopani gomili¹⁷. Iz Tomaža se omenjajo najdbe novcev Trajana, Antonina Pija in Aleksandra Severa¹⁸; iz Sejancev pa najdba 300–500 antičnih novcev cesarjev Vespazijana, Domitiana, Trajana, Hadrijana, Antonina Pia, Faustine st., Marka Avrela, Septimija Severa in Aleksandra Severa, odkritih pri gradnji ceste leta 1892/93¹⁹. Ferk omenja tudi najdbo novcev Tiberija in Nerona s Koga²⁰. V nekem vinogradu v Strmcu bi naj našli tudi "rimsko legijsko opeko"²¹. V Obrežu so leta 1906 izkopali v gozdu Koračice tudi "cinasto rakev", verjetno antični grob²². Izgubljene so tudi najdbe iz Senešc, kjer so na njivi z ledinskim imenom Ciglenca ostanki antične stavbe, katero so domačini že delno odkopali, gradivo pa uporabili pri betoniranju jezua pri mlinu²³. Podobno je bilo tudi v Pavlovcih, kjer so domačini gradbene ostanke vile rustike uporabili pri gradnji hiše²⁴. Že okrog leta 1800 so na neki njivi "med Središčem in Ormožem" našli tudi razbit miljnik, katerega so pozneje zazidali²⁵. Omenja se tudi, da so ob rimski cesti pri Humu našli štiri miljnike, izmed katerih je bil eden odnesen ali vzidan v cerkev Sv. Janeza na Humu, drugi pa razbiti²⁶. Po ena, dve ali več kamnitih sekir se omenja iz Preclave²⁷, Osluševca²⁸, Velikega Brebrovnik²⁹, Pavlovec³⁰, Vuzmetinec³¹, Huma³², Tomaža³³, Male vasi³⁴, Bratonečic³⁵, Veličan³⁶, Ritmerka³⁷, Strjanec³⁸, Litmerka³⁹, Strma⁴⁰, Lešnice⁴¹, Bresnice⁴², Senešec⁴³; kamnito orodje pa iz Šalovec⁴⁴.

Prve pisane zapiske o razkopavanjih ali izkopavanjih zasledimo šele ob Vrbnjakovem kopanju gomile v globeli med Lunovcem in Šardinjem, o izkopavanjih prof. F. Ferka na Hardeku leta 1899, o Rauscherjevem in obeh Kovačičevih izkopavanjih v Središču leta 1903 oziroma leta 1907 in 1908. Zapiske o kakršnihkoli drugih izkopavanjih iz tega časa pa za sedaj še ne poznamo. Razen dejstva, da je večina zgoraj omenjenih najdb izgubljenih, je nedvomno tudi to, da so pridobivali najdbe iz tega časa vse do ustanovitve muzejskih društev oziroma muzejev v Ptuj (1893) in v Mariboru (1903) in v glavnem graški muzej Joanneum, dunajski Prirodnoznanstveni muzej, okoliške šole, zasebniki, redko pa so jih vzdali tudi v kakšno stavbo.

Graški muzej je v 19. stol. najdbe samo pridobival oziroma zbiral, ni pa nikoli organiziral kakršnokoli raziskovanje na ormoškem področju. Iz tega časa hrani graški muzej 36 kamnitih sekir iz zbirke dr. Seyfrieda iz Ormoža⁴⁵; nekaj sekir iz Vrbnjakove zbirke, zbranih v okolici Tomaža⁴⁶; sekiro, fibulo in fragmente keramike iz Rauscherjevih kopanj v Središču⁴⁷; zlatnik cesarja Karina iz Ormoža⁴⁸; zlatnik cesarja Nerona iz Lahoncev⁴⁹; antično pepelnico CIL III 4081 iz Savec⁵⁰; 14 kosov antičnih opek, dva keramična fragmenta sklede, tri železne žeblje in del bronaste fibule iz Rucmancev⁵¹ ter zakladno najdbo desetih bronastih predmetov iz Grab pri Središču, ki časovno pripada kulturi žarnih grobišč⁵².

V dunajskem Prirodnoznanstvenem muzeju sta brusnik in preluknjan ploski kamen iz Obreža⁵³; dve kamniti sekiri iz Grab⁵⁴; tri kamnite sekire iz Središča⁵⁵ in dvoje kamnitih kladiv iz Šalovcev⁵⁶.

Med okoliškimi šolami, ki so pridobile kamnite sekire, naj omenim osnovne šole na Kogu, Humu in v Tomažu. Prva hrani sekiro najdeno na Kogu⁵⁷, druga sekiro iz Frankovcev⁵⁸, tretja pa po eno iz Savec⁵⁹, Senika⁶⁰ in Spodnjih Ključarovcev⁶¹ ter dve iz Vrbnjakove zbirke⁶².

V zasebni lasti je ostalo kamnito dleto iz Hardeka⁶³, kamnita sekira iz Obreža⁶⁴, sekira iz Rakovskega vrha⁶⁵ ter nekaj sekir iz Strjanec⁶⁶. Pri Zdravčevih pa je ostal obod pepelnice, najden pri razkopavanju gomil v Miklavžu okrog leta 1890⁶⁷.

Od bogatih zasebnih zbirk, ki so imele veliko najdb iz ormoškega področja, naj omenim zbirko dr. Seyfrieda, župnika F. Vrbnjaka, prof. F. Ferka in Miklovo zbirko.

Od najdb, ki so vzdane v stavbe, naj omenim rimski miljnik CIL III 4081, vzdan v ormoškem gradu⁶⁸, relief Nereide in fragment nagrobnika CIL III 4107, vzdana v gradu Velika Nedelja⁶⁹.

Omenim naj še, da hrani Dolenjski muzej v Novem mestu depo bronastih predmetov, ki je bil odkrit leta 1940 pri zemeljskih delih v Pušencih⁷⁰.

Pokrajinski muzej v Mariboru hrani po eno kamnito sekiro iz Obreža⁷¹, Mihovec⁷², Sodinec⁷³, Osluševac⁷⁴, Velikega Brebrovnika⁷⁵, Pavlovcev⁷⁶, Vuzmetinec⁷⁷, Savec⁷⁸ in tri oziroma pet kamnitih sekir iz Miklavža⁷⁹ ter iz zbirke F. Vrbnjaka, zbrane v okolici Tomaža⁸⁰; kamniti brusnik in glinasti obroček iz Preclave⁸¹; kamniti klin z luknjo iz Libaje⁸²; lonc iz Velike Nedelje⁸³; rimski keramični lonc in skodelo iz prekopanih gomil v Šalovcih⁸⁴; antične in slovanske najdbe iz Središča, odkrite leta 1907–08 pri Kovačičevih izkopavanjih antične stavbe na njivi z ledinskim imenom "Cirkvica". Od slovanskih najdb, ki pripadajo belobrdskega kulturnemu krogu,

so bili odkriti bronasti in železni obsenčni obroček s S pentljo, bronasti grozdasti uha—ni, ovratnice — torkvezi, prstani, obeski, gumbi, železne pasne sponе, puščica in frag—menti keramike⁸⁵.

Prve najdbe iz ormoškega področja je Pokrajinski muzej Ptuj pridobil iz bogate zbirke prof. F. Ferka, ki jo je leta 1898 podaril muzeju. Razen teh je v muzeju še nekaj kamni—tih sekir iz zbirke dr. Seyfrieda iz Ormoža⁸⁶; dve kamniti sekiri iz Obreža⁸⁷; Grab⁸⁸; Frankovcev⁸⁹; Huma⁹⁰, po ena sekira iz Koga⁹¹ in Podgorec⁹²; fragmenti sekire iz Drakšla pri Veliki Nedelji⁹³; dve posodi in več fragmentov okrašenih žar iz Hardeka⁹⁴; keltska srebrna novca iz Središča⁹⁵; nekaj antičnih najdb iz Kovačičevih izkopavanj le—ta 1907—08⁹⁶; marmorni sarkofag CIL III 14.065 in nekaj fragmentov keramike iz Velike Nedelje⁹⁷ ter novca cesarja Marka Avrelija iz Ormoža⁹⁸.

V letih 1956—1962 je začel Pokrajinski muzej Ptuj izvajati sondažna in raziskovalna dela v Ormožu, kjer so se ta nadaljevala tudi v letih 1974—1981⁹⁹. Razen teh so se izvajala med izdelavo topografije Slovenskih goric in pozneje manjša sondiranja na ormoškem po—dročju, in sicer: leta 1959 na Pavlovskem vrhu¹⁰⁰, leta 1961 na Hardeku¹⁰¹, leta 1962 v Mihovcih¹⁰², leta 1963 v Strjancih¹⁰³, Sodincih¹⁰⁴ in Godenincih¹⁰⁵, leta 1967 v Pavlovcih¹⁰⁶ in leta 1970 s sodelovanjem oddelka za arheologijo Filozofske fakultete iz Ljubljane na Pavlovskem vrhu¹⁰⁷. Iz vseh zgoraj omenjenih izkopavanj je muzej prido—bil bogate in številne najdbe iz eneolitskega, bronastega, kulture žarnih grobišč, laten—skega in antičnega obdobja.

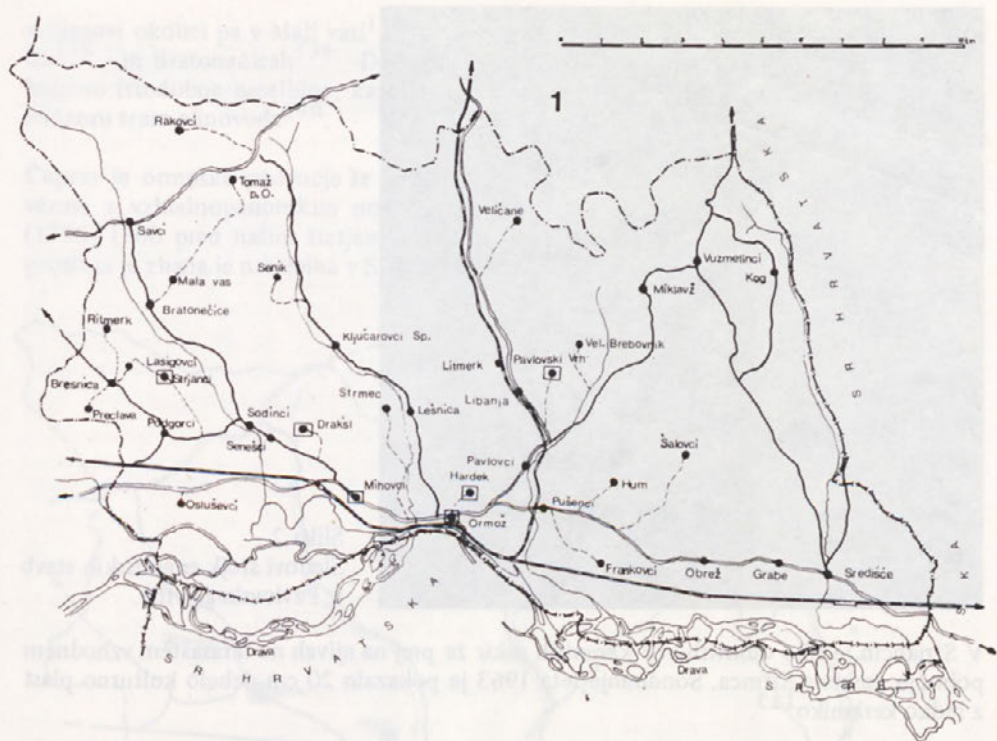
Časovna in kulturna opredelitev arheoloških najdb kaže, da se začenja naselitev Ormoža in njegove okolice ob koncu neolita in na začetku 2. tisočletja pred našim štetjem. Ven—dar lahko domnevamo, čeprav za sedaj nimamo še nobenih oprijemljivih arheoloških najdb, razen seveda kamnitih sekir in kamnitega orodja, ki je bilo v uporabi dlje in je brez spremnega gradiva kronološko težko opredeljivo, da je bilo ormoško področje nase—ljeno že prej, saj leži na pomembnem geografsko prehodnem ozemlju, skozi katerega so prodirala ljudstva iz azijskega in jugovzhodnoevropskega prostora proti zahodu. Ob tem dejstvu in nadaljnjem spoznanju, da je prispela kolonizacija na ormoško področje le dva—krat iz druge smeri, in to v antičnem obdobju iz Italije proti Donavi, v zgodnjem srednjem veku pa bavarska z zahoda, je izražena domneva o zgodnejši naslitvi, kot jo za sedaj ka—žejo arheološke najdbe, dokaj sprejemljiva.

Le bežen pregled skozi topografijo Slovenskih goric nam pove, da je gostota najdišč ka—mnitega orodja iz neo—eneolitskega obdobja v Sloveniji največja prav na tem področju, saj je bilo tod odkritih nad 200 kosov kamnitega orodja. Toda spričo take številčnosti kamnitega gradiva je število naselbin iz tega obdobja dokaj majhno. Za sedaj poznamo le šest takih naselbin, in to — pet na terasah: Pavlovski vrh, Ormož, Hardek, Drakšl in Strjanci ter eno v ravnini ob vznožju terase v Mihovcih pri Veliki Nedelji (karta 1). No—bena od teh pa še ni raziskana. Le v naselbini v Ormožu in Pavlovskem vrhu so bila opravljena manjša izkopavanja, naselbine v Mihovcih, Hardeku in Strjancih pa so bile le sondirane.

Od ugotovljenih naselbin na terasah segajo najvišje ostanki selišča v Drakšlu. Tam so okrog leta 1897 pri rigolanju na Krajnčevem posestvu v črni plasti našli "dva cela lon—ca in več črepij drugih posod" ter del kamnite sekire z luknjo, ki se je edina ohranila in je sedaj v ptujskem muzeju¹⁰⁸.

Pri sondiranju ostankov gomile, kjer je našel prof. F. Ferk že leta 1899 kamnito orodje

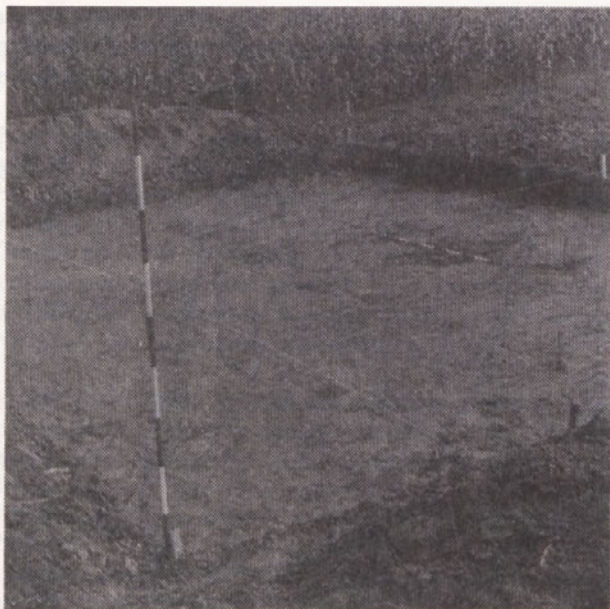

Karta 1: Najdišča kamnitega orodja v ormoški občini ter ugotovljene naselbine: Pavlovski vrh, Ormož, Hardek, Mihovci, Draški, Strjanci, iz neo-eneolitskega obdobja.

in odbitke črnega kremenjaka¹⁰⁹, so leta 1961 ugotovili sledove naselbine na Hardeku. Pri tem so našli fragmente keramike in kamnito orodje. Leta 1962 so pri ogledu terena vzhodno od ostankov gomile med svežimi brazdami opazili plasti rdeče pečene zemlje in našli ostanke grobih loncev¹¹⁰. Sodeč po najdbah, je moralo biti tod večje naselje, katerega kulturne plasti so bile uničene že pri nasipavanju poznejših gomil, deloma pa pri oranju njiv.

Naselbina na Pavlovskem vrhu leži ob potoku severno od ceste, ki pelje proti Miklavžu. Ugotovljena je bila pri sondiranju leta 1959, ko so ugotovili 0,5 m debelo kulturno plast z ostanki keramike, kremenovim nožičkom in kosi ilovnatga premaza¹¹¹. Leta 1970 je Pokrajinski muzej Ptuj s sodelovanjem oddelka za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani izvedel manjše sondažno raziskovanje. Pri tem smo odkrili fragmente grobe keramike debelih sten, ki pripadajo loncem z ravnim dnom s koničnim ali zaobljenim spodnjim delom, skodele polkroglastih in kroglastih oblik, polkroglaste in bikonične terine, pintadero, okro, bikonična vretenca, plastične konične in jezičaste izrastke, trakaste ročaje in fragmente hišnega lepa z odtisi vejevja. Ornament na keramiki je izdelan v tehniški barbotina, z vrezi in žigosanjem. Razen keramičnih izdelkov smo odkrili tudi dve ognjišči in sledove štirih pravokotnih stavb, zgrajenih na navpičnih lesenih stojkah¹¹² (sl. 2).

Slika 2
Sledovi stojk eneolitskih stavb
iz Pavlovskega vrha.

V Strjancih je bilo odkritih več kamnitih sekir že prej na njivah na terasastem vzhodnem pobočju grebena Strmca. Sondiranje leta 1963 je pokazalo 20 cm debelo kulturno plast z redko keramiko¹¹³.

Sledovi naselbine v Ormožu so bili odkriti leta 1974 pri zaščitnih izkopavanjih na nekdanjem "Škoršičevem vrtu", zahodno od prazgodovinskega nasipa. Odkrili smo eneolitsko jamo s keramiko in kamnitim orodjem. Jama je bila nepravilne oblike ter globoka do 55 cm. V njej smo odkrili fragmente grobih keramičnih posod, fragmente rdeče žgane keramike s sledovi črne barve, osem celih in fragmentiranih keramičnih zajemalk z votlim dulcem, posodico na visoki votli nogi, deset fragmentiranih in celih kamnitih sekir trapzaste oblike ter dve kamniti krogli – tolkali¹¹⁴.

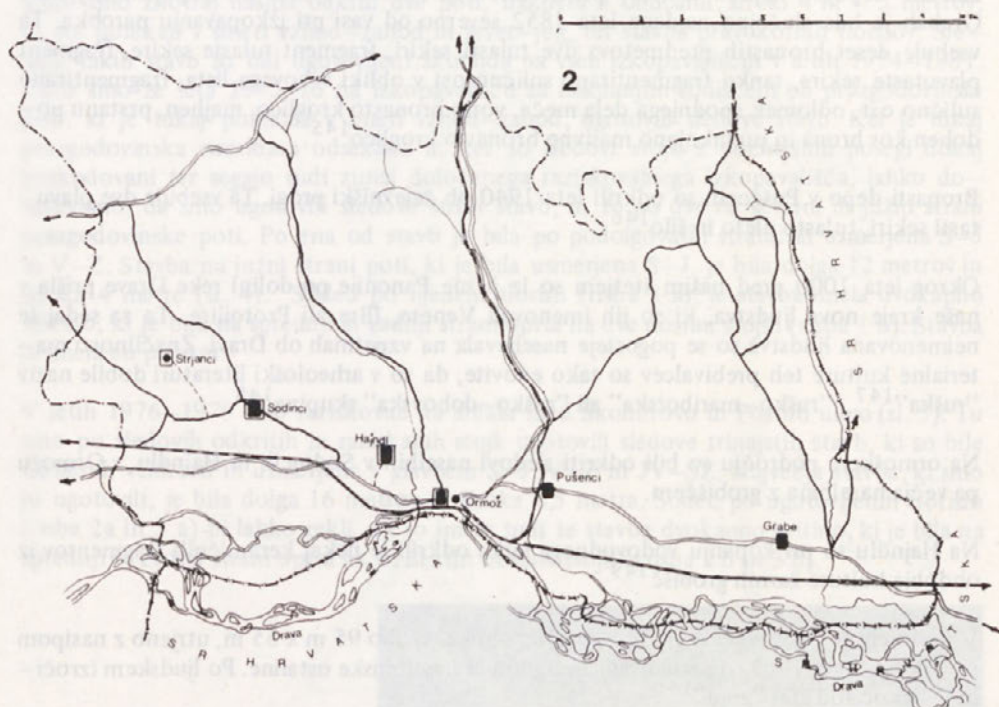
Naselbina v Mihovcih pri Veliki Nedelji je bila ugotovljena pri kopanju vodovodnega jarka na njivah ob železniški progi vzhodno od postajališča Velika Nedelja. Pri sondiranju leta 1962 je bila odkrita 40 cm debela kulturna plast s keramičnimi fragmenti posod, dulec zajemalke in tri kamnite sekire¹¹⁵.

Te naselbinske najdbe pripadajo kulturnemu krogu "alpskega faciesa lengyelske kulture" po Korošču¹¹⁶, tipu "Pölsbals-Strappelkogel" po Pittioniju¹¹⁷, "lasinjski" po Dimitrijeviču¹¹⁸ ali "škocjansko-lasinjski kulturi"¹¹⁹, katero v glavnem datirajo od 1950 do 1750 pred našim štetjem.

Številne kamnite najdbe iz tega odboja opozarjajo, da bo treba slej ko prej pričakovati odkritje naselbine še v Pavlovcih¹²⁰, v dolini Lešnice pri Sp. Ključarovcih¹²¹ in Seniku¹²², na jugovzhodnih pobočjih Huma¹²³, v Šalovcih¹²⁴, nižje ob Dravi v Frankovcih¹²⁵, Obrežu¹²⁶, Grabah¹²⁷ in Središču¹²⁸; v gričevnatem svetu pri Vuzmetincih¹²⁹, Brebrovniku¹³⁰, Kogu¹³¹, Miklavžu¹³² in Veličanah¹³³ do Tomaža¹³⁴,

v njegovi okolici pa v Mali vasi¹³⁵, Ritmerku¹³⁶, Rakovskem vrhu¹³⁷, Savskem vrhu¹³⁸ in Bratonečicah¹³⁹. Da lahko tudi na tem gričevnatem delu upravičeno pričakujemo istodobne naselbine, kaže tudi ugotovitev naselbine v Bratislavicah leta 1977 ob nadzoru trase plinovoda¹⁴⁰.

Čprav je ormoško področje še po neo-eneolitski poselitvi ostalo v stalni kulturni povezavi z vzhodnopanonskim področjem, pa so najdbe iz tega – bronastega obdobja (1750–1300 pred našim štetjem) za sedaj še zelo skromne. Zaradi neraziskanosti tega prostora je znana le naselbina v Strjancih in meč iz Ormoža (karta 2).

Karta 2: ● Bronastodobna najdišča, ■ Žarnogrobiščna najdišča

Naselbina v Strjancih je bila ugotovljena leta 1963 na gozdnem grebenu Strmec nad njivo, na kateri so bili odkriti seliščni sledovi iz eneolitskega obdobja. Bronastodobna naselbina – gradišče v velikosti 40 m x 10 m je bila utrjena z obrambnim jarkom in nasipom ter jo datirajo v srednje bronasto dobo¹⁴¹.

V ta čas nekateri datirajo tudi polnoročajni bronasti meč (sl. 3) iz Ormoža¹⁴², drugi pa v žarnogrobiščno obdobje ali bolje v horizont HaA¹⁴³. Ker je bil meč odkupljen leta 1956 na odpadku v Ormožu¹⁴⁴, manjkajo najdiščni podatki. Kljub temu lahko domnevamo, da je bil le-ta najden v Ormožu ali njegovi bližnji okolici, saj je bilo po pričevanju najdenih še več takih ali podobnih mečev.

V času od 13.–11. stol. pred našim štetjem se prične širiti nova kultura, povezana z obsežnejšimi preseljevanji in nemiri v Evropi. Takrat so tudi v naše kraje prispeli novi prebivalci, nosilci tako imenovane kulture žarnih grobišč, katere novost je sežiganje umrlih in

Slika 3: Bronasti polnoročajni meč iz Ormoža.

pokopavanje v žarah ali brez njih. Iz te starejše stopnje BdD ni za sedaj na ormoškem področju ugotovljenih še nobenih naselbin, niti grobov. Šele iz stopnje Ha A sta znani dve založni-depojski najdbi: iz Grab pri Središču in Pušenec (karta 2). Depojska najdba v Grabah je bila slučajno najdena leta 1852 severno od vasi pri izkopavanju parobka. Ta vsebuje deset bronastih predmetov: dve tulasti sekiri, fragment tulaste sekire, fragment plavutaste sekire, tanko fragmentirano sulično ost v obliki vrbovega lista, fragmentirano sulično ost, odlomek spodnjega dela meča, votlo bronasto kroglico, majhen, prstanu podoben kos brona in preluknjano masivno bronasto kroglico¹⁴⁵.

Bronasti depo v Pušencih so odkrili leta 1940 ob železniški progi. Ta vsebuje dve plavutasti sekiri, tulasto dleto in šilo¹⁴⁶.

Okrog leta 1000 pred našim štetjem so iz južne Panonije po dolini reke Drave prišla v naše kraje nova ljudstva, ki so jih imenovali Venete, Ilire ali Protoilire. Ta za sedaj še neimenovana ljudstva so se pogosteje naseljevala na vzpetinah ob Dravi. Značilnosti materialne kulture teh prebivalcev so tako enovite, da so v arheološki literaturi dobile naziv "ruška"¹⁴⁷, "ruško-mariborska" ali "ruško-dobovska" skupina¹⁴⁸.

Na ormoškem področju so bili odkriti sledovi naselbin v Sodincih in Hajndlu, v Ormožu pa večja naselbina z grobiščem.

Na Hajndlu so pri kopanju vodovodnega jarka odkrili le nekaj keramičnih fragmentov iz obdobja kulture žarnih grobišč¹⁴⁹.

V Sodincih je ugotovljeno gradišče ovalne oblike, veliko 95 m x 55 m, utrjeno z nasipom in jarkom. Leta 1963 so s sondiranjem ugotovili naselbinske ostaline. Po ljudskem izročilu je nekoč tod stal "grad"¹⁵⁰.

Ormoška naselbina je bila odkrita leta 1954¹⁵¹. V letih 1956–1962 jo je raziskoval Mestni muzej iz Ptuja pod vodstvom takratne kustodinje Bernarde Perc. Takrat so raziskovali predvsem severni in južni del naselbine ob Skolibrovi ulici in na vrtovih za "stari sodiščem" in raziskali 4.500 m² zemljišča. Leta 1959 so pri raziskovanju severnega dela ugotovili, da pripadata zemeljski nasip in obrambni jarek naselbini iz časa kulture žarnih grobišč in ne srednjeveški, kot so menili prej. Odkrili so 4 metre široko, s prodniki tlakovano pot, usmerjeno vzhod–zahod, stavbne objekte pravokotnega tlorisa, velike tudi 14 m x 6 metrov, ter 30 kurišč in og njišč¹⁵². V letih 1974–1981 je Pokrajinski muzej Ptuj nadaljeval z raziskovanjem naselbine na zemljiščih, katere je bilo potrebno raziskati zaradi poznejših gradenj. Tako je bilo raziskanih 10.300 m² zemljišča. Raziskane so bile večje površine severnega, srednjega in južnega dela naselbine. Razen tega so potekala raziskovanja tudi na nasipu in zunaj njega na zahodni strani¹⁵³, kjer smo leta 1974 odkrili tudi del grobišča, ki pripada tej naselbini. Zgornje plasti naselbine so bile uničene, saj smo raziskovali bodisi na vrtovih, dvoriščih ali pod stavbami, delno pa je naselbino uničil tudi pozni srednji vek, o čemer nam pričajo odkrite večje jame, tako jame za strojenje kož, jame z lesom in druge, ki so praviloma globlje in večje od prazgo-

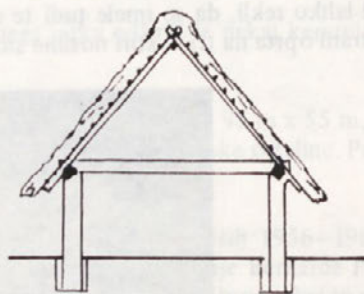
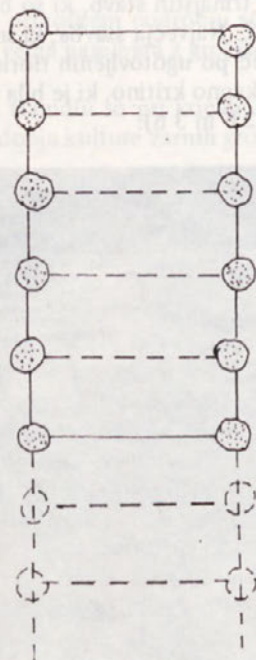
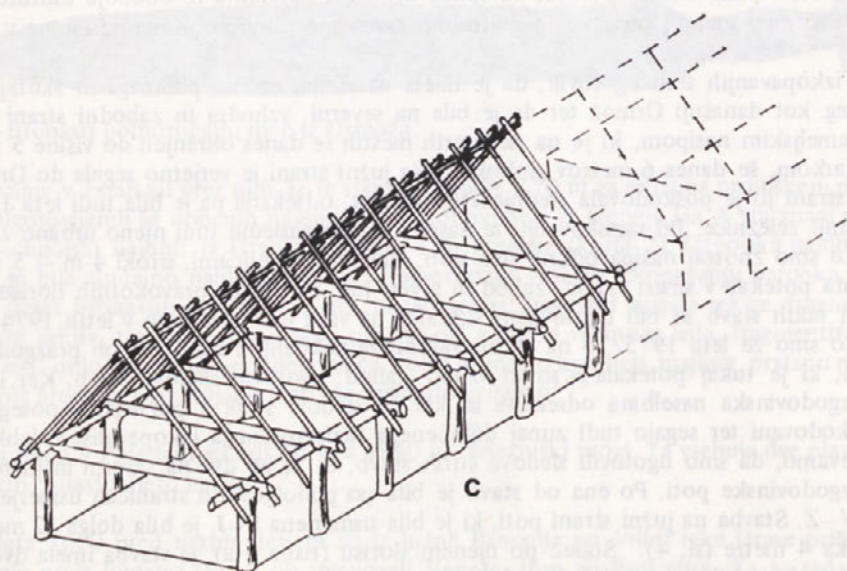
dovinskih. Tako lahko rečemo, da spada ormoška naselbina iz obdobja kulture žarnih grobišč med najbolj obsežne in podrobno raziskane žamogrobiščne naselbine v Evropi.

Pri izkopavanjih smo ugotovili, da je imela naselbina obliko polkroga in skoraj takšen obseg kot današnji Ormož ter da je bila na severni, vzhodni in zahodni strani utrjena z zemeljskim nasipom, ki je na nekaterih mestih še danes ohranjen do višine 5 metrov, in jarkom, še danes 6 metrov globokim. Na južni strani je verjetno segala do Drave. Na tej strani jo je poškodovala srednjeveška utrdba, odsekana pa je bila tudi leta 1857 pri gradnji železnice. Pri raziskovanju te naselbine smo zasledili tudi njeno urbano zasnovo. Tako smo znotraj nasipa odkrili dve poti, tlakovni z oblicami, široki 4 m – 5 metrov, ki sta potekali v smeri vzhod–zahod in sever–jug, ter stavbe pravokotnih tlorisov. Sledovi takih stavb so bili ugotovljeni skorajda na vseh izkopavališčih v letih 1974–1981. Tako smo že leta 1975/76 na izkopavališču za nekdanjim sodiščem ob prazgodovinski poti, ki je tukaj potekala v smeri vzhod–zahod, ugotovili sledove stavb. Ker je tukaj prazgodovinska naselbina odsekana in ker so sledovi stojk s poznejšimi posegi dokaj poškodovani ter segajo tudi zunaj določenega raziskovalnega izkopavališča, lahko domnevamo, da smo ugotovili sledove štirih stavb, in to po dve na severni in južni strani prazgodovinske poti. Po ena od stavb je bila po podolgovatih stranicah usmerjena S–J in V–Z. Stavba na južni strani poti, ki je bila usmerjena S–J, je bila dolga 12 metrov in široka 4 metre (sl. 4). Sodeč po njenem tlorisu (risba 1 a), je stavba imela dvokapno kritino, ki je bila na sprednji in zadnji strani oprta na dve nosilni stojki (risba 1 b). Stavba je imela en prostor.

V letih 1976–1979 smo raziskovali na arealu med Skolibrovo in Poštno ulico (sl. 5). Tu smo po sledovih odkritih in raziskanih stojk ugotovili sledove trinajstih stavb, ki so bile različnih velikosti in usmerjene v glavnem S–J, V–Z in JV–SZ. Največja stavba, ki smo jo ugotovili, je bila dolga 16 metrov in široka 6,5 metra. Sodeč po ugotovljenih tlorisih (risba 2a in 3 a) bi lahko rekli, da so imele tudi te stavbe dvokapno kritino, ki je bila na sprednji in zadnji strani oprta na tri in štiri nosilne stojke (risba 2 b in 3 b).

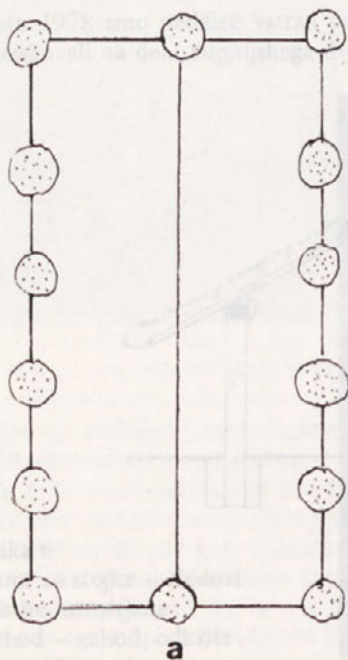
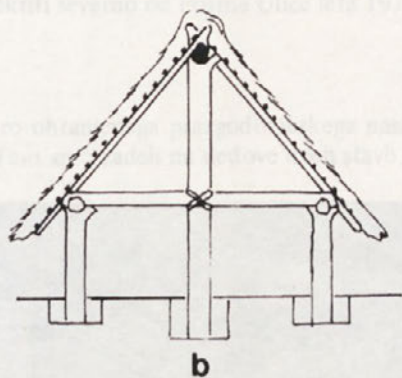
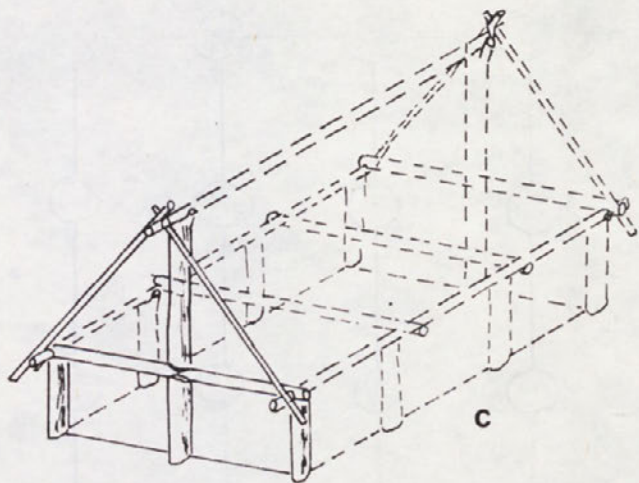
Slika 4
Sledovi stavbe ob
prazgodovinski poti,
odkrite za nekdanjim
sodiščem leta 1975/76.

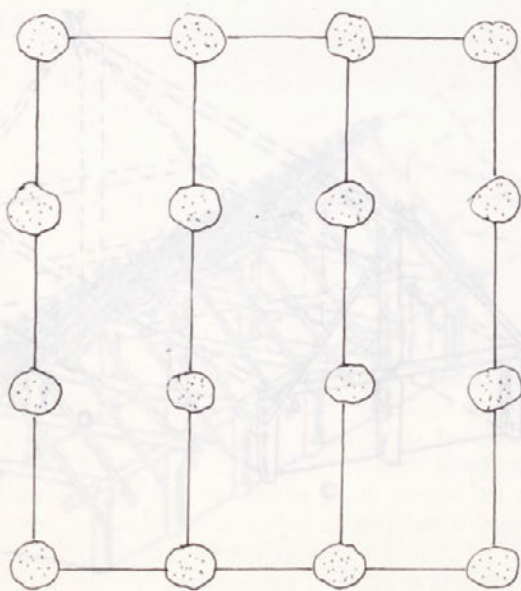
a

b

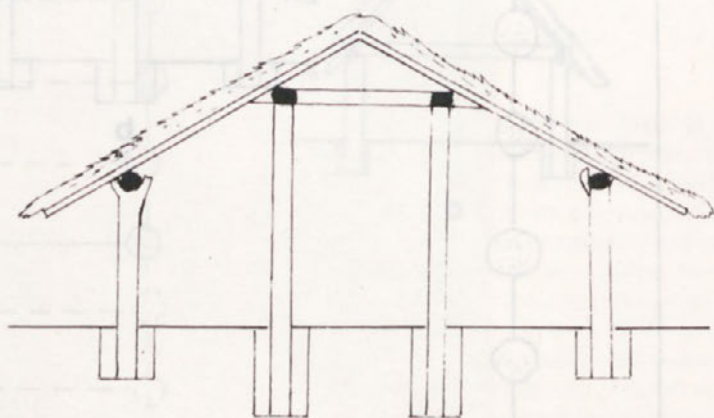
risba 1

risba 2

a

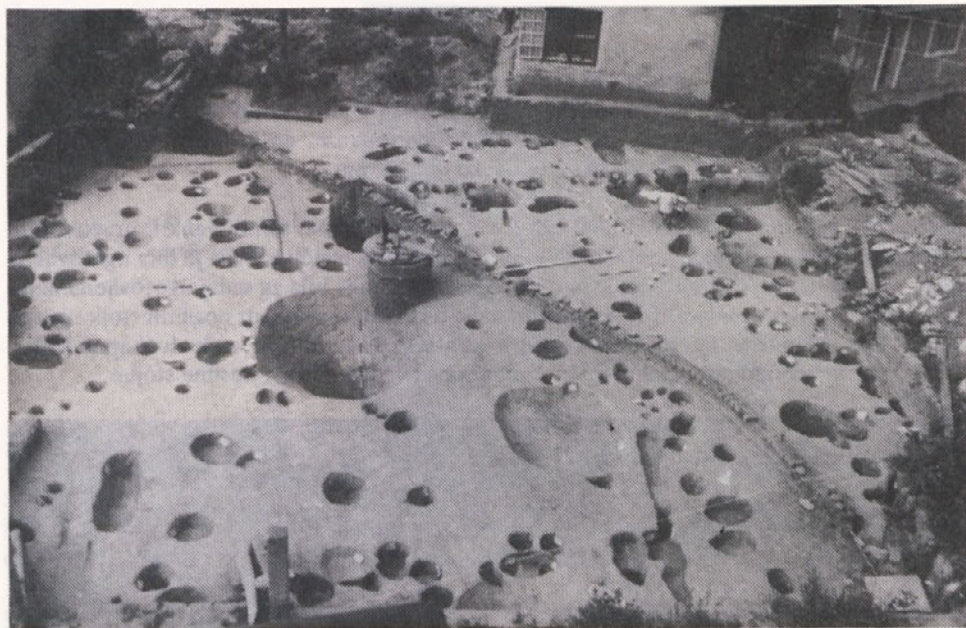

b

risba 2

risba 1 risba 3

Slika 5: Jame za stojke – sledovi lesenih stavb, odkriti severno od Poštne Ulice leta 1978.

Leta 1978 smo nedaleč vstran od še danes dobro ohranjenega prazgodovinskega nasipa raziskovali na delu župnijskega dvorišča (sl. 6). Tam smo zadeli na sledove dveh stavb, ki

Slika 6
Jame za stojke – sledovi
stavbe, usmerjene
vzhod – zahod, odkrite
leta 1978 na dvorišču
župnišča.

segajo iz izkopavališča. Po podolžnih stranicah so bile stavbe usmerjene vzhod–zahod. Čeprav za sedaj še ne vemo, kako dolge so bile, bi kljub temu po odkritih sledovih stavbe na južnem delu izkopišča lahko rekli, da so bile široke 4 metre in da so imele dvokapno kritino, ki je bila na sprednji in zadnji strani oprijeta na štiri nosilne stojke. Po vsej verjetnosti sta tudi ti stavbi imeli po en prostor, čeprav kaže, da je bil le–ta z nosilnimi stojkami razdeljen na tri enako široke podolgovate prostore.

Leta 1980/81 smo ob Vrazovi ulici (sl. 7) ugotovili sledove osmih velikih pravokotnih stavb, ki so bile usmerjene vzhod–zahod in sever–jug. Največja stavba je bila ugotovljena ob vogalu med Vrazovo ulico in Mestnim trgom. Čeprav je bila za sedaj ugotovljena samo v velikosti 16 m x 4 m lahko domnevamo, da je bila spričo velikosti nosilnih stolk mnogo večja. Ugotovljeni pravokotni tlorisi stavb pa kažejo, da so tudi te imele dvokapno kritino, ki je bila na sprednji in zadnji strani oprijeta na dve, tri ali štiri nosilne stojke.

Slika 7: Kompleks prazgodovinskih hiš, odkrit leta 1980 ob Vrazovi ulici.

Čeprav še ne vemo natančnega števila doslej odkritih prazgodovinskih stavb, je za sedaj nedvomno, da je bilo v letih 1975–1981 ugotovljenih sedemindvajset sledov pravokotnih stavb, za katere še ne vemo, ali so bile samo stanovanjske ali pa so bile nekatere od teh tudi gospodarska poslopja. Glede na vse doslej ugotovljene tlorise stavb lahko rečemo, da so imele dvokapno kritino, ki je bila na sprednji in zadnji strani oprta na dve, tri ali štiri nosilne stojke. Idealni rekonstrukciji stavb, kakršne bi lahko bile tudi v Ormožu, prikazujemo (risba 1,2) po Fritz–Rudolfu Hermanu in smo si jih "izposodili" iz prve knjige *Ausgrabungen in Deutschland*. Iz tega sledi, da so bile stavbe z dvokapno kritino zgrajene na navpičnih stojkah, orientirane pa so bile v smeri sever–jug, vzhod–zahod in jugovzhod–severozahod. Pri hišnih stenah je bil prostor med stebri izpopolnjen s pre–

Slika 8
Prazgodovinski ognjišči,
odkriti leta 1978 v Ormožu

pletom iz vejevja in šibja ter ometan z debelim ilovnatim premazom – hišnim lepom. V naselbini smo odkrili veliko hišnega lepa z dobro vidnimi sledovi prepleta. Hiše so imele enega ali več prostorov, tla pa so bila iz nabite ilovice.

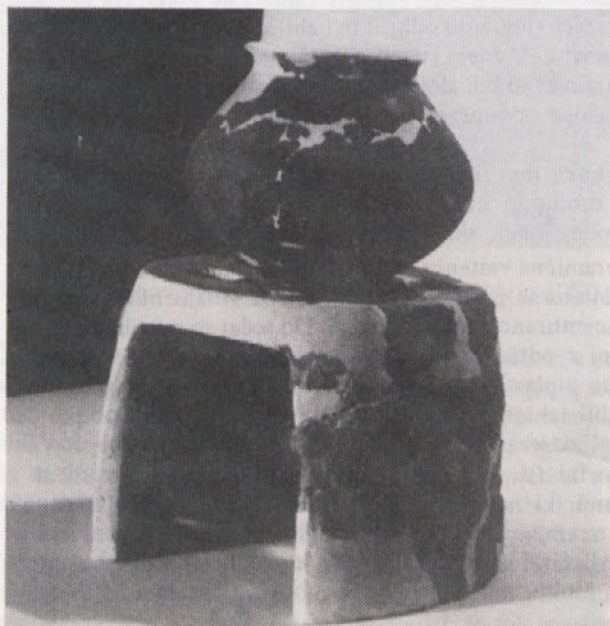
Ognjišča in kurišča so bila odkrita v hišah ali zunaj njih. Bila so različnih dimenzij in oblik: okrogle, ovalne ali nepravilne oblike. Nekatera so bila vkopana v ilovnato podlago, druga zgrajena na ilovnatih tleh (sl.8). Nekatera so bila na dnu obložena z oblicami ali keramičnimi fragmenti, druga pa so imela le premaz iz gline. Večkrat so bile ob ognjiščih jame za odpadke, fragmenti velikih šrambenih posod in piramidalne uteži. Na zahodni strani poti, ki je potekala v smeri sever–jug, smo odkrili pet zbiralnikov za vodo s pravokotnim ali okroglim premerom na vrhu. V enem izmed njih smo našli sledove desk, s katerimi so bile obložene stene. Zbiralniki so bili globoki od 2 – 3,60 metra. V sami naselbini so bile odkrite tudi večje ali manjše posamezne jame s keramiko.

Razen tega je bila odkrita tudi velika množina keramičnih izdelkov za vsakdanjo rabo (okrog 60.000 kosov), kamnito orodje in nekaj bronastih izdelkov. Med keramičnimi izdelki so velike šrambene posode, lonci, sklede, skodele, terine, amfore, pekve (sl. 9)¹⁵⁴, ognjiščni kozli (sl. 10), keramična vretenca različnih oblik, prstanaste uteži, večje in manjše piramidalne uteži in miniaturne posodice. Najpogostejši ornament na keramiki je plastično aplicirano rebro, ornamentirano z odtisi in vrezi. Do sedaj so menili, da so bili odtisi na plastičnih rebrih izdelani z odtisi prstov. Toda z novim odkritjem v Ormožu smo ugotovili, da so takšne odtise v plastična rebra izdelovali s keramičnimi ploščicami. Ploščica, s katero smo naredili takšen preizkus, ima skoraj pravokotno obliko ter zaobljene in enakomerno "žagasto" narezane robove. Posebno zanimivi so precej številni antropomorfni (sl. 11) in zoomorfni (sl. 12) glinasti idoli ter keramični fragment z upodobljenimi reliefnimi svastikami, ki nam izpričujejo umetnostna hotenja takratnih prebivalcev. Njihovo umetnostno izražanje je bilo nerazdružljivo povezano z vsem tistim, kar jim je zagotavljalo osnovni življenjski obstoj. Tako je kult plodnosti izražen z upodobitvijo telesnosti na nekaterih idolih, kult sonca pa z motivom svastike in shematiziranim idolom račke.

Slika 9
Pekva, ki so jo uporabljali
za peko kruha in mesa.

Od kamnitega orodja so bile odkrite žrmlje, ploščate in prevrtane sekire, brusi in kladiva. Od bronastih predmetov so bili odkriti v naselbini le sekira, nož in nekaj okrasnih igel za spenjanje oblačil. Razen tega je bilo odkritih tudi precej živalskih kosti.

Slika 10
Ognjiščni kozel, na katerem
so kuhali hrano.

Prazgodovinski nasip, ki je obdajal naselbino in ki so ga uporabili tudi v srednjem veku za obrambne namene, o čemer nam priča še danes ohranjeni srednjeveški stolp, zgrajen na nasipu, je bil raziskovan v letih 1959, 1962 in 1979. Ugotovljeno je, da je bil zemeljski nasip proti dnu utrjen s poševno ležečimi okroglimi lesenimi stebri in da ni bilo pod njim nobenih sledov poprejšnje naselitve.

Pri izkopavanjih leta 1962, 1974, 1977 in 1978 zahodno od zemeljskega nasipa je bilo ugotovljeno, da se je naselbina širila tudi zunaj nasipa. Razen keramičnih izdelkov je bilo odkritih nekaj sledov lesene arhitekture in ognjišč.

Slika 14

Črna železna fibula očalarka iz
grobe 7, na kateri so od ognja
zlepljene zelene trakaste
zapetnice

Slika 15

Bronaste trapezoidne
E1 1962/1974, 1977, 1978

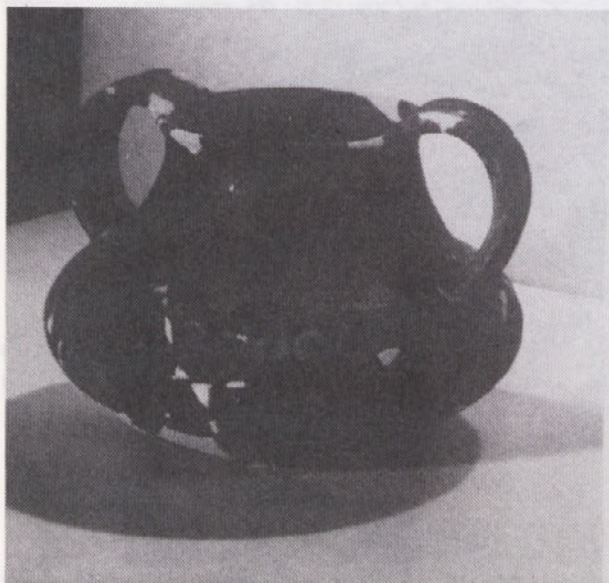
Slika 11
Antropomorfni idol iz
Ormoža z upodobitvijo
telesnosti.

Slika 12

Zoomorfni idol iz Ormoža.

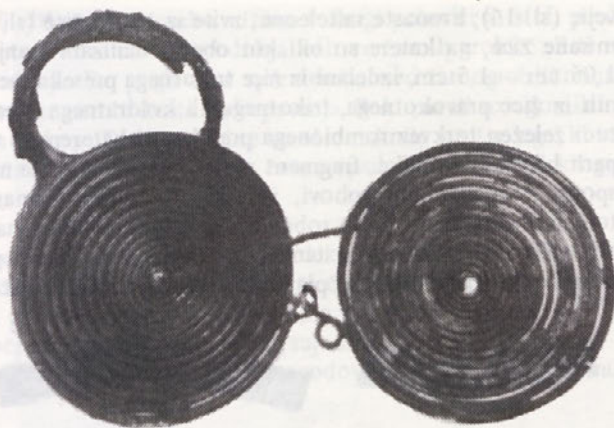
Temeljni gospodarski dejavnosti prebivalcev sta bili poljedelstvo in živinoreja. Za živinorejo govori tudi množica odkritih živalskih kosti. Sodeč po kostnih ostankih iz drugih naselbin so takrat gojili že govedo, svinje, ovce, koze, pse in celo konje. Svoj delež k prehrani sta gotovo prispevala še lov in ribolov. Od obrti so bile razvite že lončarstvo, tkalstvo, izdelovanje kamnitih orodij, strojenje kože in druge, vezane za obstoj neke naselbine. O domačem pridobivanju rud nimamo nobenih podatkov, saj so rudarska in kovinarska središča znana zunaj našega področja. Morda bi lahko doumevali le za zlato, ki je bilo odkrito v grobu, da so ga pridobivali iz Drave. Prav tako ne vemo skoraj nič o trgovskih poteh, po katerih je potekala trgovina s kovinskimi izdelki.

Slika 13
Amfora, ornamentirana s cinastimi lističi, odkrita v grobu 14

Kot je bilo že povedano, smo odkrili leta 1974 zunaj zemeljskega nasipa, v bližini gomile, za katero domnevajo, da pripada antičnemu obdobju, dvajset grobov. Ti so bili prosto vkopani v zemljo tik pod humozno plastjo. Prav zaradi tega so bili nekaterih pri poznejših zemeljskih delih uničeni ali poškodovani. Uničeni so bili grobovi št.: 8, 11, 12, 13 in 17. Od dvajsetih odkritih grobov sta bila dva brez pridakov, pet pa je razen keramičnih imelo tudi bogate kovinske pridatke. Za shranjevanje ostankov pokojnika so uporabljali različne oblike posod: velike žare, amfore, terine in sklede. Med keramičnimi pridatki so bile najštevilnejše sklede, od katerih sta dve ornamentirani s cinastimi lističi; sklede z nazlebljenim robom, nekatere imajo vrezan ornament tudi na notranji strani; amfore, od katerih je ena ornamentirana s cinastimi lističi (sl.13); terine; skodelice s presegajočim trakastim ročajem; žare bikoničnih oblik in keramična vretenca. V štirih grobovih so bili med drugim odkriti tudi bogati nakitni predmeti iz bronu, v enem izmed njih pa tudi iz železa, zlata in stekla. Med nakitnimi predmeti naj omenim veliko bronasto fibulo očalarko (sl. 14), bronaste trakaste sklenjene zapestnice trikotnega preseka (sl. 15), masivni sklenjeni bronasti zapestnici, ploščato bronasto zapestnico s tremi plastičnimi horizontalnimi rebri in bronasto zapestnico ovalnega preseka, ornamentirano s snopi vrezanih smrekovih vejic. Razen bronastih so bile v enem grobu odkrite tudi železne sklenjene trakaste zapestnice. Odkrili smo tudi osem fragmentiranih in celih masivnih litih bronastih nanožnic polkrožnega preseka, ornamentirane na zunanji strani z navpičnimi vrezi štirih črt, med katerimi so en, trije ali štirje snopi drobnih poševnih vrezov v obliki smrekovih

Slika 14
Bronasta fibula očalarka iz
groba 7, na kateri so od ognja
zlepljene železne trakaste
zapestnice

Slika 15
Bronaste trakaste sklenjene
zapestnice, odkrite v grobu 7

Slika 16
Bronasti nanažnici iz groba 1

vejc (sl. 16); bronaste salteleone, zvite iz tanjše žice (sl. 17); bronaste, od ognja deformirane žice, na katere so bili kot obeski nanizani manjši bronasti obročki s premerom 1,05 cm – 1,5 cm, izdelani iz žice trikotnega preseka; nekaj bronastih obročkov, izdelanih iz žice pravokotnega, trikotnega ali kvadratnega preseka. V enem grobu smo odkrili tudi železen torkvez rombičnega preseka, na katerem so vidni odtisi tkanine (sl. 18), zlati perli bikonične oblike, fragment perle iz steklene mase modre barve, dvojnokrižno pasno spono z zaobljenimi robovi, izdelano iz tanke bronaste pločevine, ornamentirano s tolčenim ornamentom ob robovih, ter večje število bronastih polkrožnih gumbov različnih velikosti, izdelanih iz tanke pločevine. Le v enem grobu je bilo razen keramičnih posod odkrito tudi orožje: plavutasta sekira in sulična ost.

Slika 14
Bronaste salteleone iz groba 7, na katerem so od ognja deformirane žice trikotnega preseka

Slika 15
Bronaste salteleone iz groba 7, na katerem so od ognja deformirane žice trikotnega preseka

Slika 17
Bronasti salteleoni iz groba 7

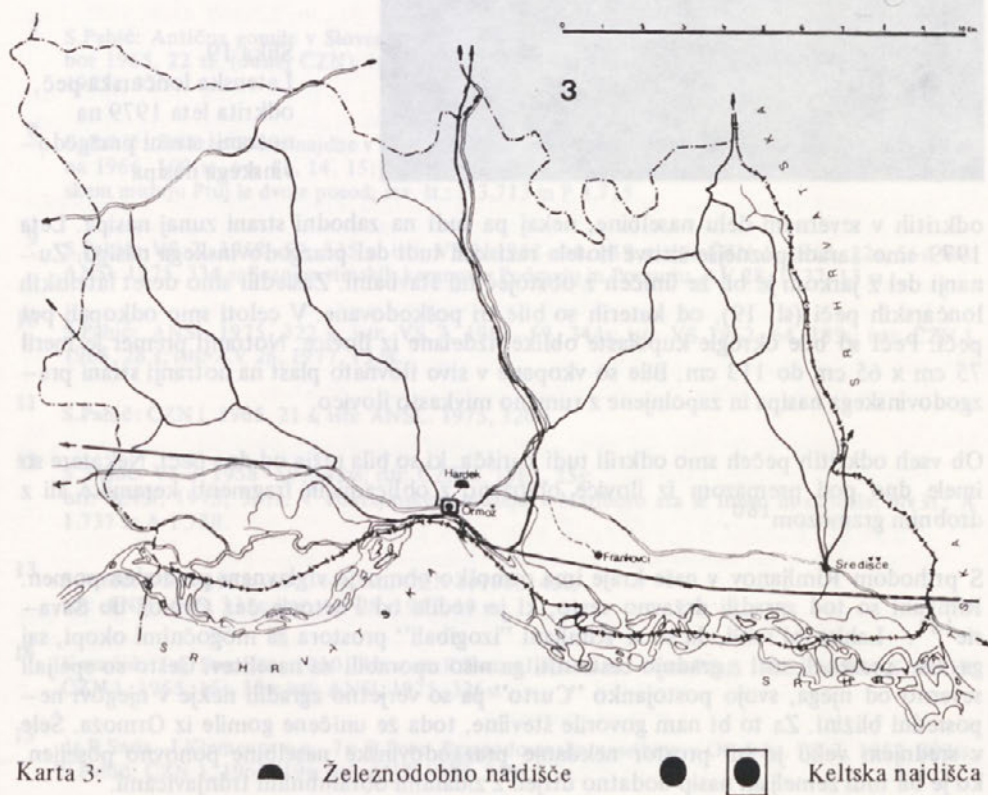

Slika 18
Železna ovratnica – torkvez, s sledovi tkanine, iz groba 7

Z vdorom trako-kimerijskega ljudstva v panonsko nižino v drugi polovici 8. stol. pred našim štetjem bi naj prenehale tudi naselbine iz obdobja kulture žarnih grobišč. S tem se prične tudi novo kulturno obdobje. Do poglobitve spremembe med žarnogrobiščno in starejšo železno dobo je prišlo v spremembi kulta pokopavanja. Pokopavali so v gomilah, v katerih je navadno po en žgan pokop. Tudi naselbine so se umaknile v višje lege, ki so bile že po naravi utrjene. Najdišča na Štajerskem iz tega časa pripadajo kulturnemu krogu "Klein-Glein-Martijanec"¹⁵⁵.

Iz ormoškega področja poznamo za sedaj le gomile na Hardeku (karta 3), izmed katerih je eno delno raziskal že F. Ferk. Ta je med drugim odkril še čisto žarnogrobiščne predmete, ki bi govorili za to, da je gomila nastala, ko je naselbina v Ormožu še obstajala¹⁵⁶. Skromnost najdb na tem področju je morda le navidezna, saj nimamo raziskanih niti gomil, ki so tod dokaj pogoste in lahko pripadajo tako prazgodovinskemu kot antičnemu obdobju.

Ormoško območje je bilo zopet močnejše naseljeno v času latenske kulture (3. stol. pred našim štetjem do našega štetja), katere nosilci so bili Kelti. Ti so ob koncu 3. stol. prodrli v naše kraje z vzhodne strani vzdolž Drave in so tudi neposredni povod konca halštatske kulture. Iz latenskega obdobja (karta 3) imamo najdbe novcev iz Središča ob Dravi¹⁵⁷, keramični fragment iz Frankovcev, omenja pa se tudi železen keltski meč iz Hardeka¹⁵⁸. Iz tega časa so znane tudi najdbe iz Ormoža, ki so bile odkrite pri raziskovanju naselbine iz obdobja kulture žarnih grobišč¹⁵⁹. Takrat so odkrili fragmente keramičnih posod za vsakdanjo rabo in bronasto fibulo tipa Neuheim. Največ najdb iz tega obdobja je bilo

Slika 19
Latenska lončarska peč,
odkrita leta 1979 na
notranji strani prazgodo-
vinskega nasipa

odkritih v severnem delu naselbine, nekaj pa tudi na zahodni strani zunaj nasipa. Leta 1979 smo zaradi poznejše širitve hotela raziskali tudi del prazgodovinskega nasipa. Zunanji del z jarkom je bil že uničen z obstoječimi stavbami. Zasedili smo deset latenskih lončarskih peči (sl. 19), od katerih so bile tri poškodovane. V celoti smo odkopali pet peči. Peči so bile okrogle kupolaste oblike, izdelane iz ilovice. Notranji premer je meril 75 cm x 65 cm do 113 cm. Bile so vkopane v sivo ilovnato plast na notranji strani prazgodovinskega nasipa in zapolnjene z rumeno mivkasto ilovico.

Ob vseh odkritih pečeh smo odkrili tudi kurišča, ki so bila nižja od dna peči. Nekatere so imele dno pod premazom iz ilovice obloženo z oblicami in fragmenti keramike ali z drobnim gramozom¹⁶⁰.

S prihodom Rimljanov v naše kraje ima ormoško območje v glavnem prehodni pomen. Rimljani so tod zgradili državno cesto, ki je vodila od Poetovie čez Ormož do Savarje¹⁶¹. Lahko bi rekli, da so se Rimljani "izogibali" prostora za mogočnimi okopi, saj ga niso presekali niti z gradnjo ceste niti ga niso uporabili za naselitev. Cesto so speljali severno od njega, svojo postojanko "Curto" pa so verjetno zgradili nekje v njegovi neposredni bližini. Za to bi nam govorile številne, toda že uničene gomile iz Ormoža. Šele v srednjem veku je bil prostor nekdanje prazgodovinske naselbine ponovno poseljen, ko je bil tudi zemeljski nasip dodatno utrjen z zidanimi obrambnimi trdnjavami.

O p o m b e :

- 1 S.Pahič: Arheološki spomeniki v Slovenskih goricah, Ptujski zbornik 2, Ptuj 1962, 187 ss, op. 8, 10, 11 (odslej PZ 2, 1962).
- 2 B. Jevremov: Varstvo spomenikov (odslej VS) 21, Ljubljana 1977, 159 s.
- 3 M.Tomanič–Jevremov: VS 17–19/1, 1974, 92 s.
- 4 M.Tomanič–Jevremov: VS 21, 1977, 178 ss.
- 5 M.Tomanič–Jevremov: VS 13–14, 1970, 179 s.
- 6 Tov. Rudi Štuhec iz Ormoža je leta 1959 prinesel večji fragment ostenja grafitirane posode. Odkril ga je med gramozom, ki so ga pripeljali za izgradnjo Sladkorne tovarne iz Frankovcev.
- 7 S.Pahič: Antične gomile v Slovenskih goricah. Časopis za zgodovino in narodopisje, N.v.l, Maribor 1965, 22 ss. (odslej ČZN); isti: Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975 (odslej ANSI, 1975), 320 s.
- 8 S. Pahič: Železnodobne najdbe v Slovenskih goricah, Arheološki vestnik (odslej AV) 17, Ljubljana 1966, 109 ss, op. 13, 14, 15; isti: ANSI, 1975, 319 s. Od Ferkovih izkopavanj je v Pokrajinskem muzeju Ptuj le dvoje posod; inv. št.: P 3.713 in P 3.715.
- 9 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 335 s; isti: VS,9. 1962–64, 149 s; isti: ČZN 1, 1965, 22s, 56s; isti: ANSI. 1975, 334 s; Seznam rimskih kamnov v Podravju in Pomurju. AV 28, 1977, 13 ss.
- 10 S.Pahič: ANSI. 1975, 322 s; isti: VS 7, 1958–59, 344s; isti: VS 1962–64, 189s; isti: ČZN 1. 1965, 28 s; isti: AV 28, 1977, 13 ss.
- 11 S.Pahič: ČZN 1, 1965, 21 s; isti: ANSI. 1975, 320 s.
- 12 S. Pahič: VS 7, 1958–59, 342ss; isti: ČZN 1, 1965, 25s; isti: ANSI, 1975, 327s. V Pokrajinskem muzeju v Mariboru sta le lonc in skodela; inv.št.: A 1.737 in A 1.738.
- 13 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 344s; isti: ČZN 1, 1965, 43s; isti: ANSI,1975, 331s; isti: AV 28, 1977, 13 ss.
- 14 Kovačič: Trg Središče, 1910, 72 s; dr.B.Saria–J.Klemenc: Blatt Ptuj, 1936, 5s; 68s; S. Pahič: ČZN 1, 1965, 16s, 53s; isti: ANSI, 1975, 326s.
- 15 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 7s; B.Perc: Prazgodovinska naselbina v Ormožu. PZ 2, 1962, 202ss; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 19s; isti: ANSI,1975, 319s.
- 16 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 94s; S.Pahič: ČZN 1,1965, 21s; isti: ANSI,1975, 331s.
- 17 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 184s; isti: ČZN 1,1965, 22s; isti: ANSI,1975, 321s.
- 18 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 71s; S.Pahič: ANSI, 1975, 332s.
- 19 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 66s; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 54s, 59s; isti: ANSI,1975, 331s; isti: K pred-slovenski naselitvi Slovenskih gor in Pomurja, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, 213s, op.376 (odslej Svet med Muro in Dravo, 1968).

- 20 S.Pahič: ANSI, 1975, 331s; isti: ČZN 1, 1965, 55s.
- 21 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 69s; S.Pahič: ANSI, 1975, 334s.
- 22 Kovačič: Trg Središče, 1910, 71ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 22s; S.Pahič: ANSI, 1975, 326s.
- 23 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 340ss; isti: PZ 2, 1962, 201ss, op.46; isti: ČZN 1, 1965, 53s; isti: ANSI, 1975, 321s.
- 24 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 24s; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 335s; isti: PZ 2, 1962, 201ss; isti: ČZN 1, 1965, 53s; isti: ANSI, 1975, 320s; Z.Šubic: Antična stavba v Pavlovcih pri Ormožu, Ormoški zbornik, 1973, 32 ss (odslej OZ, 1973).
- 25 S.Pahič: ANSI, 1975, 326s; dr.J.Šašel: prav tam, 85 s.
- 26 Kovačič: Trg Središče, 1910, 74 s; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 9s; S.Pahič: ANSI, 1975, 320s; dr.J.Šašel: l.c., 85s; S.Pahič: AV 28, 1977, 13 ss.
- 27 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 63s; S.Pahič: Svet med Muro in Dravo. 1968, 168s, op.44; isti: ANSI, 1975, 321s. Izgubljeni sta dve sekiri. Kamniti brusnik in glinasti obroček pa sta bila kupljena iz Miklove zbirke za Pokrajinski muzej Maribor.
- 28 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 24s; S.Pahič: ANSI, 1975, 321s. Pri regulaciji Pesnice je bilo najdenih več kamnitih sekir, od katerih je ohranjena le ena v Pokrajinskem muzeju Maribor.
- 29 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 311s; isti: ANSI, 1975, 334s.
Ena sekira je izgubljena, druga je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.
- 30 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 24s; S.Pahič: ANSI, 1975, 320s.
Ohranjena je le ena sekira, ki je sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.
- 31 S.Pahič: ANSI, 1975, 334s. Od 17 kamnitih sekir je ohranjen le del kamnite sekire, ki je sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.
- 32 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 8s; S.Pahič: ANSI, 1975, 319s.
Ohranjeni sta le dve kamniti sekiri, ki sta sedaj v Pokrajinskem muzeju v Ptujju.
- 33 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 70s; Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, 1926, 3s; isti: Srez Ljutomer. 1926, 2ss; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 317s; isti: PZ 2, 1962, 196s; isti: ANSI, 1975, 332s. V sredini 19. stol. je zbral župnik F.Vrbnjak v okolici Tomaža 50 kamnitih sekir, ki so sedaj večinoma izgubljene. Dve sekiri sta v Osnovni šoli v Tomažu, pet jih je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, nekaj pa v graškem Joanneumu.
- 34 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316s; isti: ANSI, 1975, 331s. Izgubljena je ena kamnita sekira.
- 35 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 311s; isti: ANSI, 1975, 331s. Izgubljena je ena kamnita sekira.
- 36 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 317 s; isti: ANSI, 1975, 331s. Na vrhu Maleku najdeni fragment kamnate sekire je izgubljen.
- 37 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316s; isti: ANSI, 1975, 321s. Izgubljena je ena kamnita sekira.
- 38 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 317s; isti: PZ 2, 1962, 191s; isti: ANSI, 1975, 321s; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968, 169s, op.50. Sekire so večinoma izgubljene ali v zasebni lasti.

- 39 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 314s; isti: ANSI, 1975, 320s. Izgubljena je ena kamnita sekira
- 40 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 313s; isti: ANSI, 1975, 321s. Izgubljen je fragment kamnite kopače.
- 41 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 314 s; isti: ANSI, 1975, 320s. Izgubljena je ena kamnita sekira.
- 42 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 311s; isti: ANSI, 1975, 321s. Izgubljena je kamnita sekira, odkrita leta 1952.
- 43 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 67s; S.Pahič: ANSI, 1975, 321s. Izgubljena je kamnita sekira.
- 44 Kovačič: Trg Središče. 1910, 69s; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 69s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 189s; isti: ANSI, 1975, 327s. Ohranjeni sta le dve kamniti kladivi, ki sta v Prirodnoznanstvenem muzeju na Dunaju.
- 45 Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 3ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 23s; S.Pahič: ANSI, 1975, 320s. Nekaj kamnitih sekir iz te zbirke je tudi v Pokrajinskem muzeju v Ptujju.
- 46 Kovačič: o.c., 3ss; isti: Srez Ljutomer. 1926, 2ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 70s; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 317s; isti: PZ 2, 1962, 196s; isti: ANSI, 1975, 332s.
- 47 Kovačič: Trg Središče. 1910, 69s; isti: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 3ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 67ss; S.Pahič: PZ 2, 1962, 187ss; isti: ANSI, 1975, 326s. Inv.št.: kamnite sekire: 3.109, inv.št. fibule: 10.328, inv.št. fragmentov keramike: 12.326–12.335.
- 48 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 24s; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 54ss; isti: ANSI, 1975, 320s.
- 49 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 16s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 189s; isti: ČZN 1, 1965, 55s; isti: ANSI, 1975, 331s.
- 50 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 66s; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 50s, 53s; isti: ANSI, 1975, 331s; isti: AV 28, 1977, 13ss.
- 51 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 65s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 189s; isti: ČZN 1, 1965, 53s; isti: ANSI, 1975, 331s.
- 52 Kovačič: Trg Središče. 1910, 71s; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 7s; A.Smodič: Bronaste depojske najdbe v Črmožišah in severovzhodni Sloveniji. AV 6/1, 1955, 89ss; S.Pahič: PZ 2, 1962, 188ss; isti: ANSI, 1975, 326s. Inv.št.predmetov: 6.153; 6.164; 6.166; 6.212; 6.235; 6.525; 6.528; 6.548; 6.567 in 6.582.
- 53 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 22s; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316s; isti: Svet med Muro in Dravo, 1968, 171ss, op.80; isti: ANSI, 1975, 326s. Inv.št. predmetov: 3.898–3.899.
- 54 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 7s; S.Pahič: ANSI, 1975, 326s. Inv.št.: 3.894–3.895.
- 55 Kovačič: Trg Središče, 1910, 69s; isti: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 3ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 67s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 187ss; isti: ANSI, 1975, 326s. Inv.št.: 3.891–3.893.
- 56 Kovačič: Trg Središče. 1910, 69s; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 69s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 189s; isti: ANSI, 1975, 327s. Inv.št.: 3.896–3.897.
- 57 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 3s; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 313s.

- 58 dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 5s; B.Perc: Prazgodovinska naselbina v Ormožu. PZ 2, 1962, 210 s; S.Pahič: VS 10, 1965, 191ss; isti: ANSI, 1975, 319 s.
- 59 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 316 s; isti: ANSI, 1975, 331 s.
- 60 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 316 s; T.II,3; isti: ANSI, 1975, 332 s.
- 61 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 313 s; T.IV, 1; isti: ANSI, 1975, 321 s.
- 62 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 312 s; isti: ANSI, 1975, 332 s; isti, PZ 2, 1962, 196 s.
- 63 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 312 s; isti: ANSI, 1975, 319 s.
- 64 dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 22 s; S.Pahič: VS 7, 1958—59, 316 s; isti: Svet med Muro in Dravo, 1968, 171ss, op.80; isti, ANSI, 1975, 326 s.
- 65 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 316 s; isti: ANSI, 1975, 331 s.
- 66 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 317 s; isti: PZ 2, 1962, 191 s; isti: ANSI, 1975, 321 s; isti: Svet med Muro in Dravo. 169 s, op.50.
- 67 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 335s; isti: VS 9, 1962—64, 149 s; isti: ČZN 1, 1965, 22s, 56s; isti: ANSI, 1975, 334 s; isti: AV 28, 1977, 13 ss.
- 68 dr.J.Šašel: ANSI, 1975, 85 ss; dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 24s; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 54s; isti: ANSI, 1975, 320 s; isti: AV 28, 1977, 13 ss.
- 69 S.Pahič: PZ 2, 1962, 189 s; B.Perc: isto tam, 202 ss; dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 73s; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 53 s; isti: ANSI, 1975, 321 s; isti: AV 28, 1977, 13 ss.
- 70 T.Knez: VS 8, 1960—61, 227 s, T.VIII, 5 — 8; S.Pahič: ANSI, 1975, 321 s.
- 71 dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 22s; S.Pahič: VS 7, 1958—59, 316 s, T.II,4; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968, 171ss, op.80; isti: ANSI, 1975, 326 s. Inv.št.: A 34.
- 72 S.Pahič: ANSI, 1975, 320 s.
- 73 S.Pahič: ANSI, 1975, 321 s. Inv.št.: A 93.
- 74 dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 24 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 321 s. Inv.št.: A 75.
- 75 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 311 s; isti: ANSI, 1975, 334 s. Inv.št.: A 19.
- 76 dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 24 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 320 s. Inv.št.: A 38.
- 77 S.Pahič: ANSI, 1975, 334 s. Inv.št.: A 92.
- 78 S.Pahič: VS 7, 1958—59, 316 s, T.IV,3; isti: ANSI, 1975, 331 s. Inv.št.: A 93.
- 79 dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 21 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 334 s. Inv.št.: A 17, 22, 49.
- 80 dr.B.Saria—J.Klemenc: o.c., 70 s; S.Pahič: VS 7, 1958—59, 317 s; isti: PZ 2, 1962, 196 s; isti: ANSI, 1975, 332 s. Inv.št.: A 14, 37, 55, 84 in 91.

- 81 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 63 s; S.Pahič: Svet med Muro in Dravo. 1968, 168s, op.44; isti: ANSI, 1975, 321 s. Inv.št.: A 2.699–2.700.
- 82 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 295 s, r.4; isti: ANSI, 1975, 331 s. Inv.št.: A 2.718.
- 83 S.Pahič: ANSI, 1975, 321 s. Inv.št.: A 1.616.
- 84 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 342 ss; isti: ČZN 1, 1965, 25 s; isti: ANSI, 1975, 327 s. Inv.št.: A 1.737–1.738.
- 85 Kovačič: Ostanke rimske vile pri Središču. ČZN 4, 1907, 229 ss; isti: Izkopavanje v Središču. ČZN 5, 1908, 177 ss; isti: Trg Središče, 1910, 75 ss; isti: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 23 ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 67 ss; dr.J.Korošec: Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje 1947, 36 ss; S. Pahič: ANSI, 1975, 326 s. Inv.št.: A 2.353–2.414 in A 1.744–1.747 in druge. Nekaj najdb iz slovanskega obdobja je razstavljenih v Ormožu na stalni arhivski razstavi.
- 86 Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 3 ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c. 23 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 320 s. Inv.št.: P 3.826, P 6.478, P 6.479, P 6.485, P 6.486, P 6.507 id.
- 87 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316 s; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968. 171 ss, op. 80; isti: ANSI, 1975, 326 s. Inv. št.: P 3.853 in P 30.784.
- 88 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 7 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 326 s. Inv.št.: P 6.475 in P 6.502.
- 89 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 5 s; B.Perc: PZ 2, 1962, 210 s; S.Pahič: VS 10, 1965, 191ss; isti: ANSI, 1975, 319 s. Inv.št.: P 6.469 in P 6.474.
- 90 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 8 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 319 s. Inv.št.: P 6.517 in P 6.518.
- 91 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 3 s; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 313 s; isti: ANSI, 1975, 331 s. Inv.št.: P 3.830.
- 92 B.Perc: PZ 2, 1962, 210 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 321 s. Inv.št.: P 3.836.
- 93 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 94 s; S.Pahič: VS 9, 1962–64, 168 s; isti: ANSI, 1975, 319 s. Inv. št.: P 3.832.
- 94 Pahič: PZ 2, 1962, 193s, 202 s; isti: AV 17, 1966, 109 ss; isti: ANSI, 1975, 319 s; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c. 8 s. Inv.št.: P 3.713 in P 3.715.
- 95 Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, 1926, 8s; dr. B.Saria–J.Klemenc: o.c., 67 s; A. Smo–dič: Nove latenske najdbe na dravskem polju, ČZN 35, 1940, 24 s; S.Pahič: Keltske najdbe v Podravju. AV 17, 1966, 315 s; isti: ANSI, 1975, 326 s; P.Kos: Keltski novci Slovenije. Ljubljana 1977, 15 ss.
- 96 op. 85; Inv.št.: R 10.457.
- 97 M.Abramič: Poetovio, Ptuj. 1925, 49 ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 73 s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 189 ss; B.Perc; isto tam, 202 ss; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 53 ss. Inv.št.: RL 104.
- 98 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c. 24 s; S.Pahič: ČZN 1, 1965, 54 ss; isti: ANSI, 1975, 320 s.

- 99 B.Perc: VS 7, 1958–59, 280 ss, 290 s, 326 s; ista: PZ 2, 1962, 202 ss; ista: K stratigrafiji žarno-grobiščne naselbine v Ormožu. AV 13–14, 1962–63, 375 ss; ista: VS 9, 1962–64, 137 ss; ista: Arheološki pregled. Beograd 1962, 51 ss; S.Pahič: VS 9, 1962–64, 138 s; M.Tomanič–Jevremov: VS 21, 1977, 178 ss; ista: VS 22, 1979, 264 s; ista: VS 23, 1981, 203 ss; ista: VS 25, 1983, 199 ss.
- 100 S.Pahič: PZ 2, 1962, 191 s; B. Perc: prav tam, 202 ss.
- 101 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 132 s; isti: ANSI, 1975, 319 s.
- 102 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 133 s; isti: ANSI, 1975, 320 s.
- 103 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 172 s; isti: ČZN 1, 1965, 47 s; isti: ANSI, 1975, 321 ss.
- 104 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 171 ss; isti: ANSI, 1975, 321 s.
- 105 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 178 s; isti: ANSI, 1975, 326 s.
- 106 Z.Šubic: OZ, 1973, 32 ss.
- 107 M.Tomanič–Jevremov: Eneolitska naselbina na Pavlovskem vrhu pri Ormožu. OZ, 1973, 20 ss.
- 108 dr. B.Saria–J.Klemenc: o.c., 94 s; S.Pahič: VS 9, 1962–64, 168 s; isti: ANSI, 1975, 319 s.
- 109 S.Pahič: AV 17, 1966, 109 ss; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968, 169 s, op. 47.
- 110 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 132 s; isti: Svet med Muro in Dravo, 1968, 169 s.
- 111 S.Pahič: PZ 2, 1962, 191 s; B.Perc: prav tam, 202 s.
- 112 M.Tomanič–Jevremov: OZ, 1973, 20 ss; ista: VS 15, 1972, 142 ss.
- 113 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 317 s; isti: PZ 2, 1962, 191 s; isti: Svet med Muro in Dravo, 1968, 169, op. 50.
- 114 M.Tomanič–Jevremov: VS 21, 1977, 178 s.
- 115 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 133 s; isti: ANSI, 1975, 320 s; isti: Svet med Muro in Dravo, 1968, 168 s.
- 116 dr.J.Korošec: Neolitična naselbina v Drulovki pri Kranju. AV 7, 1956, 14 ss; isti: Drulovka, Zbornik filozofske fakultete 3/4, Ljubljana 1960; isti: Neo–in eneolitski elementi na Ptujskem gradu. Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji 2, Ljubljana 1965, 13 ss.
- 117 R.Pittioni: Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien 1954, 12 ss.
- 118 S.Dimitrijević: Problem neolita in eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. Opuscula archaeologica 5. Zagreb 1962, 22 ss; isti: Argo 3, Ljubljana 1964, 1 ss.
- 119 S.Pahič: Svet med Muro in Dravo. 1968, 165 s, op. 22.
- 120 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 24 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 320 s.

- 121 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 313 s; isti: ANSl, 1975, 321 s.
- 122 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316 s, T.II, 3; isti: ANSl, 1975, 332 s.
- 123 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 8s; S.Pahič: ANSl, 1975, 319 s.
- 124 Kovačič: Trg Središče. 1910, 69 s; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 69 s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 189 s; isti: ANSl, 1975, 327 s.
- 125 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 5 s; B.Perc: PZ 2, 1962, 210 s; S.Pahič: VS 10, 1965, 191 ss; isti: ANSl, 1975, 319 s; isti: Svet med Muro in Dravo, 1968, 170 s.
- 126 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 22 s; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316 s, T.II, 4; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968, 170 s; isti: ANSl, 1975, 326 s.
- 127 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 7s; S.Pahič: ANSl, 1975, 326 s.
- 128 Kovačič: Trg Središče. 1910, 69 s; isti: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 3 ss; dr. B.Saria–J.Klemenc; o.c., 67 s; S.Pahič: PZ 2, 1962, 187 ss; isti: ANSl, 1975, 326 s; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968, 170 s.
- 129 S.Pahič: ANSl, 1975, 334 s; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968, 170 s.
- 130 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 311s; isti: ANSl, 1975, 334 s.
- 131 dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 3 s; S.Pahič, VS 7, 1958–59, 313 s, T. IV, 7; isti: ANSl, 1975, 331 s.
- 132 dr.B.Saria: o.c., 21 s; S.Pahič: ANSl, 1975, 334 s.
- 133 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 317 s; isti: ANSl, 1975, 331 s.
- 134 S.Pahič: Svet med Muro in Dravo. 1968, 170 s, op. 65; isti: ANSl, 1975, 332 s; Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 3 ss; isti: Srez Ljutomer. 1926, 2 ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 70 s; S.Pahič: VS 7, 1958–59, 317 s, T.II, 7,5; isti: PZ 2, 1962, 196 s.
- 135 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316 s; isti: ANSl, 1975, 331 s.
- 136 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316 s; isti: ANSl, 1975, 321 s.
- 137 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316 s; isti: ANSl, 1975, 331 s.
- 138 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 316 s, T.IV, 3; isti: ANSl, 1975, 331 s.
- 139 S.Pahič: VS 7, 1958–59, 311 s; isti: ANSl, 1975, 331 s.
- 140 B.Jevremov: VS 22, 1979, 277 s.
- 141 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 172 s; isti: ANSl, 1975, 322 s; isti: Svet med Muro in Dravo, 1968, 169 s.
- 142 Z.Vinski: Brončane ostave Lovas i Vukovar. Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, S.3, zv.1, Zagreb 1958, 29 ss; S.Pahič: Svet med Muro in Dravo. 1968, 178 ss.

- 143 J.Dular: Bronasti polnoročajni meč iz Ormoža. AV 26, 1976, 185 ss.
- 144 B.Perc: VS 7, 1958–59, 282 s.
- 145 Kovačič: Trg Središče. 1910, 71 s; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c., 7 s; A.Smodič: AV 6/1, 1955, 89 ss, T.IV, 4–12; S.Pahič: PZ 2, 1962, 188 ss; isti: ANSI, 1975, 326 s.
- 146 T.Knez: VS 8, 1960–61, 227s, T.VIII, 5–8; S.Pahič: ANSI, 1975, 320 s.
- 147 R.Pittioni: o.c., 174 s.
- 148 F.Stare: Ilirsko grobišče pri Dobovi. Razprave SAZU 3. Ljubljana 1953, 140 ss.
- 149 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 137 s; isti: ANSI, 1975, 319 s.
- 150 S.Pahič: Svet med Muro in Dravo, 1968, 186 s; isti: VS 9, 1962–64, 171 s; isti: ANSI, 1975, 321 s.
- 151 F.Stare: Letopis SAZU VI, 1954, Ljubljana 1955, 132 ss.
- 152 B.Perc: PZ 2, 1962, 202 ss; ista: AV 13–14, 1962–63, 375 ss; ista: VS 7, 1958–59, 280 ss, 290 s, 326 s; ista: VS 9, 1962–64, 137 ss; ista: Arheološki pregled 4. 1962, 51 ss.
- 153 M.Tomanič–Jevremov: VS 21, 1977, 178 ss; ista: VS 22, 1979, 264 s; ista: VS 23, 1981, 203 ss; ista: VS 25, 1983, 199 ss; ista: Ormož, Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945–1980. Ljubljana 1980, 93 ss.
- 154 Še danes uporabljajo pekve za peko kruha in mesa v Liki in na nekaterih dalmatinskih otokih.
- 155 S.Gabrovec: Halštatska kultura v Sloveniji. AV 15–16, 1964–65, 25 ss; isti: Grob s trinožnikom iz Novega mesta. AV 19, 1968, 171 ss.
- 156 S.Pahič: AV 17, 1966, 109 ss.
- 157 Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje. 1926, 8 ss; dr.B.Saria–J.Klemenc: o.c. 67 s; A.Smodič: ČZN 35, 1940, 24 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 326 s; isti: AV 17, 1966, 271 ss.
- 158 A.Smodič: ČZN 35, 1940, 24 s; S.Pahič: ANSI, 1975, 319 s.
- 159 B.Perc: PZ 2, 1962, 202 ss; ista: AV 13–14, 1962–63, 375 ss; ista: VS 1958–59, 280 ss, 290 s, 326 s; ista: VS 9, 1962–64, 137 ss; ista: AP 4, 1962, 51 ss; S.Pahič: AV 17, 1966, 271 ss; isti: ANSI, 1975, 320 s; isti: Svet med Muro in Dravo. 1968, 195 ss; M.Tomanič–Jevremov: VS 21, 1977, 178 ss; ista: VS 22, 1979, 264 s; ista: VS 23, 1981, 203 ss; ista: VS 25, 1983, 199 ss.
- 160 M.Tomanič–Jevremov: VS 23, 1981, 208 ss. Eno izmed peči smo dvignili iz izkopišča in je sedaj razstavljena v avli ormoškega hotela.
- 161 S.Pahič: VS 9, 1962–64, 182 s; isti: K poteku rimskih cest med Ptujem in Središčem. AV 16–17, 1964–65, 283 ss; isti: Raznoteri obrazi rimske ceste v Panonijo čez Ptuj. PZ 4, Maribor 1975, 63 ss; isti: ANSI, 1975, 320 s; dr.J.Šašel: prav tam, 87 ss.

Povzetek:

Podatki o posameznih slučajnih najdbah in najdbah odkritih z razkopavanjem gomil se omenjajo iz ormoškega območja od 19. stoletja dalje. Predvsem v: poročilih graškega muzeja leta 1829, 1855, 1889, 1907; v poročilih župnika F. Vrbnjaka leta 1825, 1857; v Mucharjevi knjigi "Geschicht des Herzogtums Steiermark" iz leta 1844; v zgodovinskem pregledu "Dogodivščine Štajerske zemle" leta 1845; v Pichlerjevi "Repetorium der steiermarkische Münzkunde" in "Text zur Archeologischen karte von Steiermark" leta 1856, 1857 in 1879; v "Corpus inscriptionum latinarum" leta 1873; v Ferkovi beležnici "Ferien-Tagebücher" o izkopavanju na Hardeku leta 1899; v Časopisu za zgodovino in narodopisje od leta 1904–1940; v Kovačičevih monografijah "Trg Središče" in "Srez Ljutomer" ter v zgodovinskem pregledu "Slovenska Štajerska in Prekmurje" leta 1910 in 1926; v "Südsteiermark in Altertum" leta 1925; v "Antike Inschriften aus Jugoslawien" leta 1938; v nemško izhajajoči Arheološki karti Jugoslavije v "Blatt Ptuj" leta 1936. Največ podatkov pa imamo iz Pahičevega topografskega raziskovanja arheoloških najdišč v Slovenskih goricah v letih 1954–1963, ki so izšli v knjigi "Arheološka najdišča Slovenije" leta 1975 in iz sondažnih in sistematičnih raziskovanj v Ormožu v letih 1956–1962 in 1974–1981. Po dosedaj znanih izsledkih lahko rečemo, da poznamo zaenkrat iz ormoškega področja več kot sedemdeset arheoloških najdišč.

Časovna in kulturna opredelitev arheoloških najdb kaže, da se naselitev Ormoža in njegove okolice začne ob koncu neolita in v začetku 2. tisočletja pred našim štetjem. Tudi gostota najdišč kamnitega orodja iz tega neolitskega obdobja je bila največja ravno na ormoškem območju (karta 1). Toda spričo take številčnosti kamnitega gradiva je zaradi neraziskanosti terena število naselbin iz tega območja dokaj majhno. Zaenkrat poznamo le šest takih naselbin in sicer pet na terasah: Pavlovski vrh, Ormož, Hardek, Drakšl in Strjanci ter eno v ravnini ob vznožju terase v Mihovcih. Naselbinske najdbe iz tega obdobja uvrščajo strokovnjaki v razne kulturne kroge. Tako jih je dr. Korošec uvrstil v "alpski facies lengyelske kulture"¹¹⁶, Pittioni v tip "Pölschals-Strappelkogel"¹¹⁷, Dimitrijevič v "lasinjsko"¹¹⁸, drugi pa v "škocjansko-lasinjsko kulturo"¹¹⁹ in jih v glavnem datirajo od leta 1950 do 1750 pred našim štetjem.

Ormoško območje je ostalo še po neo-eneolitski naselitvi v stalni kulturni povezavi z vzhodno panonskim področjem. Iz tega bronastega obdobja (1700 – 1300 pred našim štetjem) pa imamo zaenkrat zelo skromne najdbe (karta 2). Znana je le naselbina v Strjancih in meč iz Ormoža¹⁴⁴ (sl. 3). Naselbino datirajo v srednje bronasto dobo¹⁴¹. V ta čas nekateri datirajo tudi polnoročajni meč iz Ormoža¹⁴², drugi pa v žarnogrobiščno obdobje ali bolje v horizont Ha A¹⁴³.

Od 13. do 11. stol. pred našim štetjem beležimo velika preseljevanja ljudstev in velike nemire v Evropi. Takrat so se v naše kraje naselili novi prebivalci, ki so nosilci kulturne žarnih grobišč, katere novost je sežiganje umrlih in pokopavanje njihovih ostankov v žare ali brez njih. Iz te starejše stopnje Bd D ni zaenkrat na ormoškem območju ugotovljenih še nobenih naselbin, niti grobov. Šele iz stopnje Ha A imamo najdbe iz Grab¹⁴⁵ in Pušencev¹⁴⁶ (karta 2). Okrog leta 1000 pred našim štetjem pa so iz južne Panonije prišla nova ljudstva. Značilnosti materialne kulture teh prebivalcev so tako enovite, da so dobile naziv "ruška"¹⁴⁷, "ruško-mariborska" ali "ruško-dobovska"¹⁴⁸ skupina. Iz tega časa so na ormoškem območju odkrite naselbine v Sodincih¹⁵⁰, Hajndlu¹⁴⁹ in Ormožu¹⁵¹ (karta 2). Slednja je bila raziskana v letih 1956–1962 in v letih 1974–1981. Kot kažejo dosedanje raziskave, je imela ta prazgodovinska naselbina obliko polkroga in je

bila skoraj tako velika kot današnji Ormož, ter da je bila na severni, vzhodni in zahodni strani utrjena z zemeljskim nasipom in jarkom. Ormoška prazgodovinska naselbina je imela znotraj nasipa dve poti, tlakovani z oblicami, široki od 4 m – 5 metrov, ki sta potekali v smeri V–Z in S–J. Ob njih so bile ugotovljene stavbe, usmerjene sever – jug, vzhod – zahod in jugovzhod – severozahod. Njihov pravokotni tloris kaže, da so imele stavbe dvokapno kritino in v glavnem po en večji prostor. Tej naselbini pripada tudi leta 1974 odkrito grobišče. Zaenkrat lahko rečemo, da spada ormoška žarnogrobiščna naselbina med najobsežnejše in podrobno raziskane naselbine v Evropi.

Z vdorom trako–kimerijskega ljudstva v 2. polovici 8. stol. pred našim štetjem je verjetno prenehal tudi obstoj ormoške žarnogrobiščne naselbine. V naslednji starejši železni dobi je nastala tudi sprememba v načinu pokopavanja, saj so začeli pokopavati v gomilah, v katerih je navadno po en žgan pokop. Iz tega časa poznamo iz ormoškega območja le gomile na Hardeku¹⁵⁶ (karta 3).

Ormoško območje je bilo zopet gosteje naseljeno v času latenske kulture (3. stol. pred našim štetjem do našega štetja), katere nosilci so bili Kelti. Iz tega obdobja so znane najdbe iz Središča ob Dravi¹⁵⁷, Frankovcev⁶, Hardeka¹⁵⁸ in Ormoža¹⁵⁹ (karta 3).

V času osvajalnih vojn cesarja Oktavijana je tudi ormoško območje prišlo pod rimsko nadoblast. Skozi ves čas rimskega imperija je imelo to območje bolj ali manj prehodni pomen.

ERFORSCHUNG VON ORMOŽ UND UMGEBUNG

Angaben über die einzelnen zufälligen Funde und Funde durch aufgraben von Grabhügeln werden aus dem Gebiet Ormož vom 19. Jahrhundert an erwähnt. Dies vor allem: in den Berichten des Grazer Museums in den Jahren 1829, 1855, 1889, 1907; in den Berichten des Pfarrers F. Vrbnjak in den Jahren 1825, 1857; in Muchars Buch "Geschichte des Herzogtums Steiermark" aus dem Jahr 1844; in der geschichtlichen Übersicht Krempl's "Dogodivšine Štajarske zemle" im Jahr 1845; im Pichlerschen "Reperitorium der steiermärkischen Münzkunde" und "Text zur archäologischen Karte von Steiermark" aus den Jahren 1856, 1857 und 1879; im "Corpus inscriptionum latinarum" im Jahr 1873; in Ferks Notizbuch "Ferientagebücher" über die Ausgrabungen in Hardek im Jahr 1899; in dem "Časopis za zgodovino in narodopisje" (Zeitung für Geschichte und Volkskunde) in den Jahren 1904–1940; in den Monographien von Kovačič "Trg Središče" und "Ljutomer. Zgodovina trga in sreza." und in der geschichtlichen Übersicht "Slovenska Štajerska in Prekmurje" in den Jahren 1910 und 1926; in "Die Südsteiermark im Altertum" im Jahr 1925; in "Antike Inschriften aus Jugoslawien" im Jahr 1938; in der in deutscher Sprache herausgegebenen archäologischen Karte Jugoslawiens in "Blatt Ptuj" im Jahr 1936. Die meisten Angaben haben wir aber aus der topographischen Forschung der archäologischen Fundorte in den Slovenske gorice von Pahič aus den Jahren 1954–1963, die in dem Buch "Arheološka najdišča Slovenije" (Archäologische Fundorte Sloweniens) im Jahr 1975 herausgegeben wurden und aus den Sondagen und systematischen Forschungen in Ormož in den Jahren 1956–1962 und 1974–1981. Nach den bisher bekannten Forschungsergebnissen können wir sagen, dass wir zur Zeit in dem Gebiet Ormož mehr als 70 archäologische Fundorte kennen. Die zeitliche und kulturelle Bestimmung der archäologischen Funde zeigt, dass die Besiedlung von Ormož und seiner Umgebung am Ende des Neoliths und am Anfang des zweiten Jahrtausends vor unserer Zeitrechnung stattgefunden hat. Auch die Fundorte von steinernem Werkzeug aus diesem neolithischen Zeitabschnitt waren gerade im Gebiet von Ormož am dichtesten. Aber angesichts des so zahlreichen steinernen Materials ist infolge noch unerforschten Terrains die Anzahl der Siedlungen sehr gering. Zur Zeit kennen wir nur sechs solcher Siedlungen und zwar fünf auf den Terrassen: Pavlovski vrh, Ormož, Hardek, Drakšl und Strjanci und eine am Fusse der Terrasse in Mihovci. Die Siedlungsfunde aus diesem Zeitabschnitt reihen die Fachleute in verschiedene Kulturkreise ein. So hat diese Dr. Korošec in die "alpinischen facies der lengyeller Kultur"¹¹⁶ eingereiht, Pittioni in den Typ "Pölschals-Strappelkogel"¹¹⁷, Dimitrijevič in die "lasinjische"¹¹⁸, andere aber in die "škocjanisch-jasinjische Kultur"¹¹⁹ und datieren sie diese vom Jahr 1950 bis 1750 v.u.Ztr. Das Gebiet von Ormož verblieb noch nach der neo-äneolithischen Besiedlung in ständiger kultureller Verbindung mit dem ostpannonischen Gebiet. Aus diesem Bronzezeitabschnitt (1700–1300 v.u. Ztr.) haben wir derzeit nur sehr bescheidene Funde (Karte 2). Bekannt ist nur die Siedlung in Strjanci und das Schwert in Ormož¹⁴⁴ (Abb. 3). Die Siedlung wird in die mittlere Bronzezeit datiert¹⁴⁴. Einige datieren in diese Zeit auch das vollgriffige Schwert aus Ormož¹⁴⁴, andere aber in den Zeitabschnitt der Urnengräber oder besser, in den Horizont Ha A¹⁴³.

Vom 13–11. Jahrhundert v.u.Ztr. verzeichnen wir grosse Völkerwanderungen und grosse Unruhen in Europa. Damals siedelten in unsere Ortschaften neue Bewohner, die Träger der Kultur der Urnengräber sind, deren Neuheit die Verbrennung der Toten und

das begraben ihrer Reste in Urnen oder ohne diese ist. Aus dieser älteren Stufe Bd D wurden bisher auf dem Gebiet von Ormož noch keine Siedlungen und keine Gräber festgestellt. Erst aus der Stufe Ha A haben wir Funde aus Grabe¹⁴⁵ und Pušenci¹⁴⁶ (Karte 2). Um das Jahr 1000 v.u.Ztr. sind aus dem südlichen Pannonien neue Völker gekommen. Die Eigenheit der materiellen Kultur dieser Völker ist so einheitlich, dass sie die Benennung "ruška"¹⁴⁷ "ruško-mariborska" oder "ruško-dobovska" erhielten. Aus dieser Zeit wurden auf dem Gebiet von Ormož Siedlungen in Sodinci¹⁵⁰, Hajndl¹⁴⁹ und Ormož¹⁵¹ entdeckt (Karte 2).

Letztere wurde in den Jahren 1956–1962 und 1974–1981 erforscht. Wie die bisherigen Forschungen zeigen, war diese vorgeschichtliche Siedlung halbkreisförmig und war fast so gross wie das heutige Ormož und dass diese auf der Nord-, Ost- und Westseite mit einem Erdwall und Graben befestigt war. Die urgeschichtliche Siedlung von Ormož hatte innerhalb des Walles zwei mit Kieselsteinen gepflasterte 4–5 m breite Wege, die in die Richtungen Ost–West und Nord–Süd verliefen. Entlang dieser wurden Gebäude festgestellt, die in die Richtungen Nord–Süd, Ost–West, und Südost–Nordost gerichtet waren. Ihr rechteckiger Grundriss zeigt, dass die Dächer zweitraufig gedeckt waren und die Gebäude hauptsächlich je einen grösseren Raum hatten. Zu dieser Siedlung gehört auch das 1974 entdeckte Gräberfeld. Vorläufig können wir sagen, dass die Urnengrabstättensiedlung von Ormož unter die umfangreichsten und gründlichst erforschten Siedlungen Europas zu zählen ist.

Nach dem Einbruch des traco-kimärischen Volkes in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts v.u.Ztr. ist es wahrscheinlich, dass die Urnengrabstättensiedlung von Ormož auch zu bestehen aufgehört hat. In der nächsten älteren Eisenzeit ist auch eine Veränderung in der Totenbestattung eingetreten, sie begannen in Hügelgräbern zu begraben in welchen sich gewöhnlich eine Verbrennungsbestattung befindet. Von dieser Zeit kennen wir aus dem Gebiet von Ormož nur die Hügelgräber in Hardek¹⁵⁶ (Karte 3).

Das Gebiet von Ormož wurde erst wieder zur Zeit der La Tener-Kultur stärker besiedelt (im 3. Jahrh. v.u. Ztr. bis zu u.Ztr.) deren Träger die Kelten waren. Aus diesem Zeitabschnitt sind die Funde aus Središče ob Dravi¹⁵⁷, Frankovci⁶, Hardek¹⁵⁸ und Ormož¹⁵⁹ (Karte 3) bekannt.

In der Zeit der Eroberungskriege Kaiser Oktavians kam auch das Gebiet von Ormož unter die römische Oberherrschaft. Durch die ganze Dauer des römischen Imperiums hatte dieses Gebiet mehr oder weniger die Bedeutung eines Durchzugsgebietes.

RAZVOJ URBANIH NASELBIN NA OBMOČJU OBČINE ORMOŽ

Avtor v svojem sestavku obravnava tri naselbine, ki po svojem konceptu in izgradnji presegajo vaško okolje. Zato jih ima za urbane. Gre za Veliko Nedeljo, Ormož in Središče, ki med svojim gradbenim fondom hranijo kulturnozgodovinske spomenike, vredne naše strokovne pozornosti, saj dokumentirajo njihovo historično veljavo vse od 13. stoletja dalje.

Ormoško občinsko ozemlje sestavljajo jugovzhodna slemena Slovenskih goric in obravska ravnica, ki jo eden od njihovih izrastkov prav pri Ormožu deli v dve polovici, imenovani Ptujsko in Ormoško polje. Medtem ko Gorice prečkajo potoki: Brezniški, Sejaški, Lešnica, Pavlovski, Libanja in Trnava od severa proti jugu, pa se ravnica razteza vzdolž Drave od zahoda proti vzhodu. Prav ta smer pa pomenja najlažji prehod med osredjem Slovenije in Panonsko nižino in je zato vedno predstavljala najvažnejšo prometno os obravnavanega ozemlja. Sorazmerno gosta naselitev od neolitika dalje to najbolj dokazuje. Rimljani so prav tu skozi zgradili svojo itinerarsko cesto, ki je povezovala Poetovio s Halicanom po trasi: Rogoznica–Strelci–Moškanjci–Osluševci–Cvetkovci–Trgovišče–Mihovci–gričevje pred Ormožem – njegovo severno obrobje pod Hardekom–Pušenci–južno pobočje Huma nad Loperšicami – južno obrobje Šalovcev in Godenincev–potok Trnava–Preseka–Železna gora–Sv. Martin–reki Mura in Ledava–Dolga vas nad Lendavo. Od te ceste se je pri Strelcih odcepila ona, ki je vodila skozi južno obrobje Gorišnice in Formina ter preko Zavrča proti Varaždinu.

Preseljevanje narodov in naselitev Slovanov v 5. in 6. stoletju je to cesto gotovo omrtвило, čeprav je Ptuj s svojim mostom in ostankom prebivalstva verjetno obe stoletji preživel in svoje ime kot tudi imena bližnjih krajev in rek (Formin, Budina, Skorba, Vareja, Drava, Dravinja itd.) posredoval prišlekom. Pomembnost Ptuja in ceste proti vzhodu je zopet oživela v času frankovskih Karolingov (796–899), posebno pa za vlade domačih knezov Pribine in Koclja (840–874), a ponovno upadla za okupacije takrat še nomadskih in poganskih Madžarov (899–970). Lociranje karolinškega tržnega naselja Dudleipina in cerkvenega središča Bussinize v današnje Pušence oziroma v dolino Libanje ali v dolino Pesnice severo–zahodno od Ormoža ne vzdrži kritike, saj je ležal Dudleipin na ozemlju staroslovenskih Dudlebov na poznejšem Hengistovem, sedaj Lipniškem polju, lokacija Businice v dolini Pesnice pa je etimološko preslabo utemeljena.

Umik Madžarov čez Muro je bil postopen in je trajal okoli 250 let. Leta 970 je postalo salzburško Lipniško polje, leta 977 deloma grofjsko, deloma salzburško Dravsko polje (Cistanovo polje). Istega leta se omenja izliv Dravinje v Dravo in leta 985 vas Razvanje pri Mariboru. Iz tega sledi, da se je meja že pred letom 1000 ustalila na črti Plitvice–Negova–Cerkvenjak–dolina Pesnice–Dornava–Dravci, na kar spominjajo značilna obmejna imena: Hrastovec–Haag, Osek, Straže, Strelci itd., in se je šele v 2. polovici 11.

stoletja premaknila z Apaškega polja do Boračeve ter po letu 1158 s Ptujkega polja do spodnjega toka Pesnice, tako da je odtlej tekla po približni črti: Boračeva–Videm–Gomila–Bratislavci (Škofja vas)–Zamušani–Pesnica do izliva v Dravo. Na ta čas spominjajo krajevna in ledinska imena: Trgovišče (Altenmarkt) pred Veliko Nedeljo, Stražna gora nad Tomažem in Mouta pri Zamušanih, kjer je cesta prečkala Pesnico, pa tudi meja med pražupnijama Ptuj in Velika Nedelja ter deželskima sodiščema Ptuj in Ormož. Sočasno je potekal tudi premik meje v Halozah od zahoda proti vzhodu ter se najprej ustavil nad dolino Škratskega potoka, nato Rogatnice in po letu 1160 Tajne–Psičine. Značilna imena: Vildon nad Narapljami, Gradišče, Gradiška ipd. spominjajo na takratni potek meje.

Čeprav je bilo madžarsko obmejno zemlje (gyepülve) navadno neobljudeno, to v našem primeru ne velja, saj sta obkraj Drave vodili skozi njega pomembni cesti proti zahodu. Južna je pri Zavrču z brodom prečkala Dravo in se prvotno pri Strelcih, pozneje Gorišnici združila s severno, čuval pa jo je zahodno od nje ležeči Borl kot madžarski protiutež deželnoknežjega Draneka. Ob severni cesti se je razvilo naselje Holermus v okopih predzgodovinske naselbine, zahodno od nje pa je nastalo Trgovišče (Altenmarkt) kot obmejna sejemska vas. Podobno situacijo srečamo tudi ob poti iz Ptuja prek Dornave, Bratislavcev in Tomaža proti Sv. Martinu na Muri, ob kateri so nastale madžarske Železne dveri (porta ferrea) in zaselek Stara cesta, pa tudi poznejši Ljutomerski Dolnji grad, medtem ko so Krče, Kog, Presika, Preseka, Strelčji vrh, Stročja vas itd. šele iz 13. stoletja, enako kot tudi Železna gora na hrvaški strani. Do velikega premika meje je prišlo šele po letu 1199, ko je salzburski gradnik Friderik Ptujski s pomočjo križnikov po odbitju madžarskega napada sprožil protinapad, kateremu so na južnem krilu onkraj Drave sledili deželnoknežji ministeriali Draneški gospodje, na severnem krilu onkraj Ščavnice pa predvsem deželnoknežji ministeriali Radgonski gospodje. Odločilna bitka se je bila pri Veliki Nedelji, nakar se je meja premaknila onkraj Kraj(i)ne do Trnave oziroma gričevja za njo. Na južnem krilu se je po padcu Borla meja ustalila na vrhovih Halož, na severnem krilu pa po zasedbi Ljutomerskega polja (Lutenwerde 1221) na Muri, ki je postala in ostala nemško–madžarska meja vse do leta 1918. Medtem ko je bilo Haloško območje organizirano kot borlsko gospodstvo, ki je vsaj do leta 1438 uživalo privilegij, da ni bilo služno ne nemškemu cesarstvu ne ogrskemu kraljestvu, ter je Ljutomersko območje (ozemlje radgonskega in Ljutomerskega deželskega sodišča) prešlo pretežno v deželnoknežje roke (tako 1265), pa je ormoško območje (ozemlje ormoškega deželskega sodišča) ostalo vse do leta 1489 salzbursko (v fevdnem smislu celo do leta 1803), vendar so v njem imeli največ besede Ptujski gospodje in Nemški viteški red, saj je Ormož veljal za štajerski, Središče pa nekaj časa celo za madžarski fevd (tako 1255). Salzburg je imel namreč tu pretežno fevdno in le malo urbarne zemlje, zato je bila ta posestno razdrobljena ter sta le ormoško in velikonedeljsko gospodstvo predstavljali večja posestna kompleksa. V nasprotju s fevdalno je bila cerkvena organizacija enotnejša, saj je vse ozemlje obvladovala velikonedeljska pražupnija, iz katere so se do konca 15. stoletja izločili vikariati v Ormožu, Miklavžu in Središču, ki so do sredine 16. stoletja postali vikariatne župnije. V 18. stoletju sta se iz velikonedeljske župnije izločili kuraciji pri Tomažu in v Podgorcih, iz miklavške župnije pa kuraciji na Kogu in v Svetinjah.

Skicirana zgodovinska usoda obravnavanega ozemlja v srednjem veku je seveda vplivala na njegov razvoj v naslednjih stoletjih. Nas v tem sestavku zanimajo le tri urbane naselbine: Velika Nedelja, Ormož in Središče, ki so nastale vzdolž prometne osi in prevzele različne funkcije. Velika Nedelja je ostala cerkveno središče kot sedež pražupnije in komenda križniškega reda, Ormož je postal mestna naselbina in sedež velikega gospodstva ter s tem prevzel vlogo gospodarskega centra, Središče pa je bilo vedno antipod Nedelišča kot pomembna obmejna in tržna postojanka.

Velika Nedelja: Ko je Friderik Ptujski okoli leta 1200 zasedel Veliko Nedeljo, naj bi bila njena okolica pusta in prazna (*vacua et inhabitata*). To je razumeti tako, da se je obmejno stražarsko prebivalstvo, ki so ga sestavljali Mažari, Pečenegi in Szekli, umaknilo, ostalo pa je podložno slovensko. Zaradi važne ceste in bližine Trgovišča je verjetno tu obstajala cerkve že pred letom 1199, če ni, pa jo je Friderik zgradil kmalu po tem letu, njegov senior salzburški nadškof pa je pri njej ustanovil župnijo sv. Trojice. Obenem je Friderik združil širšo velikonedeljsko okolico v zemljiško gospostvo in na njem ustanovil križniško redovno postojanko, ki ji je odstopil polovico desetine, predal cerkev in zaupal patronat nad župnijo. Leta 1219 se že omenjata križniška brata, komtur Oton in župnik Ditrih. Njegov sin Friderik je to volilo leta 1222 potrdil, vendar pa redu ni priznal patronata nad župnijo. To sta redu zopet vrnila šele vnuka Friderik in Hartnid leta 1235, nadškof Eberhard II. pa je naslednje leto cerkvi ponovno priznal vse župnijske pravice z desetino vred, izrecno pa si pridržal pravico do investiture župnika in do arhidiakonske vizitacije. Ne oziraje se na to omejitev so odtlej župnijo, ki je na zahodu in severu mejila s sosednjima pražupnijama Ptujem in Radgono, vodili križniki. Cerkev s prvotnim patrocinijem sv. Trojice je po dokončnem prevzemu s strani križnikov leta 1235 privzela tudi patrocinij Device Marije, ki se izrecno omenja leta 1283.

Veliko Nedeljo štejemo med urbane naselbine predvsem zaradi njene cerkveno-upravne funkcije, sicer pa je bila in je še vedno po konceptu in gradbeni strukturi vas, ki je leta 1486 štela komaj 6 kmetij in 29 domcev. Vidna znaka njene veljave sta bila od nekdanj pražupnijska cerkev in grad, ki sta bila doslej že večkrat strokovno proučevana in se ju bomo zato dotaknili samo z njune problemske strani.

1. Cerkev je prvotno obsegala ne predolgo ladjo, korni kvadrat in nekoliko potegnjeno apsido, kar predstavlja "popolno" zasnovano severnjaške proveniencije, kot jo srečamo pri cerkvi sv. Vida v Dravogradu iz okoli leta 1170, le da imamo tam opraviti s kornim zvonikom in pravokotnim oltarnim prostorom. Ladja je bila ravno krita, korni del pokriva polkrožna banja in zaključuje ostrorobi slavolok, nižjo apsido pa enaka banja, ki se preliva v polkupolo. Nadzidan zgodnjegotski zvonik, ki je bil do leta 1674 skoraj za polovico nižji, sega z neurejeno gradnjo nekoliko prek zašiljenih trilistno zaključenih lin v vseh 3 prostih stenah, v zahodni pa ima pravokoten ostrorobi, sedaj zazidan prehod na prvotno ladjino podstrešje. V osi apsida je še prvotno, polkrožno zaključeno okno, katerega svetlobni okvir, ki ga spremlja motiv palice, je sedaj v temenu odbit, tako da ustvarja gotški svetlobni učinek. Stilna zasnova cerkve: tloris, oboki in okno govore za romansko arhitekturo, pri čemer kaže gradbena struktura ladijskega in apsidinega ostenja s spomini na opus spicatum še na konec 12. ali začetek 13. stoletja, gradbena struktura zvonikovega osredja z zašiljenimi linami pa na zgodnjo gotiko poznega 13. stoletja.

2. Pravokoten korni prostor, polkrožno apsido in vzhodni zvonik je poznala že predromanika, romanika v severni Evropi pa je te arhitektonske sestavine različno sestavljala ter ob tem ustvarila t.i. "popolne zasnove", ki jih južna Evropa pa tudi Slovenija nasploh ne poznata. Iz tega izhaja, da je tip velikonedeljske cerkve importiran, da je romanskega in zgodnjegotskega porekla ter da je že v romanski fazi predstavljal "popolno zasnovo", ne oziraje se na to, ali je nastal pred letom 1199 ali po njem ter da še ni imel zvonika.

3. Cerkev hrani več figuralnega kamnoseškega okrasja iz časa svojega nastanka. Gre za dve podobni moški glavi s štrlečimi ušesi, katerih prva pokriva z izvotlenim oprsjem vrh strožčaste apsidine strehe, druga pa je nameščena v pravokotni vdolbini ob jugovzhodnem

Velika Nedelja

ladjinem ogalu. Obe glavi sta pokriti z naprej upognjenima kapama. Pomen figur ni jasen, verjetno pa je apotropičen (legenda o človeku, vzidanem v zid, da bi ga čvrstil in branil). V južno steno zvonika je vzidan dokolenski relief bradatega moškega, oblečenega v opasano haljo, ki se z levico prijemlje za desno stran, z desnico pa sega k rami. Ta relief ni isto delo kot prejšnja dva, saj je bolj ploskovit, obrazne poteze so bolj sumarne, gube in konca pasu padajo togo in vertikalno, telesni proporci so manj pravilni. Rustikalnost figure je torej očitna in učinkuje predromansko. Ker po izvedbi nekoliko spominja na kapitel v protestantski cerkvi v Kercsi (po E. Cevcu), je morda delo kakega madžarskega kamnoseka iz konca 12. stoletja. Končno hrani cerkev še okrogel marmornat krstilnik, okrašen na obodu s 4 ženskimi glavami, ki ponazarjajo 4 rajske reke, 4 evangelije ali 4 glavne kreposti. Krstilnik je nastal takrat, ko je cerkev postala župna, to je na začetku 13. stoletja.

4. Tako oblikovana cerkve je okoli leta 1280 doživela svojo prvo predelavo. Predvsem so korni kvadrat stolpasto nadzidali za nadstropje, ladjo pa podaljšali in na zahodnih ogalih opremili s pristrešenima talnima zidcema. Ob tej priliki so vso cerkveno ladjo malce dvignili in strmo ostrešili, kot to dokazujejo sledovi njene strehe, sloneče kot prve na zahodni steni zvonika. Medtem ko kaže romanski del zvonika nepravilno, vendar plastovito pojmovano gradnjo, kaže zgodnjegotski polimorfno gradnjo in uporabo drugačnega kamenja. Z opisano predelavo je cerkev postala skoraj enkrat večja, na vzhodu pa je dobila zvonik, ki je komaj presegal sleme ladjine strehe. Mnenje dr. M. Zadnikarja (Romatika v Sloveniji, Ljubljana 1982, p. 372–375) o enovitem nastanku cerkve kot posebnega romanskega tipa se s podrobnim pregledom podstrešja izkaže kot napačno, ker v resnici razpada nastanek cerkve v dve fazi: starejšo romansko, ki bi bila lahko še tudi izpred leta 1200, in mlajšo zgodnjegotsko, ki je nastala okoli leta 1280 ter obsega zvonik in prvo povečavo ladje.

5. Nadaljnji razvoj cerkve je sledeč: V pozni gotiki in renesansi so dvakrat predelali sedaj zazidani apsidni stranski okni in prizidali zakristijo, katere pultasta streha je slonela na severni steni zvonika in ladje. Med leti 1674–1698 so drugič podaljšali, povišali in obokali ladjo, v podaljšek vzdicali pevsko emporo z bogato štukirano J. Schomassijevo fasado, povišali zvonik, prizidali severno kapelo in postavili vhodni veži pred glavni zahodni in stranski južni vhod. V 1. polovici 18. stoletja so ladjino ostenje opečno še nekoliko nadzidali, zamenjali južno vežo s kapelo, nadzidali zakristijo z oratorijem in vso cerkev opasali z bogato profiliranim venčnim zidcem. V 2. polovici 18. stoletja so pribavili večino sedanje opreme. S postavitvijo J. Holzingerjevega glavnega oltarja okoli leta 1780 in zazidavo slavoloka so apsidno spremenili v kapelo Marije sedmih žalosti, ki sta jo leta 1831 poslikala graška slikarja brata Kreizerja s sedaj odstranjenimi freskami. Ostalo cerkveno notranjščino še vedno krasi freske Jakoba Brolla iz leta 1876. Na obzidanem pokopališču okoli cerkve je med leti 1236 in 1787 stal karner sv. Mihaela in med leti 1572 in 1787 kapela sv. Ane. Karner je bil okrogel in opremljen s polkrožno apsidno. Oba so podrli ob opustitvi pokopališča leta 1787. Baročno, nadstropno, 8 x 4 osno župnišče, katerega prednik je viden na Vischer–Trostovi veduti iz leta 1681, je iz let 1749–1751. V več sobah hrani štukaturo, v pritlični sobani pa stropno slikarijo mitološkega Olimpa.

Grad, ki stoji nedaleč od cerkve, je dejansko stara križniška komenda, ki se prvič neposredno omenja leta 1321, a je gotovo nastala v zasnovi že kmalu po letu 1200. Redovna, v začetku skromna posest, imenovana leta 1259 kot terra Nedelk et Zunk sita inter Drauam et Mura, se je v teku 13. in 14. stoletja naglo večala in dosegla v 15. stoletju svojo kulminacijo. Leta 1247 je že imela Hermance in leta 1282 posestvo Dobron (verjetno Dubravo severno od Središča) "na meji Nemčije", ki ji ga je daroval grof Arnold iz Štrigove. Srednjeveški grad je bil skromen, saj je bil leta 1542 ocenjen le s 500 gld. vrednosti (štirikrat manj kot ormoški), pristava s polji pa je veljala 200 gld. V jugozahodnem delu sedanje grajske stavbe (med 2. in 6. okensko osjo južne fasade) še stoji prvotna dvonadstropna "hiša" (njen kamnit ogal je dobro viden), ki hrani v pritličju 3 ozke pravokotne line, ki so morda še iz 13. stoletja. Vendar pa prevladuje renesančna gradbena koncepcija, ki jo je grad dobil ob temeljiti obnovi in razširitvi, zaključeni leta 1612, opravil pa jo je komtur baron Markvard von Eckh und Hungerspach. Poznejše predelave, zlasti one iz let 1723–1730 (letnice na portalih) so se omejile na višinsko izravnavo traktov, nadzidavo ogalnih stolpov, na baročno preoblikovanje fasad ter na poenotenje oken in vrat. Takrat so v vzhodnem delu gradu uredili razkošno balustradno stopnišče, v južnem traktu pa nadstropno kapelo. Verjetno so že takrat postavili ob zahodni grajski strani leseno gospodarsko poslopje, pokrito s tremi prečnimi strehami, ki ga kaže skica iz leta 1772. Ob preureditvenih delih v letih 1805 in 1850 so glavno pozornost posvetili grajski zunanjščini, leta 1882 pa je Jakob Brollo poslikal kapelo.

Danes predstavlja s strankami zasedeni grad podolgovato, 13 x 7 osno opečno poslopje s 4 trakti okoli notranjega in 3 trakti okoli zunanjega dvorišča, ki ga na ogalih slikovito dopolnjujejo za etažo višji, s pločevinastimi strehami pokriti okrogli stolpi oziroma ronđeli. Ker stoji grad na rahli vzpetini, je rabil obrambni jarek le na zahodni strani, kjer je še ohranjen pravokoten portal s kolesnimi odprtini dviznega mostu. Vischer–Trost nam na svoji veduti iz leta 1681 še kaže zahodno starejšo in za etažo višjo ter vzhodno mlajšo dvonadstropno grajsko polovico, izza katere se dviga kapelin zvonik s čebulasto streho. Zahodni del gradu je opremljen s strelnimi linami v kletni, mednadstropni in vrhnji etaži, vmes pa sta stanovanjski etaži z večjimi pravokotnimi okni. Zahodna ronđela sta opremljena v spodnjih dveh etažah s strelnimi linami, v vrhnji pa z gostimi cianami. Vzhodna stolpa sta izrazito stanovanjska. Vsi štiri pa so še dvonadstropni, zato sta bila zahodna za etažo nižja od starega trinadstropnega, kamnito zgrajenega, in 4

okenske osi obsegajočega gradu. Pod gradom se razteza ograjen zelenjavni vrt, vzhodno od njega pa ograjena nadstropna grajska pristava z oglatim stolpom, opremljenim s 4 okroglimi ogalnimi stolpiči.

Iz grajske kapele izvirajo znameniti kipi sv. Katarine in Barbare ter Sočutne iz 1. četrtine 15. stoletja, pa tudi slika Marije s sv. Florijanom od Martina Altomonta iz leta 1724, ki bogatijo sedaj zbirke Pokrajinskega muzeja v Ptuju. Grad pa še hrani dva kiparska izdelka, ki sta sicer manj znana, a vseeno kvalitetna. Gre za grbovni relief komturja Markvarda Eckha iz leta 1612, ki je verjetno delo znanega italijanskega kiparja Filiberta Pacobella, ter kip Janeza Nepomuka iz leta 1744, sedaj pred župno cerkvijo, ki kaže sorodstvo s sočasno dornavsko pa tudi izginulo muretinsko plastiko iz sredine 18. stoletja.

Zahodno od cerkve stoji velika, 11 x 4 osna, dvonadstropna šola iz leta 1895, ki skupaj z župniščem in nasproti stoječima trgovskima hišama oblikuje urbani del naselbine. Vse našete stavbe sestavljajo impresivno arhitektonsko skupino, stoječ na rahli vzpetini nad vasjo, v ozadju pa jo zaključuje slikoviti Kogl, posajen z vinogradi, ki se omenja že leta 1542 skupaj z Drakslom in Temnarjem (Temlerjem) v Hermancih. Njegova sedanja nadstropna stavba je iz začetka 19. stoletja, saj se pojavlja že na karti iz leta 1820 v župni kroniki, ki jo je leta 1838 napisal dogoletni župnik Peter Danjko, pokopan leta 1873 na tukajšnjem pokopališču. Stavbo odlikujeta lepa lega in še lepši razgled na velikonedeljsko okolico.

Med potokoma Črncem in Trnavo se je ob glavni cesti razvilo **Središče**, katerega naselitvena tradicija sega po arheoloških najdbah sodeč do neolitika. Sedanja naselbina je nastala iz treh naselitvenih jeder: na zahodu se je v Grabah ob potoku Črncu namestilo cerkveno središče, na Gradišču pod njim ob istem potoku fevdalna postojanka, vzhodno od obeh pa obcestna naselbina kijastega obrisa. Ko so Ptujski gospodje pregnali Madžare čez Trnavo, so najprej postavili na Gradišču stolpasti grad, ki so ga leta 1255 sprejeli kot gesloz Polstraw v fevd od madžarskega kralja Bele IV. Kot obmejna utrdba je bil gotovo pomemben, čeprav je o njem le malo znanega. Stal je sredi močvirnih travnikov ob potoku Črncu. Okoli leta 1310 ga omenja kot Pulstraw celo Otokar v svoji rimski kroniki. Za Ptujčani so ga imeli Schaubergi in Frankopani ter od leta 1490 Szekeliji. Leta 1532 so ga razdejali Turki, leta 1589 se omenja kot razvalina, leta 1801 pa njegova lokacija kot "razvalina štabenberskega gradu Sertischa" (Ormoška ledinska karta). Grad na Gradišču je imel pravokotno zasnovo, obdano s širokim jarkom, ki ga je na notranji strani spremljalo obzidje, na zunanji pa nasip. Umetno nasut grajski plato, velikosti 54 x 20,5 m, je še danes ponekod 4 m visok. Jugovzhodno od Gradišča tik ob železniški progi leži ledina Cirkevca, kjer naj bi po tradiciji stala prvotna središka cerkev sv. Jerneja in naselbina okoli nje (dejansko pa so bili tu najdeni rimski stavbni ostanki).

Cerkveni kompleks v Grabah sestavlja obzidana župna cerkev sv. Duha s spremnimi poslopji. Cerkev se prvič omenja leta 1316. Bila je najprej podružnica Velike Nedelje in nato Ormoža, a je v 2. polovici 15. stoletja postala sedež vikariata, leta 1528 pa vikariatne župnije, inkorporirane križniškemu redu. Zasnova sedanje cerkve je iz let 1515–1519. Sestavljajo jo 5/8 zaključeni presbiterij brez opornikov, toda z zvonikom ob severni strani, ter malce višja in širša ladja. K tej zasnovi so leta 1908–1909 prizidali zahodno polovico ladje, povišali že baročno dvignjeni poznogotski zvonik in ga piramidasto zaključili ter na južni strani presbiterija prizidali nadstropno zakristijo. Stari del ladje pokriva mrežast obok brez sklepnikov, toda z listnimi konzolami, ovitimi z akantom presbiterij pa, križni obok z obraznimi konzolami in okroglimi sklepniki. Rebra so dvojnožlebastega

profila, sočasen portal, ki vodi iz presbiterija v nekdanjo zakristijo v zvonici, pa je konzo—last. V ladji so se ob povečavi cerkve našli ostanki fresk. Posebno dragocena je sakramen—talna hišica, ki je ujeta med poznogotsko vegetabiliko in zgodnjerenesansno tektoniko. Krasi jo plastika trpečega Kristusa, obdana z angeli s simboli trpljenja ter vejevjem rajske—ga drevesa spoznanja. Preprosto, vendar ambiciozno delo se nekoliko zgleduje po kusto—diji v bližnjem Nedelišču onkraj hrvaške meje. Kip Boga Očeta je ostanek Prestola milo—sti, katerega stilni izraz kaže na nastanek pred letom 1390. Rustikalen kip Žalostne Ma—tere Božje iz trške cerkve in kamnita ovalna prižnica sta iz 1. polovice 17. stoletja. Kon—čno je opozoriti še na vrh nekdanjega glavnega portala s pelikanovo skupino iz okoli leta 1515, ki je kot spolija vzdian v zahodno steno nove zakristije, in na majhen relief Križanega z angeloma adorantoma iz poznega 16. stoletja, ki je vzdian v južno ladjino steno. Ostala oprava je večinoma neogotska.

Južno od cerkve stoji nadstropno 5 x 3 osno poslopje stare središke šole iz leta 1812, onkraj Črnca pa enako veliko poslopje župnišča s križniškim emblemom nad pravo—kotnim portalom in letnico 1780. Med cerkvi in cesto stoji sredi nasada obeliskast spo—menik z imeni padlih v 1. svetovni vojni. Ob cerkvi sta do ukinitve pokopališča stala kar—ner iz 14. stoletja in kapela sv. Ane iz leta 1519, ki so ju podrli po letu 1791.

Naselbina je nastala med Črncem in Trnavo najprej kot obcestna vas, nato kot tržna na—selbina z jedrom okoli lijakastega trga—Placa, s katerega se cepita cesti proti Ljutomeru in Štrigovi. Tak razvoj naselbine nam ponuja tudi njegova urbana podoba, ki je dobro vidna na ormoški ledinski karti iz leta 1801 in na franciscejski katastrski parcelni skici iz leta 1825. Vaški del naselbine kaže od Grab dalje precej redko obzidavo glavne ceste vse do skromne gručaste aglomeracije okoli vaškega trga (s slopastim znamenjem) pred mostom čez Trnavo. Tržni del naselbine, ki zaseda dravsko teraso nad glavno cesto, razvija v zahodnem delu vzdolž višje ležeče vzporedne ulice (imenovane Breg) široko in plitvo vendar skoraj pravilno parcelacijo z nesklenjeno vaško zazidavo, v vzhodnem delu ob nižje ležečem Placu, ki sega do Trnave (sedaj Trg talcev in Prelžinska ulica), pa globoko in ozko parcelacijo, ki predstavlja urbano jedro naselbine, a tudi ne uveljavlja strnjene zazidave. Ta vzporedni prometni sistem križa približno v sredini prečna ulica, ki vodi ob zahodnem robu vaškega gručastega naselja proti jugu na njive, prek Placa pa se nadaljuje kot cesta proti severu v Stročjo vas in Ljutomer (odcep proti Štrigovi je mlajši!). Križišče prečnice s Placem predstavlja še danes urbano jedro Središča. Tu sta nastali obe trški reprezentančni stavbi: rotovž in pokopališko obzidana cerkev ŽMB. Medtem ko je prva klasicistično, nadstropno, opečno poslopje s čednim portalom iz le—ta 1840, je druga enovita poznogotska stavba, sestavljena iz 3/8 zaključenega presbite—rija, prvotno nižje, od barokizacije dalje enako visoke, vendar krajše ladje in spodnjega dela zvonika. Presbiterij, obdan s 5 stopnjevanimi oporniki, hrani v vzhodni in južni steni ostanke dveh originalnih oken iz 2. četrtine 16. stoletja. Ladja, nekoč dvakrat opasani zvonik z rustičnimi zvonovimi biforami in pritlična zakristija so danes arhitek—tonsko nezanimivi, ker so ob obnovi zgubili svojo stensko členitev. Notranjščino je prvotno pokrival raven lesen strop (sledovi beleža na ladjimem in presbiterijevem podstreš—ju). Sedanji križni oboki so iz začetka 18. stoletja, enako kot pevska empora, vrhnja etaža zvonika (zaključek z visoko piramidasto streho je iz leta 1899) in zakristija. Kva—litetna oprava je iz začetka (stranska oltarja in prižnica) in četrtine 18. stoletja (glavni oltar). Kapelo, postavljeno v 19. stoletju pred presbiterijevo čelno stranico, so ob zadnji obnovi odstranili.

Trške hiše stoje deloma čelno deloma s kapmi proti ulicam (teh je bilo leta 1801 osem) in imajo še vedno pretežno kmečki videz. Mnogo hiš je sedaj prenovljenih ali celo no—

vih, večinoma so visokopritlične, nekaj jih je nadstropnih (npr. šola iz leta 1891, povečana leta 1966), dve pa sta še leseni cimprači. Gospodarska poslopja so stegnjena ali grajena na ključ in navadno združena s stanovanjskimi. Še v 18. stoletju je bila večina hiš lesenih (najstarejša je imela letnico 1774), v 19. stoletju pa so bile še mnoge pokrite s slamo. Zaradi talnih pogojev ima naselbina obliko proti vzhodu razprte pahljače, katere vrh je na Grabah, razpor pa ob Trnavi. Na severu jo omejuje nekoliko višja dravska terasa, na jugu pa mokrotni svet v smeri železniške proge, zgrajene leta 1860, in Drave. Obnovljeni slopasti znamenji Zveličarja in Brezmadežne, ki sta že leta 1801 stali na obeh srediških trgih, sta sedaj postavljeni na sekundarnih mestih ob Glavni cesti, na Placu pa stoji spomenik NOB.

Središče

Središče se kot trg prvič omenja leta 1433, vendar je tudi mogoče, da je že pred letom 1293 dobilo trške pravice. Tu je nastala obmejna carinarna gotovo že kmalu po ustalitvi državne meje. Stala je ob glavni cesti onkraj Trnave. Prav zaradi nje je nastal grad in se pozneje razvila naselbina. Ta je imela že leta 1441 lastno mitnico in do leta 1787 lastno trško sodstvo, vendar nikoli popolne avtonomije, saj je bila vedno podrejena ormoškemu gospodstvu. Tržani so bili večinoma kmetovalci, ki so se bavili bolj s trgovsko (od okoli leta 1510 tedenski tržni dan, od okoli leta 1570 dva letna sejma) kot obrtno dejavnostjo (lončarstvo, opekarstvo). Po številu hiš in prebivalstva je bilo Središče, ki ni bilo nikoli utrjeno (razen gradu in župne cerkve ter obzidanega pokopališča okoli trške podružnice), vedno večje od Ormoža. Leta 1542 je štelo 51 hiš, od teh je bila ena požgana. Leta 1754 je imelo 111 hiš, leta 1770 115, leta 1820 143, leta 1870 166, leta 1910 199 in leta 1971 276 hiš, prebivalcev pa je imelo leta 1869 974, leta 1971 pa 1121, tako da ga je Ormož prehitel po številu prebivalcev, ne pa po številu hiš šele okoli leta 1950.

Ormož – mesto

Osrednjo naselbino obravnavanega območja predstavlja **Ormož**, katerega naselitvene korenine segajo do poznobronastega obdobja Kulture žarnih grobišč, ko je tu obstajala ena največjih planih naselbin iz tega časa v vzhodnoalpskem prostoru. Naselbino so zopet naselili Kelti v dobi latena, medtem ko se ji je rimska cesta izognila po obodu nasipa (sledovi nad mostom preko Lešnice, pri pokopališču in severno od okopa) ter mimo Hardeka vodila proti Pušencem. Dobro utrjena lokacija je v zgodnjem srednjem veku gotovo privabljala občasne prebivalce, morda tudi Slované. Za tristoletne madžarske zasedbe (okoli 900 – okoli 1200) pa smemo že z gotovostjo govoriti o utrjeni naselbini Holer-mus, saj je blizu nje potekala meja, ki se je med leti 970 in 1160 polagoma premikala s črte Vitomarci–Dornava–Dravci na črto Gomila–Bratislavci–Zamušani–Formin–Drava, po letu 1160 na izliv Pesnice v Dravo. Salzburško–ptujška ofenziva okoli leta 1200 je mejo prestavila daleč onkraj Ormoža prek Libanje in Trnave do gričevja ob njenem vzhodnem obrobju. Osvojeno ozemlje, ki ga je vojvoda Leopold VI. tudi formalno priključil k Štajerski in katerega senior je postal salzburški nadškof, posestniki pa njegovi fevdniki Ptujski gospodje, je bilo treba tudi posestno obvladati. Ptujski gospodje so širšo okolico Velike Nedelje darovali Nemsškemu viteškemu redu skupaj s polovično desetino, prepustili pa so mu tudi cerkev, ki je pred letom 1219 postala (pra)župna, z njenim patronatom vred (dokončno leta 1235). Sami pa so kot salzburški fevdniki izoblikovali gospostvo Ormož z obmejno utrdbo v Središču, katero jim je kralj Bela IV. leta 1255 podelil kot madžarski fevd, kar pa je obveljalo samo za 4 leta. Nadaljnja posestna zgodovina gospostva je že raziskana in splošno znana, zato je ne bomo ponavljali.

Lega Ormoža s predzgodovinsko naselitveno tradicijo je bila izrazito strateška, saj je

varovala prehod čez slovenjgoriški greben, ki tu prekinja obdravsko ravnico in na katerem sta se od ceste Ptuj-Čakovec odcepili poti proti Tomažu (kot cesta, zgrajena leta 1881) in prek Drave v Križovljan in Vratno. Zaobljeni areal bronastodobne naselbine velikosti okoli 400 x 380 m, obdan z nasipom in jarkom, je bil dovolj prostoren, da sta se v njem lahko namestila vas Holermus in stolpasti grad Ptujskih gospodov. Ko so cesta, ki je od antike dalje tekla okoli naselbine, speljali v 13. stoletju skozi njo, so že morali upoštevati dejstvo, da je vzhodni del naselbine zasedal grajski kompleks. Zato se mu je cesta pravokotno izognila proti severu, s čimer je ločila grajsko območje od vaškega, obenem pa povezala oba konca tranzitne ceste z vaškimi potmi. Ormož, ki se še leta 1273 šteje kot vas ter leta 1293 (?) in zagotovo 1322 kot trg Holermus, je leta 1331 postal mesto, s tem da so dobili njegovi prebivalci ptujске meščanske pravice. Stolpastemu gradu, zgrajenemu proti sredini 13. stoletja, se je po letu 1278 pridružil ločeno stoječi stanovaljski grad (Haws, Behawsung), ki tvori zasnovo kljukastega južnega krila sedanjega gradu. Kot rezidenčni grad Ptujskih gospodov je dobil ime Friedau, ki ga je po letu 1331 prenesel na novo ustanovljeno mestno naselbino, kar dokazuje, da je starejši od nje. Ime Ormošd se pojavi le za vlade Madžarov leta 1487. Cerkev sv. Jakoba, ki se leta 1271 omeinja kot podružnica Velike Nedelje, je postala pred letom 1354 sedež vikariata in v 1. polovici 15. stoletja vikariatne župnije, ki je ostala ves čas inkorporirana Nemškemu viteškemu redu, enako kot oni v Središču in Miklavžu.

Urbano koncepcijo mesta je narekovala bronastodobna naselbina. Cesta, ki se je vzpela iz doline Lešnice skozi Ptujška (ali Zgornja) vrata v mesto, ga je prešla v skoraj ravni črti, oblikujoč v sredini pravokoten trg, ter se pred grajskim kompleksom obrnila ostro proti severu, prečkala Ogrska (ali Spodnja) vrata in se onkraj njih spojila s cesto, usmerjeno proti vzhodu. V naselbini so njena skoraj pravokotno stoječa kraka povezovala tri usločene ulice, od katerih je vzhodna kmalu prevzela glavni prometni tok, stara cestna kraka pa sta postala Grajska in Kovaška ulica, ki sta vodili do vhoda na prvo grajsko dvorišče. Mestno obzidje ki je dopolnjevalo bronastodoben obodni nasip, se je tu spremenilo v ločni zid med mestnim in grajskim kompleksom. Tranzitna cesta je s svojim potekom skozi mestno tkivo to razdelila na dve polovici. Južno polovico mesta je sestavljala vrsta hiš, katerih parcele so segale do mestnega obzidja na robu strmega dravskega brega, severno polovico pa so členile 3 uvite ulice, ki so se spajale onkraj cerkvenega kompleksa ter skupaj vodile skozi Ogrska vrata iz mesta. Med njimi se je prepletalo še nekaj manjših uličnih povezav, tako da je Ormož leta 1801 štel kar 13 ulic. Franciscejska parcelna skica iz okoli leta 1825 nam nazorno kaže takratno gradbeno in komunalno stanje mesta. Medtem ko je bila cestna stranica južne mestne polovice skoraj strnjeno pozidana, pa je bila cestna stranica severne polovice strnjeno pozidana le proti trgu, vse ostalo pa je zasedala nepovezana in tudi parcelno precej neurejena gradnja, prekinjena z obsežnimi vrtovi in sadovnjaki. Južno od nekdanjih Ptujskih vrat je komaj opaziti sled mestnega obzidja in ob njem stoječega, leta 1798 porušenega frančiškanskega samostana (zgrajenega med leti 1495 in 1504), dobro pa zahodno polovico bronastodobnega nasipa in severno partijo mestnega jarka, imenovano Graben. Na vzhodni polovici je nasip slabše ohranjen, saj so ga na severu odstranili zaradi priključka na Ogrsko cesto, na vzhodu pa stoji na njem grad s svojim obsežnim predgradjem, ki ga še vedno spremlja globok in širok bronastodoben jarek. Tega proti jugu prekinja usek iz okoli leta 1860, skozi katerega so speljali cesto k železniškemu kolodvoru in brodu. Ob tem moramo omeniti, da so leta 1858-1860 zaradi gradnje železnice dravske bregove eskarpirali in utrdili, prostor sedanjega kolodvora (dotlej otok z dravskim rokavom) nasuli, staro cesto do Lenta (Dravsko ulico) in pešpot s trga k reki pa prekinili.

Pred Ptujskimi vrati se je razprostiralo večje Ptujsko predmestje, kjer so leta 1898 križniki zgradili bolnišnico (sedaj psihiatrični oddelek ptujске bolnišnice), pred Ogrskimi vrati pa manjše Ogrsko predmestje z bližnjim Hardekom, domnevno imenovanim po Hardegnu Ptujskemu, ki ga sedaj vedutno obvladuje narodnostno pomembna okoliška šola iz leta 1901. V neposredni mestni okolici je omeniti še ledinski imeni, ki označujeta njuno prvotno namembnost. Pod zahodnim delom mestnega jedra na koncu Dravske ulice leži Lent, ki spominja na staro rečno pristanišče in brod, ki je vezal Ormož s Križovljanom in Vratnim, na vzhodnem robu mesta onkraj grajskega parka pa leži Zverinjak, gozd z nekdanjim grajskim živalskim vrtom. Ko so zgradili železniško progo s kolodvorom, je nastalo v njegovi bližini več rečnih mlinov in nov brod. Ta je vodil do otoka sredi Drave, ki ga je z južnim bregom vezal lesen most. Celoten leseni most čez reko je bil postavljen šele ob koncu 19. stoletja.

Ker je bilo o zgodovini mesta že mnogo napisanega, opozoril bi samo na zbornik Ormož skozi stoletja iz leta 1973 s prispevkom pokojnega prof. Antona Klasinca (p. 50–133) in bibliografijo prof. Jakoba Emeršiča s 617 navedki, se bom zaradi omejenega obsega prispevka omejil le na obe najpomembnejši mestni arhitekturi, grad in župno cerkev, katerih stavbna analiza in iz nje izhajajoča gradbena zgodovina še vedno nista do kraja proučeni.

Od splošnih mestnih podatkov bi omenil le, da je Ormož leta 1482 obsegal 30 meščanskih hiš, leta 1542 32, leta 1707 42, leta 1749 71 (od tega 43 v mestu, 17 v Ptujskem in 4 v Ogrskem predmestju ter 7 izven mesta), leta 1754 77 (od tega 44 v mestu), ob koncu 18. stoletja 50, leta 1869 53, leta 1910 okoli 70 (skupaj s predmestji in Hardekom pa 161) in leta 1971 206 ter da je leta 1869 štel 762 in leta 1971 1566 prebivalcev. Današnje mesto, ki ga vse bolj napolnjuje sodobna, večinoma dobro prilagojena arhitektura (predvsem po zaslugi njenega projektanta prof. ing. arh. Dušana Moškona), kaže v zasnovi še vedno srednjeveško, v gradbeni podobi pa klasicistično in postklasicistično podobo prejšnjega stoletja. Med hišami je omeniti ono na Kerenčičevem trgu 1 iz leta 1835, na št. 4 nekdanji rotovž z gradbeno zasnovo iz leta 1571 in stavbo iz okoli leta 1830, na št. 8 iz leta 1803, na št. 9 iz konca 18. stoletja (gostilna Havlas) in na Poštni ulici št. 1 iz poznega baroka s sočasnim kipcem Brezmadežne. Omembe vredna pa je tudi neobaročna mestna šola iz leta 1899 in nekdanja Posojilnica na Ptujski cesti 12, ki je do konca 19. stoletja rabila ormoškimi Slovencem kot nekaj Narodni dom. Posebno pozornost zasluži tudi grajski park, ki spada med najlepše pejsažne nasade pri nas. V njem uspeva okoli 140 drevesnih vrst, med njimi precej eksot. Na platoju pred gradom stoje spomeniki, posvečeni padlim borcem NOB, Stanku Vrazu in Ksaveriju Mešku, na Kerenčičevem trgu pa celofiguren spomenik narodnega heroja Jožeta Kerenčiča.

Grajski kompleks zaseda vzhodni del nekdanjega bronastodobnega naselbinskega areala. Nastal je iz starejšega grajskega stolpa in mlajše grajske hiše. Štirietazen stolp je obsegal pritlično, vendar od zunaj nedostopno klet, spodnjo sobo, kapelo s polkrožno konho, gornjo sobo in obrambno urejeno podstrešje s po tremi cinami v vsaki steni. Njegova plastovita gradnja s klesanimi ogalniki ter segmenten kapelin pomol, počivajoč na 3 konveksnih konzolah, opasan s paličastim venčnim zidcem in osvetljen s 3 poševno vezanimi zašiljenimi linami, govore za njegov nastanek v sredini 13. stoletja. Etaže so povezovala ravna stopnišča, speljana v debelini južne stene, klet pa je bila verjetno dostopna le z notranje strani z lestvijo in padnimi vrati. Pravokotni okni gornje sobe imata še ohranjene kamnite okenske klopi (deloma opečno obnovljene), severno okno pa tudi kamnit poznogotski okvir. V zahodni steni je sled okna, pod njim pa sedanji prehod na podstrešje dvonadstropnega severnega grajskega trakta. Ob prezidavah v 1. tretjini 17. stoletja

so stolp nekoliko dvignili, zazidali njegove cine in ga zaključili s kamnitim konkavnim venčnim zidcem, nanj pa leta 1635 postavili oktogonalen nadzidek z rustičnimi biforami, urnimi številčnicami in piramidasto streho.

Grajska hiša (Haws, Behausung) je nastala po letu 1278 kot rezidenčen (stanovanjski, bivalen) grad Ptujskih gospodov, katerega ime Friedau se je po letu 1331 preneslo tudi na mestno naselbino Holermu(e)s. Stala je ločeno od stolpa, v katerem so živeli ptujski gradniki iz rodu Ormoških, ter obsegala kljukasto nadstropno poslopje, ohranjeno v današnjem južnem grajskem krilu, kot to dokazujeta v njegovem ostenju ohranjeni zašiljeni kletni lini iz konca 13. stoletja. Nadaljnji razvoj gradu je jasnejši. Po njegovem požigu leta 1487 so ga leta 1490 dobili v roke Sekeliji za 24.000 gld, ki so se tu naselili in zato seveda Schloss Frydaw izgradili. Postavili so severni in zahodni trakt ter morda tudi zametek vzhodnega ali pa so nastalo dvorišče zaprli z vzhodnim obzidjem in tako ustvarili pravokoten grajski kompleks, v katerega zasnovi je bil že prisoten renesančen kastelasti princip. Vsa gradnja je opečna, ima pa kamnite ogale. Dejstvo, da ima grajski stolp zahodno in južno steno ometano proti prislonjenima traktoma, govori za to, da je stal prvotno samostojno. Posebno zanimiva je stolpova južna stena, ki kaže 3 plasti ometa in 2 sledi starejših in strmejših streh. Najstarejši omet dokazuje, da stolp prvotno sploh ni bil oslonjen, drugi omet in starejša sled strehe govorita za pritličan zametek vzhodnega trakta, tretji omet in mlajša sled strehe to ponovita, sedanja streha pa pripada obstoječemu nadstropnemu traktu. To dejstvo potrjuje tudi ometana vzhodna stena južnega trakta, ki dokazuje, da je bil k njej prislonjeni vzhodni trakt prvotno pokrit v vsej dolžini s sedlasto streho in da je bil južni trakt že pred njegovim nastankom dvignjen v drugo nadstropje, kar pa ne velja za njegovo južno 3 x 2 osno krilo, ki je še vedno nadstropno. Vse kaže, da sta severni in zahodni trakt že od vsega začetka dvonadstropna, starejši južni trakt pa da so ob njunem nastanku z nadzidavo drugega nadstropja višinsko izravnali. Leta 1532 so grad poškodovali Turki, leta 1540 pa so ga ob utrditvi mesta obnovili. Leta 1542 je bil ocenjen na 2000 gld, torej kar 4-krat višje kot komenda pri Veliki Nedežli. Nezanesljiva Vischerjeva upodobitev iz leta 1681 nam ga kaže kot dvonadstropno stavbno gmoto brez glavnega stolpa. Po napadu Krucev 12.2.1704 je bil grad opustošen in požgan, leta 1707 sta ptujska zidarska in tesarska mojstra Dirnberger in Vernglič ocenila povzročeno škodo na nad 6000 gld. Grad je med leti 1710 in 1740 baročno obnovila vdova Elizabeta Pethe. Takrat so zgradili dvonadstropne slopaste arkade ob dvoriščni fasadi zahodnega trakta (prizidava je ugotovljiva na podstrešju), nadstropje domestikalnega vzhodnega trakta, kovana krona dvoriščnega vodnjaka in štuk v glavni grajski dvorani, ki spominja na onega v Štatenbergu. Potem ko je grad leta 1805 kupil gornještajski železarski podjetnik iz Vordernberga Jožef Pauer, ga je dal klasicistično obnoviti in obzidati jugozahodni grajski vrt. Takrat so popravili nečlenjene grajske fasade, zasteklili arkadne loke, freskirali več soban (slikar Alojz Gleichenberger leta 1810) ter vzdali v stene obokane uvozne veže 4 reliefne plošče (dve z mestnima grboma iz let 1635 in 1794 ter po eno z levom in grifonom), vzete iz okoli leta 1820 podrtih mestnih vrat. Kot zadnja je bila h grajskemu jedru prizidana nadstropna terasa, ki se prislanja k južnemu delu desetosne zahodne grajske fasade. Ker sestavljajo njeno originalno litoželezno ograjo že neogotski loki, jo smemo datirati v sredino 19. stoletja. Torej so jo postavili še Pauerji, ki so bili lastniki gradu do leta 1863. Sedanji grb nad glavnim grajskim vhodom je od njegovih zadnjih lastnikov grofov Wurmbrandov (1908–1945). Sedaj je v gradu nameščena občinska uprava. Pred gradom je že za vlade Sekelijev (1490–1604) začelo nastajati veliko predgradje z 2 zaprtima dvoriščema, katerega zahodno krilo z uvoznim portalom in prečnim traktom so odstranili že Pauerji pred letom 1825, manjši južni del vzhodnega trakta, ki se je naslanjal na severno steno grajskega stolpa, pa baroni Wernerji po letu

1863. Danes sta ohranjena le še večji, severni del vzhodnega in severni trakt, ki sta sestavljena iz pritličnih in nadstropnih opečnih stavb, naslonjenih na močno obodno obzidje, ojačano z 8 oporniki. Grajski kompleks stoji na bronastodobnem nasipu tako, da ga njegov jarek spremlja ob vsej njegovi vzhodni stranici ter se na koncu predgradja uvije proti nekdanjim mestnim Ogrskim vratom. Vhod v grad je bil vedno v podaljšku glavne ceste ter je vodil skozi veži predgradja najprej na prvo in nato na drugo predgrajsko dvorišče ter šele skozi tretjo vežo privedel na osrednje grajsko dvorišče.

Župna cerkev: Drugi urbano in gradbeno pomembni objekt v Ormožu je župna cerkev, ki je s spremnimi objekti: pokopališčem, župniščem, kaplanijo, vrtom itd. zasedla severno osredje mesta. Cerkev, ki se omenja že leta 1271 in je pred letom 1354 postala sedež velikonedeljskega vikariata ter v 1. polovici 15. stoletja vikariatne župnije, se je po zaslugi Sekelijev leta 1545 osamosvojila s tem, da je njen patronat prešel na ormoško gospostvo, čeprav je župnija ostala inkorporirana Nemškemu viteškemu redu. Sedanja stavba za svojo navidez enotno gradnjo skriva zanimivo in umetnostno bogato zgodovino, ki jo lahko strnemo v te razvojne faze:

1. Najstarejša je ladja, ki je bila za skoraj 2 m nižja od sedanje, krita z ravnim lesenim stropom in pokrita s štirikapno streho. Od njenih predrtin se je ohranil le kamniti okvir sorazmerno majhnega okna visoko v severni steni, torej v legi, ki govori za verjeten ladjin nastanek v sredini 14. stoletja. Ladjina vzhodna fasada rabi sedaj kot slavaločna stena, ki je bila prvotno brez požarnega zidu, medtem ko je sedanji slavaločni lok že rezultat druge gradbene faze.

2. K tej ladji so okoli leta 1400 prizidali sedanji presbiterij dolgokornega tipa (prizidava je vidna na podstrešju), opasan s talnim in venčnim zidcem, s 6 stopnjevanimi oporniki, 5 zašiljenimi dvo- in tro-delnimi okni in s križno-rebrastim opečnim obokom ter 5/8 zaključkom. Ob njegovi severni steni je slonela pritlična dvopolna zakristija z donatorskim timpanonskim portalom in pultasto streho, prislonjeno nanj pod njegovim konkavnim venčnim zidcem. Sicer ožji presbiterij je bil ob nastanku toliko višji od ladje, da ju je lahko pokrivala ista streha, zaradi česar ladjine slavaločne stene na podstrešju ni bilo treba nadzidati. Njegova rebra so imela hruškasto profilacijo, kot to dokazujejo še ohranjeni obstenski loki.

3. Morda sočasno, verjetneje pa malo pozneje je nastal nizek zvonik, opasan s pristrešnim talnim zidcem, za katerega zaključek ne vemo, ali je bil zidan, lesen ali pa ga sploh ni bilo in ga je kot nekako zahodno emporo pokrivala kar ladjina streha, ki se je tu trikapno zaključevala. Hrani profiliran, zašiljen, neogotsko obnovljen portal, v južni in zahodni steni pravokotni, kamniti, poševno prirezani lini, venčni zidec pa se ni ohranil. Zgrajen je bil tako, da obsega osredje ladjine fasadne stene, ki jo predira njegov zašiljeni ostrorobi portal, povezujoč prvotno leseno, sedaj zidano pevsko emporo z njim.

4. Zakristija je nastala kmalu po nastanku prezbiterija. Pokrival jo je dvopolni križno-rebrasti obok, katerega rebra so rastle neposredno iz sten in se spajala s sklepnikom v obliki grbastolistnih rozet.

5. V 2. petini 15. stoletja je nastala severna, prostorsko ločena kapela, pokrita s 3 pravokotnimi križno-rebrastimi polami in 5/8 zaključkom. Ker kapela nima lastne južne stene, so njena rebra dvojnožlebastega profila vpeli brez uporabe konzol kar v ladjino severno steno. Od sklepnikov ima prvi podobo listne maske, ostali trije pa enojne in dvojne roze-

te z grbastimi listi. Kapelo je osvetljevalo 5 eno in dvodelnih zašiljenih gotskih oken. Zaradi premajhne višinske razlike med kapelo in ladjo so ladjino streho dvignili in pultasto podaljšali prek kapele ter zato nadzidali in ometali ladjino slavoločno (vzhodno) steno, ki je odtlej segala prek presbiterijeve severne polovice strehe.

6. Kapelin 3/8 zaključek je segal prek ladjine slavoločne črte, zato so morali severni del zakristije deloma uničiti s tem, da je vanj segel kapelin zaključek, južni del pa so spremenili v ožji pravokoten prostor, ki je odtlej rabil kot prehod med presbiterijem in zakristijo. Medtem ko je zakristijo še vedno pokrivala pultasta streha in kapelin zaključek tristrana, pa so prostor med njima pokrili s stožčasto streho (katere sled v dveh izvedbah se je ohranila v kotu med ladjo in presbiterijem) in jo spojili z ono zakristije ter kapelinega zaključka.

7. V 1. polovici 16. stoletja so prebili ločna prehoda med ladjo in kapelo ter jo s tem spremenili v stransko ladjo. Obenem so dve od njenih treh severnih oken povečali in polkrožno zaključili ter okrasili s križniškima emblemoma.

8. Po mestnem požaru leta 1647, ko je bil uničen tudi frančiškanski samostan, so cerkev barokizirali: opečno so nadzidali zvonik za enkratno višino, sočasno (kot kaže podstrešje) dvignili ladjo, jo opečno obokali in nanovo ostrešili (obe ladjini čeli s sledovi dveh ostrešitev), vdělali sedanja ladjina dvodelna pravokotna okna (ki pred obokanjem zaradi višine ne bi mogla nastati) in oba portala, vzdali pevsko eporo z notranjim dostopom, odstranili obočna rebra in služnike v presbiteriju, preoblekli slavolok in vso cerkev prebelili. Obe devastaciji cerkve leta 1605 in 1704 sta prizadeli predvsem njeno opremo, zato so jo vsakokrat obnovili. Cerkev je bila nanovo posvečena leta 1736, vendar so jo tudi po tem letu obnavljali, tako da najdemo v njej rezbarske in slikarske umetnine iz vseh stilnih obdobj do neogotike.

9. Leta 1832 so postavili na zakristijskem podstrešju oratorij z 2 oknoma v presbiterij, ob čemer so njeno pultasto streho za toliko dvignili, da so pod njo spravili oratorijsko etažo. Takrat so vdělali v njen zahodni del oratorijske stopnice in jo zato povečali proti vzhodu, prebili vanjo sedanji pravokotni portal s klasicističnimi vratnicami in zazidali odtlej neuporaben timpanonski portal.

10. Leta 1872 so enako storili z oratorijem nad severno ladjo, ki so ji na vzhodu prizidali oratorijsko stopnišče in zato zazidali okni njenega zaključka. Oratorij so vkompilirali v ladjino podstrešje, ne da bi tega spreminjali, ter ga povezali z ladjo s tremi podolžnimi pravokotnimi okni. Ostrešje vzhodnega prizidka je pokrilo tudi zahodni del zakristije z njenim oratorijskim stopnjiščem ter se neposredno strnilo z ostrešjem zakristije.

11. Leta 1869 je huminski slikar Jakob Brolo najprej poslikal presbiterij, leta 1873 pa ladjo, vendar slikarija od zadnje obnove dalje ni več ohranjena. Leta 1895 so cerkev obnovili, kot pove napisna plošča za glavnim oltarjem, predvsem v smislu regotizacije njene opreme.

12. Leta 1930 so obnovili zunanjščino, pri čemer so ob severno steno zvonika prizidali stopnišče, vodeče na pevsko emporo. Končno so leta 1960 in 1976 strokovno obnovili cerkveno zunanjščino in notranjščino (Zavod za spomeniško varstvo Maribor), ob čemer je prišlo do pomembnih umetnostnozgodovinskih odkritij.

Pri opisu nastajanja cerkvene arhitekture ne smemo prezreti še nekaterih umetnin, ki so nastale v zvezi z njo. Najprej je omeniti freske, ki so se nam ohranile v več plasteh, se-gajočih od okoli leta 1400 do sredine 17. stoletja, da odstranjenih Brollovih iz let 1869 in 1873 niti ne omenjamo. Najstarejše so gotovo freske na severni strani slavoločne stene, ki predstavljajo zgoraj konjeniški tip Darovanja treh kraljev, spodaj 4 svetnice pred steb-riščno, rahlo zašiljeno ločno arhitekturo in ob strani ornamentalno obogaten grb dona-torja. Slikarija, ki je krasila do 1. polovice 16. stoletja tu stoječ baldahinski oltar, je po koloritu (zelena, rdeča), kompoziciji, gubanju oblačil in drugih stilnih posebnostih sodeč iz okoli leta 1400. Slede rudimentarni ostanki (dejansko samo okviri prizorov) poslikave na severni ladjini steni, ki jih lahko na splošno datiramo sl. polovico 15. stoletja, nato plast fresk, ki vise snete na južni strani slavoločne stene ter predstavljajo svetnike (Mar-tina, Florijana in Jurija) ter jih je moč datirati s četrtino 16. stoletja. Glavni okras ladje predstavljajo freske, ki jih je dal leta 1632 naslikati ormoški meščan in svetovalec, sicer pa Gorenjec Mihael Podlipnik. Na severni steni ladje je v 4 vrstah naslikanih 48 prizorov (napis govori pomotoma o 40): polovica iz Geneze od Stvaritve luči, vode in zemlje do Bronaste kače, polovica pa iz Pasiona od Prihoda v Jeruzalem do Vstajenja, medtem ko zadnja predstavlja donatorja z nadangelom Mihaelom, ki vaga njegovo dušo. Na južni steni so bili naslikani 4 cerkveni očetje, a delno ohranjen je le papež Gregor Veliki. Slikarski cikel, ki spada med največje pri nas, zlasti pa med redke iz protireformacijskega obdobja 17. stoletja, je sicer preprosto, a fabulativno bogato delo, katerega kompozicija živi od renesančnih dosežkov, med katerimi so opazni celo michelangeleski detajli. Končno je bila okoli leta 1630 poslikana tudi slavoločna stena z velikopotezno kompozicijo Posled-nje sodbe, z letnico 1629, ki ji kljub rustikalnemu pristopu ni odrekli smisla za drama-tično pripovednost in ekspresivno učinkovitost. Nazadnje je omeniti še freske, ohranjene v dveh plasteh na severni steni severne ladje. Spodnja, slabše ohranjena plast kaže še na furlansko vplivano slikarsko smer iz 2. petine 15. stoletja, medtem ko je bolje ohranjena gornja s svojim idealističnim realizmom že produkt 2. polovice istega stoletja.

Poleg fresk je zlasti opozoriti na star zakristijski portal s figuralno okrašenim timpano-nom. Gre za donatorsko kompozicijo, katere osredje predstavlja Kristusa z orodji trplje-nja, dopasno stoječega v sarkofagu (Imago pietatis gregorjanskega tipa), levo kleči golo-glav in bradat vitez v mrežastem oklepu z bodalom za pasom, desno zgoraj pa je čelada z ogrinjalom in perjanico, spodaj pa grb z vurberskim zmajem. Grb govori za donatorja iz rodu Ptujskih gospodov, skoraj gotovo Bernarda III. (umrl 1420), katerega smrt je tudi terminus ante quem za nastanek portala in zakristije, posredno pa tudi presbiterija.

Na vsaki strani slavoloka stojita še dva gotška kiparska izdelka. Na levi strani je kamni-ti kip Sedeče Marije z otrokom v naročju iz kapele v bližnjih Frankovcih, ki s svojo iz-redno kvaliteto, dvorjansko lepотно tipiko, mehkim gubanjem, ki pa je stilno nepravilno obnovljeno itd. govori za čas nastanka v 1. petini 15. stoletja. Na desni strani slavoloka je nameščen krstilnik s 4 cofasto zaključenimi konzolami in nedoločljivim ščitastim mo-tivom, ki je preprosto kamnoseško delo iz 1. polovice ali morda celo že sredine 16. sto-letja. V severno steno severne ladje je vzdian nagrobnik heraldičnega tipa, izdelan v spo-min na 4 umrle otroke Jakoba Škeljija leta 1501. V baročnem povišku zahodne ladjine stene je sekundarno vzdiana konzola v obliki angela, ki je morda nosila enega od obeh baldahinskih oltarjev, saj izvira po stilu sodeč iz okoli leta 1400. Končno je omeniti v zvezi s cerkvijo še na kamniti kip t.i. Ormoške Marije, ki ga hranijo v Pokrajinskem muzeju v Ptuju. Predstavlja sedečo Marijo z golobom na desnem in otrokom na levem kolenu. Marija ne predstavlja več vzvišene nebeske kraljice, ampak vsakdanjo meščanko širokega obraza in nekoliko okorne drže, v katero še ni dahnila lepotna milina mehkega

sloga kot pri kipu iz Frankovcev, zaradi česar ga lahko datiramo v čas pred mehkim slogom, to je v zadnjo petino 14. stoletja. Opozoriti pa je tudi na kamnita kipa, ki stojita v zvonikovi vhodni veži in predstavljata baročnega sv. Jožefa z otrokom, ki je bil najden v eni meščanskih hiš, in klasicistično Brezmadežno s stebrastega znamenja, ki je stalo na sedanjem Kerenčičevem trgu.

Cerkev je do leta 1791 obdajalo pokopališče, ki ga sedaj zaseda tržni park, ob katerega severni stranici stoji najlepše baročno poslopje Ormoža, nadstropno mestno župnišče kljukastega tlorisa, ki je v pritličju zahodnega trakta vsaj iz 17. stoletja, v sedanji obliki in velikosti pa iz leta 1741.

S kratko predstavitev župne cerkve končujem bežni opis vseh treh urbanih naselbin in njihovih najpomembnejših kulturnozgodovinskih spomenikov in se opravičujem, da jih zaradi skrčenega obsega članka nisem mogel prikazati podrobneje in s tem seveda tudi strokovno bolj razdelano. Vendar je njihov analitični prikaz zastavljen problemsko, saj je gotovo, da obravnavani objekti še niso izdali vseh svojih skrivnosti, kar velja zlasti za oba gradova in cerkvi v Veliki Nedelji in Ormožu. Zato jih bo treba še proučevati in z njihovo pomočjo izpopolnjevati zgodovino naselbin, katere s svojo prisotnostjo kulturnozgodovinsko in spomeniškovarstveno pomembno bogatijo.

Viri in literatura:

- Fran Kovačič: Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Maribor 1910
Fran Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije. Maribor 1928
Fran Kovačič: Ormož. ČZN 8/1911 p. 107–114
Milko Kos: K postavitvi ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN 28/1933 p. 144–152
Viktor Škrabar: Stara ledinska karta v ormoškem gradu. ČZN 30/1935 p. 30–44 (avtor karte Matija Eissl 1801)
Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962
Krajevni leksikon Slovenije IV. Podravje in Pomurje. Ljubljana 1980. Občina Ormož, p. 327–359
Stanko Pahič: Raznoteri obrazi rimske ceste v Panonijo čez Ptuj. Ptujski zbornik IV. Maribor 1975, p. 63–94
Anton Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov. Ormoški zbornik I. Maribor 1973. p. 50–100
Anton Klasinc: Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja. Ormoški zbornik I. Maribor 1973. p. 101–133
Jakob Emeršič: Bibliografija Ormoža in okolice. Ormoški zbornik I. Maribor 1973. p. 213–243
Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem, Poznogotska plastika na Slovenskem in Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom. Ljubljana 1963, 1970 in 1981
Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1982
Jože Curk: Fevdalna arhitektura na ormoškem območju. Ormoški zbornik I. Maribor 1973. p. 142–151
Jože Curk: Ormož in njegova okolica. Zbirka vodnikov 33. Ljubljana 1973
Jože Curk: Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji. ČZN NV 6/1970. p. 244–284
Jože Curk: Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. ČZN NV 15 1979. p. 208–263

Ob prastari prometni osi ormoškega občinskega ozemlja so se v srednjem veku razvile na arheoloških lokacijah ali ob njih tri urbane nasebine: Velika Nedelja, Ormož in Središče, ki so prevzele različne funkcije. Velika Nedelja je postala cerkveno središče kot sedež pražupnije in komende križniškega reda, Ormož gospodarski center kot mesto in sedež velikega gospodstva, Središče pa pomembna obmejna in tržna postojanka.

Velika Nedelja razpada kot naselbina v dva dela: vaškega v ravnini in urbanega na vzpetini. Urbani se je izoblikoval okoli pražupnijske cerkve in gradu. Cerkev, ki je verjetno obstajala že pred letom 1199, kaže v sedanji stavbi 4 gradbene faze: romansko z ladjo, korom in apsidno, zgodnjegotsko s 1. povečavo ladje in kornim zvonikom, poznogotsko s prizidavo zakristije in baročno z 2. povečavo ladje, povišavo zvonika, prizidavo kapel in vhodne veže ter nabavo nove opreme. Cerkev hrani romansko plastiko, baročen štuk, poznobaročne oltarje in J. Brollovo poslikavo iz leta 1876. Bližnji grad je pretežno opečna dvonadstropna stavba s 4 okroglimi ogalnimi, za etažo višjimi stolpi. Od srednjeveške grajske zasnove je ohranjeno kamnito, prvotno trinadstropno stolpasto jedro, ki so ga med leti 1600–1612 vključili v sedanje grajsko poslopje. To poslopje so med leti 1723–1730 baročno poenotili, staro jedro za etažo znižali, ogalne stolpe pa za prav toliko zvišali. Grad, ki ga odlikuje odlična pokrajinska lega, je neprimerno zaseden s stranikami, njegove dragocene umetnine pa hranijo v Pokrajinskem muzeju Ptuj.

Središče je bilo do povojnih let največja naselbina na obravnavanem območju, a nikoli utrjeno. Sestavljale so ga tri enote: grad, ki je propadel v 1. polovici 16. stoletja, župna cerkev v Grabah, ki je v sedanji stavbi iz let 1515–1519 in 1908–1909 ter slovi po svoji dragoceni sakramentalni hišici, in trško jedro okoli Trga talcev in Prelšinske ulice, ki ga poudarjata 2 reprezentančni stavbi: klasicistična trška hiša iz leta 1840 in poznogotska podružna cerkev Žalostne Matere Božje, barokizirana in opremljena po letu 1704, ki je ob zadnji obnovi zgubila (vso) svojo arhitektonsko členitev in kapelo iz 19. stoletja.

Osrednjo naselbino obravnavanega ozemlja predstavlja Ormož, ki je leta 1331 postal mesto, pred letom 1354 sedež vikariata in leta 1489 sedež velikega zemljiškega gospodstva. Mesto in grad sta se namestila v ovalnem okopu bronastodobne naselbine tako, da je mesto zasedlo njeno zahodno, grajski kompleks pa vzhodno polovico. Kot mesto se je Ormož le počasi razvijal, saj je ob koncu 18. stoletja štel le okoli 50 hiš, ki pa gradbeno ne segajo pred poznobaročno 2. polovico 18. stoletja. Najpomembnejši arhitekturi sta grad in župna cerkev.

Grad se je razvil iz dveh jeder, glavnega stolpa iz sredine in južnega krila iz konca 13. stoletja. Svojo glavno gradbeno fazo je doživel po letu 1490, ko so se vanj preselili Seke-lji. Takrat so nastali vsi njegovi trakti razen vzhodnega, katerega nadstropje je šele iz 1. polovice 18. stoletja, enako kot tudi arkadni hodnik zahodnega trakta. Danes je grad baročno–klasicističnega videza, v zahodni polovici podkleten, sicer pa prirejen za potrebe ormoške občinske uprave.

Cerkev skriva za navidezno enotno podobo razgibano gradbeno zgodovino. Najstarejša je ladja, ki izvira iz sredine 14. stoletja. K njej so med leti 1400–1440 postopoma prizidali: presbiterij, zakristijo, zvonik in severno kapelo, ki so jo sto let pozneje spremenili v ladjo. Po sredini 17. stoletja so cerkev poznorenesančno–ranobaročno obnovili: dvignili in obokali ladjo, jo opremili z novimi okni in vrati, vzdali pevsko emporo, predelali

slavolok, odstranili rebra iz presbiterija itd. Po njeni profanaciji s strani Krucev so jo med leti 1704–1736 visokobaročno obnovili ter jo do okoli leta 1760 nanovo opremili. Večje obnove je doživela tudi v 19. stoletju, ko je dobila oba oratorija, vzhodni zakristijski podaljšek in J. Brollove freske, leta 1930 pa zunanje stopnjišče, vodeče na pevsko emporo. Zadnji, strokovno izvedeni obnovi v letih 1960 in 1976 gre zahvala za odkritje mnogih njenih umetnostnih vrednot: več plasti fresk iz let 1400 in 1632, prvotnega zakristijskega portala s figuralno okrašenim timpanom iz začetka 15. stoletja, nastavkov presbiterijevega prvotnega oboka, kamnitega kipa Marije iz Frankovcev iz začetka 15. stoletja, poznogotskega krstilnika iz 1. polovice 16. stoletja itd. V primeru ormoške župne cerkve imamo torej opraviti z umetnostno zelo bogatim kulturnim spomenikom, ki dokazuje, kake vrednote se skrivajo po naših krajih, le da niso odkrite in strokovno pravilno ovrednotene.

Zusammenfassung

DIE ENTWICKLUNG VON URBANEN SIEDLUNGEN AUF DEM GEBITE DER GEMEINDE ORMOŽ

Entlang der alten Verkehrsader des Gemeindegebietes von Ormož entwickelten sich im Laufe des Mittelalters in oder neben der archeologischen Fundstellen drei urbane Siedlungen: Velika Nedelja, Ormož und Središče, die jede ihre Aufgabe aufgenommen hat: Velika Nedelja als Sitz der Urfarre und der Kreuzritterkommende ist ein Mittelpunkt der kirchlichen Organisation geworden, Ormož als das Wirtschaftszentrum des Gebietes ist die Stadt und der Sitz einer grossen Herrschaft geworden, Središče als Grenzstation ist aber Markt geworden und als solches erfolgreich weiter gediehen.

Velika Nedelja zerfällt als Siedlung in zwei Teile: der dörfliche liegt in der Ebene, der urbane steht auf der Anhöhe. Der urbane Teil entwickelte sich in der Umgebung der Kirche und der Burg. Die Kirche, die wahrscheinlich schon vor 1199 bestand, zeigt 4 Bauphasen: eine romanische mit dem Schiff, Chorraum und Apsis, die frühgotische mit der 1. Vergrösserung des Schiffes und dem Chorturm, die spätgotische mit dem Zubau der Sakristei und die barocke mit der 2. Vergrösserung des Schiffes, Erhöhung des Glockenturmes, dem Zubau von beiden Kapellen und der Eingangslaube und mit der Innenausstattung. Die Kirche besitzt mehrere romanische Plastiken, das barocke Stuck, die spätbarocken Altäre und eine Bemalung von Jakob Brolo aus dem Jahr 1876. Die Burg in der Nähe ist ein zweistöckiger Ziegelbau mit 4 runden, um eine Etage höheren Ecktürmen. Von der mittelalterlichen Anlage ist noch der steinerne, ursprünglich dreistöckige turmartige Kern erhalten, den man in den Jahren 1600–1612 in das jetzige Schlossgebäude eingegliedert hat. Dieses Gebäude hat man in den Jahren 1723–1730 barockisiert, den alten Kern um eine Etage erniedrigt und die Ecktürme um eine Etage erhöht. Das Schloss, das eine vornehme Landeslage besitzt, ist heute mit Mietern besetzt. Das schadet ihm täglich; die kostbaren Kunstschatze sind jedoch im Pokrajinski muzej Ptuj aufbewahrt.

Središče, bis in die Nachkriegszeit die grösste Siedlung der beschriebenen Gegend, war nie befestigt. Es entstand aus drei Kernen: aus der Burg, die in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts verkam, aus der Pfarrkirche, sie stammt im jetzigen Bau aus den Jahren 1515–1519 und 1908–1909 und ist wegen ihres Sakramentärs bekannt. Der dritte Kern ist der Markt um den Trg talcev und Prešinska ulica. Diesen betonten die beiden repräsentativen Bauten; das klassizistische Gemeindehaus aus dem Jahr 1840 und die spätgotische Filialkirche der Traurigen Mutter Gottes, barockisiert und ausgestattet nach dem Jahr 1704. Ihre Fassadengliederung und die zugebaute Kapelle sind bei der letzten Renovation verloren gegangen.

Die Hauptsiedlung des behandelten Gebietes stellt Ormož vor, der im Jahr 1331 eine Stadt geworden ist, vor dem Jahr 1354 der Sitz des Vikariats und um das Jahr 1490 Sitz einer grossen Herrschaft. Die Stadt und die Burg fanden ihren Raum im ovalen Wall der bronzezeitlichen Siedlung auf die Art, dass die Stadt die westliche und die Burg die östliche Hälfte besetzten. Ormož entwickelte sich ziemlich langsam, so dass es am Ende des 18. Jahrhunderts nur ca 50 Häuser zählte, die aber nicht vor die spätbarocke 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts reichen. Die wichtigsten Bauten der Stadt sind die Burg und die Pfarrkirche. Die Burg ist aus zwei Kerne entstanden: der Hauptturm ist aus der

Mitte und der südliche Flügel aus dem Ende des 13. Jahrhunderts. Ihren Hauptkomplex bekam die Burg nach dem Jahr 1489, als sie in den Besitz der Familie Szekely überging. Damals entstanden alle Trakten ausser dem östlichen, dessen 1. Stock erst in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts entstand. Damals bekam auch der Westtrakt seinen zwei-stöckigen Arkadengang. Heute zeigt die Burg das barock-klassizistische Äussere. Sie ist für die Gemeindeverwaltung zugewidmet.

Die Kirche birgt hinter ihrem scheinbar einheitlichen Äusseren eine sehr bewegte Baugeschichte. Der älteste Teil ist der Schiff, der in der Mitte des 14. Jahrhunderts entstand. Zwischen den Jahren 1400–1440 waren etappenweise dazugebaut: das Presbiterium, die Sakristei, der Glockenturm und die nördliche Kapelle, die nach 100 Jahren in den Schiff umgewandelt war. Nach der Mitte des 17. Jahrhunderts hat man die Kirche frühbarock umgebaut, man hat erhöht den Schiff und ihn überwölbt, ihn mit neuen Fenstern und Portalen ausgerichtet, die Sängerempore eingebaut, den Triumphbogen umgestaltet, die Rippen im Presbiterium entfernt usw. Nach der Kirchenprofanierung seitens der Kuruzzen hat man sie zwischen den Jahren 1704–1736 hochbarock erneuert und bis ca 1760 neu ausgestattet. Grössere Erneuerungen erlebte der Bau auch im 19. Jahrhundert, als die beiden Oratorien, den östlichen Sakristeiraum und die Fresken von J. Brollo bekam. Im Jahr 1930 sind noch die äusseren Stiegen auf die Sängerempore hinzugefügt worden. Die letzte fachmännische Renovierung in den Jahren 1960 und 1976 hat viele Neudeckungen gemacht. Es handelt sich um mehrere Schichten der Fresken aus dem Zeitabschnitt 1400–1632, um einen Sakristeiportal mit figuralem Tympanon aus dem Anfang des 15. Jahrhunderts, um die Ansätze der gotischen Presbiteriumswölbung, um die steinerne Plastik der Maria aus Frankovci aus dem Anfang des 15. Jahrhunderts, um den spätgotischen Taufstein aus der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts usw. Mit einem Wort, im Fall der Pfarrkirche von Ormož handelt es sich um einen vorzüglichen Kulturdenkmal, das beweist, welche Werte sich im unsern Land, noch nicht entdeckt und fachmännisch nicht richtig bewertet, bergen.

Jože dr. MLINARIČ,
arhivski svetovalec,
Pokrajinski arhiv Maribor

KRIŽNIŠKE ŽUPNIJE VELIKA NEDELJA, ORMOŽ, SREDIŠČE IN MIKLAVŽ DO KONCA 18. STOLETJA

Avtor v uvodu obravnava naselitev križniškega reda na slovenskih tleh in zlasti še nastanek njegove postojanke na ozemlju nekdanje prazupnije pri Veliki Nedelji, nato pa predvsem na osnovi arhivalnih virov podaja stanje na velikonedeljski župniji in na postojankah, ki so se iz nje razvile.

Po zmagi nad Obri okoli leta 800 je cesar Karel Veliki (800–814) tudi v vzhodnih pokrajinah frankovske države razdeljeval posest med svetne in cerkvene mogočnike, ki so tod pospeševali kolonizacijo. K najpomembnejšim fevdalcem na tem območju štejemo salzburske škofe, ki so prejeli po letu 860 od vladarja v fevd ozemlje okoli Ptuja in vzhodno od njega med Dravo in Muro in prav tja do reke Rabe in do Blatnega jezera ter globoko na jugovzhod. K najpomembnejšim salzburškim naseljem pa je štel Ptuj kot gospodarski in upravni sedež škofijske posesti.

Cvetočo kolonizacijo so konec devetega stoletja uničili vdori Madžarov, ki so ob svojih pohodih prodrli tudi daleč na ozemlje Karantanije in v srednje Podonavje. V tem obdobju je tudi salzburska cerkev izgubila vso posest na zgoraj omenjenem območju. Šele po bitki in zmagi Nemcev nad Madžari pri Augsburgu leta 955 je bila oslabljena moč Madžarov, kar je imelo za posledico, da se je sicer nestalna meja nemške države na vzhodu pričela počasi premikati v njeno korist in da se je tudi Salzburg pričel na svojem nekdanjem ozemlju zopet počasi uveljavljati. V teh prizadevanjih so Salzburgu od začetka 12. stoletja stali ob strani zlasti njihovi ministeriali Gospodje Ptujski, ki so leta 1132 prejeli v upravo ptujski grad z nalogo, da varujejo salzbursko naselbino in njeno okolico pred nenehnimi ogrskimi vpadi.¹

Naselitev križnikov na začetku 13. stoletja pomeni za obravnavano območje nov in odločen moment, ki je kasneje imel tako v gospodarskem kakor tudi v duhovnem pogledu daljnosežne posledice. Križarji so bili člani ene izmed treh vej viteških redov, ki so se razmeroma zgodaj naselili tudi na naših tleh in v svojih redovnih pravilih združevali viteštvo in redovništvo oziroma boj in strežbo bolnikom in slabotnim. Nastajali so vzporedno s križarskimi vojnami in so sprva imeli za cilj oskrbo bolnikov v Sv. deželi, kasneje pa so se preoblikovali v skupnosti z vitezi, ki jim je bilo bojevanje skoraj edina naloga, in z brati, katerih naloga je bila oskrba bolnikov in romarjev. Z izgubo Sv. dežele so se člani teh redov preselili in njihovo delovanje se je preneslo predvsem na evropska tla, kjer so se posvetili novim nalogam.²

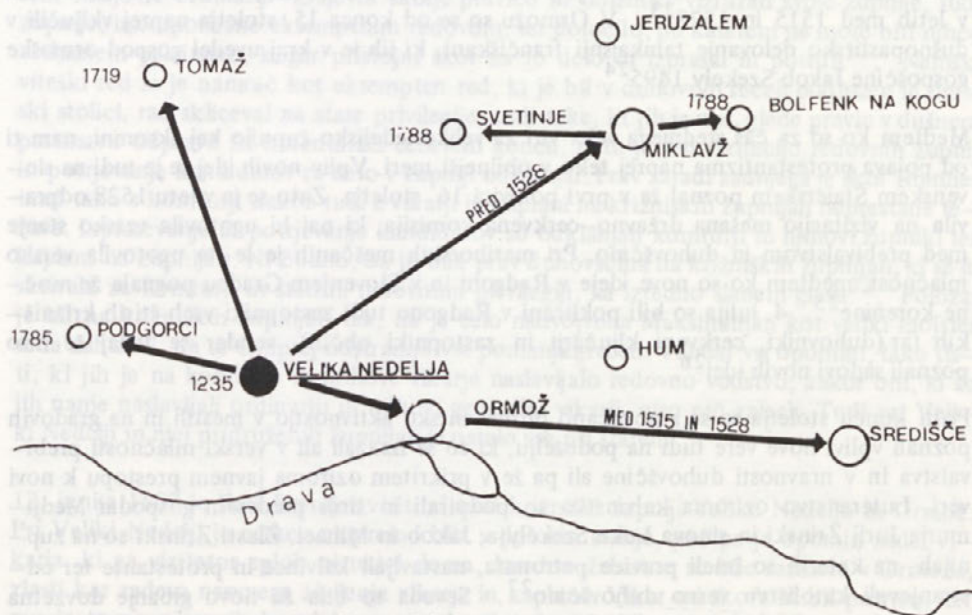
Na slovenskih tleh je bila po vsej verjetnosti najstarejša postojanka križnikov v Brežah

na Koroškem, kjer jim je nadškof Eberhard v letu 1203 prepustil zanemarjeni hospital, v prvi polovici 13. stoletja pa so se člani križniškega reda naselili tudi na Štajerskem, Kranjskem in v Beli krajini. V Ljubljani, kjer so si križniki pridobili precej zemlje in letnih dohodkov tako v mestu samem kakor v njegovi neposredni okolici, najdemo le—te v prvi polovici omenjenega stoletja že močno zasidrane³. V naslednjem stoletju so pre—mogli tudi že precej posesti v okolici Novega mesta, kjer so imeli svoj gospodarski in upravni sedež v t.i. križatiji⁴. Močno se je križniški red razmahnil v Beli krajini. Tu so sprva delovali templarji, a so se v prvi polovici 13. stoletja morali umakniti konkurentu iz viteških redov⁵. Na Štajerskem se je križniški red močno zasidral prav tako v prvi polo—vici 13. stoletja; njegovi člani so Frideriku Ptujskemu pomagali v bojih proti Madžarom. Prideriku se je okoli leta 1200 posrečilo, da je sovražniku iztrgal iz rok velikonedeljsko, ormoško in središko okolico ter s tem premaknil mejo nemške države precej proti vzhodu. Za pomoč se je Friderik oddolžil nemškemu redu s podelitvijo sveta okoli Velike Nedelje in s polovico tamkajšnje desetine ter jih zadolžil, da tamkajšnjo neobljudeno zemljo ponovno poselijo in jo branijo pred ogrskimi vpadi. Friderikovo daritev je v letu 1222 potrdil križnikom njegov sin enakega imena. V listini Friderik pravi, da potrjuje redu lastnino "in Dominico", ki mu jo je oče daroval, ter polovico desetine. Zemljo je njegov oče "kot neobljudeno in prazno spravil pod svojo oblast"⁶.

Madžarski vpadi so na slovenskih tleh uničili tudi osnovno cerkveno organizacijo — žup—nije. Šele na začetku 12. stoletja so se mogle na ozemlju salzburske nadškofije (severno od Drave) dokončno oblikovati te osnovne celice cerkvene organizacije, na ozemlju og—lejskega partiarhata pa v teku stoletja⁷. Z naselitvijo križnikov je velikonedeljska, or—moška in središka okolica prišla tudi v duhovnem pogledu pod njihov vpliv. K pražupni—jam na območju med Muro in Dravo s sedežem v Mariboru, pri Jarenini, v Radgoni in v Ptujju se je pridružila kot zadnja pražupnija pri Veliki Nedelji⁸. Župnijo oziroma cerkev pri Veliki Nedelji je križnikom, kakor je razvidno iz listine salzburskega nadškofa Eber—harda II. (1200—1246) iz leta 1236⁹, daroval po letu 1200 Friderik Ptujski, a so jo kas—neje njegov sin enakega imena redovnikom odvzel, toda v letu 1235 jim je z ženo podelil nad njo pravico patronatstva. Obljubil je tudi, da bo poskrbel, da ta njegov akt potrdi tudi krajevni ordinarij salzburski nadškof. Pravico patronatstva pa sta redu potrdila pred letom 1236 tudi Friderikova sinova Friderik in Hertnid¹⁰. V letu 1236 je nato nadškof Eberhard potrdil daritev Ptujskih, pri čemer je imel pred očmi "izboljšanje tamkanjšnje—ga slovenskega prebivalstva" (considerata etiam correctione plebis illius sclauice). Od de—lovanja križnikov na dušnopastirskem polju si je namreč nadškof kot krajevni ordinarij obetal pozitivne sadove. 1236 je nedvomno bil pri Veliki Nedelji že sedež župnije, kajti nadškof si je pridržal pravico investiture kandidata za upravljanje dušnopastirske posto—janke, svojemu arhidiakonu pa je pridržal pravico vizitacije župnije¹¹.

S tem aktom je križniški red dobil v upravljanje široko območje velikonedeljskega, or—moškega, središkega in miklavžkega okraja ter opravljal dušnopastirsko delo sam in s po—močjo svetne duhovščine. Podeljevanje župnij v poznem srednjem veku tudi redovom je imelo dvojni namen: zaupanje dušnopastirskega dela redovnikom in izročitev župnijskih dohodkov, s katerimi se je nekemu samostanu ali redovni ustanovi zagotavljala trdna ma—terialna eksistenca¹². Tako je bilo npr. na vsem slovenskem Štajerskem v 12. stoletju devetnajst župnij, od teh jih je bilo inkorporiranih različnim ustanovam ob koncu 15. stoletja kar petnajst¹³. Svetna duhovščina pa se je potem, ko je bila župnijska orga—nizacija že v celoti izvedena, takim inkorporacijam upirala v strahu za svoje dohodke¹⁴. Medtem ko so se križniki v dušnem pastirstvu uveljavili na Štajerskem in v Beli krajini, pa njihova postojanka v Ljubljani ni prejela nobene župnije. S pridobitvijo župnije sv.

Petra v Črnomlju so križniki prejeli kasneje vse fare, ki so bile iz te prafare izločene: Metliko, Semič, Vinico in Podzemelj, s čimer so dejansko prevzeli dušno pastirstvo v vsej Beli Krajini. Tudi tu je cerkvena oblast poskušala urediti razmere v dušnem pastirstvu s pomočjo križniškega reda, saj patriarh Bertold Andeški (1218–1251) v listini o ustanovitvi črnomaljske župnije iz leta 1228 pravi, da je ljudstvo na Metliškem, živeče "v zmoti zaslepljenosti" in "posnemajoče poganske obrede", "pripeljal na pot resnice"¹⁵. Potemtakem je bilo treba dušno pastirsko delovanje v tej deželici šele utrditi.

Nastanek župnij na ozemlju velikonedeljske pražupnije

S pridobitvijo velikonedeljske pražupnije je križniški red dobil v oskrbo obsežno območje slovenske Štajerske. Župnija je na jugu mejila na Dravo, na vzhodu je njena meja potekala po nekdanji štajersko-ogrski meji ob potokih Zeleni in Trnavi in šla do glavnega grebena Slovenskih oziroma Ljutomerskih goric, na severu oziroma severovzhodu ob njihovih grebenih do Senčaka na zahodu, in od tam ob Jezernici oziroma po Otaškovi dolini na jugovzhod, odkoder se je obrnila pod cerkvijo na Polenšaku proti zahodu in nato na jug ob potoku, ki teče ob meji med Slomi in Brezovcem do svojega izliva v Pesnico¹⁶. Z intenzivno kolonizacijo, ki so jo v največji meri na tem območju pospeševali križniki, se javljajo v zgodovinskih virih tudi imena krajev tega področja. Razvoj obrti in trgovine, sprva le skromne ob cerkvah, zlasti ob proščanjih, je omogočil nastanek meščanskih naselij. Medtem ko je namreč zahodni del tega območja gospodarsko v mnogočem gravitiral k Ptujju, pa sta se na njegovem vzhodnem delu razvili meščanski naselji v Ormožu in Središču. Tako se Ormož prvič omenja 1273 (Holermous) ter ga v letu 1322 srečamo že kot trg (forum Holrmuos), v letu 1331 pa prejme že mestne pravice¹⁷. Središče se prvič omenja 1255 (Polstraw) in je 1442 imelo že status trga (markcht Polstraw)¹⁸.

Obsežen župnijski teritorij in njegova velika obljudenost ter koncentracija prebivalstva tudi v dveh meščanskih naseljih so terjali reorganizacijo dušnopastirske službe na tem območju, ta pa je zahtevala ustanovitve novih postojank in gradnjo podružnic. V 13. in

14. stoletju so dušnopastirsko delo tega območja opravljali iz Velike Nedelje bodisi križniki sami ali najeti svetni duhovniki: ob nedeljah in praznikih so opravljali božjo službo in delili zakramente. Po mnenju F. Kovačiča v tem obdobju še ni bilo pri nobeni od velikonedeljskih podružnic stalnega duhovnika¹⁹. Gotovo pa je, da je miklavška podružnica, kot od svoje matice najbolj oddaljena, omenjena v letu 1486²⁰, že zgodaj imela svojega stalnega duhovnika²¹. Nedvomno pa so pri velikonedeljskih podružnicah sv. Jakoba v Ormožu, sv. Duha v Središču in sv. Miklavža v Miklavžu bili leta 1528 stalni dušni oskrbniki²². Središče je po F. Kovačiču dobilo svojega stalnega duhovnika v letih med 1515 in 1528²³. V Ormožu so se od konca 15. stoletja naprej vključili v dušnopastirsko delovanje tamkajšnji frančiškani, ki jih je v kraj uvedel gospod ormoške gosposčine Jakob Szekely 1495²⁴.

Medtem ko so za čas srednjega veka viri za velikonedeljsko župnijo kaj skromni, nam ti od pojava protestantizma naprej teko v obilnejši meri. Vpliv novih idej se je tudi na slovenskem Štajerskem poznal že v prvi polovici 16. stoletja. Zato se je v letu 1528 odpravila na vizitacijo mešana državno-cerkvena komisija, ki naj bi ugotovila versko stanje med prebivalstvom in duhovščino. Pri mariborskih meščanih je leta ugotovila versko mlačnost, medtem ko so nove ideje v Radgoni in v Slovenjem Gradcu pognale že močnejše korenine²⁵. 4. julija so bili poklicani v Radgono tudi zastopniki vseh štirih križniških far (duhovniki, cerkveni ključarji in zastopniki občin), vendar se tedaj še niso poznali sadovi novih idej²⁶.

Proti koncu stoletja so se s povečano protestantsko aktivnostjo v mestih in na gradovih poznali vplivi nove vere tudi na podeželju, ki so se izražali ali v verski mlačnosti prebivalstva in v npravosti duhovščine ali pa že v prikritem oziroma javnem prestopu k novi veri. Luteranstvo oziroma kalvinstvo so podpirali in širili predvsem gospodurji Medjimurja Jurij Zrinski in sinova Luke Szekelyja, Jakob in Mihael. Zlasti Zrinski so na župnijah, na katerih so imeli pravico patronata, nastavljali kalvince in protestante ter odstranjevali katolištvu verno duhovščino²⁷. Seveda so bila za novo gibanje dovzetna meščanska naselja, kakršni sta bili Ormož in Središče.

Razmere v križniškem redu so našle odziv vsekakor tudi na njihovih župnijah. Že leta 1525 je veliki mojster Albreht, grof brandenburški, prestopil v protestantizem in potegnil za seboj številne redovne člane. Križniki in njihovi vikarji ter kaplani na inkorporiranih župnijah so povečini sicer ostali pristaši katolicizma, vendar so mnogi v npravnem oziru zdrknili kaj nizko in bili vernikom vse prej kakor dober zgled²⁸.

Tu in tam pa najdemo v obdobju okoli leta 1600 tudi posameznike, ki dajejo po zgledu luteranov skupno odvezo in obhajajo vernike pod obema podobama. Taka praksa je pri sosednjih župnikih zbudila negotovanje, vendar ne le zaradi prakse same, temveč tudi zaradi strahu pred izgubo dohodkov. Po zatrjevanju nekaterih župnikov so namreč njihovi verniki rajši zahajali k sosedom, ki so uporabljali prakso luteranov²⁹.

Spričo vedno uspešnejše dejavnosti protestantov je salzburški nadškof Wolfgang Teodorik pl. Reitenau (1587–1612) delo na polju rekatolizacije zaupal svojemu sposobnemu generalnemu vikarju sekovskemu škofu Martinu Brennerju (1585–1615) ter mu dal obsežna pooblastila za njegovo delovanje. S smrtjo odločnega nadvojvode Karla II. leta 1590, vnetega za rekatolizacijo notranjeavstrijskih dežel, je protestantizem dobil novo upanje na zmago in nekaj časa se je jeziček na tehtnici gibal celo v korist protestantizma. V takšnih okoliščinah je pričel škof Brenner s t.i. "letečimi komisijami", ki naj bi zaježile dejavnost protestantov na terenu³⁰.

Tako je škof Martin Brenner v letu 1593 vizitiral kot generalni vikar salzburškega nadškofa tudi križniške župnije na slovenskem Štajerskem, pri čemer je ugotovil kaj žalostne razmere, ki so pri vernikih in duhovščini vladale tako v verskem kot v nravnem pogledu. Zoper vizitacijo pa se je istega leta pritožil komtur spodnjeavstrijske balije (provincie nemškega viteškega) reda Lenart Frumentin. V svojem odgovoru komturju je dne 7. oktobra 1593 škof Brenner zagovarjal svoje dejanje ter svoje pravice utemeljeval z določili tridentinskega cerkvenega koncila (1543–1563). Škof navaja določila koncila, po katerem imajo le ordinariji—krajevni škofje pravico in dolžnost vizitirati svoje župnije, tudi župnije, inkorporirane eksemptnim redovom, ter določilo, po katerem ne more biti nihče v dušnem pastirstvu, kogar pristojni škof za to delo ni izprašal in potrdil³¹. Nemški viteški red se je namreč kot eksempten red, ki je bil v duhovnih rečeh podložen le rimski stolici, rad skliceval na stare privilegije, tudi take, ki jih je npr. glede pravic v dušnem pastirstvu odpravil že tridentinski cerkveni koncil. Zato je red vizitacijo redovnih župnij in potrjevanje kandidatov za delo v župnji odklanjal. Prav zaradi zadnjega je škof Brenner imel tako s komturji kakor tudi z vikarji in kaplani na križniških župnijah neprestane težave. Izpraševanje in potrjevanje kandidatov so odklanjali komturji in njihovi župniki ter kaplani na župnijah. Ni čudno, da je bila prav duhovščina na križniških župnijah, ki se je skrivala za komturji in starimi redovnimi privilegiji, na izredno slabem glasu³². Položaj je bil na križniških župnijah tak, da je celo nadvojvoda Maksimilijan kot veliki mojster reda zahteval, da se čimprej odstranijo vse pomanjkljivosti. Vendar vsi opomini, tako tisti, ki jih je na komturje in njihove vikarje naslavljalo redovno vodstvo, kakor oni, ki so jih nanje naslavljali ordinariji in njihovi generalni vikarji, niso nič zalegli. Tudi pri Veliki Nedelji in njej pridruženih župnijah je ostalo vse pri starem³³.

12. junija 1607 je škof Brenner vizitiral tudi križniški župniji Veliko Nedeljo in Ormož. Pri Veliki Nedelji je cerkev z opremo bila v dobrem stanju, pač pa je opomin zadel vikarja, ki ga vizitator sploh ni našel doma. Izredno žalostne so bile razmere v Ormožu, zlasti kar zadeva nravnega življenja vikarja in kaplana. Vikar od škofa ni bil potrjen, ker mu je to po njegovih besedah prepovedoval tedanji velikonedeljski komtur Gotfrid pl. Schratzenpach. Ormoški vikar je dajal po vzgledu luteranov skupno odvezo in delil obhajilo pod obema podobama (sub utraque), kar je vizitator zatrjeval tudi za vikarja v Mali Nedelji. Zanimivo je, da vizitacija ne omenja ne središke ne miklavške župnije, pač pa navaja vikarja pri Mali Nedelji, za katerega pravi, da sodi pod jurisdikcijo velikonedeljskega komturja³⁴. Zadnja trditev je zmotna, saj je župnija s sedežem pri Mali Nedelji izšla iz župnije sv. Jurija ob Ščavnici (Videm). Kmalu po opravljeni vizitaciji je škof Brenner pisal graškemu nunciju Janezu Krstniku Salvagu (1606–1610) ter mu v pismu prikazal vso nravno bedo križniških vikarjev, ki jih je jemal v zaščito komtur Schratzenbach³⁵.

Naslednik škofa Martina Brennerja Jakob Eberlein (1615–1633) je kot generalni vikar salzburškega nadškofa v želji po čim hitrejši ureditvi razmer v svoji škofiji in v zaupanem mu vikariatu, torej tudi na župnijah slovenske Štajerske, opravil v letih od 1617 od 1619 temeljito vizitacijo, ki pa zaradi nasprotovanja nemškega viteškega reda ni zajela njihovih župnij. Zato se je škof Eberlein obrnil do salzburškega nadškofa Marka Sitticha (1612–1619), ki je glede vizitacij posredoval pri vrhovnem poglavarju križniškega reda, nadvojvodi Maksimilijanu. Maksimilijan je v svojem odgovoru nadškofu z dne 13. novembra 1617 poudarjal velike pravice, ki jih je red deležen od apostolske stolice. Med ostalim tudi poudarja, da nad njim nima noben ordinarij nikakih pravic in da je ta v duhovnih zadevah podrejen le rimskemu papežu. Trdi, da je tudi po tridentinskem cerkvenem koncilu ostalo v veljavi, da sme redu inkorporirane župnije vizitirati le deželni komtur avstrijske balije ali pa zastopnik velikega mojstra. Maksimilijan pa je zaradi koristi za versko življe-

nje pripravljen do preklica dovoliti vizitacijo križniških župnij, ki jih vodijo svetni duhovniki. Vizitacija sme obsegati le pregled duhovnih zadev (spiritualij) in nikakor ne gospodarskih (temporalij). Komisarji so dolžni vizitacijo predhodno najaviti deželnemu komturju ali upravitelju pri Veliki Nedelji in Ormožu, opraviti pa se mora v njihovi navzočnosti ali v navzočnosti njunih zastopnikov. Pomanjkljivosti v duhovnih rečeh so vizitatorji dolžni sporočiti deželnemu komturju ali upraviteljema komende, sami pa ne smejo nič podvzeti³⁶. Ker so križniki v svojem predstojniku nadvojvodi Maksimilijanu imeli trdno zaslombo in zagovornika, je salzburški nadškof uvidel, da v danih razmerah ne bo mogel nič doseči, pa je zato škofu Eberleinu predlagal, naj vizitacijo križniških župnij začasno odloži³⁷. Naj omenimo, da vizitacijski zapisnik Eberleina omenja vikarja pri Miklavžu, nad katerim se je tedaj pritožil ljutomerski župnik, češ da posega v njegov delokrog, ko deli njegovim faranom zakramente, navaja pa tudi, da pogosto daje skupno odvezo, in ga imenuje heretika in nenravneža³⁸.

V letu 1621 so bile vizitirane tudi križniške župnije. Vizitacija je pokazala, da se je na teh župnijah sicer marsikaj spremenilo na bolje, vendar je ponekod v življenju vikarjev ostalo vse pri starem. Za to so v glavnem nosili krivdo komturji, ki so odklanjali posege generalnih vikarjev-sekovskih škofov ter arhidiakona v župnijske zadeve³⁹. Na ponovno utrditev katolicizma je v teh krajih vsekakor vplivala tudi vrnitev največjih zemljiških posestnikov tega in sosednjih območij v katolicizem. Protestant Mihael Szekely je že v letu 1598 zaradi prevelike zadolženosti prodal Ormož s Središčem Rupertu Herbersteinu, ta pa leta 1604 baronu Petheju, ki je bil katoliške vere. Leta 1613 se je povrnil v katoliško vero Jurij Zrinski, s čimer je novo duhovno gibanje izgubilo v Medjimurju svojega zaščitnika in pospeševalca. Zrinski je po omenjenem letu na župnijah, nad katerimi je imel pravico patronata, odslovil luteranske pasttorje in nastavljal na teh dušnopastirskih postojankah katoliške duhovnike⁴⁰.

Spori med križniškim redom in salzburškim nadškofom oziroma njegovim generalnim vikarjem sekovskim škofom so trajali na škodo verskega življenja desetletja 17. stoletja. Končno pa je v letu 1674 med obema stranema prišlo do sporazuma, ki je bil potrjen v Salzburgu 18. junija 1674. Ta sporazum je v glavnih točkah obsegal naslednje: Red je dolžan nadškofu predlagati kandidate za križniške župnije, pa naj bodo kandidati svetni duhovniki ali pa člani križniškega reda. Kandidati so dolžni pred nadškofom opraviti skušnjo za dušno pastirstvo, instalira pa jih arhidiakon. Ordinarij je dolžan najaviti vizitacijo križniških župnij deželnemu komturju in redovnim duhovnikom. Pri Veliki Nedelji, sedežu komturja, sme vizitirati le glavni vizitator. Vikarji na župnijah so dolžni poročati sinodi o stanju na svojih župnijah, niso pa dolžni udeleževati se sej sinod. Velikonedeljski župnik je dolžan arhidiakonu poročati o nramnosti duhovščine vseh štirih križniških župnij⁴¹.

Velikonedeljski komtur se je tej pogodbi na vse kriplje upiral in skušal doseči njeno razveljavitev, kar pa se mu ni posrečilo. Jozef II. je redovom odvzel vrsto pravic, vendar je križnikom kot ustanoviteljem dušnopastirskih postojank na njihovem ozemlju pustil pravico prezentacije kandidatov ter dotacijo župnikom, vendar je pri tem izvzel novo-ustanovljeni postojanki pri Sv. Bolfenku na Kogu (1788) in pri Sv. Lenartu (1785), kjer je postal patron verski sklad in ne nemški viteški red⁴².

Po pogodbi med Salzburgom in križniki v letu 1674 so se razmere v križniških župnijah

njno morale izboljšati, kajti krajevni ordinarij in njegov arhidiakon sta imela odslej, čeprav z določenimi omejitvami, vpogled v križniške župnije. Zlasti je bil odslej močno agilen arhidiakon s sedežem v Strassgangu. Arhidiakoni so namreč bili nekaka škofova podaljšana roka na terenu. Medtem ko so škofovska opravila ordinariji opravljali sami, pa so materialne in disciplinske zadeve na terenu prepuščali namestnikom – arhidiakonom, katerih kompetence so bile ustanavljanje novih župnij, nastavljanje in nadziranje dušnih pastirjev, vizitacije župnij, sklicevanje sestankov duhovščine–sinod itd. Štajerska niže Brucka na Muri je sodila k t.i. spodnještajerskemu arhidiakonatu, katerega sedež je v letu 1436 postal Gratwein pri Gradcu. Ko je bila župnija Gratwein v letu 1602 inkorporirana cistercijskemu samostanu v Reinu⁴³, so sedež arhidiakonata prenesli v Strassgang, kjer je bil do leta 1618, ko je postal graški župnik arhidiakon. V letu 1679 so spodnještajerski arhidiakonati razdelili na dve enoti: na arhidiakonata za ozemlje na levem bregu Mure s sedežem v Gradcu in na tistega za področje med Muro in Dravo prvotno s sedežem v Lipnici, od leta 1686 pa v Strassgangu. Po ureditvi škofijskih meja v letu 1780 so arhidiakonati bili ukinjeni⁴⁴.

Živahna dejavnost arhidiakonov v Strassgangu nam po letu 1674 daje odličen vpogled v stanje na križniških župnijah: seznanja nas s številom prebivalstva, z njegovo umrljivostjo in njegovim verskim življenjem, daje nam podatke o cerkvenih stavbah in njeni opremi, o cerkvenih opravilih in katehezi, kakor tudi statistične in ostale podatke o duhovščini, delujoči na teh župnijah. Primerjava verskega in nramnega življenja v 18. stoletju tudi na križniških župnijah z onim v prejšnjih dveh stoletjih nam kaže neverjetne spremembe, kar je deloma posledica bolj urejenih razmer v času od protireformacije naprej kakor tudi dejstva, da so se kompetence reda nad dušnim pastirstvom zmanjšale, kontrola ordinarija in njegovih organov, predvsem generalnega vikarja sekovskega škofa in pristojnega arhidiakona, pa povečala.

Ohranjena poročila vikarjev na križniških župnijah, sestavljena na osnovi formularja, izdanega dne 29. januarja 1720 v Salzburgu, iz meseca aprila 1739 za sinodo spodnještajerskega arhidiakonata v dneh 28. in 29. aprila omenjenega leta nam dajejo precej osnovnih podatkov za te župnije, zato naj jih na tem mestu na kratko podamo⁴⁵.

Med križniškimi župnijami sta bili tedaj po številu prebivalstva največji župniji: Velika Nedelja s svojimi 4485 prebivalci⁴⁶ in Miklavž z 2671 prebivalci, zato je prva tudi ime – la dva kaplana, druga pa enega, medtem ko Središče s 1493 prebivalci in Ormož s 1432 prebivalci nista imela kaplanov. Za ormoško župnijo je to tudi popolnoma razumljivo, saj so velik del dušne oskrbe tamkajšnjega prebivalstva opravili frančiškani, kakor nam vizitacija iz leta 1760 izrecno navaja⁴⁷. Duhovščina, predvsem srednjih let, je prihajala na te župnije povečini iz salzburške nadškofije, dva duhovnika sta bila tudi iz oglejske patriarhije. Medtem ko so ostale župnije upravljali svetni duhovniki, je bil velikonedeljski župnik z enim kaplanom križnik⁴⁸.

Ob nedeljah in praznikih je skoraj na vseh župnijah bilo slovesno opravilo s pridigo, pri Veliki Nedelji pa so križniki ob nedeljah opravili dvoje večernic. Katehezo je duhovščina opravila ob nedeljah pred opravilom ali pa v popoldanskem času. Pri Veliki Nedelji pa je pozimi bil nauk ob nedeljah, medtem ko je bil poleti na raznih krajih v župniji, kar si je razlagati kot posledico velike razsežnosti župnije.

Statistika nam tudi kaže izredno veliko umrljivost otrok.

	obhajanci		krščeni		umrli		poroke parov
	odrasli	otroci	zakonski	nezakon.	odrasli	otroci	
Velika Nedelja	4409	76	172	13	56	35	24
Miklavž	2651	20	125	6	86	—	27
Ormož	1175	257	47	3	15	15	11
Središče	1133	360	42	1	22	12	18
	9368	713	386	23	179	62	80

Še podrobnejši vpogled v stanje križniških župnij v drugi polovici 18. stoletja nam daje zapisnika arhidiakonskih vizitacij iz 1760 in 1773. Ob vizitaciji, ki jo je arhidiakon iz Strassganga opravil v dneh od 25. do 28. avgusta 1760, je v svojem zapisniku zaobjel podatke o stanju cerkvenih stavb in opreme, o pokopališču, o matičnih knjigah, o dohodki, o službi božji, o bratovščinah, o duhovščini in organistu ter cerkvenih ključarjih. Opisu župnije sledi nato opis vseh podružnic⁵⁰.

Župnijo **Veliko Nedeljo** je arhidiakon vizitiral v dneh 25. in 26. avgusta. Za cerkev sv. Trojice vizitator ugotavlja, da je izredno velika in dolga, da ima sedem oltarjev in da je dobro opremljena. Za stolp pravi, da je trden in opremljen z uro in štirimi zvonovi. Pokopališče je bilo obdano z zidom, ni pa bilo na njem posebnega mesta za pokop nekrščenih otrok. Zapisnik navaja, da sodi k župniji oskrbnišnica za pet revežev, za katere je vsakokratni župnik dolžan skrbeti. Služba božja se je redno opravljala ob nedeljah in praznikih: ob sedmih ali po osmih je bila tiha maša, ob devetih pa peta s pridigo. Nauk je duhovščina opravljala ob nedeljah po drugi popoldanski uri. Župnik je vodil matične knjige: posebej krstno, poročno in mrliško, vendar ni vpisoval ure rojstva otroka in pod kateri dominij so njegovi starši spadali, iz poročnih knjig se ni dalo razbrati datuma poroke, v mrliških pa ni bilo navedeno, na katerem od obeh pokopališč je mrlič bil pokopan: pri župnijski cerkvi ali pri podružnici sv. Lenarta.

Na župniji je razen župnika prebival še kaplan, vendar je bil župniku v pomoč eden izmed miklavških kaplanov. Župnik Jožef Karel Perne, ud križniškega reda, doma iz Krškega in duhovnik goriške nadškofije, je bil 55 let star, 32 let duhoven ter šest let na župniji. Kaplan Frančišek Pavlanski Žager (Schager), doma iz Kamnika, duhovnik goriške nadškofije, je bil star 37 let, 12 let je bil duhovnik in v dušnem pastirstvu 12 let.

Za podružnico sv. **Tomaža**, pri kateri je tedaj prebival kurat in sta ga vzdrževala križniški red in velikonedeljska župnija, pravi vizitator, da je njena stavba tako dobra in lepa, da take redko vidimo celo v mestih. Bila je dobro opremljena in imela je štiri oltarje, v stolpu pa so viseli trije zvonovi. Zanimivo je, da arhidiakon ne govori o pokopališču, medtem ko ga leta 1773 omenja. Kurat je bil Anton Paukovič (Paukovitsch), doma iz Karlovca, duhovnik senjske škofije, 40 let star in v tej službi pet let.

POLSTRAU

Titulus Ad S. Spiritum.

Patrocinium celebratur feria 2ta Pentecostes.

Patronus *Philippus et legatus Archiepiscopus Salisburgensis*
et Collegii Principis. Et etiam
et Collator *Abbas et Collegii Ordinis Theutonici*
secundum Concordiam.

Parechus *Georgius Matthias Fortunatus Thobinger.*
etatis sua 29. ann. Styria Jahringens.
Diaceps Salisburg. Lilia Magr. Thej
absolut. ordinat. ad titulum Allodialis
Dominij in Schönhoff, flustrisimo
Domicello de Schoffmann, Baronesse de
Hemels, Sacerdos in 16. ann. totidem
annis curat. et hic ad S. Spiritum
secundum Polstravium in 9. ann. Parechus.
ab Jo. ac Rev. Dno Dno Francisco,
Abbas com. ab Inzaghy r. Archidiacono
canonice installat.

2
Polstrau Nullus.

Podružnica sv. **Lenarta** je tedaj bila v dobrem stanju s trdnim stolpom, v katerem sta visela dva zvonova, ter obdana z zidom. Cerkvi ni manjkalo opreme, okoli nje je bilo pokopališče, na katerem so pokopavali predvsem reveže.

Podružnica ali kapela sv. **Ane** blizu župnijske cerkve je bila opremljena z lesenim stolpom in dvema zvonovoma. Paramente so prinašali iz župnijske cerkve.

Podružnica ali kapela sv. **Mihaela** na župnijskem pokopališču je bila kostnica, pod katero je bila kriptna, kamor so pokopavali križnike.

27. avgusta je arhidiakon vizitiral župnijo v **Središču**, za katere cerkveno stavbo pravi, da je pred leti bila renovirana in da je tako lepa, da na njej ni najti pomanjkljivosti. Cerkevni stolp je bil trden in dobro krit ter opremljen z uro in tremi zvonovi. Za pokopališče, obdana z zidom, pa vizitator ugotavlja, da na njem rastejo drevesa, kar kara kot pomanjkljivost. Ob nedeljah in praznikih je bilo ob šestih ali pol sedmih tiho opravilo, ob devetih pa slovesno s pridigo. Po zgodnjem opravilu je bil nauk. Župnik je vodil posebej krstno knjigo, medtem ko sta poročna in mrliška knjiga bili v enem zvezku. Župnijo je upravljal šesto leto Lenart Knez (Kness), doma iz Velikovca, duhovnik goriške nadškofije, star 59 let in 39(!) let duhoven.

Kaplansko službo je opravljal Primož Ravnjak (Raunagg) iz Dravograda, duhovnik lavan-tinske škofije, 39. let star, 14 let duhovnik, 8 let v tej službi.

Marijina podružnica v trgu je bila oskrbljena z vso potrebno opremo in je imela obzidano pokopališče.

Podružnica ali kapela sv. **Ane** na župnijskem pokopališču je bila skromna, z enim samim oltarjem.

26. avgusta je arhidiakon vizitiral župnijo **Ormož**. Cerkvena stavba je bila v odličnem stanju, le streha je bila potrebna popravila. Bila je sicer nekolikanj vlažna, kar vizitator utemeljuje kot posledico kraja, na katerem ta stoji. Stolp je bil v dobrem stanju in visok ter opremljen s štirimi zvonovi. Pokopališče je bilo obdana z zidom, kostnica na njem pa bi morala biti pokrita. Nedeljsko in praznično opravilo je bilo ob devetih, po pridigi pa slovesna maša. Okoli tisoč vernikov si je tedaj v Ormožu iskalo dušne hrane pri tamkajšnjih frančiškanih, za katere vizitator ugotavlja, da imajo veliko in lepo samostansko poslopje. Župnik je vodil posebej krstno knjigo, medtem ko je pogrebe in poroke vpisoval v en zvezek. Upravitelj postojanke je bil Andrej Borko (Worko), doma iz Središča, duhovnik salzburške nadškofije, star 55 let, 30 let duhoven in tri leta v tej službi.

Podružnica na **Humu**, posvečena sv. Janezu Krstniku, je bila v dobrem stanju, imela je tri oltarje in stolp z dvema zvonovoma.

Javna kapela sv. Janeza Evangelista in Jerneja na **ormoškem gradu** je bila last družine Königsacker. Ormoški župnik je ob določenih dneh v letu v njej opravljal službo božjo.

28. avgusta je vizitator bil na vizitaciji župnije sv. **Miklavža**. Za cerkveno stavbo pravi, da je lepa in da je bila nedavno zgrajena. Njena oprema je odlična, oltarji so bili nedavno postavljeni in poslikani. Stolp je velik in opremljen z uro in s štirimi zvonovi. Pokopališče, opremljeno z obzidjem, je imelo posebno mesto za pokopavanje nekrščenih ot-

rok. Župnijo je pred tremi leti prevzel Jožef Juvančič (Juvantschitch) iz Ljubljane, star 42 let, duhovnik ljubljanske škofije, ki je pred osmimi leti stopil v križniški red. Od dveh kaplanov je eden pomagal pri Veliki Nedelji. Matija Slenovec (Slenovez), doma iz Smlednika, duhovnik ljubljanske škofije, je bil star 41 let ter na miklavški župniji dve leti. Janez Krstnik Pangan, doma iz Metlike, duhovnik goriške nadškofije, star 25 let, pa je bil v tej službi leto dni.

Marijina podružnica v **Jeruzalemu** je bila dobro opremljena ter imela trden stolp s petimi zvonovi.

Podružnica sv. **Bolfenka na Kogu** je bila v dobrem stanju z vso opremo, ni pa imela pokopališča.

Podružnica **Vseh svetih na Svetinjah** je imela lepo cerkveno stavbo in v njej tri oltarje. Trden stolp je bil opremljen z dvema zvonovoma. Pokopališče je bilo obzidano.

Služba božja je bila ob sedmih in poleti ob devetih, pozimi pa ob pol desetih (peta maša s pridigo). Tretje opravilo pa je bilo na eni izmed miklavških podružnic. Župnik je vodil posebej krstno knjigo, medtem ko sta poročna in mrliška bili v enem zvezku.

V letu 1773 je svoj arhidiakonats

V letu 1773 je svoj arhidiakonatski okoliš ponovno vizitiral arhidiakon Jožef Venčeslav Stöger, ki se je na križniških župnijah mudil v mesecu juliju. Na župnijah je večinoma našel stanje, kakor nam ga izkazuje vizitacijski zapisnik iz leta 1760. Iz obsežnega zapisnika naj podamo le nekaj bistvenih in značilnih podatkov. Zlasti so se v tem času menjali dušni pastirji⁵¹.

10. in 11. julija se je vizitator mudil pri **Miklavžu**. Od župnika je zahteval, da popravi kostnico na župnijskem pokopališču. Župnijo je upravljal Janez Nepomuk Rajc (Reiz), doma s Kranjskega, duhovnik goriške nadškofije, križnik, star 35 let, duhoven 12 let, na tej župniji je tedaj bil šele prvo leto. Kaplana sta bila Jernej Rojko in Frančišek Leopold Novak: prvi doma iz Miklavža, duhovnik salzburške nadškofije, star 36 let, 9 let duhovnik in 6 let kaplan pri Miklavžu, drugi pa doma iz Medjimurja, duhovnik zagrebske škofije, star 32 let, 7 let duhoven in leto dni kaplan pri Miklavžu.

12. julija je arhidiakon vizitiral **Središče**. O cerkveni stavbi pravi, da je sicer "stare gradnje", vendar dobro urejena. Župnijo je upravljal Matija Dominkuš iz Središča, duhovnik salzburške nadškofije, star 33 let, 10 let duhoven in tri leta središki župnik. Kaplan je bil Nikolaj Pauković, Hrvat, star 31 let, tri leta v Središču. Omenimo naj, da zapisnik ne omenja več pokopališča pri Marijini cerkvi.

14. julija je vizitator bil v **Ormožu**. Za cerkveno stavbo pravi enako kakor za središko ter dodaja, da je prostorna in lepa. Župnijo je upravljal Anton Pauković, ki je bil v letu 1760 kurat pri Sv. Tomažu.

17. julija je bila vizitirana župnija **Velika Nedelja**. Medtem so cerkveno stavbo skrajšali tako, da so glavni oltar, nedavno na novo postavljen in poslikan, pomaknili v ladjo. Za oltarjem je tako nastala kapela. Župnijo je tedaj upravljal Jurij Gojmerec (Goimerez) iz Metlike, duhovnik goriške nadškofije, križnik, star 51 let, 27 let duhoven in osem let pri

Visitatio

Eccles. Parochialis ord: Teuton: ad Magram Domcan
habita die 25 & 26 Julij: 1760

Ordinarius Comes Princeps & Archi: Episcopus Salisburg
Patronus Comes ordo Teuton: Concedator in magna Dica.

Advocatus Idem

Ecclesia Parochialis ad S.^m Trinitatem est consecrata, Patrocinium habet
in ipso parbo, Dedicatio vero facta festo S. Jacobi sine speciali privilegio

Altaria ad parbo & S.^m Trinitatis, cui imposita est statua S. V. 1760,
quod quidem consecrati, est Episcopus sepulchralis via dignoscat:
S.^m V. M. in celis assumpti. S.^m S. Sebastiani in quo portabile
nimis profunde facta, est S. Joas: Nativit: in quo portabile con:
fractum invenit, est S.^m Conceptioni D. N. in quo etiam portabile
magis elevatum est, S.^m Elizabethae in quo portabile in lat. parbo
facta. S.^m S. Josephi, in quo vase requisita magna deest. Nihil enim ea
his altaribus postea fuerit confectum, est, alias quoad omnia verba et
templatum vel de ipse reprehensum est. In solo Baptistiano penes Actas
nunc, nempe aliqua vixiole in museum in ipsa habentur, quae de eorum
aliqua et impetior.

Takenaculi crystal in ara tunc bene undequaque clausa et mundum, in S.^m in
Korffstra et ciborio continis spematus, et debito tempore renovatur.
Vasa etiam munda ex argenteo inaurata tamen coram S.^m presbiterii

Sacri liquores habentur in Baptistiano, Vexula pro his non sunt sufficientibus:
liberis distinctivis signata, alias si haec vasa munda servantur
Bursa purpurea habet in S.^m quae Bursa etiam omnibus requi:
sitis debita in sumpta sunt.

Baptisterium habet in publico loco in ecclesia penes portam ad. Aqua Baptistiani
est munda, nec si alia oia vasa ad collatum Baptistiani necessaria ibidem
munda servantur.

Veliki Nedelji. Na župniji so bili še trije duhovniki: dva kaplana in supernumerarij. Jurij Hoblaj in Matija Karin sta bila kaplana, prvi doma iz Čakovca, duhovnik zagrebske škofije, star 35 let, 8 let duhoven in 4 leta kaplan, drugi pa doma iz Vinice, duhovnik goriške nadškofije, 29 let star, 3 leta v duhovniški službi in prvo leto pri Veliki Nedelji. Supernumerarij je bil Jožef Reisberger iz Ljutomera, duhovnik salzburške nadškofije, star 29 let, leto dni pri Veliki Nedelji. Pri podružnici sv. Tomaža je bil za kurata Lavrencij Grivic (Griviz), doma iz Novega mesta, duhovnik goriške nadškofije, star 43 let, 13 let duhovnik in šest let v tej službi.

Že tridentinski koncil je določil, naj se za kraje, ki so od župnijske cerkve zelo oddaljeni, ustanovijo nove dušnopastirske postojanke ali pa naj duhovščina take kraje, ki imajo podružnične cerkve, obiskuje redno ali pa vsaj od časa do časa. Za ustanovitev novih postojank pa je bilo treba izpolniti vrsto pogojev, med njimi tudi take finančne narave. Mnogi župniki so se seveda ustanovitvi novih postojank na njihovem župnijskem teritoriju močno upirali, vzroki za to pa so bili različne narave, med ostalim prestižne in finančne. Vprašanja preureditev župnijskih meja se je lotil cesar Jožef II. in vlada je 24. septembra 1782 izdala navodilo za ustanavljanje novih dušnopastirskih postojank⁵². V Jožefovem času so tako osnovali mnoge postojanke, izmed katerih pa so nekatere, ki niso imele trdnih pogojev za obstoj, kmalu propadle.

Med velikonedeljskimi podružnicami se je kot prva, kakor smo že omenili, zaradi oddaljenosti izločila cerkev sv. Tomaža, ki je postala duhovnija v letu 1719. Prav tako se je iz Velike Nedelje izločila v letu 1785 kot lokalija cerkev sv. Lenarta v Podgorcih in v letu 1788 sta se iz miklavške župnije izločili kot lokaliji Sv. Bolfenk na Kogu in Svetinje. Ormoška podružnica na Humu pa je bila lokalija le v letih 1788–1793 in je po tem letu zopet postala podružnica⁵³. Po novi preureditvi škofijskih meja v letu 1786 so arhidijakonati bili ukinjeni in vlada je uvedla dekanije. Ptujski dekan je kot okrožni dekan nadziral podrejene mu dekanije Veliko Nedeljo, Ljutomer in Zavrč⁵⁴. Območje križniških župnij pa je bilo do leta 1787 podrejeno salzburški nadškofiji, ko so ga priključili k sekovski škofiji, v letu 1859 pa je postal njegov ordinarij lavantinski škof.

O p o m b e :

¹ M. Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana 1955, str. 250.

A. Klasinc, Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov.

(Ormož skozi stoletja. Maribor 1973), str. 50–52.

² Prim. J. Mlinarič: Kartuzija Pleterje. Ljubljana 1982, str. 38–39, 19.

³ Ibidem, str. 19.

⁴ L.M.Golia: Križatija v Novem mestu (Novo mesto 1365–1965, Maribor 1969), str. 144–162.

⁵ J.Mlinarič: Kartuzija Pleterje..., str. 38–39.

⁶ J. Zahn: Urkundenbuch des Herzogthuma Steiermark II. Graz 1879, št. 203, str. 292–293.

- 7 Prim. B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda II. Ljubljana 1965, str. 253.
- 8 Prim. M. Ljubša: Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa II. ČZN XIX, 1924, str. 49–80 in Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona, ČZN XX, 1925, str. 1–20.
- 9 J. Zahn II, št. 337, str. 440–441.
- 10 J. Zahn II, št. 324, str. 427–428.
- 11 "salvo tamen iure dyocesiani quantum ad ius investiendi et salvo iure archidiaconi quantum ad ius visitandi" (Zahn II, št. 337, str. 441).
- 12 Prim. J. Richter: O inkorporacijah. ČZN XLII, 1971, str. 76–82.
- 13 Ibidem str. 76.
- 14 J. Mlinarič, Kartuzija Pleterje, str. 28.
- 15 Ibidem, str. 38
Listina z dne 18. oktobra 1228 (F. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V. Ljubljana 1928, št. 486, str. 242–243).
- 16 M. Ljubša: Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj..., ČZN XX, 1925, str. 4.
- 17 A. Klasinc: Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja (Ormož skozi stoletja. Maribor 1973), str. 103–104.
- 18 Ibidem, str. 105.
- 19 F. Kovačič: Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Maribor 1910, str. 106.
- 20 "S. Niela" (J. Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893, str. 358).
- 21 F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije 1228–1928. Maribor 1928, str. 66.
- 22 Ibidem, str. 258.
- 23 F. Kovačič: Trg Središče..., str. 109.
- 24 F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije... str. 139–140.
- 25 J. Richter: Maribor v refomarcijski dobi. ČZN XLV, 1974, str. 89.
- 26 Glej opombo 22.
- 27 F. Kovačič: Trg Središče..., str. 176.

- 28 Ibidem, str. 177.
- 29 Glej str.
- 30 J. Mlinarič: Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585–1615) in Jakoba Eberleina (1615–1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617–1619 (Acta ecclesiastica 5, Ljubljana 1983). str. 11–14.
- 31 Ibidem, str. 190–193 in 50–51.
- 32 Ibidem, str. 51.
- 33 F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije..., str. 259.
- 34 J. Mlinarič: Prizadevanja sekovskih škofov..., str. 82–83 in 51.
- 35 Ibidem, str. 99–100.
- 36 Ibidem, str. 194–196 in 51.
- 37 Ibidem, str. 51.
- 38 Ibidem, str. 187.
- 39 F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije..., str. 260.
- 40 F. Kovačič: Trg Središče..., str. 178.
- 41 Ibidem, str. 110–111.
- 42 Ibidem, str. 111.
- 43 F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije..., str. 59.
- 44 F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije..., str. 59.
Clemens Brandtner, Die Pfareen des Stiftes Rein (Sift Rein 1129–1979, Rein 1979), str. 166.
- 45 Rokopis XIX–D–11, str. 149–163 v Škofijem arhivu v Gradcu.
- 46 Popolnega števila župljanov iz zapisnika ni moč razbrati: ta namreč upošteva odrasle, ki so se za veliko noč spovedali in prejeli obhajilo, ter otroke tiste starosti, ki so prvo opravili, niso pa bili pripuščeni k obhajilu. Upoštevani torej niso po današnjih kriterijih t.i. predšolski otroci.
- 47 Rokopis XIX–D–1, str. 338 v Škofijem arhivu v Gradcu.

- 48 Duhovščina na križniških župnijah:
Velika Nedelja:
Župnik Anton Tadej Miklaus, doma s Prevalij na Koroškem, duhovnik oglejske patriarhije, križnik, 28 let duhoven, 19 let župnik pri tej župnji. Kaplana: Pankracij Rebernik (Rebernigg) iz Kamnice pri Mariboru, duhovnik salzburške nadškofije, 12 let duhovnik, 10 let kurat, in Jožef Perne iz Sevnice, križnik, duhoven oglejske patriarhije, 13 let duhoven.
Miklavž
Župnik Jožef Stariha (Storicha) iz Kranjskega, star 53 let, 25 let duhovnik in 18 let župnik. Kaplan: Andrej Borko Jožef, duhovnik salzburške nadškofije, star 33 let, 8 let duhovnik, kaplan 7 let. Ormož:
Janez Jakob Meislinger iz Radgone, 48 let star, 22 let duhovnik, 9 let miklavški župnik.
Središče:
Župnik Matija Fortunat Thobinger iz Jarenine, duhovnik salzburške nadškofije, 39 let star, 16 let duhoven, enako število let v dušnem pastirstvu, 9 let župnik v Središču.
- 49 Glej opombo 46.
- 50 Rokopis XIX-D-1, str. 315-349 v Škofijskem arhivu v Gradcu.
- 51 Rokopis XIX-D-2, str. 152-196 v Škofijskem arhivu v Gradcu.
- 52 F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije..., str. 330.
- 53 F. Kovačič: Trg Središče..., str. 111-112.
Isti: Zgodovina Lavantinske škofije..., str. 332.
- 54 Isti: Trg Središče..., str. 111.

Povzetek:

Z naselivitvijo območja nekdanje velikonedeljske prafare po križniškem redu je to območje prišlo tako v gospodarskem kakor tudi v duhovnem pogledu pod vpliv tega reda. Njegovi člani so na eni strani povzročili živahno kolonizacijo območja, ki je zaradi vdorov Madžarov bilo skoraj povsem uničeno, na drugi strani pa so bili vzrok za nastanek novih župnij na tem območju, ki so omogočile solidno dušnopastirsko dejavnost. Nastanek meščanskih naselbin v Ormožu (1322 trg) in v Središču (1442 trg) je imel za posledico, da sta v teh krajih kmalu nastali župniji. V kraju, ki smo ga omenili na prvem mestu, so se z dušnopastirskim delom ukvarjali tudi frančiškani, ki jih je v letu 1495 uvedel gospod gosposčine Ormoža Jakob Szekely.

V zadnjih desetletjih 16. stoletja je tudi na tem območju čutilo delovanje protestantov in kalvincev, saj so gospodje gosposčin Ormoža Szekelyji in gospodje Medjimurja grofje Zrinjski postali vneti pripadniki nove vere. Zadnji so na župnijah, nad katerimi so imeli pravico patronata, nastavljali ljudi, pristaše nove vere, in so pregnali katoliške duhovnike. To je v polni meri vplivalo tudi na usmeritev prebivalstva sosednjih območij – na prebivalstvo nekdanje velikonedeljske prapuznije.

Protireformacija pod dejavnim in odločnim sekovskim škofom in generalnim vikarjem salzburškega nadškofa Martinom Brennerjem (1585–1615) in pod njegovim naslednikom Jakobom Eberleinom (1615–1633) kakor tudi povrnitev lastnikov gosposčine Ormoža in drugih sosednjih gosposčin v katolicizem sta povzročila, da se je prebivalstvo povrnilo v staro vero, oziroma sta povzročila večjo vneto za katoliško vero. V obdobju pred protireformacijo in v prvih desetletjih protireformacije je bilo v duhovnem pogledu opaziti slabe razmere zlasti na župnijah križniškega reda, saj so njeni člani še vedno vztrajali pri starih privilegijih, ki jim jih je deloma odvzel Tridentinski koncil (1545–1563) in so se skušali odtegniti jursdiktiji ordinarija, njegovega generalnega vikarja in arhidiakona. Utrditev duhovnega življenja moremo zabeležiti za čas od srede 17. stoletja naprej. Jožefinska cerkvena reforma na kraju 18. stoletja je tudi obravnavanemu območju prinesla nove župnije in z njimi nov polet v cerkvenem in dušnopastirskem življenju.

Zusammenfassung

Die Pfarreien des Deutschen Ordens Velika Nedelja (Gross Sonntag), Ormož (Friedau), Središče (Polstrau) und Miklavž (St. Nikolaus).

Durch die Ansiedlung des Gebietes der ehemaligen Urfarre Gross Sonntag durch den Deutschen Orden ist das Gebiet im wirtschaftlichen sowie im geistlichen Bereich unter den Einfluss dieses Ordens geraten. Seine Mitglieder bewirkten auf einer Seite eine rege Kolonisation des Gebietes, die durch die Einfälle der Magyaren fast zur Gänze vernichtet wurde, auf der anderen bewirkten sie aber die Entstehung neuer Pfarreien auf diesem Gebiete, die eine solide seelsorgerische Tätigkeit ermöglichten. Entstehung bürgerlicher Siedlungen in Friedau (1322 Markt) und in Polstrau (1442 Markt) bewirkte auch eine baldige Entstehung der Pfarreien in diesen Orten. Im ersterwähnten Ort betätigten sich in der Seelsorge auch die Franziskaner, die sie im Jahre 1495 der Herr der Herrschaft Friedau Jakob Szekely eingeführt hatte.

Mit den letzten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts ist die Tätigkeit der Protestanten und der Kalviner auch in diesem Gebiete zu spüren, da die Herren der Herrschaften Fridau Szekelys und die von Medjimurje die Grafen Zrinski eifrige Anhänger des neuen Glaubens geworden sind. Die letzteren stellten an den Pfarreien, an denen sie das Patronatsrecht ausübten, Leute, die der neuen Religion angehörten, und vertrieben katholische Priester. Das wirkte sich in vollem Masse auch auf die Einstellung der Bevölkerung der benachbarten Gegenden — auf die Bevölkerung der ehemaligen Urfarre Gross Sonntag, aus.

Die Gegenreformation unter dem Wirken des tatkräftigen seckauer Bischofs und Generalvikars des salzburger Erzbischofes Martin Brenner (1585—1615) sowie seines Nachfolgers Jakob Eberlein (1615—1633), wie auch die Rückkehr der Eigentümer der Herrschaften Friedau und anderer benachbarten Herrschaften zum Katholizismus, bewirkten bei der Bevölkerung die Rückkehr zum alten Glauben beziehungsweise bewirkten sie einen grösseren Eifer für den katholischen Glauben. Arge Zustände wurden in der Zeit vor der Gegenreformation und in den ersten Jahrzehnten der Gegenreformation im geistlichen Bereiche besonders auf den Pfarreien des Deutschen Ordens vermerkt, da ihre Mitglieder noch immer auf den alten Privilegien, die ihnen das Konzil von Trient (1545—1563) teilweise genommen hatte, noch weiter beharrten und versuchten sich der Jurisdiktion des Ordinarius, seines Generalvikars und des Archidiakons zu entziehen. Eine Konsolidierung des geistlichen Lebens kann man ab Mitte des 17. Jahrhunderts verzeichnen. Die josephinische kirchliche Reform am Ende des 18. Jahrhunderts brachte auch dem behandelten Gebiete neue Pfarreien und mit ihnen einen Aufschwung im kirchlichen und seelsorgerischen Leben.

Marjeta CIGLENEČKI,
diplomirana umetnostna zgodovinarica,
kustodinja za umetnostno in kulturno zgodovino
v Pokrajinskem muzeju Ptuj

NA NOVO ODKRITI GOTSKI PLASTIKI IZ VELIKE NEDELJE

V članku avtorica najprej pojasnjuje nastanek in razvoj tako imenovanega "mehkega sloga" na Štajerskem in s tem v zvezi tudi kiparsko delovanje na Ptujski gori v prvi četrtini 15. stoletja. V stilnem sorodstvu s ptujskogorsko plastiko so na začetku 15. stoletja nastali tudi trije kipi, ki so se ohranili v grajski kapeli v Veliki Nedelji in so danes razstavljeni v Pokrajinskem muzeju Ptuj: sv. Barbara, sv. Katarina in Sočutna, ki predstavljajo v slovenskem merilu svojevrstno in visoko kvalitetno enoto. Pred nedavnim sta se jim pridružila še dva v Veliki Nedelji na novo odkrita kipa svetnic, ki pomembno dopolnjujeta velikonedeljsko skupino in kljub mnogim poškodbam, dodanim glavam in grobi polihromaciji izpričujeta veliko ustvarjalno moč umetnika.

"Tako se je zgodilo, da je slovenska zemlja živela v gotskem času na obrobju velikih umetnostnih tokov; v umetnostno razvojno zorenje ni dejavno posegala, pač pa je na svoj – in mnogokrat zelo izviren način – nanj odgovarjala. V 15. stoletju je dosegala tako v meščanski kot v poljudnejši podeželski plasti prvo zrelo in celostno umetnostno manifestacijo, kar jih na Slovenskem poznamo."¹

Ta obrobni položaj slovenske umetnosti nikakor ne pomeni zgolj zaostalost, temveč povzemanje tistih umetnostnih usmeritev, ki so blizu značaju naše pokrajine in njihovo preoblikovanje in prilagajanje našemu umetnostnemu razpoloženju. Tu in tam pa so slovenske dežele kljub vsemu prisluhnile najnovejšim evropskim tokovom in se jim enakovredno odzvale. Posebej Štajerska je bila dojemljiva za novosti. "Štajerska je na splošno slikoviteje in liričneje razpoložena in sprejema novosti z odprtimi rokami. Ali je odločala samo zgodovinska situacija ali tudi neka psihološka komponenta, da se je (gotški) mehki slog močneje izrazil in udomačil v severovzhodni kot pa v centralni Sloveniji? ... In končno – na Štajerskem se je močneje izrazila umetnostna ambicija politično in gospodarsko trdnega fevdalca, na Kranjskem pa družbeno se prebujajočega meščana."²

Prav ta odprtost in poseben politični položaj Štajerske je povzročil kvalitetni vrh v slovenski gotski plastiki – spomenike tako imenovanega "mehkega sloga". Ta velika epizoda se je začela z nastopom skupine umetnikov, ki je prišla naravnost iz Prage iz neposredne bližine Petra Parlerja. Prve sledi so umetniki pustili na koncu 14. stoletja v hajdinski cerkvi v konzolnih maskah prvotnega prezbiterija. Nato jim sledimo na Ptuj, kjer so ustvarili več tako imenovanih "parlerjanskih mask", leta 1398 pa so začeli z delom na Ptujski gori. Plastiko mehkega sloga, ki se je ohranila na Ptujski gori, lahko razdelimo med štiri mojstre (Mojster portalnih angelov, Mojster sv. Jakoba, Mojster Marijinega reliefa in Mojster oltarja sv. Sigismunda). Dela prvih treh najdemo tudi zunaj Ptujске go-

re, zadnji pa že izgublja umetniško moč in v kvaliteti za prvimi tremi močno zaostaja. Veliko poglavje slovenske gotske plastike, osredotočene okrog Ptujске gore, se je končalo v drugi četrtini 15. stoletja s kiparsko opremo dominikanskega križnega hodnika v Ptujju.³

Težko je reči, kaj je priklicalo tako pomembne umetnike v Ptuj in njegovo okolico. Verjetno moramo pobudo iskati v družini Ptujskih gospodov. Bili so ministeriali salzburskega nadškofa in so mu bili podložni. Vendar so bili Ptujčani vojaško in politično ena najuspešnejših rodbin v svojem času. S spretno politiko so širili svoje posesti in s tem moč, vpliv in samostojnost v odnosu do fevdalnega gospoda. Svoj višek so dosegli v 14. stoletju.⁴ Podpirali so umetnost in tudi na ta način izražali neodvisnost od Salzburžanov. Verjetno lahko Ptujčanom pripišemo, da so pospešili prodor mednarodnega gotskega sloga v naše kraje, pa tudi razmeroma dobre gospodarske okoliščine in zatišje pred vojnami so bili naklonjeni tem vplivom.

To je bil res mednarodni slog. Razširil se je iz Prage, a njegove korenine segajo dlje, v Francijo in Italijo. V Pragi se je izoblikovalo posebno ugodno ozračje za razvoj umetnosti, predvsem ob gradnji velike katedrale sv. Vida. V zadnji četrtini 14. stoletja je stavbenik Matijo iz Arrasa nasledil Peter Parler iz Švabskega Gmünda, ena najmočnejših osebnosti svojega časa v evropski umetnosti, stavbenik in kipar. Okrog sebe je zbral številne sodelavce, ki so v drugi generaciji ponesli "parlerjansko umetnost" po Evropi. Ne brez pomena za razvoj parlerjanskega stila je bilo tudi okolje, v katerem je nastajal. Nemški cesarji iz rodbine Luxemburžanov so umetnost močno podpirali, še najbolj Karl IV. (nemški in češki kralj od 1346 do 1378 ter nemški cesar od 1347 do smrti leta 1378) in njegov sin in naslednik Vaclav IV. (za nemškega kralja je bil kronan že leta 1346, vladal pa je od 1378 do 1400; umrl je 1410). Praški dvor je bil dom mnogim umetnikom iz različnih evropskih dežel. Umetnost, ki je nastajala v bližini dvora, je bila plod mnogih vplivov, a je češki umetnostni tok nazadnje preplaval domala vso Evropo.⁵ Sicer pa je bil čas mednarodnega gotskega sloga okrog leta 1400 čas hudih kriz. Vojne, kuge, gospodarska negotovost, verska nestabilnost so bile pravo nasprotje tistemu, kar se nam je ohranilo iz sveta umetnosti: prefinjene, s čustvi prežete oblike, poudarjena lepota.

V romaniki in v prvem obdobju gotike je bila religiozna umetnost namenjena predvsem bogu, plastika je bila velikih dimenzij, običajno tesno navezana na arhitekturo in mnogokrat težko ali povsem nedostopna človeškim pogledom. V zadnji polovici 14. stoletja pa je prišlo tudi v religiji do novih odnosov. Cerkev se je začela obračati k vernikom in je poskušala v njih vzgojiti intimno čustvovanje do nebeških prebivalcev. Tudi umetnost religioznega značaja se je začela ravnati po zemeljskih merilih. Plastika se je počasi osvobajala vezi z arhitekturo, izgubljala je monumentalnost, zmanjšala se je in nazadnje je težki kamen zamenjal lažji les.

Parlerjansko umetnost srečamo na prehodu med obema skrajnostma. Parlerjanske delavnice še niso bile vezane na stalno bivališče, vedno so klesale v kamnu, a v skulpturah je že prevladovala težnja po intimnejšem stiku z ljudmi in po neodvisnosti v prostoru. V tem duhu je nastalo mnogo posamičnih kipov. Vse družijo lirična občutenost, intimnost, estetizirajoči izraz.⁶ Največji odmev so doživele "lepe Madone" in Sočutne, v katerih sta lepota in čustvenost dosegli svoj višek v Marijinem nežnem odnosu do otročiča in v njenem v srce segajočem trpljenju ob smrti odraslega sina. Vendar je v enakem občutju nastajala tudi vrsta drugih svetniških likov.

"Mednarodni gotski slog", če ga poimenujemo po njegovi geografski razširjenosti, "dvor-

ni", če označimo njegovo sociološko ozadje, ali "mehki", če poudarimo njegove oblikovne značilnosti⁷ je na Slovenskem dosegel svoj vrh na Ptujski gori. Hkrati je nastala še ena skupina plastik, ki je stilno ptujskogorskim zelo blizu, a v delavniškem sorodstvu z njimi vendarle ni. To so tri skulpture iz grajske kapele v Veliki Nedelji, ki so ohranjene v Pokrajinskem muzeju v Ptuj: sv. Barbara, sv. Katarina in Sočutna. Raziskovalec gotoske plastike dr. Emilijan Cevc je svojčas v neposredno bližino teh plastik postavjal tudi "lepo Madono" s Ptujске gore, ki je zdaj v mariborskem muzeju.⁸ Na to so ga navedle podobnosti v gubanju oblačila in kroju plašča, a je kasneje⁹ to svojo trditev korigiral. Razločki v oblikovanosti obraza in občutenosti celotne kompozicije so namreč prevleke. Pač pa je ta edina slovenska "lepa Madona" pred kratkim našla svojo "sestro" v sedeči Mariji z otrokom, ki je s Ptujске gore zašla v kapelo v Frankovcih pri Ormožu. Pri prestavljanju v kapelo so ji neusmiljeno odbili noge, ki pa jih je restavrator mariborskega Zavoda za spomeniško varstvo pred nedavnim dopolnil. Po restavraciji so kip shranili v ormoško cerkev. Oblikovne podobnosti kažejo na roko istega mojstra. S sedečo Marijo v ormoški cerkvi se krog ptujskogorske plastike pomembno dopolnjuje.

Tudi tri velikonedeljske plastike oblikovno niso enotne. Vse tri so datirane v čas okrog 1410 – 1415 in kažejo enako stilno hotenje. Barbara in Katarina se odlikujeta po milini, subtilni obdelavi, lepotnosti in izredni eleganci v drži rok in stoji. Njuno izhodišče moramo iskati na Češkem. Mojster, ki je izklesal oba kipa, je moral biti učenec Mojstra torunjske Madone¹⁰, le-ta pa je nastala v neposredni bližini Petra Parlerja.¹¹ Vrsta motivov na velikonedeljskih plastikah izvira tudi iz kroga krumlovske Madone, veliko podobnosti pa najdemo tudi v kipu sv. Katarine iz Jihlave, le da imata velikonedeljski svetnici neprimerno bolj plastično občuteno telo. Značilno je tudi oblikovanje oblačila. Vrhnji plašč sega v ravni liniji malo pod kolena. Vzore za to moramo iskati v skupini okrog krumlovske in plzenske Madone. Sočutna iz Velike Nedelje je nastala sicer v neposredni delavniški bližini s Katarino in Barbaro, a ne pod dletom istega kiparja. Tip obraza je bolj zaokrožen, gube so nekoliko otrdele, kompozicija je strožja. Vzorec bi ji lahko pokazali v Sočutni iz Elizabetine cerkve v Wrocławu in v leningrajskem Ermitažu.¹²

Omenjene plastike nedvomno predstavljajo enega od vrhov slovenske gotike. Ne nazadnje so zastopale slovensko kiparstvo na mnogih razstavah, kjer so opozorile na umetnost male slovenske dežele. Vendar so bile v slovenskem gradivu nekako osamljene. Tudi Ptujška gora ni rodila velikega nasledstva in po izzvenu mehkega stila v dominikanskem križnem hodniku v Ptujju je v tem predelu Slovenije umetnostna pobuda zamrla. Očitno ni bilo več mogočnih in denarnih naročnikov. Zadnji Ptujski gospod je umrl leta 1438, njegovi nasledniki na ptujskem gradu, Stubenbergi, pa niso zmogli tolikšne moči, niti politične niti gospodarske, pa tudi kot pokrovitelji nad umetnostjo se niso izkazali. Sredi 15. stoletja so se po daljšem zatišju spet začeli madžarski vpadi. Umetnostna središča so se s Štajerske preselila na Kranjsko. Ohranjeno gradivo s Ptujске gore sestavlja zaokroženo celoto, kljub temu pa predstavlja le manjši del ustvarjenega z začetka 15. stoletja. V nasprotju s ptujskogorsko plastiko pomenijo tri skulpture iz Velike Nedelje številčno skromno skupino.

Nedavno pa je v Veliki Nedelji prišlo do prenesetljivega odkritja. Družina Sok je podarila krajevni skupnosti dve plastiki, ki sta dolga leta ležali na domačem podstrešju. Sokovi so imeli svojčas kapelo blizu križišča, kjer se razcepi pot iz Velike Nedelje proti Lunovcu in Šardinjam. V tej kapeli sta stala kipa. Kapelica, za katero pravi izročilo, da je bila postavljena "pred več kot 500 leti v spomin na kugo", se je podrla. Tudi kipa sta precej poškodovana, a so ju lastniki vendarle shranili.¹³ V izročilu se je ohranilo tudi poime-

novanje obeh svetnic: sv. Uršula in sv. Gertruda ali po domače kar Gera. Izročilu navadno kaže verjeti, v tem primeru pa nam vendarle vzbuja precej dvomov, saj opis kipov ne bi mogli uskladiti z običajnim načinom upodabljanja teh dveh svetnic. Posebej Gertruda se ne sklada z zunanjo podobo obeh umetnin. V Sloveniji je sicer razširjeno čaščenje sv. Gerturde ali sv. Jedert, ki je živelja sredi 7. stoletja in je bila opatinja v samostanu Nivelles južno od Bruslja. Vendar se ta v umetnosti upodablja kot redovnica s preslico v roki in z mišjo na njej. Miš naj bi spominjala na legendo o njeni potrpežljivosti. Miši naj bi ji namreč požrle vso prejo, pa se ni razjezila.¹⁴ V Franciji in Nemčiji častijo še eno redovnico z imenom Gertruda, ki je živelja v samostanu Helfte v drugi polovici 13. stoletja in so jo po smrti razglasili za svetnico.¹⁵ Vendar se njeno čaščenje v Sloveniji ni razširilo, pa tudi njo upodabljajo v redovniškem oblačilu s knjigo in peresom ali z razpelom v roki. Naši svetnici pa sta pravi dvorni dami v modnem oblačilu v začetku 15. stoletja. Pri do- ločanju imena nam je lahko v oporo zmaj, na katerem stoji ena od svetnic. Takšen zmaj je reden pridatek sv. Marjete, ki se je s predanostjo krščanstvu rešila iz drobovja pošas- ti¹⁶, vendar tega atributa ne srečujemo niti pri sv. Uršuli¹⁷ niti sv. Jedert. Vsaj zdaj lahko celo opustimo poimenovanje obeh kipov, čeprav ne kaže pozabiti na imena, spo- ročena v ljudskem izročilu.

Oglejmo si podobo obeh svetnic:

I. Peščeneec, višina s podstavkom vred je 102 cm, širina ramen je 27 cm. Svetnica stoji na podstavku, ki je nepravilen osmerokotnik. Telo se ji uvija v značilni S liniji. Težo te- lesa opira na desno, draperija, ki se dotika leve noge, pa ustvarja tako imenovano "češko

koleno". Tudi obraz obrača v levo, tako da je v frontalnem pogledu viden skoraj v profilu. Očesne veke pripira v pogledu navzdol. Gladke lase ima razdeljene s prečo sredi glave in v loku počesane na tilnik. Zadaj ima spete v svitek, trije dolgi prameni se ji po hrbtu spuščajo do pasu. Obleka je pod prsmi zadržana s pasom in se pri tleh zalamlja ter ulega po podstavku. Izpod obleke gleda zašiljeni konec čevlja. Svetnica je odeta v plašč, ki se ji ovija čez oba komolca. V pasu je potegnjen čez prednji del telesa in zataknjen pod desni komolec. Na obeh straneh figure se tako ustvari slap navpično padajočih gub, na trebušnem delu se blago nabira v ločno potekajoče povprek položene gube in nekaj niže v dve globoki gubi v obliki široko razprte črke V. Nekaj pod koleni se plašč ravno končuje. Na hrbtnem delu se ogrinjalo nekajkrat zalomi in nabere v dve gubi v obliki črke U. Svetnica z levo nogo stoji na pošasti – zmaju, ki se polkrožno ovija ob desni polovici podstavka. Na glavi tega zmaja opazimo nekaj antropomorfnih potez.

Svetnica ima odlomljeno desnico nad zapestjem, levica je v zapestju razmajana, prav tako desnica v komolcu. Vidni so še sledovi atributa, ki ga je svetnica držala v levici, a je zdaj odlomljen. Odkrhnjenih je nekaj koncev gub. Tudi sicer je površina na več mestih poškodovana. Polihromacija je sekundarna in zelo groba, tako da zakriva marsikakšen detajl.

II. Peščenec, višina s podstavkom vred je 98 cm, širina ramen je 23 cm. Svetnica stoji na podstavku, ki je nepravilen osmerokotnik. Težo telesa je naslonila na levo nogo, poigravajoča desna je ustvarila "češko koleno". Telo se ji rahlo serpentinasto uvija. Pogled upira navzgor in obraz nagiba malce v svojo desno. Lase ima sredi glave razdeljene s prečo. V rahlem loku so potegnjeni nazaj in na hrbtu spleteni v kito, ki se vije daleč čez pas. Pod prsmi ima obleko speto z modnim pasom in pri tleh se to spodnje oblačilo mehko ulega

po podstavku. Odeta je v plašč, ki ji z desnega komolca pada v navpičnih gubah in kate—rega drugi konec je pod pasom v loku vržen čez levi komolec. Pod levim komolcem se ji v navpičnih gubah spušča navzdol, tako da je figura spet z obeh strani ujeta v navpični—ce. Na spodnji strani se ji plašč razvršča v tri izrazite gube, od katerih je zgornja poteg—njena v blagem loku, srednja v obliki široko razprtega V in spodnja, ki je najgloblja, v ob—liki razpotegnjene črke V z nekoliko topim koncem. Malo nad tlemi se plašč z ravno li—nijo končuje. Na hrbtnem delu je tudi plašč te svetnice urejen v dve globlji polkrožni gu—bi.

Svetnica ima desnico odbito do komolca, levico še malo više. Površina je na več mestih poškodovana, odbiti sta tudi nosna konica ter kos kite na hrbtu. Polihromacija je sekun—darna in groba.

Kipa sta pendants. Svetnici se obračata druga proti drugi. Oblikovanje draperije in razgi—banosti telesne linije je očitno nastalo v težnji, da druga drugi predstavljata skoraj zrcalno podobo. Že na prvi pogled je jasno, da imamo opraviti s kipoma, ki sta v tesni povezavi z doslej znanimi umetninami iz Velike Nedelje. Primerjava z Barbaro in Katarino pokaže, da sta naša kipa nastajala v enakem oblikovnem razpoloženju. Oblačilo prve svetnice se ovi—ja okrog enako razgibanega telesa kot pri sv. Katarini in gube so razporejene v enakem zaporedju. Tudi naša svetnica ima plašč ovit okrog leveice in drugi konec zataknjen pod desni komolec. Plašč ji v zavihku ogrinja ramena enako kot Katarini. Prav tako bi drugo svetnico lahko približali Barbari, le da moramo pri drži telesa upoštevati njeno zrcalno podobo. V zgornjem delu se način, kako je ogrnjena s plaščem, ne ujema z Barbarinim, vendar je v spodnjem delu plašč enako položen čez levico. Obema svetnicama pada med stopali in se vleče po podstavku rob plašča enako kot pri Barbari in Katarini, le da ga je neznanec, ki je plastiki sekundarno prebarval, napačno obravnaval kot del spodnjega ob—lačila.

Seveda pa ne moremo spregledati razlik, tudi v draperiji. V spodnjem delu opazimo, da so gube dosti globlje kot pri Barbari in Katarini, da so pri slednjih nekoliko bolj prizete k telesu. Pri naših dveh svetnicah se po dve najgloblji gubi in plašču tudi ostreje zaklju—čujeta oziroma kar zalamljata, pri Barbari in Katarini pa so mehkeje ločno izpeljane. Na splošno je draperija na naših novih dveh kipih bogatejša in ustvarja večje svetlobne kon—traste, čeprav pri drugi svetnici pogrešamo mogočen slap gub, ki Barbari pada čez levi—co. Tudi oblikovanje telesnosti je nekoliko krepkejše in bolj plastično. V obrazih bi za—man iskali podobnosti z Barbaro in Katarino. Osnovna oblika je podolgovat oval. Čelo ni previsoko in nos je v profilu raven. Nosni koren je širok in teče ravno s čela. Oči so razmeroma velike in ustnice izrazite. Lasje so strogo počesani v gladke pramene. Ko si je plastiki ogledal dr. Emilijan Cevc, je opozoril na sledi frakture na hrbtni strani vratu in na pričeski ter tudi na druge podrobnosti, ki jasno kažejo, da sta glavi skupaj z vrat—nim delom dodani dosti kasneje, morda celo v 19. stoletju. Odtod tudi za gotiko pov—sem nesprejemljiv nagib glave pri svetnici z zmajem, sv. Marjeti.¹⁸

Vse naštetto nas prepriča, da je bil na delu mojster, ki ni avtor Barbare in Katarine, pa tudi Sočutne ne. Nedvomna pa je njegova delavniška sorodnost s prvima dvema. Tudi pri datiranju se moramo približati časovni opredelitvi, ki velja za doslej znane velikone—deljske kipe. Po mnenju dr. Emilijana Cevca sta za kakšno desetletje mlajši od slednjih.

Vzore in predhodnice velikonedeljskih plastik je iskal dr. Emilijan Cevc in je najbolje, da njegove zadnje ugotovitve povzamemo kar v citatu: "Mojster skulptur iz Velike Ne—delje je po vsi priliki učenec Mojstra torunjske Madone. Kar se tiče motivov, ki izvira—

jo iz kroga krumlovske Madone, jih lahko razložimo z vplivi in obojestranskim povze-manjem motivov med obema delavnicama."¹⁹ Res je v zgodnejših delih dr. Cevc veli-konedeljske plastike približeval bolj krumlovski kot torunjski Madoni, predvsem zaradi povezovanja velikonedeljskih skulptur s ptujskogorsko "lepo Madono".²⁰ Je pa že ta-krat opazal, da sta pri njih teža in plastičnost telesa bolj poudarjeni kot pri krumlovski skupini in da se ne izgubljata in skrivata med gubami oblačila. Prav ta poudarek na telesnosti je značilen za torunjsko Madono. Bogate gube oblačila se ovijajo okrog telesa in draperija izhaja iz telesne gradnje. Žal se je ta čudovita umetnina po drugi svetovni vojni izgubila in jo lahko občudujemo le še na črno-beli fotografiji. Vendar je tudi ta zelo pričevalna in je skupaj z nekaterimi drugimi češkimi deli privedla raziskovalce medna-rodnega gotskega sloga do novih dognanj. Leta 1978 je bila v Kölnu velika mednarodna razstava, ki je imela namen razsvetliti delež Petra Parlerja in njegovih sodelavcev ter naslednikov v evropski umetnosti od 1350 do 1400. Ena pomembnih novih ugotovitev je bila povezava prav s torunjsko Madono. Alfred Schädler jo je pripisal samemu Petru Parlerju²¹, potem ko jo je primerjal z Mojzesovo konzolo v Janezovi cerkvi v Torunju. S tem je neposredno povezano še eno važno spoznanje. Doslej smo predstavljali Petra Parlerja kot kiparja krepkega plastičnega realizma ter stroge forme in pripisovali uresni-čenje mehkega sloga šele njegovim neposrednim naslednikom. Schädler pa pravi: "Trdimo lahko, da se v kiparskem delu Petra Parlerja že zgodaj kažejo nagnjenja in elementi lepega stila, ki se izražajo vedno močnejše in pridejo po l. 1380 do polne veljave... Pri torunjski Madoni bi si že lahko predstavljali sodelovanje njegovih sinov, ne pa tudi pri Mojzesovi konzoli."²² Potemtakem bi smeli iskati vzor za naše velikonedeljske pa tudi ptujsko-gorske plastike v delu, katerega avtor je Peter Parler sam.

Krog velikonedeljske plastike se z novima pridobitvama pomembno širi. Ob mojstru, ki je izklesal Sočutno, in mojstru Barbare in Katarine smo spoznali v njuni najtesnejši zvezi še mojstra, ki je oblikoval naši na novo odkriti svetnici. K skupini moramo prišteti še lev-jo glavo — fragment epitafa iz Velike Nedelje, ki je shranjen v mariborskem muzeju. Lev je po vsej verjetnosti некоč opiral noge v kamnu upodobljenega moža, ki je ležal na na-grobniku. Fragment je datiran na začetek 15. stoletja²³. V levji glavi je mogoče razpoz-nati antropomorfne poteze in njegova brada se mehko kodra v svitkih, kakršni krasijo svetnice iz obdobja mehkega sloga. Brez dvoma lahko izdelavo nagrobnika pripišemo enemu od mojstrov velikonedeljske plastike, čeprav je seveda fragment preskromen, da bi mogel nakazovati kakšne natančnejše ugotovitve.

Ob nespornih delavniških sorodnostih med Barbaro in Katarino ter med novo pridoblje-nima kipoma je čutiti določene razpoloženjske razlike. Slednji sta kljub eleganci izraženi krepko in ob vseh značilnostih mehkega sloga izžarevata tudi nekaj realističnega življenja. Njuno telo je ovito z dokaj bogato draperijo, ki ustvarja mnogo vboklin in votlin ter pov-zroča bogato igro svetlobe in sence. V primeri z njima sta Barbara in Katarina dosti sub-tilnejše oblikovani, prefinjenost njunih obrazov, rok in drže telesa je prignana do vrhunca. Tudi njuni telesi se polno kažejo skozi draperijo, a sta vendarle nežnejši. Oblačila ju ovi-jajo nekoliko manj bogato in v plitvejših gubah. Tako kot pri Sočutni tudi pri naših dveh svetnicah groba sekundarna polihromacija in poškodbe prikrivajo marsikakšen detajl, ki se nam bo razkril šele ob temeljiti restavraciji, za katero upamo, da bo izvedena.

Velikonedeljska skupina tako zdaj šteje pet celih plastik in en fragment ter kar tri ustvar-jalce. Nehote se nam vsiljuje primerjava s Ptujsko goro in njeno stavbarnico, ki je pri nas zbrala največje število mojstrov ob enem objektu, in to kar za celih trideset let. Morda pa tudi za Veliko Nedeljo lahko zapišemo, da je v njej na začetku 15. stoletja delovala ne

ravno majhna in tudi zelo kvalitetna skupina kiparjev, ki bi seveda morali ustvariti dosti več, kot pa se nam je do danes ohranilo.

Na Ptujski gori je pojav tako močnega kroga ustvarjalcev razložen s prav tako močnimi naročniki, ptujskimi gospodi in celjskimi grofi. Po smrti zadnjega izmed Ptujčanov je zelo upadla kvaliteta del, ki so nastale v drugi četrtini stoletja²⁴. Podobno bi si morali obrazložiti tudi velikonedeljsko skupino. Arhivski viri nam ne povedo dosti. Pač pa je bila v Veliki Nedelji močna ustanova nemškega križevniškega reda, ki je bila menda osnova – na že leta 1199, komaj leto dni po ustanovitvi reda. Po bitki proti ogrskemu kralju Emericu naj bi Friderik I. Ptujski v zahvalo za pomoč izročil na novo osvojeni del pokrajine v varstvo nemškemu viteškemu redu.²⁵ Darovnico je leta 1222 potrdil Friderik II. Ptujski.²⁶ Posest je naraščala, nekaj so dokupili, veliko pa so darovale družine Ptujskih, Kunšperških, Podsredskih, Freudenbergov in še nekaterih. Nakupi in darila so prenehali v 15. stoletju.²⁷ Vrednost križevniškega imetja je leta 1542 znašalo 500 funtov.²⁸ To resda ni veliko, saj je kar štirikrat manj kot velja cenitev ormoškega gradu. Vendar moramo vedeti, da je bil plemiški viteški red prav v zadnjem desetletju 14. stoletja in v prvem desetletju 15. stoletja na višku svoje slave in moči. V tem času sicer še ni opustil svojega vojaškega značaja in delovanja, je pa podpiral znanost in umetnost, o čemer pričajo mnogi spomeniki po Evropi.²⁹ Ne nazadnje pa moramo v Veliki Nedelji računati z močnim deležem Ptujskih gospodov, ki so bili pokrovitelji reda in bi v komendi lahko bili posredniki umetnostnih rešitev.

Ob koncu ne moremo mimo še nekaterih podatkov. Tako grad kot cerkev v Veliki Nedelji sta bila v 17. stoletju močno prezidana in povečana. Kiparska oprema, ki sta jo oba objekta v gotiki nedvomno imela, je izgubila svoje mesto. Nekaj se je ohranilo, in to so spomeniki visoke kvalitete. Še več se je verjetno izgubilo. Upamo lahko le, da nas bo srečno naključje obogatilo še za kakšno spoznanje o velikonedeljski plastiki.

O p o m b e :

- ¹ Emilijan Cevc: Gotsko kiparstvo, *Ars Sloveniae*. Ljubljana 1967 str. 5
- ² Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1963, str. 310
- ³ Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1963, str. 123–154
- ⁴ *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1979. Bogo Grafenauer: Spmembe v organizacija zemljiškega gospostva, str. 182
- ⁵ *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400*. Köln 1978. I. del. Ferdinand Seibt: Europa und die Luxemburger 1308–1437, str. 1
- ⁶ *Propyläen Kunstgeschichte*. 7. knjiga. Jan Bialostocki: Spätmittelalter und beginnende Neuzeit, str. 35
- ⁷ *Propyläen Kunstgeschichte*. 7. knjiga. Jan Bialostocki: Spätmittelalter und beginnende Neuzeit, str. 31

- 8 Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1963, str. 156
Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1963, str. 17
Emilijan Cevc: Gotsko kiparstvo. Ars Sloveniae. Ljubljana 1967 str. 15
- 9 Emilijan Cevc: Gotska plastika na Slovenskem. Razstavni katalog. Ljubljana 1973, str. 100
- 10 Emilijan Cevc: Slovenija. Prispevek v katalogu Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Köln 1978, str. 445
- 11 Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Köln 1978. Jahomil Homolka: Poljska, str. 515
- 12 Emilijan Cevc: Gotska plastika na Slovenskem. Razstavni katalog. Ljubljana 1973, str. 96
Emilijan Cevc: Slovenija. Prispevek v katalogu Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Köln 1978, str. 445. II. del.
- 13 Žal se ni ohranil, ali pa nam vsaj za sedaj ni bil dosegljiv kakšen arhivski podatek o kapelici, ki bi nam povedal, ali ta res izvira iz začetka 15. stoletja.
- 14 Leto svetnikov. I. knjiga. Ljubljana 1973, str. 754
Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb 1979, str. 239
- 15 Leto svetnikov. IV. knjiga. Ljubljana 1973, str. 173
- 16 Leksikon ikonografije liturgike in simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb 1979, str. 393
- 17 Leto svetnikov. IV. knjiga. Ljubljana 1973, str. 173
Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb 1979, str. 575
- 18 Dr. Emilijanu Cevcu se za konzultacijo, ki mi je razjasnila nekatere nerazumljive detajle in popravila nekatere trditve, toplo zahvaljujem. Nedvomno lahko pričakujemo, da bo vloga obeh plastik, ki doživljata v tem članku le prvo predstavitev in poskus časovne in prostorske opredelitve, v raziskovanjih dr. Cevca še bolj pojasnjena, prav tako njuna odvisnost od velikonedeljske in ptuj-skogorske skupine.
- 19 Emilijan Cevc: Slovenija. Prispevek v katalogu Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Köln 1978. 2. knjiga, str. 446
- 20 Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1963, str. 162
Emilijan Cevc: Gotsko kiparstvo. Ars Sloveniae. Ljubljana 1967, str. 15
- 21 Alfred Schädler: Peter Parler und die Skulptur des Schönen Stil.
Prispevek v katalogu Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. 3. knjiga, str. 23
- 22 Alfred Schädler: Peter Parler und die Skulptur des Schönen Stil. Prispevek v katalogu Die Parler und der Schönen Stil 1350–1400. 3. knjiga, str. 24
- 23 Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1963, str. 196, slika št. 180
- 24 Emilijan Cevc: Srednjeveška plastika na Slovenskem. Ljubljana 1963, str. 146
- 25 J.A. Janisch: Lexicon von Steiermark. III. del, str. 928
- 26 Milko Kos: Gradivo IV. Št. 914, op. 1

- 27 Jože Curk: O fevdalni arhitekturi na ormoškem območju. Prispevek v zborniku Ormož skozi stoletja, Maribor 1973, str. 148
- 28 Hans Pirchegger: Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte. München 1962, str. 86
- 29 Vestnik križniškega reda, 1936. Leto VI, št. 4. Jubilejna izdaja, str. 10

P o v z e t e k :

Slovenska Štajerska je ob koncu 14. stoletja z odprtimi rokami sprejemala nove umetnostne tokove, ki so domala po vsej Evropi izoblikovali razmeroma enoten mednarodni gotski stil. Še pred smrtjo Petra Parlerja (1399) je skupina umetnikov z veliko ustvarjalno močjo prišla na Ptuj in Ptujsko goro neposredno iz Prage. Na Ptujski gori se je tako izoblikovala obsežna stavbarnica visoke kvalitete, ki je delovala celih trideset let.

Hkrati so v podobnem stilnem razpoloženju nastale tri plastike, ki so se ohranile v grajski kapeli v Veliki Nedelji in so danes shranjene v Pokrajinskem muzeju Ptuj: sv. Barbara, sv. Katarina in Sočutna. Zraven lahko prištejemo še fragment večjega nagrobnika – levjo glavo, ki je bil prav tako najden v Veliki Nedelji in je danes spravljen v mariborskem muzeju. Plastike družijo delavniška sorodnost, vendar jih ni izdelal en sam kipar. Barbara in Katarina sta delo enega avtorja, Sočutna pa drugega iz njegove neposredne bližine. Vse tri plastike so nastale v času med 1410 in 1415. Velikonedeljska skupina, ki je kljub visoki kvaliteti in stilistični povezanosti s Ptujsko goro v slovenskem gradivu razmeroma osamljena, pa se je pred kratkim povečala še za dve svetniški plastiki. Pridobitev je povezana z darilom družine Sok iz Velike Nedelje.

Gre za dve svetnici, za kateri se je v izročilu ohranilo poimenovanje Uršula in Gertruda, čeprav ti dve imeni ne moremo primerjati z njunim zunanjim videzom. Svetnica, ki stoji na zmaju, je verjetno celo sv. Marjeta. Telesi obeh figur ustvarjata značilno gotsko S linijo. Obe sta odeti v plašča, ki ovijata njune roke in na straneh oblikujeta navpično padajoča slapova gub. Gube na prednjem delu imajo obliko črke V in se ponavljajo na hrbtni strani v nekoliko reducirani obliki. Glavi sta skupaj z vratnim delom kasnejši dodatek. Lasje padajo po hrbtnih v bogatih svitkih in kiti. Svetnici stojita v značilnem kontrastu in poigravajoča se noga oblikuje "češko koleno". Zmaj, na katerem stoji sv. Marjeta, ima na obrazu nekaj antropomorfni potez.

V primerjavi s kipoma sv. Barbare in Katarine kažeta novi plastiki veliko podobnost v oblikovanju telesa in draperije. Opaziti pa je tudi razločke v modeliranju in velik občutek za telesnost. Gube oblačila so bogatejša in ostreje zalomljene.

Ustvarjalca naših kipov moramo iskati v Veliki Nedelji, čeprav ni identičen z mojstrom Barbare in Katarine in sta naši svetnici za kakšno desetletje mlajši od slednjih. Velikonedeljska skupina se je tako pomembno razširila še za enega umetnika. Na začetku 15. stoletja je bila Velika Nedelja za umetnike očitno privlačen kraj. To si lahko razložimo z naročili iz velikonedeljske komende (nemški viteški red je bil tu ustanovljen menda že 1199 in prvič potrjen v letu 1222) ali tudi iz družine Ptujskih gospodov, ki so bili znani pokrovitelji umetnosti in ustanovitelji komende v Veliki Nedelji.

Zusammenfassung

ZWEI NEUENTDECKTE GOTISCHE PLASTIKEN AUS VELIKA NEDELJA

Die slowenische Steiermark hat am Ende des 14. Jahrhunderts mit offenen Händen die neuen Kunstrichtungen, die über das ganze Europa einen verhältnismäßig einheitlichen internationalen gotischen Stil ausgebildet haben, empfangen. Nach vor dem Tod von Peter Parler (1399) war eine Künstlergruppe mit großer schöpferischer Kraft unmittelbar aus Prag nach Ptuj und Ptujška gora gekommen. In Ptujška gora bildete sich auf diese Weise eine umfangreiche Bauhütte hoher Qualität, die dreißig Jahre tätig war.

Gleichzeitig entstanden in einer ähnlichen Stimmung die drei Plastiken, die sich in der Schloßkapelle in Velika Nedelja bewahrt haben, und die sich heute in Landesmuseum Ptuj befinden. Diese sind die hl. Barbara, die hl. Katarina und das Vesperbild. Dazu kann auch ein Fragment eines größeren Grabmals – der Löwenkopf, der auch in Velika Nedelja gefunden wurde und heute im Landesmuseum Maribor bewahrt, wird angerechnet werden. Die Plastiken werden durch werkstättische Verwandtschaft geeignet, werden aber nicht von demselben Bildhauer gefertigt. Barbara und Katarina sind Werke desselben Autors, das Vesperbild gehört einem anderen Autor aus der unmittelbaren Nähe. Alle diese Plastiken sind in der Zeit zwischen 1410 und 1415 entstanden. Vor kurzer Zeit wurde die angeführte Gruppe, die trotz ihrer hohen Qualität und stilistischen Verbundenheit mit Ptujška gora in slowenischer gotischer Plastik ziemlich vereinsamt ist noch durch zwei Heiligenplastiken erweitert, deren Entdeckung mit dem Geschenk der Familie Sok aus Velika Nedelja verbunden ist.

Da stehen zwei heilige Frauen für die in der Überlieferung die Namen Ursula und Gertrude bewahrt wurden, doch werden diese zwei Namen sehr schwer mit ihren äußerlichen Aussehen verglichen. Die Heilige, die auf dem Lindwurm steht, ist wahrscheinlich die hl. Margerethe. Die Leiber der beiden Mädchen werden in der bekannten gotischen S – Linie gebogen. Die beiden sind in die Mäntel umhüllt die ihre Hände umwickeln und an beiden Seiten eine Faltenfall bilden. Die Falten am vorderem Teil haben die Form des Buchstaben V und wiederholen sich auf der Rückseite in ein wenig reduzierter Form. Die beiden Köpfe sind zusammen mit dem Halsteil ein neuer Zusatz. Die Haaren fallen über den Rücken in reichen Birten und einer Flechte. Die Heiligen stehen in charakteristischem Kontrapost und das ruhende Bein macht "das böhmische Knie". Der Lindwurm, auf dem die hl. Margarethe steht, zeigt auf dem Gesichte einige antropomorphe Züge.

Peter KLASINC,
arhivist,
Pokrajinski arhiv Maribor

POPIS VINSKE DESETINE GOSPOŠČINE ORMOŽ IZ LETA 1482 IN URBAR ZA ORMOŠKI OKOLIŠ IZ LETA 1486

Avtor v svojem prispevku obravnava dva arhivska dokumenta, ki opisujeta popis vinske desetine gosposčine Ormož za leto 1482, in urbar Sekeljev za posest okoli Ormoža iz leta 1486. Oba dokumenta podajata podrobne popise kmečkih podložnikov in njihovih obveznosti do zemljiških gospodov. V uvodnem delu avtor podaja krajši pregled zgodovine Ormoža in njegove okolice do konca srednjega veka. Svoja podajanja izvaja iz arhivskih dokumentov, ki jih je zbral in evidentiral prof. Anton Klasinc ter jih danes v fotokopiji ali originalu hrani Zgodovinski arhiv v Ptuj.

Uvod

Ormož in okolica sta bila močno obljudena in naseljena že v mlajši kameni dobi. To nam dokazujejo najdbe številnih kamnitih sekir po gričih nad Dravo med Kogom in Tomažem ter delno odkritje naselbine na Pavlovskem vrhu, Hardeku in Mihovcih.

Iz bronaste dobe skoraj ni najdb razen dveh mečev iz Ormoža in iz Moškanjcev.

Iz obdobja kulture žarnih grobišč so odkrite depojske najdbe iz Grab pri Središču in Pušencev ter naselbini v Ormožu in Sodincih.

Ob koncu 3. stoletja pred našim štetjem so prišli v kraje ob Dravi Kelti, ki so naselili tudi prostor za okopi ormoške naselbine. Vendar so najdbe iz tega obdobja v Ormožu skromne.

Okoli leta 1000 pred našim štetjem so kraji okrog Ormoža zopet zaživel. Tedanji prebivalci so si na razgledni legi nad Dravo v Ormožu zgradili veliko naselje, odkrito šele pred nekaj leti. Do današnjega dne pa je ostal iz te dobe v Ormožu okop z nasipom in jarkom okrog današnjega mesta. Srednjeveško mesto se je razvilo za okopi prazgodovinske naselbine.

Po letu 15 pred našim štetjem so Rimljani osvojili te kraje in tudi dežele do Donave. Rimljani so začeli graditi v osvojenih pokrajinah nove vojaške ceste. Ena teh je vodila iz Ptuja prek Ormoža in Godenincev proti Sabarji. Ta cesta je na mnogih krajih še danes lepo vidna in ohranjena.

Nekje v bližini Ormoža je bila ob tej cesti postaja, ki je nosila ime "in medio curta", sicer v mestu Ormožu ni sledov rimskih stavb ali spomenikov. Arheološka izkopavanja v zadnjih letih pa so odkrila pri Veliki Nedelji in pri Središču ostaline večje podeželske stavbe, s sledovi centralnega ogrevanja.

Po propadu rimskega imperija in končanem preseljevanju narodov so se v drugi polovici 6. stoletja v kraje ob Muri in ob Dravi začeli naseljevati Slovenci, katerih grobove so našli med ruševinami rimskih stavb pri Središču.

Po zmagi med Obri okoli leta 800 (n.š.) je cesar Karel Veliki v osvojenih vzhodnih pokrajinah Frankovske države razdelil obširne pokrajine med razne svetne in cerkvene velikaše. V Evropi se je začel oblikovati fevdalni gospodarski in družbeni red. Fevdalni gospodje so pričeli sredi devetega stoletja močno kolonizirati srednje Podonavje. Nadškofijska cerkev v Salzburgu je dobila v fevd mesto Ptuj in ozemlje vzhodno od Ptuja med Dravo in Muro vse tja do reke Rabe in Blatnega jezera. V tem času je propadla zadnja neodvisna Slovenska kneževina kneza Koclja v Spodnji Panoniji. Obenem je prenehalo tudi misijonsko in kulturno delo slovenskih blagovestnikov Cirila in Metoda. Navali Ogrov in Madžarov so ob koncu devetega stoletja uničili uspešno kolonizacijsko delo v Panoniji. Po zavrnitvi Madžarov na njihovo sedanje ozemlje je po letu 955 Salzburg zopet zasedel Ptuj in njegovo okolico. Ptuj je sedaj postal obmejna trdnjava proti Ogrski.

Nemirni nemški pas med Nemško državo in Ogrsko je tja do leta 1200 potekal deset kilometrov vzhodno od Ptuja po dolini Pesnice¹.

Viteška rodbina Gospodov ptujskih je v službi salzburških nadškofov prevzela leta 1132 upravo ptujskega gradu z nalogo, da varuje Ptuj in njegovo okolico pred napadi Madžarov.

V neprestanih spopadih z njimi je Friderik iz Ptuja okoli leta 1200 odvezl Madžarom "pust in neobljuden" ormoški okraj. Tedaj je bila premaknjena in ustaljena meja nemške države in dežele Štajerske s Pesnice pred Ptujem onstran Središča na levi strani Drave in onkraj Borla na desni strani. Ta meja se je ustalila sredi 13. stoletja, ko je ogrski kralj Bela podelil Frideriku Ptujskemu v fevd Središče in grad Borl (Anchelstain)².

Vzhodni del Slovenskih goric so salzburški nadškofje oddajali v fevd Ptujskim gospodom in številnim njim podrejenim vitezom ter plemičem nižje vrste. Vsi ti so bili budni varuhi in čuvaji salzburške posesti ob ogrski meji.

Ptujski gospodje so bili v 14. stoletju fevdni lastniki ORMOŽA s Središčem, vzhodnega dela Slovenskih goric, gradu Borla s Halozami in gradu Vurberka z velikim delom Dravskega in Ptujkega polja. Spadali so med najpremožnejše in najuglednejše predstavnike štajerskega plemstva. Bernard Ptujski in njegov stric Ulrik Walsee sta v letih 1398 do 1410 zgradila gotsko cerkev na Ptujski gori. Po moškem rodu so Ptujski gospodje izumrli leta 1438. Njihova obsežna zemljiška posest je z ženitnimi pogodbami prešla na rodbini Stubenberga in Schaumberga, ki je prevzela Ormož s Središčem.

Do konca 12. stoletja so bile vzhodne Slovenske gorice z ravnino ob Muri in na levi strani Pesnice in Drave obmejno ozemlje, imenovano krajina ali marka. Razmere v krajini nazorno opisuje življenjepisec salzburškega nadškofa Konrada I. Ta je bil v skrbi za staro salzburško posest sklenil leta 1131 z Madžari stalen mir. S tem mirom so nastopili za krajino mirnejši časi³. Tako je prišlo do naselitve salzburške posesti v vzhodnih Slovenskih

goricah šele v 13. stoletju, prvi popisi vasi in naselij pa so ohranjeni iz konca istega stoletja. Za te vzhodne predele je značilna tvorba krajevnih imen na -ci (Hermanci) ali -ovci (Cvetkovci) in slovensko narečje, ki ga po besedi "prle" (prej) imenujejo prleško, deželo samo pa Prlekijo. Za celotno območje so značilni kmečki domovi, grajeni v obliki ključa; naselja sama pa so razporejena v dolgi vrsti po slemenih gorici.

Popis iz leta 1293 navaja grad in trg ORMOŽ, ki ga imenuje HOLERMUS, ter grad in trg SREDIŠČE z imenom POLSTRAWÉ⁴. Dalje navaja popis poimensko 31 vasi, v katerih je bilo skupno 324 kmetij. Te so dajale na račun podložniških dajatev 378 hektolitrov gornine kot vinskega pridelka iz goric in dva dela desetine poljskih pridelkov. Vse te dajatve so seveda pripadale Ptujskim gospodom kot fevd salzburške cerkve. Omenjene in popisane vasi in naselja imajo povečini še danes ista imena. Nekatera imena so tuja in danes neznana, vasi so namreč v poznejših stoletjih propadle. Nekatera vasi v seznamu imajo še imena po županih, ki so vas ali ustanovili ali bili pozneje res pravi upravni župani in predstavniki fevdalnega gospodarja kot pravnega lastnika vasi.

Ugodna lega na diluvialni terasi nad Dravo ob prehodu v medjimursko raven je bila že v predzgodovinski dobi odločilna za nastanek naselja na tem prometnem križišču.

V zgodnjem srednjem veku zraste torej na tem mestu kmetijsko naselje, ki deli tja do 13. stoletja usodo ostalih slovenskih selišč v salzburški mejni krajini ob Dravi. Ime tega naselja v obliki Holermuos se prvič pojavi v ohranjeni listini iz leta 1273⁵.

Okoli leta 1278 si Gospodje ptujski z dovoljenjem kralja Rudolfa Habsburškega sezidajo tu ob ogrski meji utrjen stolp, ki dobi po graditelju Frideriku Ptujskem ime Fridav⁶.

Stolp ormoškega gradu z zgodnje gotskim pomolom. (Fototeka Zgodovinskega arhiva v Ptujju).

Skromna naselbina ob tem gradu, imenovana Holermus ali Holmus ali Ormuš, se je začela naglo razvijati, tako da je že okrog leta 1300 prerasla v trg Ormož'' in foro Holmus'' in nekaj stoletij pozneje v pravo mestno naselbino obrtnikov in trgovcev. Leta 1331 podelijo Gospodje ptujski Ormožu pravice samostojnega mesta z lastno samoupravo po vzoru statuta mesta Ptuja. Skozi vsa stoletja je Ormož patriominalno mesto, katerega fevdalni gospod je vsakokratni lastnik gradu in zemljiškega gospostva Ormož. Ozka povezanost mesta in gradu in njihovih lastnikov je skozi stoletja rojevala vedno nove napetosti, spore in pravde, ki jih je začenjalo mesto Ormož v vztrajnem boju za svoje pravice in previlegije srednjeveških avtonomnih mest.

Vsako srednjeveško mesto je predstavljalo sklenjeno naselbino obrtnikov in trgovcev, ki ki so se delno bavili tudi s kmetijstvom, v Ormožu zlasti z vinogradništvom. Meščani so se po svoji gospodarski dejavnosti združevali v cehe (Zunft ali Handwerk).

Ostanki mestnega obzidja v Ormožu. (Fototeka Zgodovinskega arhiva v Ptuj).

Vsak ceh je sprejemal samo določeno število mojstrov, ki so bili edini upravičeni opravljati samostojno obrt. Cehi so s svojo zaprtostjo in ostro borbo proti šušmarjem zagotavljali svojim članom zadovoljiv gospodarski razvoj. Za gospodarski razcvet mest so bili razen primerne zaledja pomembni predvsem tedenski, posebno pa še letni sejmi, ki so trajali po en ali dva tedna⁷.

V političnem življenju si meščanstvo v borbi za svojo neodvisnost od mestnih gospodov ustvari **mestno avtonomijo ali samoupravo**. Ta se izraža zlasti v samostojni upravi in sodstvu. Pravni položaj mesta določa **mestno pravo ali statut**, lahko tudi samo mestne pravice ali privilegiji. Mestu Ormožu so podelili mestni statut Ptujski gospodje kot gospodarji ormoškega gradu in zemljiškega gospostva že leta 1331. Po statutu so meščani svobodni in jim sodijo po posebnem pravu. Vsako mesto ima lastno sodišče, ki sodi vsem meščanom in onim, ki bivajo na območju mesta; to območje je točno določeno: sega navadno zunaj mestnega obzidja in je označeno z mejniki ter se imenuje ''obmirje''

(Burgfrid). Samo pravi meščani imajo pravico, da se ukvarjajo z obrtjo in trgovino. V meščansko zvezo je sprejet neoporečen obrtnik ali trgovec, ki živi in dela v mestu in ima v njem lastno hišo. Ob sprejemu mora položiti posebno meščansko prisego in plačati določen denarni prispevek v mestno blagajno.

Zemljiško gospostvo Ormož

V drugi polovici 15. stoletja je štajersko Podravje doživelo hude čase.

Dolgotrajnim vojnim razprtijam, bojem in pustošenjem vojnih čet cesarja Friderika in ogrskega kralja Matija Korvina so se pridružili še vpadi Turkov. Salzburška posest na Štajerskem, Ptuj, Ptujsko polje, Slovenske gorice, Haloze ter Ormož in Središče, je bila v teh vojnah posebno hudo prizadeta.

V tem času je bil grad in mesto Ormož z obširno zemljiško posestjo v Slovenskih gorica v fevdni lasti plemiške rodbine Schaumberg. Ana, sestra poslednjega Ptujskega gospoda, je bila poročena z grofom Schaumbergom. Po letu 1438 je podedovala grad in mesto Ormož ter veliko zemljiško gospostvo. Leta 1486 je prevzela gosposčino Barbara, hči Ane Ptujске, poročena z Dujmom Frankopanom.

Ormož je leta 1487 postal žrtev cesarskih najemniških čet, ki so mesto oplenile in grad požgale. Ana Frankopanska je tedaj izročila grad in mesto Ormož kralju Matiju za rešitev in odkup svojega sina iz rok cesarskih čet. Že leta 1489 je prišel Ormož v last ogr-

Mejni kamen med zemljiškima gospostvoma Ormož in velika Nedelja. (Fototeka Zgodovinskega arhiva v Ptujju).

skega stotnika Jakoba Szekelyja, ki je bil v službi ogrskega kralja Matije Korvina. Ko pa je kralj nenadoma umrl, se je stotnik Szekely že naslednjega leta pridružil cesarju Fridriku, prejel od njega v fevd grad in mesto Ormož ter ponemčil svoje ime v Zekel.

Rodbina Zekel je celo 16. stoletje gospodarila gradu in mestu Ormožu ter celotnemu ormoškemu okraju. Kmalu po letu 1600 pa je rodbina izumrla.

Popis vinske desetine iz leta 1482

Grad Ormož kot središče ormoškega gospodstva je imel v fevdalni lasti obsežno vinogradniško posest v vzhodnih Slovenskih goricah od Sloma in Podgorcev do Koga in Jastrebcev.

Vinograde so obdelovali kmetje iz posameznih vasi in zaselkov, gorice so bile na gori, zato so se posestniki oziroma hasnovalci teh vinogradov imenovali tudi "nagornjaki" ali "gorniki", nemško "Bergholden". Vsakokratnemu lastniku ormoškega gradu so morali vsako leto po trgatvi v znak odvisnosti oddati določeno količino vinskega mošta ali vina ne glede na letino in dejanski pridelek. Ta dajatev se imenuje gornina ali vinska desetina in je bila popisana v posebnih knjigah, ki jih imenujemo **Register vinske desetine**.

Omenjene vinograde so lahko izkoriščali tudi kmetje, ki niso bili podložniki ormoške graščine, pa tudi svobodni ljudje: ormoški meščani, središki tržani, meščani iz raznih mest pa tudi plemstvo svetnega in cerkvenega stanu.

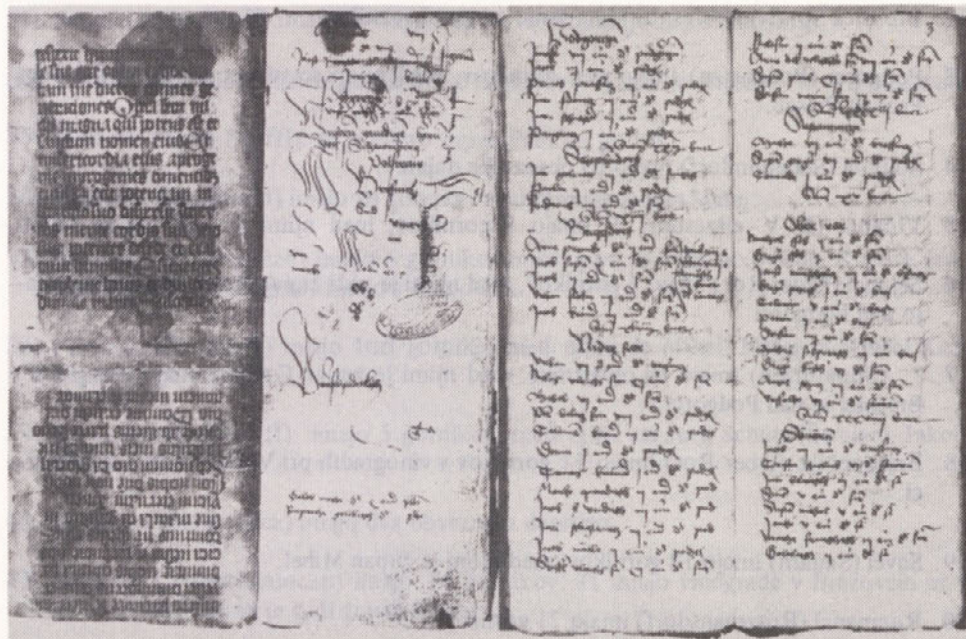
Zemljiški posestnik in pravi lastnik teh vinogradov je seveda budno pazil, da so vsi hasnovalci ali gorniki vinograde skrbno obdelovali. Če kdo tega ni storil in nekaj časa vinograd zanemarjal ali če ni pravočasno oddal predpisane dajatve, je izgubil pravico do vinograda, ki ga je graščak dal v uporabo komu drugemu. Pravice in dolžnosti gornikov so obravnavali na posebnih zborih. Na teh so sodili o svojih sporih po starem običajnem ljudskem pravu, ki se je ohranjalo iz roda v rod. Listinsko arhivsko gradivo nam v tej zvezi govori o "gorskih pravadah", zapisi o teh zborih in o pravnih običajih v zvezi z vinogradništvom pa so bili zapisani v "gorskih bukvah", izdanih za Štajersko leta 1543⁸.

Popis vinske desetine kot najstarejši ohranjen popis kmečkih podložnikov gosposčine Ormož iz leta 1482 obsega skromen dvanajstlistni zvezek ozke oblike z mehkim pergamentnim ovitkom. Na prvi notranji strani je naslov: "Vermerkt der Weinzehent im obem Ambt zu Fridaw anno LXXXII". Pod tem napisom je pripomba: "Geschenk v.H.Pfarrers M. Slekowetz v. St. Marxen b/Pettau 1893 18/11."

Danes hrani ta popis Štajerski deželni arhiv v Gradcu v fondu "Arhiv rodbine Schaumberg". Fotokopije popisa hrani Zgodovinski arhiv v Ptujju pod akcesijsko številko 60.

Vinogradniška posest je organizirana, kakor je bilo to v navadi, v uradih.

Gornji urad Ormoške gosposčine obsega teritorij od Brezovcev do Lešnice. Opisani so obvezniki desetine, imenovani gorniki, po posameznih vaseh in iz mesta Ormoža, kakor sledi.

Popis vinske desetine gosposčine Ormož iz leta 1482 – prva notranja stran. (Fototeka Zgodovinskega arhiva v Ptuju).

1. Trgovišče (Altenmark) ima sedem obveznikov, med drugimi sta tudi mesar in vrvar.
2. Oslušovci (Oschluschauetz) ima prav tako 7 gornikov, med drugimi je tudi župan Pavel. Vinograde imajo nad Podgorci.
3. Cvetkovci (Mairhoffel) imajo 10 obveznikov, med temi so tudi čevljar Jurij, brata Ivanič in drugi. Vinograde imajo nad Podgorci.
4. ? (Sutkouez) ima dva gornika.
5. Brezovci (Nider pürg) imajo tri gornike, med drugimi je župan Jurij.
6. Tibolci (Tiboltzdorf) ima pet gornikov, ki imajo vinograde v "pürg."
7. Brezovci G. (Ober pürg) imajo tri gornike z vinogradi v "pürg".
8. Slomi (Slam) imajo tri gornike, med drugimi je župan Grego(e)r. Vinograde imajo v Bresnici.
9. Pole(a)nci (Polaiwtz) imajo dva gornika, eden je župan Jernej.
10. Lasigovci (Lassigonezt) imajo tri gornike.
11. Bresnica (Bresnitz) ima 4 obveznike desetine, med njimi so čevljar, mesar in župan Mihal.

12. Bresnica Sp. (Niderbresnitz) ima samo enega obveznika.
13. Podgorci (Podgortzn) imajo šest gornikov, med njimi so vdovec Jurij, čevljar Jurij, Primož Prasec.
14. Sodinci (Schepndorf) imajo tri obveznike dajatev.
15. Vičanci (B-V-eitzesdorf ?) imajo 5 gornikov, med njimi je tudi župan Jakob.
16. Sejanci (Nider Ror) imajo 6 gornikov, med njimi je tudi župan Pavel. Vinograde imajo nad Podgorci.
17. ? (Supatinzen) imajo tri obveznike, med njimi je župan Gregor; imajo vinograde v Bresnici in nad Podgorci.
18. Bratonečice (Ober Ror) imajo 11 gornikov v vinogradih pri Veliki Nedelji in Bresnici.
19. Savci (Sauarn) imajo 12 gornikov, med njimi je župan Mihel.
20. Rucmanci (Rutzmansdorf) imajo 21 gornikov.
21. Rakovci (Rokanik) imajo 9 obveznikov, med njimi so župan Andrej, Andrej, županov sin in drugi.
22. Mezgovci (Mesgowecz) imajo 7 gornikov, med njimi so Jurij, Tomaž, župan Jurij.
23. Trnovci (Trnacz) imajo 5 gornikov, ki imajo vinograde v Rucmancih.
24. Hranjigovci (Chranigesdorff) imajo 12 gornikov; ti imajo vinograde v Veliki Nedelji, kamor oddajajo tudi gornino.
25. Koračice (Conradizdorff) imajo devet gornikov. Med njimi so župan Jakob, Marin, Veselko. Gornino oddajajo v Veliko Nedeljo.
26. ? (Standi): tu je "Tuan" obveznik dajatve.
27. Ključarovci G. (O. Kellersdorff) imajo 6 gornikov.
28. Ključarovci Sp. (N. Kellersdorff) imajo osem obveznikov, ki oddajajo gornino v Vel. Nedeljo.
29. Pokošinci (Pokoschinczn) imajo dva gornika.
30. Lešnica Gornja (O. Lieschnicz).
31. Lešnica Srednja (M. Lieschnicz).
32. Lešnica Spodnja (V. Lieschnicz): vsi trije zaselki imajo skupno 7 gornikov. V Srednji Lešnici je vpisan župan Martin.

33. Senešci (Cinesdorff) imajo devet gornikov, med njimi je župan Jürglinič.
34. Formin (Frmain) ima 6 gornikov; ti imajo vinograde v Bresnici in v Podgorcih.
35. Mala vas (Klein Dörffl): tu je edino župan Pankrac gornik.
36. Zagojiči (Segonitsch) imajo tri gornike, med njimi je župan Matej.
37. Sobotinci (Sobotinczñ) imajo 6 gornikov, med njimi so Pankrac, Jakob, Rupert, župan Benedikt. Vinograde imajo v Brezovcih.
38. Prvenci (Ubonitz ?) imajo štiri gornike, med njimi so Mihel, Matej in Mihael Kos, Schützn–Strelec.
39. Strelci (Schüczñdorff) imajo 5 gornikov, med njimi sta Jurij Schütz (Strelec), Jakob Ivanič.
40. Mezgovci (Mesgonecz) imajo dva obveznika desetine.
41. Moškanjci (Moschkainczñ) imajo 14 gornikov. Ti imajo vinograde v Brezovcih in v Bresnici. Med njimi je tudi župan Rupert.
42. Gorišnica (Gorischñdorff) ima 10 gornikov, njihovi vinogradi so v Brezovcih in Bresnici. Med njimi je župan Martin.
43. Mesto Ormož (Stat Fridaw)
Tudi nekateri ormoški meščani so imeli vinograde na območju gospodstva Ormož in so seveda tudi dajali vinsko desetino. Skupno je mesto imelo 30 obveznikov; ti so: Janez Gray, Peter Vlčko, Jurij – čevljar, Avgušin – kovač, Mihael Ferk, Matij iz Ključarevcev, Jurij Matejčič, Car, Ahac Brand, Jurij Hafner – lončar, Jurij Lanar, Benedikt, Andrej Mair, Jakl, Kelc, Jurše iz Pavlovec, Štefan Granda, Jurij Brand, Jernej Padar, Leb, župan Jurjak Jurič, Tomaž Fleischaker – mesar, Jakob Pinter – sodar, Jurše Bebar, mojster Lenart – krojač, Matejko, Ulrik – zidar, Krumpfle, Benedikt Zadravec.

Gornji urad je obsegal torej prostor in naselja Brezovci, Slom, Rucmanci, Mezgovci, Koračice in Ključarevci. Zajel je 42 vasi in zaselkov z 256 sogorniki ali kmečkimi posestniki graščinskih vinogradov. V tem uradu je, kakor je razvidno, tudi mesto Ormož s 30 sogorniki.

Spodnji urad Ormoške gosposčine je popis na 10 straneh registra vinske desetine. Z novim naslovom: "Vermerkt der Weinzehent im nidern ambt zu Fridaw anno in LXXXII iar". Ta urad je obsegal prostor v smeri proti Središču in Kogu in je opisan v naslednjem zaporedju:

1. Pavlovci (Paulsdorf) imajo 6 obveznikov; med njimi so Matej iz Hardeka, Filip, Tomaž iz Slanjče vasi.
2. Libanja (Liban): tu je vsega pet gornikov, med drugimi tudi Zurtillo, Matej, Jernejev sin in drugi.

3. Vinski vrh (Vinarcz) ima 4 gornike.
4. Mihalovci (Michalovcz) imajo 16 gornikov; med njimi so župan Arne (Jernej), čevljar Tomaž, Gregorin (Gregorjeva vdova), Simonin (Simonova vdova).
5. Ivanjkovci (Ibancouecz) imajo 15 obveznikov; med njimi so Benedik – krojač v Ljutomeru, Jurij iz Veličan, Ivan in drugi.
6. Žerovinci (Chranichnaw) imajo 5 gornikov, med njimi je tudi Andrej, čevljar iz Ljutomera (Luetnbg).
7. Veličane (Belitschan) imajo 6 gornikov; med njimi je tudi Simon iz Slanjče vasi.
8. Brebrovnik Sr. (Mitt. brebraunik) ima štiri gornike.
9. Slanjča vas (Lanasdorff) ima 20 gornikov; med njimi so kar tri vdove in seveda tudi župan z imenom Miklavž.
10. Vukomarje (Jerhndorff) ima 9 obveznikov, med drugimi župana Martina.
11. Vuzmetinci (Bismansdorff) imajo 12 gornikov; med drugimi so vpisani gospod Erazem iz Vel. Nedelje, Peter, Wnakin.
12. Kog (Chag) ima 6 gornikov, med njimi je župan Tomaž.
13. Jastrebcji (Sparbarspach) imajo tri gornike, in sicer Jerneja iz Odrancev, Mihala in župana Simona.
14. Vodranci (Gordrianczen) imajo štiri gornike, in sicer; župan Blaž, Miklavž Podgorlec, Martin Toplek in Jakob iz Šalovcev.
15. Godeninci (Godeninczn) imajo tudi štiri gornike.
16. Šalovci G. (O. Schalhanczn) imajo 13 gornikov; med njimi je tudi Peter Leibniczer (iz Lipnice ?).
17. Šalovci Sp. (N. Schalhanczn): tu so trije gorniki, in sicer Jakob Feuchrör, župan Peter in mlinarjev sin Anton.
18. Središče (Polstraw) ima 13 gornikov, ki imajo vinograde na Kogu in Brebrovniku. Med imeni omenjam lhela Sodarja in mesarja Jurija.
19. Grabe (Grabñ) imajo tri gornike.
20. Križana vas (Crisansdorff) ima pet gornikov.
21. Dob – Hrastje (Aich): tu so trije gorniki.
22. Obrež (Obres) ima 17 gornikov, med njimi so čevljar Ivan, Andrijaš Klepec, Vido Jurjak, Iuan, Jörg.

23. ? (Chonradsdorff): tu so trije gorniki.
24. Lopersice (Rueprechtzdorff) imajo 9 gornikov.
25. Frankovci (Chrenküdorff) imajo 6 gornikov.
26. Pušenci (Puschitdorff) imajo 11 gornikov, med njimi sta tudi župan Janžo in Blaž – župan?.
27. Brebrovnik Spodnji, Srednji, Gornji (U.M.O.Brebra): v vseh treh je 8 gornikov, večina v Gornjem Brebrovniku.
28. Litmerk (Luetenberg): tu je šest gornikov, med njimi sta tudi čevljar Pavel in krojač Lenart.
29. Stanovo (Stananueg) ima osem obveznikov desetine, med njimi so Peter, Janž, Matej in drugi.

Spodnji urad ima tako skupaj 30 vasi in zaselkov. V teh je 249 obveznikov vinske desetine. Ta urad je zajemal vinogradniško posest v ormoškem predelu Slovenskih goric od Pavlovcev do Žerovincev prek Veličan, Brebrovnika in Slanče vasi do Koga, Jastrebcov in Godeninec.

Skupno je imelo gospostvo Ormož v Slovenskih goricah v dveh uradih vinogradniško posest, ki jo je uporabljalo in dajalo od nje letne dajatve 485 sogornikov iz 72 vasi, naselkov in mesta Ormoža.

Urbar Gospostva Ormož iz leta 1486

Urbar iz leta 1486 je prvi podroben popis podložniške zemljiške posesti gospostva Ormož. Tega leta so ga izdali grofje Schaumbergi, vendar je v večji meri rabil rodbini Sekelji (Szekely ali pozneje Zekel). To je bil namreč prvi popis njihovih podložnikov v vzhodnih Slovenskih goricah, to je v ormoškem in središkem okraju.

Urbar je ohranjen v kopijalni knjigi plemiške rodbine Sekelji iz 16. stoletja, ki je ohranjen v Nacionalni biblioteki na Dunaju pod signaturo 13.396. Ta urbar je pisan na straneh od 7^r do 16^v. Fotokopije hrani Zgodovinski arhiv v Ptujju pod akcesijsko številko 8.

Po urbarju so ormoški podložniki razdeljeni v dva urada, v gornji in spodnji urad.

Gornji urad

1. Trgovišče: Kmetje služijo vinsko desetino, vendar je stanje slabo, ker je sedem kmetij pustih in sta samo dve naseljeni. Vendar so v urbarju popisani tudi lastniki zapuščenih vasi.

In dem dorf die aufschreiben der nutz
 runde namts in dem dorf Ormož
 runde in aller freiergenadeit anno
 35 1486

Ormož

Doro Gygman dinst per einor p. f. in m. f. m.
 apago kolise per einor m. f. m.

In dem dorf die adin

Stefan Geygler per einor p. m.
 Wihan Weyler per einor p. m.
 Leningar per einor p. m.
 Lavants per einor p. m.
 Geygler per einor p. m.

Urbar zemljiškega gospostva
 Ormož iz leta 1486 – stran 7^r
 (Fototeka Zgodovinskega
 arhiva v Ptuju št. 007295)

2. Senešci: Vseh 6 kmetij služi desetino od prosa. Polovica žitne in prosene desetine pripada gosposčini Ormož, polovica pa samostanu v Vel. Nedelji. Kot dajatve so navedene proso, rž, pšenica, med malimi dajatvami pa kokoši, jajca in lan.
3. Mihovci pri Vel. Nedelji imajo vpisano samo eno pusto kmetijo in en domec.
4. Cvetkovci: Tu je naseljenih devet kmetij (sedem kmetij je pustih). Vsi služijo v denarju in v malih pravicah (kokoši, jajca), dalje proseno desetino in eno povesmo lanu. Polovico vinske in žitne desetine prejme gosposčina Ormož, drugo polovico pa samostan v Veliki Nedelji. Med lastniki pustih kmetij je tudi župan Peter.
5. ? Sukoiecz; tu je ena kmetija pusta.
6. Osluševci imajo pet naseljenih in 4 nenaseljene kmetije. Polovica vinske in žitne desetine pripada gosposčini Ormož. Desetina od prosa (ena četrt), 1 kokoš in eno povesmo lanu daje vsaka kmetija zemljiškemu gospodu v Ormožu.
7. Bresnica Spodnja ima popisane tri kmetije, ki dajejo polovico vinske desetine gosposčini Ormož, drugo pa Veliki Nedelji. Vsaka kmetija daje od prosa eno četrt, eno kokoš in eno povesmo lanu (te dajatve veljajo za večino zaselkov).
8. Bresnica Gornja: naseljene so štiri kmetije, nenaseljene 3. Dajatve dajejo kot v Spodnji Bresnici.

9. Podgorci imajo porazno situacijo, saj je vseh šest kmetij pustih. Prej so dajale dajatve kot v Bresnici.
10. Sejanci pa imajo že sedem naseljenih kmetij in le eno pusto. Dajatve so iste kot v Sp. Bresnici.
11. Savci imajo osem naseljenih kmetij in štiri puste. Dajatve od kmetij so iste kot v Bresnici.
12. Rucmanci so veliko naselje: imajo 20 opremljenih kmetij in le tri kmetije so puste. Dajatve so kot v Bresnici, dodane pa so dajatve v denarju: vsaka kmetija daje tudi po dve kokoši in po 10 jajc. Bukov gozd "Zelnyz" je last gosposčine Ormož in ji tudi pripada.
13. Mezgovci imajo štiri naseljene in prav toliko nenaseljenih kmetij. Tomaž služi tudi od ene nenaseljene kmetije. Dajatve so iste kot v Bresnici.
14. ? Slafftziez: tu je od 8 kmetij polovica naseljenih in polovica nenaseljenih.
15. Rakovci imajo vseh sedem kmetij naseljenih. Vsaka kmetija daje polovico vinske in žitne desetine, kakor je že prej navedeno gosposčini Ormož in prav tako eno četrto prosene desetine, eno kokoš in polovico ene povezme lanu, kar pripada prav tako gosposčini Ormož.
16. Koračice imajo več kot polovico praznih kmetij (6). Štiri kmetije so naseljene in imajo iste dajatve kot kmetije v Rakovcih. Na posestvih, ki so nekoč pripadale Bi—stričanu ("des fewstricz^r"), ima gosposčina Ormož samo eno četrtno žitne, vinske in prosene desetine. Sodna oblast ("das Gericht") na vseh kmetijah pripada seveda gosposčini Ormož.
17. Hranjigovci imajo popisanih pet naseljenih kmetij, ki imajo iste dajatve kot kmetje v Rakovcih. Šest pustih kmetij je prej služilo dajatve v denarjih.
- 18., 19. Ključarevci imajo tri kmetije naseljene, dve pa ne.
20. Lešnica, Gornja, Srednja. Kmetje v petih naseljenih domovih dajejo dajatve kot v Rakovcih. Dve kmetiji sta pusti.
21. Hardek je že takrat večji zaselek, saj ima 22 kmetij in tri puste. Kmetje plačujejo zemljiški davek v denarju ter v oddajanju od dve do štiri kokoši ter od 5 do 10 jajc.
22. Spodnja vrata (v mestu): tu je popisanih pet kmetij med njimi kmetija mlinarja Mi—klavža in kmetija steklarja(?). Vsi služijo v denarju in dajejo po dve kuri.
23. Gornja vrata imajo pet kmetij, ki služijo v denarju in dajejo po dve kokoši. Dve ne—naseljeni kmetiji sta dajali v denarju, po 4 kokoši in po 10 jajc. Med temi je kmet Tkalec.
24. Posebej so opisane dajatve mestnega sodnika, ki daje za vrt pred gornjimi vrati 12 Pf., za vrt pod mestnim obzidjem pa 32 Pf. Padar služi od kopalnice (Padsthuben) pet šil. 10 Pf.

Spodnji urad

1. Godeninci imajo le tri vasi obstoječe kmetije, od tega je ena pusta (Tkalec). Kmetiji dajeta dajatve: vinsko in žitno desetino si delita gosposčina Ormož in samostan v V. Nedelji, vsak do polovice. Vel. Nedelja ima tudi celotno desetino od prosa in lanu. Dalje služijo v denarju in dajejo po dve kokoši, 16 jajc in eno povesmo lanu.
2. Grabe so večja vas, ležijo v ravnini, vendar so zaradi bližine ogrske meje izpostavljene čestemu pustošenju, kar se kaže v tem, da je kar 14 kmetij nenaseljenih in 10 naseljenih. Med temi je nekaj bogatejših, saj dajejo dajatve tudi v ovsu, prosu, rži in lanu.
3. Križana vas (ki je ležala nekje med Grabami in Frankovci) že kaže svoj propad, saj ima od 14 kmetij samo tri naseljene. Ta vas je še pred letom 1600 popolnoma propadla. Dajatve in obveznosti so bile iste kot v Godenincih.
4. Obrež ima 8 pustih in 4 naseljene kmetije z dajatvami kakor v Godenincih.
5. Frankovci imajo celo 19 pustih kmetij in le 4 naseljene. Puste kmetije so prej dajale en korec pšenice, rži, ovsu, prosa, dve kokoši, pet jajc in povesmo lanu. Naseljene pa so dajale vinsko in žitno desetino, en korec pšenice, rži, ovsu in male dajatve.
6. Loperšice so malo na boljšem in imajo 14 pustih in osem naseljenih kmetij. Dajatve so iste kot zgoraj.
7. Pušenci so že na boljšem, imajo že celo 10 naseljenih in samo 4 nenaseljene kmetije. Dajatve so kakor zgoraj.
8. Pavlovci imajo že spet 8 pustih in samo štiri naseljene kmetije.
9. Vinski vrh ima popisanih devet kmetij, od tega so samo tri puste. Obveznosti so iste kakor v Frankovcih.
10. Miklavž je močno naselje: ima 18 naseljenih kmetij in samo dve pusti. Dajatve so iste kot v Frankovcih, sedem kmetij služi tudi vinski mošt.
11. Vuzmetinci so obremenjeni z dajatvami kakor zgoraj. Imajo 9 kmetij, od tega so 3 puste. Služijo pa še po 20 košev gnoja, dve do tri kokoši in dva korca prosa.
12. Slančja vas ima dve nenaseljeni in 6 naseljenih kmetij.
13. Šalovci imajo tri kmetije, od tega sta dve pusti.
14. Veličane so manjša vas: imajo 6 pustih in 6 naseljenih kmetij. Vse kmetije služijo po 14 veder mošta, korec prosa, in povesmo lanu. Imen za puste kmetije niso vpisali.
15. Žerovinci imajo 8 kmetij, od tega 4 puste. Dajatve dajejo kakor v Veličanah. Imen za puste kmetije niso vpisali.

Herrn Jan Gschel	1329
Geman	7
Dijs	7
Gjuro gorny	7

Herrn mund gotraist forjurer gopir
 fulben in vill gorn freudais

Herr Sand Vlachu

Herr Johann Dint	1329
Geman	7
Dijs	7
Gjuro gorny	1
Jos Jolung	1
Herr Philip	1329
Geman	7
Dijs	7
Gjuro gorny	1
Jos Jolung	1
Herr Johann Dint	1329
Geman	7

Urbar zemljiškega gospostva
 Ormož iz leta 1486 stran 14^v
 (Fototeka Zgodovinskega
 arhiva v Ptujju št. 007294)

16. Ivanjkovci so sicer večja vas, imajo pa celo 10 pustih in 8 naseljenih kmetij. Dajatev obsegajo iste stvari kot v drugih krajih. Puste kmetije so spet poimensko zapisane.

Vse kmetije v spodnjem uradu spadajo pod sodnijo v Ormožu.

Dominikalna posest

K posesti ormoške graščine spadata še vinograda v Brebrovniku s kletjo in stiskalnico; obdelujeta se z dvora (Paw Hof), to je od doma. K temu je potrebno kot dominikalno posest prišteti še grajsko pristavo, velik travnik pri Lešnici, nekaj njiv, sadovnjak in ostale travnike, gozdove itd. To posest obdelujejo, opravljajo pa tudi voznje, podložniki iz uradov. K posesti Ormoža je prišteti še ribnika v Lešnici in Žerovincih, ki ju je potrebno naseliti z ribjim zarodom ter vzdrževati, da bosta dajala donos (Stift) in da ne bosta odtekala. Gozd in dobrave okoli le-teh je potrebno napovedati in plačati njihovo izkoriščanje v gosposčini Ormož.

Mitnina

Zadnja stran urbarja iz leta 1486 vsebuje določila o dohodki mitnic v Središču in Ormožu ter mitninsko tarifo. Pri vstopu v mesto skozi vrata mestnega obzidja je bilo potrebno plačati mitnino. Mitnina je najpomembnejši dohodek vseh srednjeveških mest. V Ormožu se je plačevala, na primer:

od vsakega voza, ki ga vleče 6 konj, po 20 krajcarjev;
od voza, ki ga vleče pet konj, po 15 kr. ;
od vsakega voza, ki ga vlečejo 4 konji, po 10 kr. ;
od vsakega voza, ki ga vlečejo trije konji, po 10 kr. ;
od kočije z dvema konjema po 6 kr. ;
od ogrskega voza, naloženega z žitom, ki ga pelje od 6 do 8 konj, je bilo potrebno plačati po 2 kr. ; od navadnega voza z žitom pa 6 kr. ;
od enega vola je bilo treba plačati 3 dunajske denarje;
od dveh svinj po 3 den. ; od enega konja po 4 den. ; od enega startina (2 polovnjaka) vina po tri kr. ;
pešec, ki je nosil blago na prodaj, je plačal 2 den. ; od 20 sirov je dajatev bila en sir, za dve ovci ali kozi pa po 3 den..

Dohodki od mitnice pripadajo gosposčini Ormož. Glede mitnic v Središču in Ormožu pa je določeno, da od blaga, ki prihaja navzgor ali odhaja navzdol (z Ogrske na Štajersko in obratno) pripada od mitnine po dva denariča (pf) mitnici v Središču in eden mitnici v Ormožu. Mitnina od blaga, ki prihaja čez Dravo v Ormožu, pripada v celoti mestu Ormožu. Brod pripada gosposčini Ormož in služi 40 mark pf..

Zemljiški davek v mestu Ormožu pobira mestni sodnik in znaša dva funta in 26 pfenigov.

Določilo o nizkem in visokem lovu pove, da pripada gosposčini (sodišču – den Gericht) Ormož.

Sodstvo

V urbarju so v zvezi s sodstvom vpisane na zadnji strani določene pripombe, ki so povezane z izvolitvijo mestnega sodnika, in sicer:

”Sodstvo v mestu imajo meščani sami (okrog ? – rund ?); imajo (uživajo) svoboščino, da si izmed sebe sami volijo in postavljajo sodnika, vendar s privolitvijo in znanjem gosposčine.” (“...mit der herschaft willen und Wissen.”)

Druga pripomba je v zvezi z deželskim sodiščem in dohodkom mesta ter se glasi:

”Moj gospod grof Ulrik, pokojni, je izročil (beuoelchen) deželsko sodišče mestu in sodniku z odločitvijo, da dohodek (ali dohodke) nad deset mark izroči njegovi milosti. Njegova milost pa je (ta dohodek) prepustila mestu, da bi s tem gradili in izboljšali, kjer bi bilo potrebno.”

Sklep

V gornjem uradu je bilo, kakor je razvidno iz opisanega, skupno 22 (kmetijskih) vasi,

in v teh 127 naseljenih ter 64 (34 %) pustih, nenaseljenih kmetij. V celoti je bilo torej 191 kmetij.

V spodnjem uradu je bilo samo 16 vasi in v njih 99 kmetij ter 111 (53 %) pustih oz. nenaseljenih kmetij, skupaj torej 210 kmetij.

V obeh uradih je imela gosposčina Ormož podložnike v 38 vaseh, v katerih je bilo skupno 226 naseljenih in 175 nenaseljenih kmetij, vseh kmetij je bilo 401.

Literatura:

Franc Kos: Gradivo za Zgodovino Slovencev v srednjem veku I do IV. Lj. 1902 do 1928

Fran Kovačič: Ormož. ČZN VIII, Maribor 1911

Milko Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.

Milko Kos: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVII, Maribor 1933

Hans Pirchegger: Geschichte der Steiermark I, II, III. Graz 1931 do 1936

Fran Zwitter: K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. ZČ VI–VII, Lj. 1952/53

Bogo Grafenauer: Zgodovina Slovenskega naroda I – V. Ljubljana, Kmečka knjiga 1955 do 1962

Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962.

Milko Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stol. Ljubljana, Slovenska matica 1955

Fran Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana, Slovenska matica 1926.

Metod Dolenc: Pravna zgodovina za Slovensko ozemlje. Ljubljana, Akademski založba 1935

Sergej Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica 1961

Milko Kos: "Conversio Bogaoriorum et Carantanorum." ZRD 1936.

Milko Kos: Srednjeveški urbarji za Slovenijo. I. Urbarji salzburške nadškofije. AZU, Ljubljana 1939

Jozef Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark (St UB) I do III. 1875 – 1903.

Josef Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1883

Ormož skozi stoletja (Zbornik ob sedemsto letnici mesta Ormoža). Maribor 1973

Matej Slekovec: Sekelji. Ljubljana 1893, (ponatis) Maribor 1894.

Opombe:

- 1 Milko Kos: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN 1933 – 27, str. 144.
- 2 Listina iz leta 1252, poleti: Ogrski kralj Bela IV vpade na Štajersko, zasede Ptuj in velik del Štajerske. Original: Kronika Annales Altahenses M.G. SS XVII, p. 393, fotokopija v Zgodovinskem arhivu v Ptujju.
– Listina 1255, b.d.: Ogrski kralj Bela IV podeli posest Frideriku Ptujskemu: "Item ain lehen-brief ausgangen von Kunig Bela von Vngern lawtund (auf) hern Frydrich von Pettaw auf dy ges- lozzer Polstraw, den turn Tra, und Anchelstain...". Fotokopija v Zgodovinskem arhivu v Ptujju, akcesijska knjiga A/60 – karton št. 13^v.
- 3 Vita Chunradi archiep., c. 20, med letom 1131 in 1147. Izdal: Wattenbach v MG SS, XI, 63 – 77, cod. 1524. Original v Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju, fotokopija v Zgodovinskem arhivu v Ptujju, akcesijska knjiga A št. 60 – 3 fot. str. 6. Glej tudi: M. Kos, Gradivo IV. št. 109.
- 4 Avstrijski državni arhiv na Dunaju, Salzburške komorne knjige IV, str. 309, št. 123. Glej tudi: A. Klasinc: Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja. Ormož skozi stoletja. Maribor 1973, str. 102.
- 5 Listina iz leta 1273, junij 16., Ptuj. Wulfing von Baumgarten (Wluingus de Poumgarten) se odpove v korist nemškega viteškega reda pri Veliki Nedelji kmetije na Zgornji Hajdini z vsemi pritiklinami pod pogojem, da mu le-ta izroči v dosmrtni užitek dve kmetiji v istem kraju. Original v arhivu nemškega viteškega reda na Dunaju, fotokopija v Zgodovinskem arhivu v Ptujju, kartoteka listin št. 000087.
- 6 Listina iz okoli 1278. leta. Kralj Rudolf Habsburški dovoli Frideriku iz Ptujja, da postavi "pri me-jah kralja Ogrske hišo na lastni ali fevdni zemlji (grad v Ormožu). Regest v arhivskem seznamu listin pl. rodbine Stubenberg v Deželnem arhivu v Gradcu I/1ⁿ.
- 7 Originalna listina iz leta 1497 iz dne 31. januarja, izdana v Innsbrucku. Cesar Maksimiljan podeli na prošnjo Jakoba in Nikolaja Zechla, gospodarja Ormoža, sodniku in občini mesta Ormoža dva navadna letna sejma, in sicer na dan Sv. Magdalene (22. julija) in na dan Sv. Martina (11. nov.). Glej tudi: A. Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, str. 61 in 62, in A. Klasinc: Gra-divo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja, str. 103 in 104. Ormož skozi stoletja. Maribor 1973.
Originalno listino hrani Zgodovinski arhiv v Ptujju v zbirki listin škatla št. 4. sig. 3.
- 8 S. Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961, stran 356.

P o v z e t e k :

Ormož je bil okoli leta 1270 dokaj skromna naselbina, ki se je po tem času začela intenzivno razvijati. Leta 1273 se Ormož že kot Holermuos prvič omenja na ohranjeni listini. Leta 1278 pa kralj Rudolf Habsburški dovoli Frideriku iz Ptuja, da postavi na meji z Ogrsko grad v Ormožu. Po tem času se začne Ormož intenzivneje razvijati in leta 1300 se omenja že kot trg Ormož "in foro Holrmus" tako, da leta 1331 dobi od Gospodov ptujskih že pravice samostojnega mesta z lastno samoupravo. Skozi vsa stoletja je nato Ormož patrimonialno mesto, katerega fevdalni gospod je vsakokratni lastnik gradu in zemljiškega gospodstva Ormož. Ozka povezanost mesta in gradu je bila vzrok za mnoge spore.

Nemirna druga polovica 15. stoletja z dolgotrajnimi vojnami in pustošenji zaradi sporov med cesarjem Friderikom in ogrskim kraljem Matijem Korvinom in vdori Turkov so pustili sledove tudi v Ormožu in njegovi okolici.

Grad Ormož je v tem času imel v fevdalni lasti obsežno vinogradniško posest v vzhodnih Slovenskih goricah, in sicer v prostoru od Sloma in Podgorcev do Koga in Jastrebcv. Vsa-ko leto so morali hasnovalci teh vinogradov, imenovani "gorniki" (Bergholden) po izvršeni trgatvi kot znak odvisnosti oddati vsakokratnemu lastniku ormoškega gradu določeno količino vinskega mošta ali vina ne glede na letino in dejanski pridelek. Te dajatve so bile opisane v registrih vinske desetine. Iz leta 1482 se nam je ohranil tak register tudi za gornji in spodnji urad gosposčine Ormož, ki je imela 485 gornikov in 72 vasi, naselkov in mesto Ormož.

Stanje zemljiške posesti gospodstva Ormož nam kaže urbar iz leta 1486, ki je prvi podrobnejši popis podložniških obveznosti v vzhodnih Slovenskih goricah, to je v ormoškem in središkem okraju. Po urbarju so podložniki razdeljeni v gornji in spodnji urad, in sicer v skupno 38 vaseh in zaselkih. V teh je bila 401 kmetija, od teh je bilo 175 nenaseljenih. Na koncu urbarja so našteje tudi dominikalne posesti in zadeve v zvezi z mitnino ter sodstvom.

Register vinske desetine in urbar kot ključna arhivska dokumenta hrani v fotokopijah Zgodovinski arhiv v Ptuju.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Beschreibung des Weinzehends der Herrschaft Ormož aus dem Jahre 1482 und das Urbar für die Gegend von Ormož aus dem Jahre 1486

Nach 1270 begann sich die bis dahin unansehnliche Siedlung Ormož intensiver zu entwickeln, 1273 wird sie zum ersten Mal als Holermuos in einer erhaltenen Urkunde erwähnt. 1278 genehmigt Rudolf von Habsburg dem Friedrich von Ptuj an der Grenze mit

Ungarn die Burg in Ormož zu errichten. 1300 wird Ormož schon als Markt (in foro Holmus) genannt, 1331 bekommt es von den Herren von Ptuj die Rechte einer selbstständigen Stadt verliehen. Durch Jahrhunderte ist Ormož dann eine patrimoniale Stadt geblieben deren Herr der jeweilige Besitzer der Burg und Herrschaft Ormož ist. Die enge Verbindung zwischen Stadt und Herrschaft Ormož gab Anlass für viele Streitigkeiten.

Die unruhige zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts mit anhaltenden Kriegen und Plünderungen wegen des Zwistes zwischen Kaiser Friedrich III. und dem ungarischen König Mathias Corvinus sowie Türkeneinfällen hinterliess Spuren auch in Ormož und Umgebung.

Burg Ormož hatte in dieser Zeit auch ausgedehnten Weingartenbesitz in den östlichen Slovenske gorice und zwar im Raume von Slom und Podgorci bis Kog und Jastrebeci. Jährlich mussten Bergholden dieser Weingärten nach der Weinlese dem jeweiligen Besitzer der Burg Ormož eine gewisse Menge Weinmost oder Wein ohne Hinsicht auf den erzielten Ertrag abliefern. Diese Giebigkeiten waren in den Weinezehendregistern festgehalten. Aus dem Jahre 1482 hat sich so ein Register für das Obere und Untere Amt der Herrschaft Ormož die 485 Bergholden in 72 Dörfern, Weilern und der Stadt Ormož hatte, erhalten.

Den Stand des Grundbesitzes der Herrschaft Ormož gibt das Urbar von 1486 wieder, das eine erste genauere Beschreibung von Untertanenschuldigkeiten in den östlichen Slovenske gorice, das ist in den Gegenden von Ormož und Središče, darstellt. Die Untertanen befinden sich im Oberen und Unteren Amt und zwar in 38 Dörfern und Weilern. Da gab es 401 Huben von denen 175 unbesiedelt waren. Das Urbar schliesst mit der Aufzählung des Dominikalbesitzes und der Angelegenheiten in Verbindung mit Maut und Gerichtsbarkeit.

Photokopien des Weinezehendregisters und des Urbars besitzt das Historische Archiv in Ptuj.

Gernot FOURNIER,
arhivist,
Štajerski deželni arhiv Gradec, Austrija

K ZGODOVINI LETNIH IN TEDENSKIH SEJMOV V ORMOŽU

Avtor navaja podatke o letnih in tedenskih sejmih v mestu Ormožu od prve omembe sejma 1497 do 1849. Po začetnih dveh je dobil Ormož konec 18. stoletja tri sejme, četrtega mu ni uspelo pridobiti. V prispevku so tudi podatki o sejmskih pristojbinah in trgovski razvitosti Ormoža sredi 18. stoletja.

Kjer se je redno shajalo mnogo ljudi, se je mogla praviloma neovirano razvijati trgovina. V preteklih stoletjih je bilo tako največkrat na dan cerkvenega patrona, tako imenovani proščenski praznik. Še danes dajejo sejmarske stojnice največkrat obeležje zunanji sliki takega cerkvenega praznika. Na določenih krajih se je nekdanj verjetno prodajala tudi ži-vina.

Šele konec 18. stoletja se je začela država legistično ukvarjati s problemom divje nastajajočih sejmov. Brez privilegija naj ne bi bilo nobenega sejma več. Zato so se takrat začele pojavljati prošnje za podelitev posebnih privilegijev ali koncesij za letne, tedenske, ži-vinske ali lesne sejme, kar nam omogoča boljši vpogled v zgodovino sejmov. Z dvornim dekretom 30. junija 1788 so se ustvarili normativni predpogoji za podeljevanje pri-
vilegijev¹.

Prvi podatek o sejmu v Ormožu je najti v listini². Cesar Maksimilijan potrjuje na prošnjo bratov Jakoba in Mikolaša Zeckla kot tudi njunih bratrancev Ivana in Benedikta ormoškim gospodom, njim, sodniku, svetu in srenji mesta Ormož dovoljenja za "zwen gemein Jarmerckt", enega naj imajo "auff Sannt Maria Magdalenen", drugega "auff Sannt Martinstag". Kadar bi "Wochenmarkt" padel na nedeljo, naj se ga prestavi na neki ponedeljek. Ta listina, ki jo imamo žal le v prepisu, je bila izstavljena 27. januarja 1497 v Innsbrucku, jamči obiskovalcem sejma polno zaščito in spremstvo štirinajst dni pred sejmom in po njem, ne razlikuje pa med letnimi in tedenskimi sejmi.

V nadaljnjih sporočilih o ormoških sejmih³ se namesto Marije Magdalene imenuje sv. Jakob, patron mestne župnijske cerkve. Ker pride praznik župnijskega svetnika časovno približno v enak čas, je moglo priti do samovoljne predstavitve semanjšega dne, kar pa je zaradi pomanjkanja pisanega sporočila nemogoče dokazati. Praznik Marije Magdalene je 22. julija ("Wmididen im somer"), praznik sv. Jakoba 25. julija ("na mittensomer"). Mogel pa je v obeh primerih sejem priti na nedeljo, kar je mesto prisililo, da je sejem priredilo šele naslednji ponedeljek.

Naslednjo pisano novico o prirejanju sejmov imamo šele iz začetka 18. stoletja. Mesto Ormož si prizadeva po daljši "quarantaine vetro", ki jo je povzročila kuga, za prireja-nje sejmov na sv. Jakoba in sv. Martina. 19. januarja 1711 je prišla privolitev iz Gradca.

Dodatno je mesto Ormož dobilo od cesarja Leopolda svoboščino, da more od 7. maja 1669 zasebno trgovati z vinom. Razlog za to je bila velika poplava Drave, ki je onemogočila obdelavo zemlje in pašo živine. Splošni patent o trgovini je ta privilegij močno razvrednotil tako, da si je magistrat mogel pomagati le s predlogom za dva nadaljnja tedenska sejma. Ta dodatna semanja dneva naj bi bila na dan Sv. Lucije in na cvetni petek. To bi bila torej 13. december in petek pred cvetno nedeljo, ki se od 1727 praznuje tudi kot Compassio Marie ali praznik Marije sedem žalosti ("schmerzhafter Freitag") v petek po Judici.

Kot dodatno utemeljitev predloga se navaja, da se te dni v okolici ne prirejajo drugi sejmi in je na cvetni petek pričakovati mnoge obiskovalce s Hrvatske in Ogrske, ki bi obenem opravili velikonočno pobožnost.

Dalje je menil magistrat, da sta oba obstoječa sejma časovno preveč razmahnjena. Kot zadnje se je navajalo, da se je 10. maja 1775 dobil tudi privilegij za prirejanje živinskih sejmov, ki pa se ne bi splačali, ker da so mejne mitnine previsoke in prepogosto nastopajo živinske bolezni.

Z 18. julijem 1782 je dobilo "deželnoknežje mesto" Ormož od cesarja Jožefa II. dovoljenje za tretji letni sejem. To je bil sejem na cvetni petek. Obenem je govor o živinskih sejmih, torej je predpostavljati, da je ta privilegij ustregel prošnji mesta Ormož za istočasno prirejanje letnih in živinskih sejmov. Ob tem je omeniti zanimivo podrobnost, da se je lastnik ormoškega gospostva grof pl. Königsacker pritožil zoper oznako "deželnoknežje mesto". V sledečih vesteh je govor le še o municipalnem mestu Ormož.

Privilegij o prirejanju treh letnih oziroma živinskih sejmov je bil ponovno potrjen 24.12. 1974 in 29.8.1975. Najpomembnejši sejem je bil vedno Martinov sejem, na katerem so predvsem ponujali krojno in galanterijsko blago kot tudi obrtne izdelke za dnevno potrebo. Če primerjamo število prebivalcev iz 1770 s številom obrtnikov l. 1749 je upravičena ugotovitev, da je moral biti Ormož cvetoče trgovsko mesto.

1770 so v mestu registrirali 193 prebivalcev, v Spodnjem predmestju 73 in v Zgornjem 81⁴. 1749 se navaja 46 oseb obrtniškega stanu, med njimi največ čevljarjev, tkalcev, krojačev, mesarjev in usjarjev⁵.

Zanimiv je tudi dohodek od stojnine, ki ga poznamo za l. 1801. 27. marca se je nabralo 5 goldinarjev (gld.) 43 krajcarjev (krc.), 25. julija 7 gld. 18 krc. in 11. novembra 13 gld. 52 krc., skupaj torej 26 gld. 53 kr. V primeri s tem so znašale pristojbine za prodajo blaga 29.8.1822:

Pristojbina za veliko trgovsko stojnico	1 gld. 30 krc.
pristojbina za malo stojnico	1 gld.
pristojbina za voz s trgovskim blagom	48 krc.
pristojbina za male stojnice in mize	30 do 12 krc.

Dohodek iz zakupnine je 1822 znašal za vse tri sejme, ki so bili 100 gld. avstrijske veljave.

19. novembra ponovno prosijo za štiri letne sejme. Novi semanji dan naj bi bil na Vincenca, 22. januarja. Kot razlog se zopet navajajo velike povodnji zaradi katerih je šlo v izgubo okoli 300 oralov polja in njiv. Dopolnilno navaja magistrat še veliko oddaljenost

od drugih večjih sejmov. Do Ljutomera je bilo tri milje, prav toliko do Ptuja, do Radgone celo 6 milj. Razen tega tudi ni nobenega drugega sejma znotraj območja okrajne gosposke Ormož, živinski sejmi pa se prirejajo le v Ptuj in v Radgoni.

Okrožje je prošnjo za četrti letni sejem zavrnilo z utemeljitvijo, da tudi v Mariboru in v Ptuj ni več kot treh letnih sejmov. Kar zadeva istočasne živinske sejme, so bili ti Ormožu dovoljeni 13. novembra 1827, dovoljenje se je obnovilo že 10. januarja 1828. Dodatno se je magistratu mesta Ormož dovolilo, da sam upravlja dohodek in stojnine. Cene so sprva določili zelo visoko:

za enega konja	6 krc. konvencijskega denarja (kd)
za enega vola	4 krc. kd
za eno kravo	3 krc. kd
za eno tele	2 krc. kd
za večjo svinjo	3 krc. kd
za malo svinjo	1 krc. kd

tako, da je morala poseči vmes okrožna uprava, ki je določila nove cene.

V Mariboru so za

enega konja zahtevali	3 krc. kd
za enega vola	2 krc. kd
za eno kravo	1 1/2 krc. kd
za eno tele	1 krc. kd,

na Ptujski gori

za glavo goveda	2 krc. kd
za enega konja	3 krc. kd,

pri Sv. Vidu/Turnišču

za enega konja	12 krc. kd
za enega vola	6 krc. kd
za eno kravo	4 krc. kd
za eno tele	3 krc. kd.

Za mesto Ormož so skušali najti srednjo pot in se ji ustrezno spremenilo cene tako:

za enega konja	3 krc. kd
za enega vola	2 krc. kd
za eno kravo	1 1/2 krc. kd
za eno glavo gnane živine večje vrst	1 krc. kd.

Naslednja vest o sejmih v mestu Ormožu je dovoljenje od 22. januarja 1829, s katerim se omogoča predstavitev Jakobovega sejma na ponedeljek po prazniku cerkvenega patrona. Razlog je bil v tem, da je mesto Varaždin imelo sejem na isti dan. Iz drugih prilog izhaja, da je bil 1831 sejem na cvetni petek prestavljen na soboto 26. marca in da je bil 1840 odobren popust pri davkih, ker ni bilo živinskega sejma. V 40 letih 19. stoletja je magistrat mesta Ormož večkrat prosil za prireditev sejma za les in deske na dravskem splavarskem pristanu. Te prošnje so bile verjetno ugodno rešene, ker je bil na gornjem pristanu sejem od 9.–14. marca 1845 kot tudi 23. do 31. marca 1846.

1847 so hoteli za mesto Ormož doseči tako imenovani tedenski sejem vsako nedeljo. Ker statuti niso dopuščali sejmov ob nedeljah, so nato prosili za dovoljenje sejmov ob sobotah. Sejem za les in deske je to leto bil ob Martinovem sejmu med 7. in 15. novembrom, medtem ko se je Jakobov sejem premaknil na 2. avgust, ker je Jakobovo prišlo na nedeljo.

27. februarja so bile glede tržnine ob tedenskem sejmu izdane naslednje smernice:

za voz z žitom	12 krc. kd
za voz s prehrabnim blagom	6 krc. kd
za košaro s prehrabnim blagom	1 krc. kd
za drugo blago	1 krc. kd.

Zadnja vest je iz revolucijskega leta 1848. Martinov sejem takrat ni mogel biti in je bil zato nadomestno 15. januarja 1849.

O p o m b e :

- ¹ Gerhard Pferschy, Ein Viehmarkt für Worschach, v B11.f.Hk.49 Jg., Graz 1975, str. 127
- ² Štajerski deželni arhiv (v nadaljevanju ŠDA), listina št. 9560
- ³ Primerjaj ŠDA, Arhiv Ormož, karton 3, zvezek 7, karton 26, zvezka 56 in 57
- ⁴ Manfred Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1850. v Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Band XXI. Graz 1978, str. 234
- ⁵ ŠDA MTK, StM 1

Wo regelmäßig zahlreiche Menschen zusammenkamen, konnte sich der Handel meist ungehindert entfalten. In vergangenen Jahrhunderten war dies meist am Jahrestag eines Kirchenpatrones, dem sogenannten Kirchtag, der Fall. Auch heute noch bestimmen die Verkaufsstände der Marktfahrer vielfach das äußere Erscheinungsbild eines solchen Kirchenfestes. An bestimmten Orten dürfte einstmals auch Vieh verkauft worden sein.

Erst Ende des 18. Jahrhunderts begann der Staat, sich mit dem Problem der wild entstehenden Märkte legislativ eingehender auseinanderzusetzen. Kein Markt sollte ohne Privilegium abgehalten werden. Daher setzten zu jener Zeit die Ansuchen um Verleihung spezieller Privilegien oder Konzessionen zur Abhaltung von Jahr-, Wochen-, Vieh- oder Holzmärkten ein, wodurch wir einen besseren Einblick in die Geschichte solcher Märkte gewinnen. Für die Privilegienerteilungen wurden mit Hofdekret vom 30. Juni 1788 normative Voraussetzungen geschaffen¹.

Die erste Nachricht über die Abhaltung eines Marktes in der Stadt Friedau erhalten wir aus einer Urkunde². Kaiser Maximilian bestätigt auf Bitten der Brüder Jacob und Nicolas Zeckl sowie deren Vettern Hanns und Benedict, den Herren zu Friedau, Ihnen, dem Richter Rat und der Gemeinde der Stadt Friedau "zwen gemein Jarmerckt" zu gestatten, den "ainen auff Sannt Maria Magdalenen" und den anderen "auff Sannt Martinstag" zu halten. Sollte der "wochenmarckt" auf einen Sonntag fallen, wäre er auf einen Montag zu verlegen. Diese Urkunde, die leider nur in einer Abschrift vorliegt, wurde am 27. Jänner 1497 in Innsbruck ausgestellt, sichert den Marktbesckickern vierzehn Tage vor und nach jedem Markttag völligen Schutz und Geleit, unterscheidet aber noch nicht zwischen Jahr- und Wochenmarkt.

In den weiteren Berichten über die Märkte der Stadt Friedau³ wird statt Maria Magdalena der Hl. Jacobus, der Kirchenpatron der Stadtpfarrkirche genannt. Da das Kirchenfest des Pfarrheiligen zeitlich etwa gleich liegt, könnte es sich möglicherweise um eine einengmächtige Verlegung des Markttages handeln, doch läßt sich dies mangels schriftlicher Nachrichten nicht erweisen. Der Festtag Maria Magdalena fällt auf den 22. Juli ("midden im somer") und der Festtag des Hl. Jacobi fällt auf den 25. Juli ("na mittensommer"). Allerdings könnte in beiden Fällen der Markt an einen Sonntag gefallen sein, was die Stadt Friedau gezwungen hätte, den Markt erst am darauffolgenden Montag abzuhalten.

Die nächste schriftliche Nachricht über die Abhaltung von Markttagen erhalten wir erst zu Beginn des 18. Jahrhunderts. Die Stadt Friedau bemüht sich nach längerer "quarantaine vetro", bedingt durch das Auftreten der Pest, um die Jahrmärkte zu St. Jacobi und zu St. Martini abzuhalten. Am 19. Jänner 1711 langte die Zustimmung aus Graz ein.

Zusätzlich hatte die Stadt Friedau von Kaiser Leopold die Freiheit erlangt, seit dem 7. Mai 1669 Handel mit Wein privat zu betreiben. Der Grund dafür war die Überschwemmung großer Landstriche durch die Drau, wodurch weder Felder zum Anbau noch Weiden für das Vieh geblieben waren.

Durch das allgemeine Handlungspatent wurde dieses Vorrecht stark entkräftet, sodaß der Magistrat sich nur durch einen Antrag auf zwei weitere Wochenmärkte zu helfen wußte. Diese beiden zusätzlichen Markttagge sollten der St. Lucien- und der Palmfreitag sein.

Dies wären also der 13. Dezember bzw. der Freitag vor dem Palmsonntag, der auch als *Compassio Marie* oder *Siebenschmerzen* (schmerzhafter Freitag) Tag seit 1727 am Freitag nach *Judica* gefeiert wird, gewesen.

Als zusätzliche Begründung wird angeführt, daß zu diesen Tagen keine weiteren Märkte in der Umgebung abgehalten werden und daß am Palmfreitag viele Besucher aus Kroatien und Ungarn zu erwarten sind, die zugleich ihre österliche Andacht verrichten würden.

Ferner meinte der Magistrat, daß die beiden bestehenden Markttagge zeitlich zu weit voneinander lägen. Und als letzten Punkt führte man ins Treffen, daß man auch ein Privilegium für die Abhaltung von Viehmärkten am 10. Mai 1775 erhalten hätte. Diese Märkte würden sich aber nicht auszahlen, da die Grenzmauten zu hoch wären und Viehseuchen zu oft aufträten.

Mit 18. Juli 1782 erhält die "landesfürstliche Stadt" Friedau von Kaiser Joseph II einen dritten Jahrmarkt bewilligt. Es war dies der Markt am Palmfreitag. Zugleich ist auch die Rede von der Abhaltung von Viehmärkten, also ist anzunehmen, daß dieses Privilegium dem Wunsche der Stadt Friedau entsprochen hatte, Jahr- und Viehmärkte zur gleichen Zeit zu veranstalten. Ein interessantes Detail am Rande war die Beschwerde des Inhabers der Herrschaft Friedau, des Grafen von Königsacker, über die Bezeichnung "landesfürstliche Stadt". In den folgenden Nachrichten ist nur mehr die Rede von der Munizipalstadt Friedau.

Das Privilegium zur Abhaltung der drei Jahr- bzw. Viehmärkte wurde am 24.12.1794 und am 29.8.1795 erneut bestätigt.

Der bedeutendste Markt war nach wie vor der Martinimarkt, an dem vorwiegend Schnitt- und Galanteriewaren sowie Handwerkserzeugnisse für den täglichen Bedarf feilgeboten wurden. Vergleicht man die Einwohnerzahl von 1770 mit der Anzahl der Gewerbetreibenden im Jahre 1749, muß man feststellen, daß die Stadt Friedau eine blühende Handelsstadt gewesen sein muß. Im Jahre 1770 werden in Friedau Stadt 193, in der Unteren Vorstadt 73 und in der Oberen Vorstadt 81 Einwohner registriert⁴. Im Jahre 1749 werden 46 Personen als Gewerbetreibende ausgewiesen, wobei Schuster, Weber, Schneider, Fleischhacker und Lederer am häufigsten erscheinen⁵.

Interessant sind auch die Standrechteinnahmen, wie sie uns für das Jahr 1801 vorliegen. Am 27. März wurden 5 Gulden 43 Kreuzer, am 25. Juli 7 Gulden 18 Kreuzer und am 11. November 13 Gulden 52 Kreuzer, insgesamt also 26 Gulden 53 Kreuzer eingenommen.

Im Vergleich dazu betragen die Gebühren für die Feilbietung der Waren am 29.8.1822:

Gebühr für einen großen Kaufmannsstand	1 f 30 x
Gebühr für einen kleinen Kaufmannsstand	1 f ---
Gebühr für einen Wagen mit Kaufmannswaren	--- 48 x
Gebühr für kleinere Stände und Tische	--- 30 x
	bis 12 x

Die Einnahmen für die Verpachtung betrug im Jahre 1822 für die insgesamt drei abgehaltenen Märkte 100 f WW.

Am 19. November 1826 wird erneut ein Ansuchen um Abhaltung von vier Jahrmärkten gestellt. Dieser neue Jahrmarkttag sollte der Vincenzitag, der 22. Jänner, sein. Als Grund werden wieder große Überschwemmungen angeführt. Etwa 300 Joch Feld- und Ackerland seien dadurch verloren gegangen. Als weiteren Grund nennt der Magistrat die weite Entfernung zu den anderen grösseren Märkten. Nach Luttenberg wären es drei Meilen, nach Pettau ebenfalls drei Meilen und nach Radkersburg gar sechs Meilen. Desweiteren gäbe es keinen weiteren Markt innerhalb der Bezirksobrigkeit Friedau und Viehmärkte würden nur in Pettau und Radkersburg abgehalten.

Die Bitte um die Abhaltung eines vierten Jahrmarktes wurde von der Kreisbehörde mit der Begründung abgelehnt, daß es in Marburg und Pettau auch nicht mehr als drei Markt- tage gäbe. Was die gleichzeitige Abhaltung der drei Viehmärkte anlangte, so erhielt die Stadt Friedau am 13. November 1827 die Genehmigung. Diese wird bereits am 10. Jänner 1828 erneuert. Zusätzlich gestattet man dem Magistrat der Stadt Friedau, die Einnahmen durch das Standgeld selbst zu verwalten.

Die festgesetzten Preise waren zuerst sehr hoch angesetzt

ein Pferd	6 x CM	ein größeres Schwein	3 x CM
ein Ochse	4 x CM	ein kleineres Schwein	1 x CM
eine Kuh	3 x CM		
ein Kalb	2 x CM		

sodaß die Kreisverwaltung dagegen einschreiten mußte und neue Preise festlegte. In Marburg verlangte man für

ein Pferd	3 x CM
einen Ochsen	2 x CM
eine Kuh	1 1/2 x CM
ein Kalb	1 x CM

in Neustift für

ein Stück Hornvieh	2 x CM
ein Pferd	3 x CM

und in St. Veit/Thumisch für

ein Pferd	12 x CM
einen Ochsen	6 x CM
eine Kuh	4 x CM
ein Kalb	3 x CM

Also versuchte man für die Stadt Friedau einen Mittelweg zu finden und die Preise wurden demgemäß geändert:

ein Pferd	3 x CM
ein Ochse	2 x CM
eine Kuh	1 1/2 x CM
ein Stück Treibvieh größerer Gattung	1 x CM

Die nächste Nachricht über die Abhaltung der Märkte in der Stadt Friedau ist eine Bewilligung vom 22. Jänner 1829, die gestattet, den Markttag zu St. Jacobi auf den Montag nach dem Fest des Kirchenpatrons zu verlegen. Der Grund dafür lag darin, daß die Stadt Varaždin am gleichen Tag Markt hielt. Aus weiteren Unterlagen geht hervor, daß der Palmfreitagmarkt des Jahres 1831 auf Samstag, den 26. März, verlegt wurde und daß im Jahre 1840 ein steuerlicher Nachlaß wegen des unterbliebenen Viehmarkts gewährt wurde.

In den Vierzigerjahren des 19. Jahrhunderts stellte der Magistrat der Stadt Friedau mehrere Ansuchen zwecks Abhaltung eines Holz- und Brettermarktes an der Floßlände. Diese Ansuchen dürften eine positive Erledigung erfahren haben, denn an der oberen Lände wurde sowohl vom 9. bis 14. März 1845 als auch vom 23. bis 31. März 1846 Markt gehalten.

Im Jahre 1847 wollte man erwirken, daß die Stadt Friedau jeden Sonntag den sogenannten Wochenmarkt halten dürfe. Da die Statuten die Abhaltung von Märkten an Sonntagen verboten, stellte man ein weiteres Ansuchen um die Bewilligung für die Samstagstage. Der Holz- und Brettermarkt wurde in diesem Jahr während des Martinimarktes zwischen dem 7. und 15. November abgewickelt, während der Jacobimarkt auf den 2. August verschoben werden mußte, da der Jacobitag auf einen Sonntag gefallen war. Am 27. Februar 1848 werden als Platzsammlungsgebühren für einen Wochenmarkt folgende Richtlinien erlassen:

für einen Wagen mit Getreide	12 x CM
für einen Wagen mit Eßwaren	6 x CM
für einen Korb mit Eßwaren	1 x CM
für sonstige Feilschaft	1 x CM

Die letzte Nachricht stammt aus dem Revolutionsjahr 1848. In diesem Jahre konnte der Martinimarkt nicht durchgeführt werden und wurde daher am Montag, dem 15. Jänner 1849, nachgeholt.

---

¹ Gerhard Pferschy, Ein Viehmarkt für Wörschach, in: B11. f. Hk. 49. Jg., Graz 1975, S. 127

² StLA. Urk. Nr. 9560

³ Vgl. dazu StLA Archiv Friedau, Schubert 3, Heft 7, Schubert 26, Heft 56 und Heft 57

⁴ Manfred Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770 – 1850, in: Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Band XXXI, Graz 1978, S. 234

⁵ StLA MTK, StM 1

Marija HERNJA—MASTEN,
arhivistka,
Zgodovinski arhiv v Ptuj

LONČARSKI CEH V ORMOŽU IZ LETA 1746

V sestavku je v uvodu podan kratek razvoj lončarske obrti v Ormožu in njegovi okolici. V nadaljevanju pa je skrajšan in prost prevod cehovskih pravil, ki jih je cesarica Marija Terezija potrdila lončarjem leta 1746. Za konec so dodana imena lončarskih mojstrov v Ormožu in njegovi okolici od 1753 do 1836.

Zelo pogosto govorimo zadnje čase o obrteh, ki izumirajo. Med te prav gotovo spada lončarska. Nekoč zelo razvita in ena važnejših rokodelstev je danes prav redka, v nekaterih krajih pa lončarjev sploh ni več. To zadnje velja tudi za Ormož.

V Zgodovinskem arhivu v Ptujju je ohranjeno gradivo, ki se nanaša na lončarstvo v Ormožu. Prav to nam dokazuje, da je bila včasih ta obrt razširjena v okolici Ormoža in v Ormožu samem. Zdelo se mi je, da so cehovska pravila oziroma cehovski red zanimiva, da podajajo pravo podobo nekega časa in dejavnosti, in bi jih bilo potrebno posredovati. Nekatera teh določil, predvsem tista ob praznikih, ter normativi in nekateri strokovni izrazi, ki jih starejši lončarji še poznajo, so se ohranili vse do pričetka druge svetovne vojne. Pri osvetlitvi teh mi je pomagal moj oče, ki je bil tudi pomočnik pri zadnjem lončarskem mojstru Francu Kosiju v Ormožu, in se mu zahvaljujem za pomoč.

Ležišča dobre gline, ki jo je najti v okolici Ormoža, so dala možnost za razvoj lončarstva. Obstoj lončarske obrti je v Ormožu in okolici že arheološko izpričan, saj lahko po eneolitjskih najdbah keramike¹ in kasneje antičnih predvidevamo, da so lonci domač proizvod s staroselsko tradicijo².

Prav tako so bili najdeni srednjeveški lonci v samem Ormožu. Ti imajo na dnu oznako, križ ali dva v krogu, kar nam pove, da je moralo tod okrog biti več delavnic in so posamezni mojstri svoje izdelke označevali³.

V pisanih virih pa najdemo v registru vinske desetine iz 1482, v katerem je ohranjen tudi najstarejši popis ormoških meščanov, lončarja Jurija⁴. Leta 1542 je delal v mestu lončar, po imenu Matjaz⁵. V letu 1749 so delovali v Ormožu trije lončarji: Hans Jerg Purschi, Anton Rauš ter Janez Kugerl⁶.

V prvih omembah so bili mojstri imenovani le z imenom, šele kasneje so dodajali tudi priimke.

Srednjeveška mesta so bila v gospodarskem oziru sklenjene naselbine različnih obrtnikov in trgovcev, ki so tvorili v pravnem pogledu socialni sloj meščanstva. Rokodelci in obrtniki še dolgo niso živeli samo od svoje obrti, temveč so kot ostali meščani ži-

veli od svojih prihodkov od zemljišč, ki so jih imeli bodisi v mestih bodisi v okolici mesta. Podeželski rokodelci so delali v glavnem za lastne potrebe, mestni obrtniki pa so pričeli delati tudi za trg. Zato so mesta težila za popolno monopolizacijo obrti in trgovine. Na eni strani so si meščani močno prizadevali, da bi razširili svoje gospodarsko področje in čimbolj omejili konkurenco podeželskih obrtnikov, na drugi strani pa so želeli obdržati monopol v mestu. Poglavitno obrambno sredstvo mestne obrti so bile cehovske organizacije. Cehi "Zunft" so bila združenja obrtnikov iste dejavnosti. Že leta 1381 se omenja prvih ceh na Štajerskem⁷. Cehi so urejali gospodarske in socialne interese obrtnikov, njihove delovne razmere ter medsebojne odnose.

Cehovska pravila so potrjevala mesta sama oziroma deželni knez. Lončarjem iz Ptuja sta ga potrdila mestni sodnik in ptujski mestni svet 8. marca 1577⁸. Že leta 1604, 23. aprila, je lončarski ceh v Ormožu zaprosil cesarja Ferdinanda, naj potrdi njihov cehovski red⁹.

V začetku so cehovska določila temeljila na progresivnih elementih: zagotoviti kupcu pošteno blago, rokodelcu pa primeren dohodek. V 18. stoletju pa predstavljajo že zavoro, saj je rokodelstvo v rokah ozkih krogov mojstrov, kar je zaviralo mladim izučenim obrtnikom osamosvojitve. Cehovski redi so zviševali pristojbine za sprejem v organizacijo, omejeno je bilo število pomočnikov, ki so jih smeli zaposliti posamezni mojstri, podaljševali so tudi čas pomočniškega vandrjanja.

Na čelu ceha je bil cehovski mojster ali starešina, ki je bil izvoljen. Starešina je imel namestnika. Cehovski mojster je vodil podružnico v Ormožu ter reševal spore, ki so bili v njegovi kompetenci. K podružnici so spadali tudi okoliški kraji: v letu 1746 Velika Nedelja, Središče in Tomaž, leta 1701 pa je Velika Nedelja spadala še v delovno območje lončarskega ceha iz Ptuja¹⁰.

Graški red lončarjev je potrdil 7. septembra 1602 Ferdinand II. Obnovljen je bil 1713, 15. julija, ponovno pa ga je potrdila cesarica Marija Terezija 16. avgusta 1746 (overovljen prepis je iz leta 1763). In prav ta, iz leta 1746, je veljal za Ormož. Od graškega je bila odvisna podružnica "VIERTEL LADE RND DER STADT FRIDAU DEPENDIREND IST" v Ormožu¹¹.

Vsak ceh je imel svoje zaščitnike. Patroni lončarskega ceha so bili sv. Barbara, sv. Miklavž, glavni zaščitnik pa je bil sv. Florijan.

Sv. Florijan, kot nasprotnik ognja in zavetnik vode, ki pomaga pri požarih, je varoval tudi lončarje. Lončarji pa delajo z ognjem, ko žgejo. Na dan sv. Florijana (4. maja) je bilo potrebno čim manj kuriti ter čim manj delati z ognjem. To napotilo so upoštevala tudi cehovska pravila v šestnajsti točki svojih pravil, ki prepovedujejo lončarjem na zapovedane praznike žgati.

Ker sem v skrajšanem in dokaj preprostem prevodu predstavila celotna pravila lončarjev, želim opozoriti le še na nekatera določila. Tako je v šesti točki naštetih pet izdelkov, ki jih je moral pomočnik narediti ob mojstrskem izpitu, tako imenovane "MEISTER-STUCKE". Izbrani so bili seveda težji. Tako še danes velja, da je težko narediti pokrovko, ki ima držaj v obliki gumba. Lončarji so se med seboj pogosto šalili: "Riglice"¹² bi že delal, če bi ti kdo knofe zraven nasukal. "Lonci bi morali biti pravsnjih mer. Dober mojster je znal po velikosti lonca skoraj natančno določiti, koliko lonc meri. Pomočnik, ki tega ni znal, je imel za mero, zapičeno v mehko odpadno glino, "zlender"¹³ paličico, po višini katere je izdeloval lonce, da so bili tako vedno pravih mer.

MARIJA TEREZIA

Presia von Gottes Gnaden
 Kaiserin, in Germanien, Hungarn,
 Böhmen, Dalmatien, Croatien,
 Scharonien, Königin, Erzherzogin
 zu Oesterreich, Herzogin zu Burgund,
 Steyer, Carnten, Trient, und Birtenberg,
 Präfzin zu Hapsburg, Flandern, Tyrroll,
 Böz, und gradisca, Herzogin zu Lotz-
 ringen und Baar, Großherzogin zu Tos-
 cana etc.

Bekennen ich mich mit diesem
 Brief, im Namen Gottes, aller und eingest.
 Uns etc. Kaiserin und Königin in und ausser den
 erben etc.

1746, VIII

Naslovna stran lončarskega ceha, ki ga je potrdila Marija Terezija.

Mojster je moral tudi izdelati eno kahlo¹⁴ za peč. Ker se pečarstvo ni imelo za posebno vejo obrti, so predpisi tudi za pečarje določeni v lončarskem cehu, kar pomeni, da sta bili takrat lončarstvo in pečarstvo enovita obrt. Pečarstvo v ormoški okolici ter v samem Ormožu še ni obdelano, in bi mu morali kmalu posvetiti pozornost, sicer se bodo eksponati, ki jih je še možno dobiti, razgubili, saj zaradi modernizacije stanovanj in sodobne stanovanjske kulture vse več ljudi podira klasično glinasto peč ter jo nadomesti z modernim ogrevlanim telesom.

V enaintrideseti točki so določene vrednosti, ki jih dobi pomočnik ob izdelavi. V prevodu sem dodala tudi podrobnejši opis in za kaj se je lonec oziroma posoda uporabljala.

V svojem sestavku namenoma uporabljam za enoto pri peči izraz kahla, ki je v lončarstvu še vedno bolj v uporabi kakor pečnica. Izraz pečnica se uporablja namreč za peč, v kateri se žgejo lonci.

Patroni lončarskega ceha so sv. Florijan, sv. Miklavž in sv. Barbara.

PRVIČ: Mojstrom in pomočnikom v vojvodini Štajerski in v mestu Ormožu je dovoljena na dan Rešnjega telesa ali na Telovo procesija in obhod z okrašenimi zastavami, ki so jih uporabljali že naši predniki. Procesije se naj udeležijo tudi mojstri in pomočniki okoliških trgov in vasi. Kdor se procesije ne udeleži in ni zadržan zaradi višje sile, naj bo kaznovan. Mojster z enim guldom, pomočnik s 1/2 guldna.

DRUGIČ: Praznik naše bratovščine v vsej Štajerski je na dan sv. Florijana. Ta dan naj se vedno časti. V vseh farnih cerkvah naj se pojejo maše zadušnice, prižge se naj 12 sveč za vse brate in sestre, za tolažbo in pomoč njihovim in vsem dušam.

TRETIČ: Na Miklavževo, ki je praznik naše bratovščine, naj se opravijo maše s petjem, mladi in stari pomočniki pa naj cehovskemu mojstru pomagajo prižgati sveče.

ČETRTIČ: Mojstri in pomočniki naj na oba prej imenovana praznika darujejo, vendar ne več kot en krajcar. Neopravičena odsotnost se kaznuje s pol funta voska, razen če je član zadržan zaradi višje sile.

PETIČ: Mojstri in pomočniki, ki uporabljajo božje ime ter imena svetnikov po nepotrebnem, ki preklinjajo, prisegajo in grajajo, tako da se razve, naj se kaznujejo z enim funtom voska.

ŠESTIČ: Tako naj noben mojster ne opravlja obrti v mestu Ormožu ali zunaj njega v vsej Štajerski ter v vaseh in mestih Štajerske, če nima potrebnih dokazil: prvič rojstni list in učno pismo, in drugič, da napravi pet izdelkov kot mojstrsko delo, in sicer:

- dva velika lonca, ki sta pravnje mere in imata obliko steklenice s pokrovko,
- vrč, ki drži trideset četrtoev,
- "Knopf" (mišljena je najbrž pokrovka, ki ima držaj v obliki gumba),
- eno četroogelno kahlo.

Ko dobi mojster meščanske pravice, pripravi po svojih zmožnostih dobro kosilo. Za začetek svojega mojstrovanja da županu in sodniku po potrebi 60 kosov kuhinjske posode – velike in male. Župan in sodnik pa morata braniti svoboščine ceha. Mojster daruje za uboge v špitalu štiri pfenige.

SEDMIČ: Noben pomočnik ne sme opravljati obrti v Ormožu ter v mestih in trgih Štajerske ali v mestnem pomirju. Če želi postati mojster, mora mojstrom v Ormožu dati dva funta pfenigov in štiri funte voska.

OSMIČ: Mojstrske izdelke, ki so jih izdelali mojstri, naj pregleda cehovski mojster. Mojster plača bratovščini v Ormožu štiri funte voska.

DEVETIČ: Mojstri v Ormožu in v okolici treh milj združeni mojstri te obrti naj vsake kvatre dajo bratovščini en šiling pfenig.

DESETIČ: Sin lončarskega mojstra v Ormožu je oproščen izpolniti tiste pogoje, ki se nanašajo na pridobitev mojstrstva. Izdelati mora le mojstrske izdelke ter pripraviti dobro kosilo. Enako velja za vdovo, če se ne poroči s sinom kakega mojstra iz Ormoža. Za te veljajo določila kakor za vse druge tujce, ki želijo postati mojstri.

ENAJSTIČ: Vsak pomočnik, ki želi postati mojster v Ormožu ali v mestih in trgih Štajerske, mora prej dve leti vandrati, da si bo pridobil izkušnje in znanje. Tisti, ki tega ne opravi, ne more postati mojster.

DVANAJSTIČ: V deželi Štajerski se obrti ne sme povečevati, prav tako ne števila mojstrov. Ostati in ohraniti pa se morajo stare delavnice v vaseh in v mestu Ormožu, tam, kjer so že bile. Njihovo število se ne sme povečati. Onemogočiti je potrebno odpiranje novih delavnic.

TRINAJSTIČ: Vsak mojster lahko izuči le enega vajenca. Ko temu poteče učna doba, lahko vzame drugega. Vsak vajenec se mora učiti tri leta zapored. Če mojster vajenca pred iztekom učne dobe izpusti iz uka, se mu ne prizna doba učenja. Mojstri in pomočniki morajo takemu onemogočiti vsako delo.

ŠTIRINAJSTIČ: Vsak vajenec, ki se želi izučiti za lončarja pri podružnici v Ormožu, mora biti poštenega rodu, oba z mojstrom morata plačati cehu ob vstopu v uk en talar, prav tako ob izučitvi.

PETNAJSTIČ: Izdelki se lahko prodajajo le ob dveh sejmih v tednu, sicer je prepovedano prodajati. Prekršek se kaznuje z dvema funtoma.

ŠESTNAJSTIČ: Na zapovedane praznike lončarji ne smejo žgati. Za storjen prekršek se bratovščini plača dva funta voska.

SEDEMNAJSTIČ: Najstarejši mojster prodaja na tržnici v prvi vrsti, za njim pa so razporejeni vsi ostali. Če pride prodajat tuj lončar, se lahko postavi k drugim, vendar mora biti zadnji oziroma za vsemi drugimi. Če pravilo prekrši, mora tujec bratovščini plačati tri funte voska.

OSEMNAJSTIČ: Noben mojster iz Ormoža ali tujec ne sme prodajati premalo žgane posode. Cehovski mojster mora ob žegnanjih posodo pregledati. Če najde slabe izdelke, jih odvzame in ti se dajo špitalu.

DEVETNAJSTIČ: Tujim mojstrom je dovoljeno prodajati v vseh mestih in trgih dežele na običajnih letnih in tedenskih sejmih, toda le, če se ravna po tamkanjšnjih obrtnih navadah.

DVAJSETIČ: Tujim mojstrom in pomočnikom ni dovoljeno opravljati dela v mestu ali zunaj mestnega pomirja, če znajo tako delo opraviti domači mojstri sami. Tujec ne sme dela opravljati ceneje kot domači mojster. Izjeme so dovoljene, kadar gre za delo, ki ga domači mojstri sami ne bi znali opraviti. Za take vrste del ne velja ta prepoved. Kršilcu se blago odvzame; polovica ga pripada tukajšnjim mojstrom, polovica pa sodišču.

ENAINDVAJSETIČ: Mojstrom je prepovedano svoje blago prodajati krošnjarjem in obrtnikom, ki hodijo delat na dom "Stohrer"¹⁵. Prekršek se kaznuje s šest funti voska.

DVAINDVAJSETIČ: Mojstri morajo svoje blago prodajati sami ali pa s svojimi ljudmi. Prepovedana je preprodaja blaga. Prekršek se kaznuje s tremi funti voska.

TRIINDVAJSETIČ: Če neizučen lončar prodaja na svobodne dni ali zunaj svobodnih dni, se mu mora vse blago odvzeti. Dve tretjini pripadata sodišču, ena tretjina tistemu, ki takega lončarja naznani. Deželni profos pa je dolžan, da preganja krošnjarje v deželi Štajerski.

ŠTIRIINDVAJSETIČ: Noben mojster ne sme ovirati drugega pri nabavi dobre gline, da bi se tako obdržali dobri izdelki in delo. Če bo tako početje komu dokazano, bo brez milosti kaznovan z desetimi funti voska, ki jih mora dati bratovščini. Prekršek pa ne podleže sodstvu in oblasti.

PETINDVAJSETIČ: Mojstru, ki zapusti ženo brez njenega privoljenja in se želi naseliti kje drugje, se naj prepoved opravlja obrt, dokler se ne bo vrnil k svoji zakoniti ženi. Po vrnitvi lahko ponovno opravlja svojo obrt. Za kazen naj bratovščini plača deset funtov voska. Za svoje dejanje ni odgovoren pred sodiščem.

ŠESTINDVAJSETIČ: Pomočnik vandravec, ki pride v Ormož in išče delo, naj vpraša pri starešini. Ta ga naj napoti k mojstru, ki potrebuje pomočnika. Noben mojster ne sme nastaviti več kakor dva pomočnika, če imajo ostali mojstri že po enega. V primeru, da drugi mojstri ne potrebujejo pomočnikov, lahko mojster vzame toliko pomočnikov, kolikor jih želi. Pomočniki se ne smejo premeščati po svoji želji v prvih osmih dneh, kasneje pa lahko potujejo, kamor želijo.

SEDEMINDVAJSETIČ: Mojster ne sme drugemu mojstru naskrivaj prevzeti naročene-ga dela. Če se to zgodi in se razve, mora dati mojster polovico zaslužka od takega dela bratovščini.

OSEMINDVAJSETIČ: Mojster ne sme drugemu mojstru naskrivaj prevzeti naročenega dela. Če se to zgodi in se razve, mora dati mojster polovico zaslužka od takega dela bratovščini.

DEVETINDVAJSETIČ: Mojster ali pomočnik, ki drugemu naskrivaj odtisne model in se to razve, naj za kazen plača bratovščini štiri funte voska.

TRIDESETIČ: Vsak pomočnik, ki želi v tej deželi delati, naj vstane zjutraj ob peti uri ter naj dela do sedme ure zvečer. Enotedenski zaslužek znaša štiriindvajset krajcarjev.

ENAINTRIDESETIČ: Pomočnik, ki je plačan od kosa "Pfennewert" dobi:

"von hundert glasten Häffen" 5 krajcarjev

– od sto loncev z livom in ročajem, ki je bil glaziran samo po robu ali znotraj, dobi 5 krajcarjev;

"von einem grossen zweyhängigen Härfen" 1 pfenig

– za en velik lonec z dvema ročajema, ki se je uporabljal za hrambo masti—"maslenica", dobi 1 pfenig;

"von hundert weißen Häffen" 1 šiling

– od sto navadnih loncev – "kuhavnikov"¹⁶ brez glazure dobi en šiling;

"von Ein hundert weißen Wasser— Krügen zu Tachen abgericht" 10 krajcarjev

– od sto vrčev za vodo, ki so imeli na tričetrt višine napravljene dve do tri črte z belo glino, dobi 10 krajcarjev;

"von hundert weißen Viertel —und Halb Krügen" 6 krajcarjev

– za sto navadnih belih vrčkov, ki so držali četrto in pol litra, dobi šest krajcarjev;

"mehr von glasten Wein—Krügen" 1 šiling

– za več glaziranih vinskih ročk dobi en šiling;

"von hundert Höll—Crüeg" 12 krajcarjev

– za sto podolgovatih vrčev z zelo ozkim grlom, ki so se uporabljali samo za gretje vode v peči – "dümca", dobi 12 krajcarjev;

"von hundert Fisch—Reinen zu Tachen abgericht" 1 šiling

– za sto kozic za pečenje rib, ki so bile okrašene z okraski iz bele gline, dobi en šiling;

"von zehen gefusten Reinen" 1 krajcar

– od desetih kozic s tremi nogami, ki so se uporabljale za kuhanje mleka, pripravljanje prežganja ter drugih jedi v peči, dobi en krajcar;

"von 8 — Handbecken" 1 krajcar

– od osmih velikih posod za umivanje, umivalnik – lavor, dobi en krajcar;

"von hundert Schüsseln die Arbeit seyn" 8 krajcarjev

– za sto obdelanih skled (ko je skleda na pol suha, se ji na kolovratu posamejno oziroma odstrugajo debeli robovi ter dno), dobi osem krajcarjev;

"von einem Pastetten Reindl" 1 pfenig

– za eno ponev za praženje dobi en pfenig;

"von einer Hüll — Büchsen" 1 pfenig

– za eno posodo s pokrovčkom, ki se uporablja za spravljanje dišav in drugih živil, dobi en pfenig;

"von einem Glut — Pfändel" 1 pfenig

– za en okrogel pekač (pogačna skleda – "cimplet") dobi en pfenig;

”mehr von einer Brat – Pfannen” 1 pfenig
– za več štirioglatih pekačev dobi en pfenig;

”von hundert Stürz” 3 krajcarje
– za sto mlečnih loncev za kisanje mleka ”dükel”, dobi tri krajcarje (oblika lonca je tipična za te kraje, drugje uporabljajo za kisanje mleka latvice);

”von hundert übergeschlagenen Kächeln” 12 krajcarjev
– za sto ročno izdelanih malih kahel za peč dobi dvanajst krajcarjev;

”von einem Eck zusammen zusetzen” 1 pfenig
– za izdelavo enega vogala dobi en pfenig (vogal so izdelovali tako, da so razpolovili še delno vlažne kahle ter jih lepili pravokotno skupaj);

”mehr von Pfund geführten Kächeln” 12 krajcarjev
– za več enočevljskih kahel dobi dvanajst krajcarjev (Pfund je mišljen Fußpfund, ki znaša 0,3048 m);

”von halben Pfund Boden – Kächeln” 12 krajcarjev
– za polčevljsko talno ploščico dobi dvanajst krajcarjev.

Glino si mora vsak pomočnik stlačiti sam¹⁷.

DVAINTRIDESETIČ: Pomočnik, ki je plačan od kosa, dobi za postavitev glazirane peči, ki ima več kot 80 kahel, 15 krajcarjev. Če ima peč manj kakor 80 kahel, naj dobi 8 krajcarjev ter za navadno peč (za navadno peč je štela peč, ki je imela v eni vrsti dve krat dve kahli in je bila visoka sedem vrst) osem krajcarjev. Za popravilo, pri katerem je potrebno vstaviti novo kahlo, dobi en pfenig po enoti, za popravilo stare peči pa po enoti tretjino pfeniga. Ilovico si mora pomočnik pripraviti sam. Če pomočnik postavi peč, naročnik in mojster pa z njegovim delom nista zadovoljna, mu mojster ni dolžan plačati dela.

TRIINTRIDESETIČ: Pomočniku, ki je plačan od kosa, pripada za vino na teden osemnajst pfenigov.

ŠTIRIINTRIDESETIČ: Pomočnik, ki na zapovedani praznik dela in se takemu delu zaradi nuje ne da izogniti, naj bo kaznovan z enim funtom voska.

PETINTRIDESETIČ: Pomočniku, ki je plačan od kosa in ni delal vsaj polovico tedna, mojster ni dolžan plačati dodatka (najbrž je tukaj mišljen denar za vino, ki je omenjen v 33. členu).

ŠESTINTRIDESETIČ: Pomočnik iz Ormoža ter iz mest in trgov Štajerske, ki želi delati, naj daruje vsako nedeljo bratovščini v Ormožu en pfenig, če pa dela v kraju že več kakor 14 dni, naj se včlani v bratovščino. Ob vpisu plača štiri krajcarje, preberejo pa se mu pravila lončarske obrti.

SEDEMINTRIDESETIČ: Zbrani denar se hrani v skrinji, ki ima dve ključavnici; ključe hranita dva pomočnika. Denar se dviga le v prisotnosti in z vednostjo starešine.

OSEMINTRIDESETIČ: Ako zboli mojster ali pomočnik in zaide v revščino ter finančno ne zmore toliko, da bi delo lahko nadaljeval, se mu z odobritvijo bratovščine posodi denar. Ko ozdravi, mora od zaslužka vmiti bratovščini posojeno vsoto denarja.

DEVETINTRIDESETIČ: Lončarski pomočniki ne smejo med seboj igrati za denar. Kdor se prekrši, prav tako tisti, ki prekrška ne prijavi, se kaznuje s tremi krajcarji.

ŠTIRIDESETIČ: Mojster ali pomočnik, ki se napije in na nespodoben način povrača, se kaznuje s pol funta voska.

ENAINŠTIRIDESETIČ: Pomočnik ne sme v hiši mojstra počenjati z deklami neprimer-nih stvari; če se kateri prekrši, naj plača bratovščini štiri funte voska.

DVAINŠTIRIDESETIČ: Če sedita mojster in pomočnik ob kozarčku, ne sme nobeden lahki ženski ponuditi pijače. Prekršek se kaznuje z enim funtom voska.

TRIINŠTIRIDESETIČ: Noben mojster ali pomočnik, ki ga je cehovski mojster poklical k sebi, ne sme priti k njemu oborožen. Orožje je potrebno v času obiska odložiti.

ŠTIRIINŠTIRIDESETIČ: Za cehovskega mojstra ali starešina je lahko postavljen le tisti, ki ga izvolijo mojstri in pomočniki.

PETINŠTIRIDESETIČ: Če pomočnik naskrivaj zapusti delo, naj bo kaznovan z dvema funtoma voska.

ŠESTINŠTIRIDESETIČ: Če se mojster in pomočnik spreta in pride do razprtije ali če drug drugega zmerjata, ju naj cehovski mojster pomiri. Če njega ni, ga lahko nadomesti kak drug mojster ali pomočnik. Nespoštovanje pomirjenja katerega koli, naj bo brez mi-losti kaznovano z dvema funtoma voska, vendar s svojim prekrškom ne podleže sodni oblasti.

SEDEMINŠTIRIDESETIČ: Če se pomočnik in mojster spreta zaradi plače ali zaradi kakšnih drugih zadev, kakor se to pač včasih pripeti, ter bi tak spor lahko škodoval obr-ti, naj zadevo uredi cehovski mojster.

OSEMINŠTIRIDESET: Če cehovski mojster pokliče k sebi mojstra ali pomočnika, pa se ta brez opravičenega razloga ob določeni uri ni odzval vabilu, naj se kaznuje s pol funta voska.

DEVETINŠTIRIDESETIČ: Pri obtožbi pomočnika zoper mojstra ga mojster ne sme preganjati, temveč naj proti njemu ukrepa višja instanca s pridržkom sodnega prigo-vora.

PETDESETIČ: Spori med mojstri in pomočniki se naj poravnajo in uredijo v samem cehu.

ENAINPETDESETIČ: Vsi spori naj bodo obravnavani in poravnani tukaj v Ormožu ter se naj ne prenašajo dalje.

DVAINPETDESETIČ: Vsi spori, nastali na Štajerskem, ki se ne morejo razrešiti in po-ravnati v svojih mestih, se obravnavajo na višji cehovski instanci v Gradcu.

TRIINPETDESETIČ: Prepoveduje se odvrčanje kupcev drug drugemu, bodisi doma bodisi na žeganjih. Prekršek se kaznuje z dvema funtoma voska.

ŠTIRIINPETDESETIČ: Pogreba umrlega sotovariša se je obvezno udeležiti, cehovski mojster pa mora imeti govor. Neopravičena odsotnost se kaznuje z enim funtom voska.

PETINPETDESETIČ: Na osebno zahtevo mojstra ali pomočnika, da se skliče bratovščina, je potrebno cehovskemu mojstru plačati petnajst krajcarjev sklicnine.

ŠESTINPETDESETIČ: Kaznovani mojster ali pomočnik lahko namesto kazni v vosku plača za funt voska dvajset krajcarjev.

Študijska knjižnica Ptuj

SEDEMINPETDESETIČ: Zadeve, ki niso opredeljene v teh določilih, se obravnavajo in kaznujejo po navadah in pravilih lončarske obrti.

OSEMINPETDESETIČ: Mojstri in pomočniki so se dolžni ravnati ter spoštovati določbe vseh členov v teh pravilih. Neizpolnjevanje pravil se kaznuje. Če se prekrši mojster, se mu naj zapre delavnica, pomočnikom pa se naj prepove delati.

Na koncu pravil je specifikacija, ki dovoljuje v Ormožu in Veliki Nedelji po dva lončarja, v Središču tri in pri Tomažu enega.

Da so se tega določenega števila tudi v resnici držali, nam kažejo vpisi v Vpisni knjigi lončarskega ceha iz 1577–1867, ki je bila nastavljena leta 1746 na podlagi arhivskega gradiva, ki je v času "revolucije" (Kruci 1704) ostalo ohranjeno. Verodostojnost prepisov iz starih ohranjenih spisov je overil ormoški mestni magistrat 30. septembra 1746. Tukaj navajam le nekaj imen mojstrov iz let 1753–1836, ki so bili vpisani v knjigi sprejetih mojstrov v ceh ter so vsako leto plačali prispevek¹⁸.

- 1753: Johannes Rigel
Andreas Kuster iz Središča
Jakob Veit (Feit) iz Središča
Marco Wrizman
- 1754: Dogovor med velikonedeljskima mojstroma Johannom Georgom Hacklom ter Veitom Stepanzom, da v bodoče velikonedeljski mojstri ne bodo prodajali na žeganjih v Ormožu in obratno.
- 1755: Simon Walthaußer
Lovrenz Crainz iz Tomaža
- 1756: Hans Georg Mößariz
- 1757: Joseph Löber
- 1767: Voit Meßaritsch iz Velike Nedelje
- 1770: Sebastian Murko

- 1771: Philip Kukovetz
- 1797: Na Telovo procesijo 15. junija so plačali letni prispevek naslednji mojstri:
 Georg Meister — cehovski mojster
 Michael Kokulitsch
 Veit Messaritsch iz Mihovcev
 Anton Stuhez iz Velike Nedelje
 Johan Detschko iz Središča
 Philip Antonitsch iz Središča
 Anton Schurk iz Središča
 Martin Ritonia iz Tomaža
- in pomočniki:
- Mathias Klobutschar iz Središča
 Joseph Mesaritsn iz Velike Nedelje
 Johan Husakch
 Blasius Roloviz
 Lorenz W(B)orko
 Michael Leber
- 1780: Michael Meyer
 Martin Litana iz Male Nedelje
- 1787: Johan Michael Kogelitsch iz Ormoža
- 1790: Martin Michael Kukulitsch
- 1791: Martin Fras
- 1791: Anton Tiehez iz Ljutomera
- 1792: Phipiph Antolitsch
- 1794: Johann Georg Meister iz Ptuja
- 1804: Franz Laurin iz Ptuja
- 1811: Anton Schurk iz Središča
- 1815: Mathias Zegg iz Središča
 Jakob Hommann — cehovski komisar ter prisotni člani komisije
 Michael Kokolitsch
 Johan Detsko
 Anton Schurk
 Lorenz Wollmuth kot priča
- 1822: Martin Ritenan
 Mathias Antonitsch meščan iz Središča

- 1824: Mathias Horvath
- 1827: Michael Drobjak iz Celja
- 1832: Michael Pansha iz Varaždina poroči vdovo ter si pridobi obrt
- 1836: Simon Messeritz iz Velike Nedelje.

O p o m b e :

- ¹ Marjana Tomanič–Jevremov: Eneolitska naselbina na Pavlovskem vrhu pri Ormožu. Ormoški zbornik 1973, str. 20.
- ² Iva Mikl–Curk: Prispevek k proučevanju rimske keramike. Arheološki vestnik 20. Ljubljana 1969, str. 127.
- ³ Pokrajinski muzej Ptuj. Arheološka izkopavanja v Ormožu: Skolibrova 1977, 1978 in Vrazova 1980.
- ⁴ Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Foto in kseroteka arhivskega gradiva (FKS), šk. št. 40, Orig. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (ŠDA), arhiv rodbine Schaumberg.
- ⁵ ZAP, FKS, šk. št. 41, orig. v ŠDA, Stanovski arhiv, cenitev imetja, Ormož: 8/91, 44/636.
- ⁶ ZAP, FKS, šk. št. 56, orig. v ŠDA, Terezijanski kataster mariborsko okrožje, mesta in trg št. 1.
- ⁷ J. Zahn: Nachtrage zu den Materialien zur inneren Geschichte der Zunfte in Steiermark, Beitrage zur Kunde steierm. Geschichtsquellen. 14 (1878), str. 83. Kot prvi ceh na Štajerskem se omenja l. 1381 ceh tesarjev v Judenburgu.
- ⁸ ZAP, Cehi, šk. št. 1, sign. CR–1 Cehovski red lončarjev v Ptuj iz leta 1577.
- ⁹ ZAP, FKS, šk. št. 72, orig. v ŠDA v AMO Sch 25 H 54.
- ¹⁰ ZAP, Cehi, šk. št. 3, sign. CR–8, Cehovski red lončarskega ceha v Ptuj iz leta 1701. Ptujski lončarji so bili leta 1639 prevzeli od lončarskega ceha v Gradcu cehovski red, notranje–avstrijska vlada pa jim je leta 1642 podelila zaščitni patent proti šušmarjem. Cesar Leopold jim sedaj dovoljuje in potrjuje novi cehovski red, razširjen in deloma spremenjen. Delovno območje sega dve miljii okrog Ptuja in obsega med ostalimi tudi Zavrč, Sv. Avgušin, Žetale, Makole, Šikole, Sv. Marjeto, Sv. Miklavž, Hrastovec, Schweindorf, Sv. Andraž, Seitzendorf ter Veliko in Malo Nedeljo.
- ¹¹ ZAP, FKS, šk. št. 72, orig. v ŠDA v AMO Sch 25/55, Cehovski red za lončarje na Štajerskem za glavni ceh v Gradcu ter od njega odvisne podružnice v Ormožu, 1746.
- ¹² "Riglica" – narečen izraz za pokrovko.

- 13 "Slender" – izraz, ki ga uporabljajo lončarji za mnogokrat predelano glino, ki se kot zelo mehka uporablja kot lepilo.
- 14 "Kahla" – pečnica.
- 15 "Štera" – hoditi po hišah, po domeh delat (zastarel izraz, ki pa se še vedno uporablja v okolici Ormoža). Slovenski pravopis 1962, Ljubljana 1962, str. 874.
- 16 Kuhavnik – po domače kuhavjak, lonec za kuhanje v krušni peči. Še danes v uporabi.
- 17 Tlačenje gline – mišljen je bil celoten postopek priprave gline, od namakanja, dodajanja peska, nabijanja v "štok", rezanja ter tlačenja. Lončar je z boso nogo v krogu pretlačil večkrat vso glino, preden je bila za uporabo.
- 18 ZAP, FKS, šk. štev. 72, orig. v ŠDA, v AMO, Sch 25/54, Vpisna knjiga lončarskega ceha v Ormožu 1577–1869, I. mojstri od 1753–1836, II. Vajenci od 1687–1869, III. Pomočniki od 1577–1749.

Literatura:

K. Staruss: Kacheln undofen der Steiermark Graz 1940.

Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav). Publikacije Mestnega arhiva Ljubljanskega. Razprave zv. 3. Ljubljana 1972.

J. Zahn: Nachtrage zu den Materialien zur inneren Geschichte der Zunfte in steierm., Beitrage zur Kunde steierm. Geschichtsquellen. 14 (1878), str. 83; 15 (1879), str. 74; 18 (1882), str. 45.

Povzetek:

V Zgodovinskem arhivu v Ptujju je gradivo, ki se nanaša na lončarsko obrt v Ormožu. Ta obrt je bila včasih razširjena, danes pa je skoraj izumrla. Cehovska pravila so zanimiv vir za gospodarsko zgodovino. Ležišča dobre glin, ki so v okolici Ormoža, so dala možnost za razvoj lončarstva. Obstoj lončarske obrti v Ormožu in njegovi okolici je že arheološko izpričan. V pisanih virih je med ormoškimi meščani že leta 1482 omenjeni lončar Jurij.

Cehi so bila združenja obrtnikov iste dejavnosti. Cehovska pravila so potrjevala mesta sama oziroma deželni knez. Leta 1604, 23. aprila, je lončarski ceh v Ormožu zaprosil cesarja Ferdinanda, naj potrdi njihov cehovski red. Graški ceh lončarjev je potrdil 7. septembra 1602 Ferdinand II. Obnovljen je bil leta 1713, 15. julija. Ponovno pa ga je potrdila cesarica Marija Terezija 16. avgusta 1746. Prav ta velja za Ormož. Od graškega je bila odvisna podružnica "Viertel Lade" v Ormožu.

Patroni lončarskega ceha so bili sv. Barbara, sv. Miklavž ter sv. Florijan.

Cehovska pravila v svojih členih določajo, da je ob zapovedanih praznikih prepovedano delati. Govorijo o načinu in pogojih, ki jih mora izpolniti lončar, če želi postati mojster. Imeti mora potrebna dokazila in napraviti mora pet mojstrskih izdelkov, ki so točno določeni. Mojstrske izdelke, kvaliteto izdelkov, ki so se prodajali na sejmih in žegnanih, je pregledal cehovski mojster. Prav tako je cehovski mojster razreševal medsebojne spore, skliceval bratovščino ter razporejal pomočnike vandravce posameznim mojstrom.

Število mojstrov je bilo točno določeno ter se ni smelo povečevati. Izdelki so se lahko prodajali ob dveh letnih sejmih ter ob tedenskih sejmih. Ob prodaji na trgih je veljal določen red, ki so se ga morali vsi držati. Blago je bilo prepovedano preprodajati krošnjarjem. V 31. členu so določene vrednosti, ki jih dobi pomočnik, če je plačan od kosa "Pfenwert". Podan je tudi opis za posamezne izdelke.

Bratovščina je z denarno pomočjo pomagala obolelim članom. Kazni so bile določene v vosku ali denarju. Kazen, določena v vosku, se je lahko spremenila v denarno. Vse zadeve, ki niso bile opredeljene v teh pravilih, pa so se obravnavale in kaznovale po navadah lončarske obrti.

Na koncu pravil je specifikacija, ki dovoljuje v Ormožu in Veliki Nedelji po dva lončarja, v Središču tri ter v Tomažu enega.

Iz Vpisne knjige mojstrov, ki so bili sprejeti v lončarski ceh v Ormožu v letih 1753–1836, je na koncu sestavka navedenih nekaj imen mojstrov.

DIE HAFNERZUNFT IN ORMOŽ AUS DEM JAHRE 1746

Im Historischen Archiv in Ptuj (Zgodovinski arhiv) sind Archivalien über die Hafnerzunft aufbewahrt, die sich auf das Hafnerhandwerk in Ormož beziehen. Dieses früher so verbreitete Gewerbe ist heutzutage fast ausgestorben. Zunftordnungen sind interessante Quellen für Erforschung der wirtschaftlichen Geschichte. Zahlreiche gute Tonlager, die sich in der Umgebung von Ormož befinden, haben die Möglichkeit für die Entwicklung des Hafnerhandwerks gegeben. Das Bestehen von Hafnergewerbe in Ormož und seiner Umgebung ist schon archäologisch bezeugt. In schriftlichen Archivquellen ist zwischen den Bürgern von Ormož schon in 1482 Hafner Jurij erwähnt.

„Zunft“ oder „Zechen“ waren Zusammenschließungen von Handwerkern mit gleicher Tätigkeit. Die Zunftordnungen haben die Städte oder Landesfürsten bestätigt. Schon im Jahre 1604, 23. April hat die Hafnerzunft aus Ormož eine Bitte an Kaiser Ferdinand gerichtet, er soll ihr die Zunftordnung bestätigen. Erzhg. Ferdinand II. bestätigte 1602, 7. September dem Handwerke der Hafner zu Graz ihre vereinbarte Zunftordnung. Diese war 1713 erneuert worden und am 16. August hat sie Kaiserin Maria Theresia wieder bestätigt. Und dieser ist auch für Ormož — seine „Viertel Lade“ gültig. Patrone des Töpferhandwerks sind: Hl. Barbara, Hl. Nikolaus und als oberster Beschützer Hl. Florian.

Zunftordnungen bestimmen in ihren Artikel, daß an gebotenen Feiertagen zu arbeiten verboten ist. Sie sprechen über Arbeitsweise und Bedingungen, die der Töpfer, welcher ein Meister werden will, ausfüllen muß. Er muß die nötigen Belege haben und er muß fünf Meisterstücke, die genau festgesetzt sind, machen. Meisterstücke, die Qualität der Erzeugnisse, die an Markt und Kirchtagen verkauft wurden, hat der Zunftmeister besichtigt. Ebenso hat der Zunftmeister die inneren Streite erledigt, die Bruderschaft einberufen und die Wandergesellen zu einzelnen Meistern angeordnet. Die Zahl der Meister war genau festgesetzt und durfte nicht vergrößert werden. Die Waren durften an zwei Jahre und Wochenmärkten verkauft werden. Beim Verkauf auf den Märkten gelt eine bestimmte Ordnung, welche alle beachten mußten. Es war verboten die Waren an Kraxner weiter zu verkaufen. Im 31. Artikel sind die Werte für Stückarbeiter bestimmt. („Pfenwerte“). Hier befindet sich die Beschreibung der einzelnen Waren. Die Bruderschaft half mit Geld ihren kranken Mitgliedern.

Die Strafen waren in Wachs oder in Geld bestimmt. Eine Wachsstrafe konnte in Geldstrafe verwandelt werden. Alles was nicht in dieser Zunftordnung bestimmt war, wurde nach alten Bräuchen des Töpferhandwerks behandelt.

Am Ende der Zunftordnung ist eine Spezifikation, die in Ormož und Velika Nedelja zwei Hafner, in Središče drei und in Tomaž einen Hafner gestattete.

Aus dem Einschreibebuch der Meister, die in den Jahren 1753 bis 1836 in die Hafnerzunft in Ormož aufgenommen wurden, sind am Ende des Beitrags einige Namen angegeben.

Kristina ŠAMPERL–PURG,
diplomirana arhivistka,
Zgodovinski arhiv Ptuj

STARA ZEMLJIŠKA KNJIGA ZA SODNI OKRAJ ORMOŽ 1780 – 1851

Zemljiška knjiga je izredno dragocen vir za proučevanje agrarne zgodovine 18. in 19. stol. na ormoškem in širšem slovenskem prostoru, hkrati je še neizčrpna zakladnica za etnologe, jezikoslovce, pravnike in druge.

V prispevku je predstavljena zemljiška knjiga za sodni okraj Ormož za čas od 1780 do 1851 s posebnim upoštevanjem zemljiške knjige Gospostva Ormož.

Stara zemljiška knjiga (nadalje knjiga) za sodni okraj Ormož je danes v Zgodovinskem arhivu Ptuj in obsega 204 knjige (št. 854–1057) in 34 svežnjev spisovnega gradiva (št. 98–131) za čas od 1780 do 1851, in sicer za 22 zemljiških gospostev. 22 knjig različnih gospostev pa se po seznamu pokojnega prof. Antona Klasinca hrani v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, in sicer gre za starejše knjige od leta 1701 naprej. Skupna količina knjig je približno 20 tekočih metrov (tm.). Knjige so v glavnem istega formata (40 x 26 cm) in različne debeline, tudi do 20 cm. Platnice so iz lepenke, hrbti usnjeni. Jezik je nemški, pisava pa gotica v tisoč variantah. Knjige so sorazmerno dobro ohranjene.

Stara zemljiška knjiga je bila ena izmed mojih prvih arhivsko–urejevalnih del v Zgodovinskem arhivu v Ptuj. Mentor, prof. Anton Klasinc, mi je pri predstavljanju posameznih fondov dal tudi seznam Stare zemljiške knjige v nemščini in moja naloga je bila, da ga poslovenim. To delo je bilo opravljeno, vendar v pisarni, knjige pa so ostale nedotaknjene v skladišču. Šele letos sem odprla nekatere od njih za pričujoči prispevek, ki je le predstavitev in bežen vpogled v Zemljiško knjigo za Gospostvo Ormož. Teh knjig je 22 (št. 917–982) in 15 svežnjev spisovnega gradiva.

Knjige so izredno dragocen vir za zgodovinarja, etnologa, jezikoslovca, pravnika in še ko–ga. Zgodovinarju, ki se ukvarja s proučevanjem agrarne zgodovine, po mnenju nekaterih premalo obdelane ravno za čas 18. in 19. stol., daje zemljiška knjiga vpogled v oblike kolektivne in individualne kmečke posesti, v problematiko kolonizacije in populacije, v delitev skupne posesti–gmajn, v zemljiško odvezo leta 1848, v ustroj zemljiških gospostev, v agrarno premoženjska razmerja itd. (glej Zgodovino agrarnih panog I in II)¹. Vprašanja zemljiškoposestnih razmer, razmerja med domačo in nedomačo posestjo in zemljiškoposestne strukture gospodarstev v letih 1824 do 9161 za ožje in širše ormoško področje² pa so obdelana na podlagi katastra, franciscejskega in sedanjega, ki sta podla–ga zemljiški knjigi.

Kaj je zemljiška knjiga? Po Dolencu³ zemljiška knjiga obeležuje in ustvarja stvarne pravice na nepremičninah. V priročniku⁴ iz leta 1980 je zemljiška knjiga ustanova, ki evidentira razmerja glede nepremičnin, zlasti stvarne pravice, na zanesljiv način. Leta 1931 pa se je takole poetično izrazil Josip Rul⁵, češ da je zemljiška knjiga beseda, ki osvaja, ki spontano izživa občutek spoštovanja, zaupanja in zanesljivosti, ustanova, ki je z lastno vrednostjo v nekaj desetletjih dosegla pri nas popularnost in priljudnost kot nobena druga institucija. Zemljiška knjiga torej daje podatke o pravnih razmerjih, ki se tičejo določene nepremičnine, tako o lastninski pravici kakor tudi o drugih stvarnih pravicah⁶. Pri notranji ureditvi zemljiške knjige srečamo glavno knjigo, ki se vodi ločeno za posamezne katastrske občine. Zemljišča so razvrščena po zemljiško knjižnih vložkih. Vsak vložek je sestavljen iz popisnega lista A (imenovan tudi posestni list), lastninski list B in bremenski list C. Sledi knjiga listin, ki je sestavljena iz izvirkov ali prepisov listin, na podlagi katerih se je izvršil vpis v zemljiško knjigo. Sledi zbirka katastrskih načrtov in kot zadnje razni sezname in registri. Zemljiško knjigo vodijo danes sodišča in taka, kot jo poznamo, je rezultat pestrega zgodovinskega razvoja⁷. Osnove zemljiške knjige so se izoblikovale takoj, ko se je človek zavzel za "svojo" lastnino. Nepremičnine so včasih menjavale lastnika s pogodbo pred javnostjo (Grki, Rimljani, Slovani, Germani) ali pred za to določenim forumom (duhovniki, mestni svet) ali z vpisom v razne knjige (mestne, cerkvene, državne, sodniške). Edino na Češkem je že v 13. stol. uvedeno načelo, da se le z vpisom v knjige, v ta namen odrejena, imenovane deželna deska, mora doseči lastništvo nad nepremičninami. Te deske so ob mestnih knjigah najpomembnejša osnova zemljiške knjige z vsemi načeli in karakteristikami današnje zemljiške knjige. Vpis v deželno desko je bil konstitutivne narave, z njim se torej pravica ustanovi, spremeni ali odpravi. Skozi stoletja izoblikovana češka zemljiška knjiga se je v 18. stol. razširila tudi v Avstrijo in se s patenti, ki so si sledili za posamezne kronovine, dopolnjevala in širila.

Za Štajersko je bila uvedena zemljiška knjiga leta 1730 s patentom Karla VI. Patent je odredil, da se morajo popisati vsa posestva plemičev in svobodnjakov ter vsa bremena, in to v eni glavni knjigi. Na enem mestu torej popis, spremembe lastništva in obremenitve (dolgovi). V resnici je šlo za kronološko sestavljene serije listin. Zanimivo bi bilo izvedeti, kako je oblikovana in kaj vsebuje ormoška zemljiška knjiga, ki je pod tem imenom vznikla že leta 1701.

Leta 1769 je bila uvedena zemljiška knjiga tudi za kmečko posest, ki so jo vodila do marčne revolucije patriominalna zemljiška gospodstva. V Ormožu jo je vodil magistrat. Po letu 1851 so prevzela vodenje zemljiške knjige okrajna sodišča. Končno obliko je zemljiška knjiga dobila z zakonom leta 1871, za slovenske dežele je izšel deželni zakon 1874. leta. Kjerkoli so bili zakoni po posameznih deželah Avstrije nepopolni, je veljal subsidiarno patent z Češko iz leta 1794. Šele v stari Jugoslaviji, leta 1931 je izšel novi zakon o vodenju zemljiške knjige. V novi Jugoslaviji so bili za vodenje zemljiške knjige izdani različni predpisi, 1965 je npr. izšel zakon o knjižbi nepremičnin v družbeni lastnini. Po osvoboditvi ni bila zgrajena nova zemljiško knjižna zakonodaja, čeprav zemljiška knjiga obstoja in se uporablja v pretežnem delu Jugoslavije. Nekateri so bili mnenja, da ni več potrebna, ker ureja v glavnem privatno lastnino. "Tako stališče⁸ je zgrešeno, ker se morajo tudi v naši socialistični samoupravni družbi vpisovati in evidentirati vsa pravna razmerja, ki na novo nastajajo pri nepremičninah, zlasti pa pravica uporabe družbenega premoženja in uporabniki".

Še nekaj besed o katastru, na katerega se opira zemljiška knjiga. Zemljiški kataster daje podatke⁹ o površinah, kulturi, kakovosti, uporabnikih, lastnikih in uživalcih zemljišč,

ki leže v območju posamezne občine kot upravno–teritorialne enote. Temelj zemljiškemu katastru¹⁰ je bil postavljen že v letu 1471, ko je bila izdelana ocenitev dohodkov zemljiških lastnikov in na podlagi teh predpisan davek. Marija Terezija je v letih 1747 do 1756 izvedla revizijo teh ocenitev (terezijanski kataster), nato še Jožef II. (Jožefinski kataster). V njegovem času je bil uveden princip, ki velja še danes, da se davek od nepremičnin odmerja od velikosti zemljišča in od dohodka, ki ga daje. Izrisi in ocenitve so bili dokaj pomanjkljivi, zato je bila 1810 ustanovljena dvorna komisija za ureditev zemljarine. Na osnovi trigonometrične mreže so bili izmerjeni posamezni predeli, razdrobljeni po lastnikih in kulturah. Delo je bilo opravljeno v 75 letih. Te katastrske mape tako imenovanega franciscejskega katastra se uporabljajo še danes. Leta 1883 je bil sprejet zakon o trajnem vodenju katastra. Med obema vojnama je izšel zakon o katastru leta 1929, 1930 pa pravilnik. Po osvoboditvi je izšlo več zakonov od zveznih do republiških.

Zgodovinski arhiv hrani stare katastrske mape in parcelne zapisnike za območje občine Ormož za čas od 1824 do 1944 (nepopolno). V fondu Zemljevidi in načrti sta dva zemljevida oz. načrta za Ormož in eden za Hardek. Obstaja še ledinska karta¹¹ iz leta 1801 za področje od Velike Nedelje do središča. Glavni poudarek je na cesti, vrisana sta tudi Ormož in Središče ter vmes ležeče vasi in posamezna naselja. Skoraj vsako poslopje ima takratno konskribcijsko številko.

Ormoške razmere

Ormoško zemljiško gospodarstvo¹² se je izoblikovalo v 15. stol. iz nekdanjih salzburških fevdov v rokah Gospodov ptujskih in drugih fevdalcev. Gospočina Ormož je imela v okolici precej podložniških posesti, o čemer pričajo urbarji (1486, 1756), registri vinske desetine (1482), imenjske ceditve (1542), stara zemljiška knjiga. Na drugi strani je mesto Ormož, ki ima svoje mestne pravice in svoboščine že iz leta 1331 in jih skozi vse fevdalno obdobje skrbno čuva, posebej še pred ormoškimi graščaki. Ormožu je uspelo kljub reformam prosvetljenih vladarjev Marije Terezije in Jožefa II. obdržati svoje svoboščine. Leta 1795¹³ Ormožanci kljub uradni zahtevi niso izročili zemljiške knjige in spisov ormoškemu gospodarstvu. Prosili so, da se jim te pravice pustijo, občina pa se organizira kot pravi magistrat. Morebitni primanjkljaj sredstev zanj bodo prispevali meščani sami. Ormožancem je tako uspelo obdržati neodvisnost od zemljiškega gospoda. Tudi meščani Škofje Loke¹³ so se npr. borili za enake pravice in na podoben način, vendar niso uspeli in že leta 1785 izgubili mestno avtonomijo.

Po tako dolgem uvodu smo končno prišli do stare zemljiške knjige, ki je narejena in vodenjena tako kot v ostalih evropskih mestih. Iz seznama razberemo, da so v fondu zemljiške knjige magistrata Ormož, zemljiška knjiga in knjiga zabelezk zornjega in spodnjega predmestja in imenja Dobrova, graščinska zemljiška knjiga posebej za dominikalno in posebej za rustikalno posest. Obe slednji (št. 919, 920) imata iste tiskane formularje, in sicer za eno stranko tri, torej en zemljiško knjižni vložek. Iz prvega formularja izvemo številko v davčni knjigi, v urbarju, hišno številko, ime in stan imetnika, kaj ima v lasti in cenilno vrednost. V obeh knjigah so vpisani posamezniki, ki so na različne načine predajali oz. prejemali posest. Drugi formular ima le dve rubriki, in sicer vpise in izbrise dolgov. Tretji formular, večina prazen, so na to pripadajoče obremenitve. Sledi zemljiška knjiga za "Passmansberg" in nato za svobodni dvor Ormož (Freihof Friedau) rustikalna in dominikalna. Sledita dve zanimivi knjigi, in sicer Jurijev in Martinov činž (št. 932, 933).

Tako imenovani Jurijev in Martinov činž¹⁴ so plačevali podložniki za izkoriščanje manjših njiv in travnikov ter lazov za pašo. Rektifikacijski urbar za gospostvo Ormož iz leta 1756 pozna 70 takih zavezancev oz. podložnikov. Spomladi¹⁵ je bil namreč na Jurijevo (24. aprila) najobičajnejši plačilni termin, v jesen pa na Martinovo (11. nov.). Jurijev činž v vinorodnih predelih je pomenil dajatev v vinu—gornino, znano že od 11. stol. naprej. V fondu samostana Stična¹⁶ je ohranjen seznam pravic sv. Jurija iz srede 18. stol. Seznam navaja podložne vasi in število veder vina, ki so jih morale dati posamezne vasi samostanu. V ormoškem okolju pa so podložniki odrajtovali obveznosti do zemljiškega gospoda ne v naturi, ampak v denarju, kot vidimo na zadnji strani knjige, kjer je vpisan izbris Jurijevega činža za gospostvo Ormož. Obe omenjeni knjigi imata iste formularje kot graščinska. Na prvi strani je vpisan Janez Škorjanec (Johann Skorbianez), ki ima v lasti travnik v Jiršovcih, kupljen leta 1771, nato sledijo vpisi sprememb lastništva: ob vsaki spremembi je vpisana tudi cenilna vrednost in opomba, da je tista dokumentacija na zemljiško knjižnem uradu gospostva Ormož. Leta 1883 je omenjena posest prešla z nakupom v občino Vurberg.

Abecedni imenski seznam ormoških zemljiških posestnikov iz leta 1817 (št. 934) je dragoceno pomagalo (indeks), v katerega so vpisani vsi zemljiški posestniki ne glede na karakter podložništva in vrsto posesti. Sestavljalec je v strogem abecednem redu zbral iz vseh omenjenih zemljiških knjig posestnike, navedel stran iz teh knjig, stran v urbarju, hišno številko, ime in priimek, karakter oz. lastnost podložnika, občino in opombe. Pri lastnosti srečujemo naslednje vrste podložnikov: kmet, kočar, "zulehner"¹⁷ z dodatnim zemljiščem, gornik, meščan in viničar. Najmanj je meščanov, največ pa "zulehnerjev". Vpisi leta 1817 so kaligrafsko obdelani, tem sledijo vpisi z različnimi pisavami, zelo pomanjkljivi in površni. V tem seznamu so posebej zanimivi priimki, ki so se po mnenju prof. Klasinca predvsem zaradi gospodarskih vzrokov zelo spreminjali. Da je temu res tako, navajam za primer popis podložnikov v vasi Savci po urbarju iz leta 1756 in po popisu podložnikov v vasi Savci po urbarju iz leta 1756 in po popisu podložnikov leta 1817 za isto vas. Od 21 priimkov iz leta 1756 jih v letu 1817 srečamo le 9, in sicer: Janžekovič, Kose, Loparnik, Munda, Marin, Petek, Rakušak, Brumen in Senjor. Izgubili so se: Malec, Canjko, Voršič, Piconja, Erlich, Paulič, Primož, Franc, Dovečar, Sok, Zorman, Veselko. Dve tretjini od naštetih so bili kočarji. Tega leta se pojavijo novi priimki, kot Brenholz, Dominko, Goričan, Gašparič, Kelenc, Kuhar, Klemenčič, Matjašič, Majcen (šestkrat), Perger, Ritonja, Quarr, Belšak, Bohinc, Beluša, Cajnker, Zelenjak in Vičar. Večina teh je označenih kot "zulehnerji", in sicer na Savskem bregu. Večja stalnost v priimkih se kaže po primerjavi med letom 1817 in danes; naj jih nekaj navedem: Auer, Bratina, Dečko, Esih, Florjančič, Goršič, Hanželič, Herga, Hergula, Jurtela, Kukovec, Kovačič, Kociper, Keček, Kirič, Kosi, Munda, Masten, Mašek, Megla, Novak, Ozmec, Petovar, Puklavec, Pivec, Rajh, Skoliber, Sever, Štager, Stanjko, Trstenjak, Šulek, Belec, Bratko.

Sledi 12 knjig vpisnikov sprememb za leta od 1802 do 1845 (št. 935—946). To so najdebelejše knjige v tem fondu, brez formularjev, vpisi si slede kronološko in so označeni z zaporednimi številkami. Naključno je bil izbran vpisnik (št. 939) za čas od 1815 do 1820, iz katerega si bomo ogledali vpis št. 104, za urad Savci. Gre za popis imetja (inventur) Marije Paulinič, roj. Dovečar, ki je 22. julija 1819 umrla brez oporoke (ab intestato). Zapustila je moža Pavla in tri nedoletne otroke. Umrla je bila kočarica (Keuschlerin) na Lucmanskem vrhu (Lutzmanetzberg), podložna gospostvu Ormož. Vpisani so mož, otroci in razne listine, iz katerih izvemo, da je bilo posestvo kupljeno leta 1789, pozneje sta bila dokupljena še dva vinograda. Umrla je imela posestvo, ocenjeno na 310 florintov, dva vinograda ocenjena z 200 in 120 florintov, hišico, ocenjeno z 20, in klet, ocenjeno z 10 florinti. Mož je imel vinograd, vreden 200 fl., in hišico za 30 fl. Cenilci so razen ne—

premičnin popisali tudi vse, kar je bilo tistega leta pri hiši. Oktobra meseca so imeli dva mernika – 120 litrov? (2 Metzen) rži, vredna 5 fl., četrt mernika pšenice, vrednega 1,15 fl., 3 mernike ajde in dva mernika ovsa. Po navedenih cenah vidimo, da je bila pšenica enkrat dražja od rži in 4 krat dražja od ajde. V hlevu so imeli 1 kravo (15 fl.), dve teleti in dva prašička. Ena krava je bila torej vredna 3 mernike pšenice. Ni povsem jasno, ali je bila krava tako suha ali je v tistem času bila pšenica tako draga. Izredno visoko je bil ocenjen štrtin¹⁸ vina na 40 fl. Štrtin je znašal 565,90 l vina. V ocenitev je verjetno vštet tudi polovnjak. Popis orodja daje dragoceno sliko takratne kmečke "mehanizacije" in stanovanjske opreme kočarja. Popisana in ocenjena so rešeta, redos, koši, puta, rasohe, motike, rovači, strgalo za repo, klepalo, nečke za plati, sodi, kotel, sekira, ročni mlin, lučnik (čelesnik), zehtnik, kolovrat, kotna omara, štedilnik itd. Na posestvu je bilo tudi nekaj dolga, ki so ga še zvišale 5 % obresti, za vrednost pol krave (7,49 fl.) so znašale takse v zvezi z zapisniki, ocenitvijo, delitvijo posesti, pečatenje in 1 % smrtnine in na koncu je za vse tri otroke ostalo le 187 fl. Ta naključno izbran vpis daje zanimiv vpogled v življenje kočarja, vpogled v sodno poslovanje, etnološke in etimološke zanimivosti, v cene, v poljske kulture, njihove vrednosti, vrste in količino in še bi lahko naštevali.

Sledi še 36 knjig, prav tako vrednih obdelave.

Opombe:

- ¹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I, II. Lj. 1970, 1980, glej geslo knjiga – zemljiška
- ² Borut Belec: Razvoj zemljiškoposestnih razmer v katastrski občini Tomaž v obdobju 1824–1961. Ormož skozi stoletja, Mb 1973, str. 159
- ³ Metod Dolenc: Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Lj. 1935, str. 117
- ⁴ Nikola Dmitrovič: Priročnik o zem. knjigi z obrazci. Lj. 1980, str. 17
- ⁵ Josip Rul: Historija zemljišnih knjiga, Zg 1931, str. 3
- ⁶ Dr. Alojzij Finžgar: Stvarno pravo. Lj 1972, str. 54
- ⁷ Glej opombe: 3, 5, 1, 6, 4
- ⁸ Glej op. 4, str. 15
- ⁹ Glej op. 6, str. 62
- ¹⁰ Glej op. 5, str. 60–64

- 11 Viktor Škrabar: Stara ledinska karta v ormoškem gradu. Mb 1935, str. 30
- 12 Anton Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov. Ormož skozi stoletja. Mb 1973, str. 50–101, ZAP, FKS, škatla št. 68
- 13 Majda Smole: Graščina Škofja Loka. Lj 1980, str. 12
- 14 Glej op. 12, str. 110
- 15 Glej op. 1, str. 249
- 16 Ema Umek: Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična. Lj 1974, str. 186
- 17 Glej op. 1, str. 167
- 18 Štefka Cobelj: Gorice in vino. Ptuj 1976, str. 9

P o v z e t e k

Stara zemljiška knjiga za sodni okraj Ormož 1780–1851 je v Zgodovinskem arhivu Ptuj in obsega 204 knjige in 34 svežnjev spisovnega gradiva. Vodila se je za 22 gospostev, eno od teh, Gospostvo Ormož oz. njegove zemljiške knjige, so v prispevku nekoliko podrobneje predstavljene. Gradivo je sorazmerno dobro ohranjeno in je dragocen vir za proučevanje agrarne zgodovine tega področja. Zemljiška knjiga je neke vrste naslednica urbarjev, imenjskih cenitev, mestnih knjig, nastala je iz potreb razvijajoče se državne uprave, ki je tako dosledneje in temeljiteje uspela obdavčiti posestva ne glede na lastnike. Za Štajersko je bila uvedena leta 1730, in sicer se je v Avstrijo s iz Češke, kjer so njeno osnovno-Deželno desko poznali že v 13. stol. Osnova zemljiški knjigi je zemljiški kataster. Zemljiška knjiga tudi danes daje podatke o pravnih razmerjih, ki se tičejo določene nepremičnine. V Ormožu je do leta 1850 vodil zemljiško knjigo magistrat, nato pa okrajno sodišče Ormož.

Za Gospostvo Ormož je na voljo 22 knjig. Nekatero od njih imajo tiskane formularje, in sicer tri, podobno kot danes: A, B, C listi oz. en zemljiško knjižni vložek, spet druge so brez, npr. Vpisniki sprememb. Slednji so odprta knjiga socialnih in stanovanjskih razmer, števila in velikosti dajatev, zadolževanja, vrste orodij, kultur, živine, razvitosti sodne administracije itd.

Med pomagali je tudi seznam podložnikov gosposčine Ormož iz leta 1817, ki našteva vse podložnike po strogi abecedi, stran vpisa v eno od zemljiških knjig, kake vrste podložnik je in od kod je doma. Predvsem so zanimivi priimki, od katerih marsikaterega srečamo še danes. Zemljiška knjiga kot eden najpomembnejših virov za proučevanje agrarne zgodovine 18. in 19. stol. bi tudi za ožje in širše ormoško področje morala najti vidnejše mesto med primarnimi viri.

DAS ALTE GRUNDBUCH FÜR DER GERICHTSBEZIRK ORMOŽ 1780–1851

Das alte Grundbuch für den Gerichtsbezirk Ormož, 1780–1851 ist im Historischen Archiv Ptuj und umfasst 204 Bücher und 34 Bündel der Akten. Das Grundbuch wurde für 22 Herrschaften geführt, eine von diesen Herrschaften, die Herrschaft Ormož und ihre Grundbücher sind in diesem Beitrag näher dargestellt. Das Material ist verhältnismässig gut erhalten und ist eine wertvolle Quelle für das Studium der Agrargeschichte dieses Gebiets. Das Grundbuch ist eine Art Nachfolgerin der Urbare, Gülterschätzungen, Stadtbücher, es entstand nach dem Bedarf der sich entwickelnden Staatsverwaltung, die auf diese Weise besser und gründlicher die Grundbesitze ohne Rücksicht auf Eigentümer besteuerte.

Das Grundbuch für Steiermark wurde im Jahre 1730 eingeführt und zwar verbreitetes sich nach Österreich aus Böhmen, wo seine Grundlage – Landtafel schon im 13. Jahrhundert bekannt war. Die Grundlage des Grundbuches ist der Grundkataster. Auch heute gibt das Grundbuch die Daten über das Rechtsverhältnis, das einer bestimmten Liegenschaft angeht. In Ormož führte das Grundbuch bis zum 1850 der Magistrat, später aber das Bezirksgericht.

Für die Herrschaft Ormož gibt es 22 Bücher. Einige von ihnen haben gedruckte Formulare und zwar drei, ähnlich wie heute A, B, C Blätter bzw. einen Grundbucheinsatz, die anderen sind ohne, z. B. Register der Änderungen. Die letzten sind ein offenes Buch der sozialen und Wohnungsverhältnisse, der Anzahl und der Höhe der Abgabe, der Verschuldung, der Art der Werkzeuge, der Kulturen, Viehe, des Entwicklungszustandes der Gerichtsadministration usw.

Unter der Hilfsmitteln ist auch das Verzeichnis der Untertanen der Herrschaft Friedau aus dem Jahre 1817, das alle Untertanen der strengen alphabetischen Reihe nach aufzählt, die Seite der Eintragung, was für Untertan er ist und woher er kommt. Vor allem sind sehr interessant die Familiennamen, manche von denen sind noch heute im Brauch. Das Grundbuch als eine der wichtigsten Quellen für das Studium der Agrargeschichte im 18. und 19. Jahrhundert soll auch für die nähere und weitere Umgebung der Stadt Ormož einen sichtbaren Platz unter primären Quellen finden.

Gerald dr. GÄNSER,
arhivist,
Štajerski deželni arhiv Gradec, Avstrija

TAKO IMENOVANI "TANZHOFERJEV FRAJOVŽ" V ORMOŽU

Avtor obravnava spor med mestom in deželo, ki se je vnel ob vprašanju, ali je t.i. Tanzhoferjeva hiša v Ormožu, ki je spadala k zapuščini 1742 umrlega meščana M.L.Pachmana, frajovž ali meščanska hiša, navaja argumente strank v sporu in lastne ugotovitve ob pretrusu relevantnih virov – deželne deske in katastrof. S pomočjo pričevanj upraviteljev velikonedeljske komende in ormoškega gospostva je notranjeavstrijska vlada ugotovila, da sporna hiša nima značaja frajovža in je pripomogla mestu Ormožu, da je uveljavilo svojo pravico.

Ko je leta 1742 umrl ormoški meščan Matija Lenart Pachman, se je kmalu vnel pravni spor za upravo dediščine med ormoškim magistratom in deželnim glavarstvom¹. Sodnik in svet ormoški sta zapečatila Pachmanovo hišo in vzela testament k sebi. To pa je zbudilo nevoljo ptujskega "medicusa" in "physicusa" Antona Gründla, ki je posegel vmes kot "deželnoglavarški zasilni zaporni komisar", ker naj bi Pachman umrl v nekem frajovžu. Ker bi se naj bil magistrat "drznil" izvesti zaporo zapuščine, je poslal Gründl gospoda pl. Počka v Ormož, ki je strgal mestni pečat s Pachmanovega nepremičninskega premoženja in zahteval, da se testament izroči Gründlu².

Magistrat se je proti takemu postopanju pritožil pri Notranjeavstrijski vladi³. Stališče mesta Ormož je bilo, da je Pachman sicer imel v lasti nekaj svobodnih zemljišč, njegove tri meščanske hiše pa so pod jurisdikcijo magistrata, kar se je skušalo potrditi z davčnimi izvlečki in cenilnimi protokoli⁴. Pachman, ki je bil služboval na Dunaju kot bankalni oficiant, se je po prenehanju službe naselil v Ormožu in je pridobil tri tako imenovane Kohlhammerjeve meščanske hiše. Razen tega je imel v lasti tudi tako imenovani Draškovičev marof in prostolastna zemljišča pri Dravi, pri Lešnici in pri tako imenovani stari mitnici. Pachmanovo hišno posest so sestavljale Tanzhoferjeva hiša, meščanska hiša, ki jo je kupil od Ivana Schwirschitzta, in pogorišče. V vlogi ormoškemu magistratu z dne 12. decembra 1740 piše Pachman sam o svojem frajovžu v mestu⁵.

Za trditev magistrata, da so bile Pachmanove hiše meščanske hiše pod mestno jurisdikcijo, govori tudi okoliščina, da ni mogoče v deželni deski ugotoviti nobenega gosposkega imenja kakega Lenarta Pachmana ali njegovih predhodnikov⁶. Ormoški frajovž in tamkajšnja hiša št. 42 z vrhom sta bila last rodbine Orsini-Rosenberg⁷. Najti je pa Draškovičev marof v terezijanskem katastru. To nepremičnino, ležečo v mestu pred Ptujskimi vrati, je imel 1749 neki Jakob Plešnik in je bila označena kot svobodni frajovž⁸. V samem mestu je imel Plešnik hišo urbarska št. 26, ki je bila nedvomno služna magistratu. Tudi urbarsko številko 27 je imel Plešnik⁹. V zemljiški knjigi iz okoli 1770

je lastnik hiše št. 26 neki Jožef Gershaber in po njem slikar Anton Dovetschni¹⁰. Hišo št. 27 ima meščanski jermenarski mojster Franc Ksaver Flucher¹¹.

V franciscejskem katastru iz 1825 imajo te nepremičnine barvar Franc Landwehr, magistrat s kočo nad prosto tehtnico in meščan Jakob Bratko¹².

To bi potrjevalo, da sta sodnik in svet mesta Ormoža upravičeno protestirala proti posegom deželno-glavarskih inventurnih komisarjev, ker je Pachman umrl v mestu, njegova svobodna zemljiška posest pa je ležala v predmestjih. Komisarji in z njimi deželni glava Karel Adam grof Breuner pa so bili mnenja, da je ena od Pachmanovih hiš v mestu, namreč Tanzhoferjeva (opredelitev za hišno štev. 26 ali 27 zaradi skromnih virov za sedaj ni možna) bila frajovž in bi spadala zato pod njihovo jurisdikcijo¹³.

Vlogo ormoškega magistrata je razen Notranjeavstrijske vlade reševal tudi namestnik grof Korbinijan Saurau, ki je zahtevek mesta gladko zavrnil¹⁴. Proti temu sta sodnik in svet Ormoža nastopila s potrdiloma upravitelja velikonedeljske komende Janeza Krstnika Aichmayrja in upravitelja ormoškega gospostva Feliksa Waizingerja, oba upravitelja sta pregledala sajne in davčne registre mesta in ugotovila redne dajatve spornega "frajovža"¹⁵. Feliks Waizinger sam je bil dalj časa ormoški mestni pisar in je mogel iz virov in po spominu izpričati, da so mestne hiše Lenarta Pachmana bile podložne ormoškemu magistratu.

Nekaj privilegijev je bilo vzrok za pravne dvome glede t.i. Tanzhoferjeve ali Kohlhammerjeve hiše. Ormoški mestni magistrat je že 1632, ko je prišel v spor s takratnimi lastniki ormoškega gospostva, baronom Ladislavom Pethejem in po njem Adamom Pethejem, odobril svojemu odvetniku Gašperju Tanzhoferju davčni odpustek za njegove zasluge¹⁶. 1654 je cesar Ferdinand II. oprostil Ivana Kohlhammerja vojaške nastanitve¹⁷. To cesarsko privilegijsko pismo je verjetno dalo povod za oznako ormoški frajovž.

Oprto na vse navedene dokumente se je mesto Ormož še enkrat obrnilo na Notranjeavstrijsko vlado, obenem kot na milostno instanco ("bittliche Instanz"). Priložena dokazila in "atesti" zgoraj navedenih upraviteljev Aichmayrja in Waizingerja so končno nagnili vlado, da je zavrnila postopek deželnega glavarja in njegovih komisarjev ter pripomogla mestu Ormožu, da je uveljavilo svojo pravico¹⁸.

O p o m b e :

¹ Štajerski deželni arhiv (v nadaljnjem ŠDA), Stara deželna pravda, LR, karton (v nadaljnjem kt) 219, 9. zvezek

² Kot op. 1, Ptuj 7. junija 1742

³ Kot op. 1, 13. avgusta 1742

⁴ Kot op. 1, Ormož 12. aprila 1739, 7. maja 1727

- ⁵ Kot op. 1, Ormož 12. decembra 1740
- ⁶ ŠDA, Deželna deska, register realij in glavne knjige
- ⁷ ŠDA, Deželna deska, glavna knjiga 19, 1241 in 1271
- ⁸ ŠDA, Terezijanski kataster, Mesta in trgi, Maribor 1, Napoved, 20. 3. 1749
- ⁹ Kot op. 3
- ¹⁰ ŠDA, GBAR 3233, fol. 90
- ¹¹ Kot op. 5, fol. 88
- ¹² ŠDA, Franciscejski kataster 1296, gradbene parcele 30–32
- ¹³ ŠDA, LR, kt 219, zv. 9, 27. junija 1742
- ¹⁴ ŠDA, LR, kt 219, zv. 9, 6. julija 1742
- ¹⁵ Kot op. 1, 19. julija 1742 in 20. julija 1742
- ¹⁶ Kot op. 1, 24. avgusta 1632
- ¹⁷ Kot op. 1, 27. februarja 1654
- ¹⁸ Kot op. 1, 20. avgusta 1742, ŠDA, Ea 1742–XII+67

DAS SOGENANNTTE "TANZHOFERISCHE FREIHAUS" ZU FRIEDAUF

Als im Jahre 1742 der Friedauer Bürger Mathias Leonhard Pachman starb, erhob sich alsbald ein Rechtsstreit zwischen dem Magistrat der Stadt Friedau und der Landeshauptmannschaft um die Verwaltung des Nachlasses.¹

Richter und Rat von Friedau versiegelten die Pachmanschen Häuser und nahmen sein Testament an sich. Dies erregte jedoch den Unwillen des Pettauer Medicus und Physicus Anton Gründl, der als "landeshauptmännischer Noth- Spör- Commisarius" eingriff, da Pachman in einem Freihaus verstorben sein sollte. Er sandte, da sich der Magistrat "erkeckt" hatte, die Sperre des Verlasses vorzunehmen, Herrn von Pöck nach Friedau, der die am Pachmanschen Realbesitz angebrachten Stadtsiegel herabriß und das Testament zu Händen Gründls einforderte².

Der Magistrat beschwerte sich über diese Vorgangsweise bei der Innerösterreichischen

Regierung³. Die Stadt Friedau stand jedenfalls auf dem Standpunkt, daß Pachman wohl einige freie Gründe besessen habe, seine drei bürgerlichen Häuser aber der Jurisdiktion des Magistrates unterstanden. Man versuchte dies mit Steuerextrakten und Schätzprotokollen zu belegen⁴. Pachman, der in Wien als Bancalofficiant tätig gewesen war, hatte sich nach seinem Ausscheiden aus dem öffentlichen Dienst in Friedau niedergelassen und die drei sogenannten Kohlhammerischen bürgerlichen Häuser erworben. Daneben besaß er auch den sogenannten Draskovitschen Meierhof, ein Eigen bei der Drau, ein Eigen am Loschitzbach und ein Eigen bei der sogenannten alten Maut. Seine Häuser waren das Tanzhoferische Haus, ein Bürgerhaus, welches er von Hans Schwirschitz gekauft hatte, und eine Brandstatt. In einer Eingabe an den Magistrat der Stadt Friedau vom 12. Dezember 1740 schreibt Pachman selbst von seiner freien Behausung in der Stadt⁵.

Für die Behauptung des Magistrats, Pachmans Häuser wären bürgerliche Behausungen unter der Jurisdiktion der Stadt gewesen, spricht auch der Umstand, daß sich in der Landtafel keine Herrengült eines Leohard Pachman oder seiner Vorgänger nachweisen läßt⁶. Der Freihof zu Friedau und das dortige Haus Nr. 4 mit Garten gehörten der Familie Orsini-Rosenberg⁷. Wohl findet sich aber der Draskowitzsche Meierhof im Theresianischen Kataster. Diese in der Vorstadt vor dem Pettauer Tor gelegene Realität gehörte 1749 einem Jakob Pleschnig und wurde als freier Maierhof bezeichnet⁸. In der Stadt selbst besaß Pleschnig ein Haus mit der Urbarnummer 26, das eindeutig dem Magistrat dienstbar war. Auch die Urbarnummer 27 hatte Jacob Pleschnig inne⁹. Im Grundbuch von circa 1770 besitzt das Haus Nr. 26 ein Joseph Gershaber und nach ihm der Maler Anton Dovetschni¹⁰. Das Haus Nr. 27 befindet sich im Besitz des bürgerlichen Riemermeisters Franz Xaver Flucher¹¹.

Im franziszeischen Kataster von 1825 haben diese Realitäten der Färber Franz Landwehr, der Magistrat mit der Hütte über die freie Waage und der Bürger Jakob Brathkoinne¹².

Damit dürfte erwiesen sein, daß Richter und Rat der Stadt Friedau zu Recht gegen die Eingriffe der landeshauptmannschaftlichen Inventurskommissarien Protest eingelegt hatten, da Pachman in der Stadt verstorben war, sein freier Grundbesitz jedoch in der Vorstadt lag. Die Kommissäre und mit Ihnen der Landeshauptmann Carl Adam Graf Breuner waren jedoch der Ansicht, daß eines der Stadthäuser Pachmans, nämlich das Tanzhoferische Haus (eine Zuordnung zu Hausnummer 26 oder 27 ist aufgrund der dürftigen Quellenlage vorerst nicht möglich) ein Freihaus gewesen war und daher unter ihre Rechtsprechung zu fallen hatte¹³.

Die Eingaben des Magistrates der Stadt Friedau befaßten neben der Innerösterreichischen Regierung auch den Statthalter Corbinian Graf Saurau, der das Begehren der Stadt rundweg abwie¹⁴. Dagegen traten Richter und Rat von Friedau mit Bestätigungen der Verwalter Johann Baptista Aichmayr von der Commende Großsonntag und Felix Waizinger von der Herrschaft Friedau auf. Die beiden Verwalter hatten die Stift- und Steuerregister der Stadt überprüft und regelmäßige Abgaben des umstrittenen "Freihauses" feststellen können.¹⁵ Felix Waizinger selbst war durch längere Zeit Stadtschreiber zu Friedau gewesen und konnte aus den Quellen, wie aus eigener Erinnerung die Untertänigkeit der städtischen Häuser Leonhard Pachmans unter den Magistrat von Friedau glaubhaft machen.

Zu der Rechtsunsicherheit um das sogenannte Tanzhoferische oder Kohlhammerische

Haus hatten einige Privilegien geführt. Der Magistrat der Stadt Friedau selbst hatte bereits 1632, als er mit den damaligen Herrschaftsinhabern der Herrschaft Friedau in Konflikt kam, es waren dies der Freiherr Ladislaus Pethe und nach ihm Adam Stephan Pethe, seinem Advokaten Caspar Tanzhofer für seine Verdienste einen Steuernachlaß gewährt¹⁶. 1654 befreite Kaiser Ferdinand III. Hans Kohlhamber von der Einquartierung der

Soldaten¹⁷. Dieser Freibrief des Kaisers mag wohl der Grund gewesen sein, wieso es zur Bezeichnung Freihaus zu Friedau kam.

Ausgerüstet mit all den vorgenannten Unterlagen wandte sich die Stadt Friedau nochmals an die Innerösterreichische Regierung, die zugleich als Gnadeninstanz (bittliche Instanz) angerufen wurde. Die beigefügten Nachweise und die "Attestationen" der oben angeführten Verwalter Aichmayr und Waizinger bewogen schließlich die Innerösterreichische Regierung, die Vorgangsweise des Landeshauptmannes und seiner Kommissäre abzulehnen und der Stadt Friedau zu ihrem Recht zu verhelfen¹⁸.

---

¹ StLA, Altes Landrecht (LR) Sch. 219, Hft. 9

² wie Anm. 1, Pettau, 7. Juni 1742

³ wie Anm. 1, 13. August 1742

⁴ wie Anm. 1, Friedau, 12. April 1739, 7. Mai 1727

⁵ wie Anm. 1, Friedau, 12. Dezember 1740

⁶ StLA, Landtafel, Realregister und Hauptbücher

⁷ StLA, Landtafel, Hauptbuch 19, 1241 und 1271

⁸ StLA, MTK, St. u. M. Marburg 1, Unterthänige Bekhandtnus Tabell, 20. März 1749

⁹ Wie Anm. 3

¹⁰ StLA, GBAR 3233, fol. 90

¹¹ wie Anm. 5, fol. 88

¹² StLA, FK 1296, Bauparzellen 30–32

¹³ StLA, LR Sch. 219, Hft 9, 27 Juni 1742

¹⁴ StLA, LR, Sch. 219, Hft. 9, 6. Juli 1742

¹⁵ wie Anm. 1, 19. Juli 1742 und 20. Juli 1742

¹⁶ wie Anm. 1, 24. August 1632

¹⁷ wie Anm. 1, 27. Februar 1654

¹⁸ wie Anm. 1, 20. August 1742, StLA, Ea 1742–XII+67

Im habsburgischen Kautsch von 1825 haben diese Realitäten der Farbe Franz Landwehr, der Magistrat mit der Hütte über die frühe Waage und der bürger Jakob Weiskölnig¹².

Damit dürfte erwiesen sein, daß Richter und Rat der Stadt Friedau zu Recht die Eingriffe der landesherrlich-ständischen Verwaltung in die Grundbesitzverhältnisse hatten, da Fuchsmann in der Stadt verstorben war, sein letzter Grundbesitz jedoch in der Verwaltung lag. Die Kommission und mit ihnen der Landesregierungs-Chef Adam Graf Reeper waren jedoch der Ansicht, daß eines der Stadthausverhältnisse nämlich das Tanzhofische Haus (eine Zuordnung zu Hausnummer 26 oder 27 ist aufgrund der dürftigen Quellenlage vorerst nicht möglich) ein Erbschaftsgegenstand war und ihre Rechtsprechung zu gelten hatte.¹³

Die Eingriffe der Magistrats der Stadt Friedau in die Realitäten des landesherrlichen Besitzes sind nicht nur durch die oben erwähnten Urkunden, sondern auch durch die Urkunden der Stadt Friedau bestätigt. Die Urkunde vom 17. Dezember 1740, die die Realitäten der Stadt Friedau betrifft, ist ein Zeugnis dafür, daß der Verwaltungschef Johann Baptist Achmayr, der Camerale-Chef und der Weiskölnig von der Hütte über die frühe Waage, als Stadthausverhältnisse in der Realitätenregister des landesherrlichen Besitzes in Friedau eingetragen wurden, feststellten können.¹⁴ Falls Weiskölnig von der Hütte über die frühe Waage in Friedau gewesen und konnte sich auf seine Quellen beziehen, so würde dies ein weiteres Zeugnis dafür sein, daß die Realitäten der Stadt Friedau in der Realitätenregister des landesherrlichen Besitzes in Friedau eingetragen wurden.

Wie Anm. 1, 20. August 1742, StLA, Ea 1742–XII+67

Nada JURKOVIČ,
diplomirana arhivistka,
Zgodovinski arhiv Ptuj

TELOVADNO DRUŠTVO SOKOL ORMOŽ 1912 – 1941

Prvi del prispevka govori o sokolskem gibanju na Slovenskem, drugi del prikazuje delovanje Telovadnega društva Sokol v Ormožu od ustanovitve 1912. leta do začetka okupacije 1941. leta.

Sokolsko gibanje na Slovenskem

1. oktobra 1863 je bil v Ljubljani ustanovljen Južni Sokol, prvo sokolsko društvo na ozemlju današnje Jugoslavije. Telovadno društvo Južni Sokol so ustanovili komaj dobro leto in pol po ustanovitvi Sokola na Češkem. Žal je Južni Sokol prevzel samo zunanjo obliko čeških Sokolov, Tyrševe ideje pa niso presadili na naša tla. Zaradi političnih razmer je deželna vlada leta 1867 društvo razpustila, vendar so že naslednje leto (1868) ustanovili Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, ki je imelo svoj prvi večji nastop že 6. septembra 1868 na slovenskem taboru v Žalcu. Po letu 1893 je postal glavni nosilec Tyrševe ideje mladi dr. Viktor Mumik. Z njegovim delovanjem je društvo pridobilo na ugledu. Ustanavljati so se pričela sokolska društva tudi na našem območju in sicer l. 1903 Murški Sokol v Ljutomeru, l. 1907 Sokol v Mariboru, l. 1908 sokolski društvi v Ptujju in v Lenartu v Slov. goricah, l. 1911 v Središču ob Dravi in l. 1912 tudi v Ormožu. Vsa ta sokolska društva so spadala k celjski župi do leta 1913, ko je bila ustanovljena samostojna župa s sedežem v Mariboru. Župa je bila razdeljena na več okrožij. V ptujsko okrožje so spadala sokolska društva v Ormožu, Ptujju in Središču ter čete v Ivanjkovcih, Dornavi, Markovcih in pri Sv. Barbari.

Leta 1888, ob 25-letnici Sokola, je bil v Ljubljani I. slovenski vsesokolski zlet, kjer so sodelovali Čehi in Hrvati ter vsa slovenska narodna društva, se pravi pet slovenskih sokolskih društev, narodne čitalnice ter pevška društva. Že leta 1901 je bilo ustanovljeno prvo Žensko telovadno društvo v Ljubljani. Leta 1905 se je ustanovila Slovenska sokolska zveza, ki je ob ustanovitvi združevala 17 sokolskih društev in je bila članica Mednarodne telovadne zveze. Zveza je izdajala svoj list Slovenski Sokol.

Na Vidov dan leta 1919 se je na prvem sokolskem zboru v Novem Sadu določilo ime združenemu jugoslovanskemu sokolstvu, in sicer Sokolski savez Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1920 na prvi glavni skupščini Sokolskega saveza v Mariboru preimenovalo v Jugoslovanski sokolski savez. Leta 1930 je bil z zakonom ustanovljen Savez Sokola kraljevine Jugoslavije. Po letu 1945 je bila ustanovljena Fizkulturalna zveza Slovenije kot sestavni del Fizkulturalne zveze Jugoslavije, društva pa so se imenovala fizkulturalna

društva. Reorganizacija je bila izvedena l. 1952, ko se je Telovadna zveza preimenovala v Zvezo za telesno vzgojo Partizan, ki so jo sestavljala Telesnovzgojna društva Partizan.

To je kratek pregled organizacije telovadnih društev pri nas od ustanovitve pred 120 leti do danes.

Omeniti je treba tudi sokolsko idejo in smisel sokolstva. Ustanovitelj češkega telovadnega društva dr. Miroslav Tyrš ni videl v telovadbi le zabave in praktičnega sredstva za utr-ditev telesa. Spoznal je tudi nrvstven pomen kot sredstvo za vzgojo nove generacije, ki se bo borila za izgubljeno svobodo svojega naroda¹. Dr. Viktor Murnik je Tyrševo idejo prenesel k nam. Po velikem uspehu na VI. mednarodni telovadni tekmi leta 1911 v To-rinu je dejal: "Sokolstvo si prizadeva, da združi sčasoma ves slovenski narod v svojem krogu v gojitev telesnih moči, pa obenem tudi v gojitev moralnih in duševnih vrlin, kakor so predvsem čut za dolžnost, samozatajevanje in disciplina, vztrajnost, energija, požr-tvovalnost in navdušenost, vedno enaka neomahljiva navdušenost, brez katere se še nik-dar niso dosegli veliki cilji."² Sokolsko gibanje je bilo napredno gibanje. Slonelo je na enakosti ne glede na pripadnost razredu, veri ali stranki. Člani sokolskih društev so se nagovarjali z brat ali sestra, ne samo v telovadnici, ampak tudi zunan nje. Gibanje je te-žilo k prebujanju in krepitvi narodne in pozneje državljanske zavesti. S spoštovanjem človekove osebnosti so vzgajali krog svobodnih in ponosnih državljanov, vedno priprav-ljenih služiti svojemu narodu. To se je pokazalo leta 1941, ko se je sokolska organizacija priključila Osvobodilni fronti.

Sokolsko društvo je vodil odbor s starosto na čelu. Starosta je zastopal društvo v vseh zadevah, skliceval in vodil je odborove seje, predsedoval občnemu zboru. Tajnik je bil njegova desna roka, skrbel je za tekoče delo društva ter povezoval odbor in članstvo. Društvo je imelo tudi blagajnika. Upravni odbor društva za vse obširne naloge ni mogel skrbeti sam, zato so imela društva še različne odseke. Najvažnejša odseka sta bila vadi-teljski zbor in izobraževalni odsek. Vaditeljski zbor je vodil načelnik, ki je moral biti dober telovadec. Spremljati je moral strokovno telovadno literaturo. Vodil je telovadne prireditve, izlete, tekme, organiziral udeležbo pri okrožnih in župnih zletih, telovadne tečaje za vaditelje ter skrbel za strokovno izobrazbo vaditeljskega zbora. Društvo je imelo tudi izobraževalca, ki je skrbel za izobraževanje in vzgojo članstva. Organiziral je preda-vanja za člane, ženstvo, naraščaj. Teme teh predavanj so bile: sokolstvo, literatura in umetnost, kulturna zgodovina, državljanske pravice in dolžnosti, higiena. Vodil je so-kolske pogovore, proslave važnih spominskih dni iz slovenske zgodovine. Skrbel je tudi za to, da so bile društvene zabave v sokolskih mejah. Društvo je imelo tudi svojo društvě-no knjižnico, kjer so si člani izposojali knjige ter brali časopise. Knjižnico je vodil knjiž-ničar. Za društveno imovino je skrbel gospodar, evidenco o številu članov je vodil matri-kar. Novinar je skrbel za naročnike sokolskega tiska ter poročal o delu društva v sokol-ske časopise. Arhivar je bil odgovoren za društveni arhiv. Društvo je imelo svoja pravila in poslovnik, prav tako so odseki delovali na podlagi poslovnika.

Še nekaj besed o sprejemu članov v sokolsko društvo. Prosilec, ki je bil star najmanj 18 let, je dal pristopno izjavo. Izjava je bila pisna in je vsebovala življenjepis in navedbo morebitnega članstva v drugih društvih in katerih. Ker so bili kriteriji za sprejem stro-gi – kandidat je po svojem mišljenju in ravnanju v javnem kakor tudi v zasebnem življe-nju moral podajati zadostno jamstvo o svoji narodni zavesti in o svoji neoporečni nrv-nosti³ – je odbor šele po končani šestmesečni poizkusni dobi sprejel kandidata v društ-vo. Novosprejeti član je dobil društveno izkaznico in uradni sokolski znak. Mesečno je moral plačevati članarino.

Sokoli so nosili tudi posebna oblačila, sokolske kroje. Prevzeli so jih po Čehih. Imeli so slavnostne in telovadne kroje. Slavnostni kroj je bil sivkasto rjav suknjič – surka, to je suknjič brez zavihkov s pokončnim ovratnikom, enake hlače, rdeča srajca ter klobuk – čikoš s sokolovim peresom. Klobuke je pozneje zamenjala nizka, okrogla čepica. Telovadni kroj je bila bela majica z rdečim robom, dolge temno modre hlače ter modro–beli pas. Ženske (članice in naraščajnice) so nosile temno modra plisirana kri–la, bele bluzice z rdečo vrvico namesto gumbov ter bele kratke nogavice in črne čevlje. Na glavi so imele rdeče rute. Slavnostni kroj naraščajnikov so bile hlače do kolen peščeno rjave barve ter rdeče srajce. V telovadnici so nosili bele telovadne hlače iz domačega platna.

Sokol v Ormožu

Telovadno društvo Sokol Ormož je bilo ustanovljeno na občnem zboru 21. aprila 1912. leta. Občni zbor je začel predsednik pripravjalnega odbora dr. Franc Strelec. Ustanov–nemu občnemu zboru so prisostvovali brat Smertnik kot odposlanec Sokolske zveze ter celjskega Sokola in odposlanci Sokola iz Ptujja, Središča ter Maribora, ljutomerski Sokol

Člani Telovadnega društva Sokol v Ormožu.

pa je poslal brzojavno čestitko. V prvi odbor so bili izvoljeni: za starosta dr. Franc Strelec, za podstarosta dr. Gvidon Ser nec, za načelnika Josip Sagadin, za tajnika Janko Grivec, za odbornike Lovro Petovar, Jakob Kaučič, Adolf Rosina, Alojz Kukovec, Ivan Veselič (blagajnik) ter Ivan Zemlj ič, Alojz Blagovič, Ivan Golob za namestnike, za pre–glednika računov Štefan Pernat in Rudolf Stark.

Letna članarina je znašala 500 kron za Ormožance, za okoličane pa 200 kron. Ormoški Sokol se je priključil celjski župi ter se včlanil v Slovensko sokolsko zvezo v Ljubljani. Ob ustanovitvi je društvo štelo 45 članov. V prvem letu delovanja je imel odbor 12 sej, sodelovali pa so z Varaždinom, Središčem, Ljutomerom, Mariborom, Celjem in Ptujem. V bližnje kraje so se vozili z lojtrskimi vozovi, v oddaljeneje z vlakom.

Leta 1914 se je mariborska župa razdelila v dve okrožji: mariborsko in panonsko, ki je imela sedež v Ormožu. Zadnja odborova seja v letu 1914 je bila 26. junija. Društvo je tedaj štelo 52 članov. I. svetovna vojna je prekinila delovanje društva, ki je ponovno pričelo delati 5. decembra 1918. leta v prostorih ormoške čitalnice. V letu 1919 so sklenili, da bodo gojili tudi zimski šport. Pripravili bodo tudi gledališke predstave. Sredstva, ki jih bodo na ta način pridobili, so namenili v zletni vond. V tem letu je šolo prevzela ormoška občina, ki je nameravala prodati telovadno orodje. Odbor je sklenil, da društvo kupi orodje za 3.000 kron. Starosta bo sklenil z občino najemninsko pogodbo za telovadnico. Sklenili so, da bo na sokolskem orodju pod nadzorstvom Sokolov lahko telovadila ljudskošolska mladina. V Ormožu je obstajalo tudi Telovadno društvo Orel, ki je bilo klerikalno usmerjeno. Orli so uporabljali telovadno orodje, last Sokolov. Prihajalo je do manjših nesoglasij, vendar mladina idejnega nasprotja ni jemala tako resno kot starejši člani in tako se je zgodilo, da so po letu 1938 Sokoli skupaj s Slovenskimi fanti kot Slovenci nastopali proti Nemcem.

Svečana proslava 25-letnice obstoja društva leta 1937 v Mestni grabi.

17. julija 1921 so Ormožanci pripravili okrožni zlet.

Program je bil tak:

ob 11. uri sprejem gostov na kolodvoru, obhod po mestu na telovadišče,

ob 11,30 uri začetek skupnih vaj,

ob 13. uri obed:

ob 15. uri javna telovadba;

po nastopu ljudska veselica.

Za izvedbo zleta so imenovali poseben odbor ter razdelili naloge. Takrat je bila takšna prireditev organizirana takole: postavili so pet šotorov, in sicer za vino, za jestvine, za pecivo, za cvetlice, cigarete, razglednice, znamke in šibice ter za kavo. Za propagiranje so imenovali reklamni odsek, ki je pri Zvezni tiskarni v Celju dal tiskati 150 plakatov ter objavil obvestilo o zletu v časopisih Ptujski list, Tabor, Jugoslavija, Nova doba in Ju-tro. Sprejemni odsek je pričakal goste, prehranjevalni je skrbel za jedačo in pijačo, staveni za telovadišče, rediteljski za nemoten potek prireditve in blagajničarski za vse denarne posle. Prireditev je bila v Mestni grabi, razsvetljava so imelo karbidno. Ormoško Trgovsko obrtno društvo je darovalo 3.000 kron, čisti dobiček od prireditve pa je znašal 16.771 kron.

Ker smo že pri prireditvah, naj omenimo še druge družabne prireditve, ki jih je društvo prirejalo: silvestrovanja, maškerade, vinske trgatve, tombola. Vsako leto so pripravili tudi nekaj iger. Letno so pripravili dva telovadna nastopa. V juniju je bil nastop v Mestni grabi, prvega decembra pa je bila akademija v telovadnici. Nastopali so tudi na prireditvah, ki so jih prirejala sosednja društva, ter na zletih. Tako sta na I. jugoslovanskem vsesokolskem zletu v Ljubljani leta 1922 nastopili tudi moška in ženska vrsta ormoškega Sokola. V tem letu so tekle predpriprave za gradnjo Sokolskega doma. Pripravili so tombolo ter sami žgali opeko. Telovadno društvo Sokol v Ormožu svojega doma ni postavilo, ker je uresničitev zastavljenega načrta prekinila II. svetovna vojna.

Leta 1926 so uredili družbeno sobo v Veseličevi hiši. Kupili so radijski sprejemnik, šahovnice ter igralne karte. Zanimivo je, da so leta 1929 osnovali francoski krožek, ki ga je vodila grofica Stenbock. Iz gradiva, ki mi je bilo na razpolago, nisem mogla ugotoviti, kako dolgo je krožek deloval.

Leta 1930 je pogorela mestna ubožnica v Mestni grabi. Sokolsko društvo je zaprosilo mestno občino za nakup zemljišča. Po nekaj časa trajajočih zapletljajih je društvu uspelo kupiti zemljišče in spomladi leta 1931 so Mestno grabo preimenovali v Tyrševo telovadišče.

Leta 1937 je Sokolsko društvo v Ormožu praznovalo 25-letnico obstoja. Iz tega časa je ohranjenih nekaj fotografij, zapisniki sej ter drugo spisovno gradivo za ta čas pa žal ni ohranjeno. Kot je razvidno iz fotografij, so bila praznovanja slavnostna.

Zanimivo je, da so pri Sokolskih društvih obstajali strelski odseki. Fantje — telovadci so lahko zaprosili za skrajšanje kadrovskega roka, če so uspešno opravili župni izpit. Izpit je bil ustni in pisni, razen tega so tekli, skakali, metali bombe in streljali s puško. V letu 1939 so pripravili dan pripravljenosti ali Djurdjev dan. Sodelovale so vse enote društva. Na ta dan so organizirali peš izlet in naslednje tekme: vožnjo s kolesom 3 km, tek na 1.000 m, plezanje po 2 visoki oviri, preskok jarka, širokega 2,5 m, met granate in streljanje.

Delovanje Sokolskega društva je prekinila vojna. Vendar je 29-letno delo zasejalo globoke korenine. Po vojni je telovadba spet oživela, navdušenja in idealizma je bilo prav toliko kot prej.

Staroste v ormoškem Sokolu:

dr. Franc Strelec, notar, od 1912 do 1921;

dr. Anton Hrovat, zdravnik, 1922;

Janko Grivec, nameščenic Okrajne posojilnice, od 1923 do 1926;

Lavoslav Sevnik, notar, od 1927 do 1932;

dr. Adam Ban, odvetnik, od 1933 do 1938;
Ivan Rakuša, dimnikar, od 1939 do 1941.

Načelniki in načelnice:

Josip Sagadin, od 1912–1914, 1919

Janko Grivec, 1918

Miha Papež, 1922

Helena Zemljič, od 1921–1923

Ivan Zemljič, od 1920–1923

Marica Rajšp, 1920

Joško Golob, od 1924–1925, 1927

Božena Serajnik, od 1924–1928

Pepca Žiger, 1925

Slavko Novak, 1926

Vlado Porekar, 1928–1930

Lizika Sever, 1930

Rudolf Kreuzt, med 1930 in 1939

Franc Horvat, med 1930 in 1939

Marta Horvat, 1939

Nada Ivančič, 1940

Danica Kovačič, 1940

Pavel Lazar, 1939–1941.

Društvena zdravnik sta bila dr. Anton Hrovat in dr. Jurij Čarf.

Viri in literatura:

Telovadno društvo Sokol Ormož 1912–1941. Zgodovinski arhiv Ptuj, akc. št. 87, škat. št. 1 in 2

¹ Zaletel Vinko: Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva. Ljubljana, Učiteljska tiskarna v Ljubljani 1933, str. 155

² Ibidem, str. 210

³ Pestotnik dr. Pavel: Kako voditi in upravljati Sokolska društva? Sokolska Matica, Zvezek III. Izdaja Tel. društvo Sokol I v Ljubljani. Leta 1920, str. 20

Stepišnik Drago: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem. Ljubljana, Državna založba Slo–
venije 1968.

Povzetek:

Sokolsko gibanje na Slovenskem se je pričelo pred 120 leti. Sprva je bilo gibanje predvsem narodnoobrambno, pozneje je bil poudarek na telovadbi. Pred 80 leti so se začela ustanovljati sokolska društva na našem območju. Vanje se je vključevalo napredno prebivalstvo. S svojim delovanjem so obogatila kulturno in družabno življenje svojega kraja. Člani so delali prostovoljno in s srcem. S telovadbo so krepili telo, da je bil tudi duh zdrav. Cilj gibanja je bil: zdrav, pošen in zaveden Slovenec.

Zusammenfassung

DER TURNVEREIN SOKOL ORMOŽ 1912–1941

Vor 120 Jahren wurde in Slowenien der Turnverein namens Sokol gegründet. Am Anfang war die Bewegung vor allem volksverteidigend, später war die Betonung am Turnen. Vor 80 Jahren begannen Sokolvereine auf unserem Gebiet zu entstehen. Die Mitgliedschaft bildete der fortschrittliche Teil der Bevölkerung. Mit ihrer Tätigkeit bereicherten sie das Kultur- und Gesellschaftsleben ihrer Stadt. Sie wirkten freiwillig und aus Herzen mit. Sie stärkten den Leib, damit der Geist gesund blieb. Das Ziel der Bewegung war einen gesunden, ehrlichen und selbstbewussten Slowenen zu machen.

Dr. Adam Jan, od 1961 do 1962
 1961 do 1970 do 1970
 Zbirko članje na Slovenskem se je povečalo med 190 leti. Števje je bilo gibanje praznima
 neodvisnost, pozna je bil podoben na italijanski. Pred 80 leti so se začeli raz-
 nastajati različna društva na istem območju. Vsega se je vključevalo v različne organizacije.
 zvezo 2 rojnih delovnih in obratnih skupin in društvo življenjskega kroga. Člani
 so delali v različnih delih in se vključevali v različne organizacije. Člani
 so delali v različnih delih in se vključevali v različne organizacije. Člani
 so delali v različnih delih in se vključevali v različne organizacije. Člani
 so delali v različnih delih in se vključevali v različne organizacije. Člani

- Miha Pajek, 1972
- Helena Zerkelj, od 1921-1922
- Ivan Zmajek, od 1921-1922
- Marija Kajž, 1920
- Janko Gotar, od 1921-1922, 1923
- Bolena Benčič, od 1924-1925
- Pepec Žiger, 1925
- Števo Novak, 1926
- Vlado Pocrar, 1928-1930
- Lilka Sever, 1930
- Rudolf Krušič, med 1930 in 1939
- Franca Horvat, med 1930 in 1939
- Marta Horvat, 1939
- Nada Ivančič, 1940
- Imre Kocina, 1941
- Franz, 1941-1942

Zusammenfassung

DER TURNVEREIN SOKOL ORMOZ 1912-1941

Vor 120 Jahren wurde in Slowenien der Turnverein namens Sokol gegründet. Am Anfang
 war die Bewegung vor allem ein patriotisches Gefühl, später war die Bewegung ein
 80 Jahren begannen Slowaken auf unserem Gebiet zu entstehen. Die Mitglieder
 bilden den fortschrittlichen Teil der Bevölkerung. Mit ihrer Tätigkeit beitragen sie zur
 Kultur- und Gesundheitsbildung ihrer Stadt. Sie wirken freiwillig und aus Herzen mit. Sie
 stärken den Geist, damit der Geist gesund bleibt. Der Ziel der Bewegung war einen gesun-
 den, einheitlichen und selbstbestimmten Slowaken zu machen.

Vin in literatura:

1. Slovenski narodni sokol Ormoz 1912-1941. Zgodovinski zbornik, letnik 11, št. 1, 1971.

2. Zbornik Vojne Zgodovine letnik 1971, letnik 11, št. 1, 1971.

3. Slovenski narodni sokol Ormoz 1912-1941. Zgodovinski zbornik, letnik 11, št. 1, 1971.

4. Slovenski narodni sokol Ormoz 1912-1941. Zgodovinski zbornik, letnik 11, št. 1, 1971.

Ljubica ŠULIGOJ,
višja predavateljica,
Pedagoška akademija Maribor

KMEČKO VPRAŠANJE IN DRUŠTVA KMETSKIH FANTOV IN DEKLET NA ORMOŠKEM OBMOČJU MED OBEMA VOJNAMA

Avtorica obravnava na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva probleme nerazvitega podeželja in napredno kmečko mladinsko gibanje pred drugo svetovno vojno. Ugotavlja, da so se društva pod vplivom komunistične partije levičarsko preusmerjala. Ta politična aktivnost se je pozneje izkazovala v letih okupacije, ko se je večina nekdanjih društvenih članov opredelila za narodnoosvobodilni boj.

I. Socialno ekonomske razmere v ptujskem okraju

Splošni podatki o krajih in prebivalstvu ormoškega območja

Ormoško območje je sodilo med vojnama k ptujskemu srezu, ki je po popisu prebivalstva leta 1931 meril 820 km² in je zajemal Ptujsko polje, del Dravskega polja ter del Slovenskih goric. V okraju je živelo 71.888 prebivalcev ali 88 ljudi na km² (na območju Slovenskih goric nad 90 ljudi na km²).¹

Med občinami ptujskega sreza naj z ožjega ormoškega območja omenim statistične pokazatelje o nekaterih za leto 1931:

– občina Hum	1728 prebivalcev
– občina Kog	1975 prebivalcev
– občina Ormož	1477 prebivalcev
– občina Osluševci	1658 prebivalcev
– občina Središče ob Dravi	2149 prebivalcev
– občina Sv. Miklavž pri Ormožu	2416 prebivalcev
– občina Svetinje	2928 prebivalcev
– občina Sv. Tomaž pri Ormožu	3770 prebivalcev
– občina Velika Nedelja	2891 prebivalcev ²

Za ilustracijo še nekaj primerjalnih podatkov:

Župan ormoške občine je 14. okt. 1931 poročal Kraljevinski banski upravi Dravske banovine v Ljubljano o gibanju prebivalstva,³ da je prebivalo v mestu Ormož (brez pripadajočih vasi Dobrava) leta 1910 942 ljudi, 1921. 1006 (z zgornjim in spodnjim predmestjem Dobravo 1093) in 1931 1146 prebivalcev (z Dobravo 1276). Med prebivalci je bilo največ obrtnikov in trgovcev (730), nato uradništva, upokojujencev in svobodnih poklicev (302), medtem ko se je s kmetijstvom ukvarjalo 244 ljudi.⁴

Od 1880. do 1931. leta je znašal tu prirastek prebivalstva 20 %, medtem ko se je v istem obdobju število prebivalcev v Središču povečalo od 1035 na 1152, tj. za 11 %.⁵ Kraj je ostal v glavnem kmetijsko naselje, saj se je s to dejavnostjo ukvarjalo ok. 60 % ljudi; v kraju je bilo še nekaj obrti in precej trgovine.

Upoštevajoč popis prebivalstva leta 1921 in 1931 je moč ugotoviti njegovo številčno rast tako v Ormožu, Cvetkovicah, na Hardeku, Kogu, v Mihalovcih, Obrežu, Podgorcih, Runeču, Sv. Tomažu, Veliki Nedelji, Vodrancih in Središču ob Dravi. Na rast naselij so gotovo vplivali ugodnejši gospodarski pogoji, npr. železnica, ravnina Dravskega polja, medtem ko občine v notranjosti Slovenskih goric ne kažejo povečane rasti prebivalstva oz. so le izjeme. Zato sledimo na vinogradniškem področju, kjer so slabi življenjski pogoji, nazadovanju ali stagniranju prebivalstva.⁶ Globalno vzeto je prebivalstvo poraslo v ormoškem okolišu od 1921 do 1931 za 6 % (v ptujskem okolišu za 6,4 %).⁷ In ker se v naših krajih srečujemo s specifičnimi družbenoekonomskimi pogoji, je gibanje prebivalstva prav odsev teh. Pa si jih oglejmo.

Gospodarski pogoji razvoja in družbene razmere

Za razumevanje političnih dogajanj na našem območju med obema vojnoma in sploh za pravilno vrednotenje dela Društev kmetijskih fantov in deklet (poslej DKFID) je nujno, da opozorim na nekatera gospodarska in družbena vprašanja. Želim poudariti, da so bili naši kraji skrajno ekonomsko zaostali, da so se tod nakopičila družbena protislovja starojugoslovanske države ob nerešeni agrarni reformi, ob ekonomski prevladi nemškega kapitala, ki je spretno izrabljaj oportunitizem buržoaznih strank. V teh krajih med vojnoma ni bilo večje industrije. Agrarna prenaseljenost je silila ljudi, da so prodajali svojo delovno silo v manjših obratih za nizko mezdo. Nerešena agrarna reforma je ohranila na podeželju veleposestniške in viničarske odnose.

Majhni kmečki proizvajalci niso mogli prodreti na tržišče, še zlasti ne ob svetovni gospodarski krizi. Revščina se je bohotila po vaseh. Ker doma ni bilo dela, je mnoge zanesla pot na sezonsko delo v Avstrijo in Nemčijo, kjer je marsikoga zaradi ekonomske nestabilnosti doma osvojila nacistična demagogija.

In tudi doma, še zlasti ob šopirjenju nemškega fašizma v letih pred drugo svetovno vojno, ni bilo nič bolje. Ne gre prezreti, da se je sicer po letu 1918 število nemškega prebivalstva pri nas zmanjšalo z izselitvijo nemškega uradništva, toda npr. v Ptujju so ostali nemški trgovci, obrtniki, lastniki manjših obratov, ki so s pridom izkoriščali agrarno zaledje. Iz "lojalnih" državljanov nove države so se ob zmagi hitlerizma preobrnili v glasnike nemškega Reicha, h kateremu morajo po njihovem tudi naši kraji. Izkoriščali so slovensko delovno silo — mezdne delavce in viničarje. Tako je torej značilno za naše območje, da so ekonomska in družbena protislovja dobivala nacionalno obeležje in da je boj naprednih družbenih sil dobival tudi narodnoobrambno vsebino.

Naj podkrepim ta dejstva z nekaterimi podatki.

Ptuj je štel leta 1931 4261 prebivalcev⁸ in je imel nekaj obratov: opekarne v Janežovcih, Žabjaku in v Rogoznici, nadalje tovarno čevljev Petovio, Pirichovo usnjarsko podjetje, Reinhardov perutninarski obrat, Pletarno, Državne železniške delavnice za popravilo vagonov, Vindiševo žago (sredi tridesetih let je nastalo nekaj slovenskih industrijskih obratov, kot npr. mehanična tkalnica, obrata za perilo) in nekaj obrtniških delavnic. V teh obratih je našlo delo 300 do 600 bližnjih okoličanov.⁹

Na našem območju, če omenim npr. Ormož, ki je imel 1931. leta 1146 prebivalcev, je našlo delo nekaj delavcev npr. v opekarni, v manjši žagi, tu in tam v neznatni obrti; v Središču (1152 prebivalcev leta 1931) je bilo le nekaj obrti, sicer pa so se ljudje v tem kraju ukvarjali z vinogradništvom in živinorejo.

Velikih možnosti za zaposlitev v ptujskem okraju ni bilo. Če upoštevamo statistične pokazatelje ob ljudskem štetju 1931, je prebivalo, kot sem že navedla, 88 ljudi na km², kar pomeni, da je bilo potrebno iskati kruh za vsako ceno.

Za ilustracijo naj navedem nekaj podatkov o vrednotenju meznega dela delavcev v Ormožu.

Ormoški občinski odborniki so na svoji seji 9. maja 1932 določili mezde občinskim delavcem, tako da bi zaslužili 10 do 15 din na dan ali ok. 400 din na mesec.¹⁰ 12. nov. 1937 pa se občinski odbor zoperstavlja kolektivni pogodbi, ko razpravlja o dopisu Jugoslovanske strokovne zveze iz Maribora z dne 20. 10. 1937, po katerem bi morali upoštevati kolektivno pogodbo in bi morali delavcem izplačevati po 2,50 din na uro. Odborniki so sklenili, naj Strokovna zveza predloži kolektivno pogodbo, ker "občina z nikomer ni sklenila kolektivne pogodbe."¹¹

V času velike draginje pred okupacijo se jasno kaže odnos do vrednotenja fizičnega dela. Na seji 9. okt. 1940 so ormoški občinski odborniki sklepali na podlagi določil Uradnega lista o minimalnih mezdah za ne kvalificirane delavce. Tako so namenili cestarju 4 din na uro, drugim pa 3,60 din. Pač pa so se odborniki že 27. jan. istega leta domenili, da "zaradi draginje" zvišajo plačo občinskim nameščencem, in sicer za 60 do 100 din na mesec.¹²

Nasploh so se mezde delavcev, zaposlenih v industriji na območju ptujskega sreza, gibale od 2 do 8 din na uro (v majšperškem Vunatexu l. 1926 celo 1,25 na uro, v obratu perila Delta pa 1 din na uro), in to ob povprečnem 9 do 10-urnem delavniku.¹³

Drugo, še slabšo podobo nam razkriva podeželje. Dnina poljedelskega delavca na območju Slovenskih goric je znašala od 8 do 10 din na dan, ko je delal do 10 ur ali še dlje.¹⁴

Občutno krizo je začutil naš kmet že v prejšnjem stoletju in tako so v Ormožu že 1876 ustanovili posojilnico za rešitev slovenskega kmeta od nemškega odušnega kapitala.¹⁵ Ustanova naj bi pomagala prebivalstvu pred izžemanjem oderuhov, tako da bi dobili ugodnejšo posojilo. Toda v kolesju nemškega imperializma, tuje konkurence, iskanja profitov domače buržoazije, ob vinski krizi konec prejšnjega stoletja je podeželje gospodarsko intenzivno propadalo. Politični monopol si je pričenjela pridobivati Slovenska ljudska stranka (SLS) z zadružništvom, ki pa seveda še zdaleč ni moglo resnično osvoboditi kmeta izkoriščanja.

Vsi upi, da bo končno v jugoslovanski državi rešeno kmečko vprašanje, so se kmalu razblinili. Razdrobljenost kmečke posesti, zaostalost v kmetijski proizvodnji ter gospodarska kriza v letih 1929/33 so privedle do težkega gospodarskega položaja na podeželju. Maloštevilni veleposestniki, ki so premogli nad 200 ha zemlje, so posledice ekonomske krize delno občutili, a najbolj so jo čutili najemniki, kočarji, delavci, viničarji. Odhajali so s trebuhom za kruhom. Iz ptujskega okraja je odšlo v tujino v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno 200 do 300 ljudi.¹⁶ Kriza je tako prizadela kmečko prebivalstvo, da svojega blaga tako rekoč ni moglo prodati ali pa ga je prodalo po sramotni ceni. Industrijsko blago je bilo spet tako drago, da ni bilo denarja za nakup, in posledica je bilo zadolževanje.

In četudi so oblasti leta 1932 uvedle kratkotrajni moratorij za odplačevanje dolgov, je bilo to le začasna ublažitev stiske. Da bi ljudje odplačali vsaj del dolgov, so mnogi prodajali svoje imetje. Dodajmo še to, da je že slaba menjava kron za dinarje po prvi svetovni vojni veliko prispevala h gospodarskemu zastoju vasi. Logična posledica vsega tega je bilo naraščajoče nezadovoljstvo s politiko vladajočih strank, ki niso izboljšale gospodarskih razmer. V vaseh našega ožjega območja so svoje interese gradile na skrajni zaočalosti, ohranjanju konservativnosti, veleposestniških odnosov in drastičnih oblikah kapitalističnega izkoriščanja – na viničarstvu. Objektivni pogoji za dejavnost naprednih družbenih sil na podeželju so bili sicer dani, toda pot do političnega, razrednega ozaveščanja je bila težka, hkrati pa je ta dejavnost pridobila jasno perspektivo po realno začrtanem programu KP po letu 1934, ki je nakazal pot socialne in ekonomske osvoboditve izkoriščanih.

Viničarstvo – posebna oblika kapitalističnega izkoriščanja

Neurejene družbenoekonomske razmere so se v starojugoslovanski državi v naših krajih kaj kmalu pokazale po prvi svetovni vojni. Pričakovanja ljudskih množic, da bo nova država rešila socialna in ekonomska vprašanja preteklosti, so se sprevergla v razočaranje.

Večje industrije, kot sem omenila, v ptujskem okraju ni bilo. Obrtniške delavnice in manjši obrati niso mogli v celoti zaposliti odvečne delovne sile, ki je prihajala s podeželja v večja središča. Na podeželju so ohranjeni veleposestniški odnosi samo še poglobljali revščino. Skopo odmerjen kos težke zemlje ni mogel nahraniti družine s kopicco otrok in marsikdo je krenil na tuje, na sezonsko delo v Avstrijo ali v Nemčijo. Socialnoekonomska nasprotja kapitalistične države, nacionalno obeležena v naših krajih, so se izkazovala v prepadu med delodajalci – večinoma tujci – in ceneno domačo delovno silo. To velja tako za izkoriščanje industrijskega delavstva kakor tudi za veleposestniške odnose, pri čemer še zlasti izstopajo viničarski odnosi, tako zelo znani na območju Haloz in Slovenskih goric oz. na njihovih obronkih, v ormoških in ljutomerskih goricah. Pomeni, da je nerešena agrarna reforma ohranjala specifično podobo podeželja z drobno-lastniško in veleposestniško strukturo, z bednim viničarskim življenjem, z velikimi socialnimi nasprotji. Pri vsem tem pa velja že tukaj poudariti, da je viničar, kot bomo iz podatkov razbrali, v bistvu živel v polfevdalnem odnosu, da je garal ves dan za sramotno dnino in da je otrokom bila odprta pot le med dninarje, hlapce in pastirje. Njihovi gospodarji so odvrčali te ljudi od vsega naprednega. Tako je tudi Cerkev ali njena predstavica – Slovenska ljudska stranka branila svoje ekonomske pozicije, zavračala sleherne napredne politične vplive in je bila še zlasti odločna proti komunistični nevarnosti v tridesetih letih. Jasno je, da viničar ni mogel imeti izoblikovane razredne zavesti, da je bilo revolucionarno osveščanje težavno in dolgotrajno in da je bilo težko ekonomsko stanje tega družbenega sloja vzrok za dejstvo, da so se našli med temi tudi taki, ki so ob okupaciji bili prepričani o svoji socialni odrešitvi v nemškem rajhu. Logične so potem bile težave ob snovanju upora proti okupatorju, vendar to vprašanje ne sodi več v okvir te obravnave. Pa si oglejmo nekaj podrobnejših podatkov, ki zadevajo problem viničarstva na našem ožjem območju.

Viničarstvo pojmuje kot poseben družbenoekonomski odnos kapitalističnega obdobja, ko prihaja do izrazitega izkoriščanja delovne sile. Ti odnosi so rezultat obstoječih pogojev vinogradništva, začeni z vinogradniško krizo v začetku tega stoletja zaradi filoksera, pozneje pa še zlasti zaradi svetovne gospodarske krize v začetku tridesetih let. Omenjena bolezen, ki je povzročila veliko škodo, je skrčila vinorodne površine. Obnova vi-

nogradov je namreč terjala ogromna sredstva, česar socialno šibkejši sloj ni zmožel. Posledica je bila širjenje veleposesti, ki so jo večinoma ustvarjali tujci. Tako se je dogajalo, da je zaradi ostarelosti nasadov in slabe obdelave prišlo do velikih lastninskih sprememb, da se je obseg obnovljenih vinogradov občutno zmanjšal, npr. v Jeruzalemskih goricaх kar za 13,5 % v primerjavi z letom 1900.¹⁷ Če še dodamo, da sodijo Slovenske gorice med najbolj obljudene slovenske pokrajine (po ljudskem štetju leta 1931 merijo 948 km² in štejejo ok. 130.000 prebivalcev), so take razmere povzročile gospodarsko in socialno propadanje tega območja.¹⁸ Jasno je tudi, da je bila vinogradniška kriza med obema vojnoma večinoma stalni spremljevalec. Domače vino ni našlo ustreznega tržišča, banatska in dalmatinska vina pa so mu bila močan konkurent.

Družbenoekonomska nasprotja so tako v letih pred drugo svetovno vojno kazala globok prepad. Zemljiška posest je bila razdrobljena: polovica obdelovalne zemlje je bila v rokah malih kmetov, ki so imeli v posesti 2 do 5 ha, ter želarjev, ki so imeli do 2 ha zemlje. Ostala posest je pripadala gruntarjem in večinoma veleposestnikom. Veliko vinogradniške posesti v Slovenskih goricaх ni bilo v rokah domačinov, temveč bogatih kmetov iz soseske, gospode iz bližnjih mest in trgov ter inozemcev, kakor ugotavlja Jože Kerenčič v svoji študiji "Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricaх."

Podatki govore, da so v nekaterih katastrskih občinah lastniki z drugih območij dejansko imeli vso vinogradniško zemljo, ki jo je obdelovala domača viničarska delovna sila. 25 % vseh vinogradov so imeli posestniki z Murskega in Dravskega polja, 19 % meščani Ljutomera in Ormoža, 8,5 % iz drugih predelov Slovenije in Jugoslavije, tujci pa 17 %... Od celotne vinogradniške površine je odpadlo na domače kmete le 23 %, kar vse zgovorno priča o družbenoekonomskih protislovjih v pokrajini.¹⁹

Naj nam posestniško strukturo in izrabljanje delovne sile pokaže naslednji primer. Po podatkih za območje Litmerka in Lešniškega vrha je imela največ vinogradniške posesti leta 1940 Banovinska hranilnica Dravske banovine v Mariboru, in sicer 126.810 m² (na Litmerku); tam so delale 3 viničarske družine ali 14 delazmožnih ljudi, starih nad 16 let. Med lastniki vinogradov je bilo po socialni strukturi 23 posestnikov in veleposestnikov na zgoraj omenjenem območju. Nadalje sta humska in ormoška cerkev imeli 5.981 m² vinogradov, nato pa si po obsegu posesti sledijo 2 industrialca v okolici, 2 odvetnika, 2 višja uslužbenca in drugi posamezniki.²⁰

Izhajajoč iz konkretne posestniške strukture, je moč ugotoviti obveznosti tamkanjšnjih viničarjev:

ing. Ulm Franc direktor tovarne Zelenko Maribor	je imel 68.000 m ² vinogradniške površine na Lešniškem vrhu	delalo 7 viničarjev (2 družini)
dr. Štamberger Josip, odvetnik iz Zagreba	je imel 45.279 m ² vinogradov na Lešniškem vrhu	delalo 6 viničarjev (2 družini)
Pongratz Guido, dornavski veleposestnik	je imel 42.000 m ² vinogradov na Lešniškem vrhu	delalo 5 viničarjev (2 družini)

Wurmbrandt – Georgevitz Irma, veleposestnica iz Ormoža	je imela 35.000 m ² vinogradov na Lešniškem vrhu	delalo 6 viničarjev (2 družini)
ing. Mursa Rudolf iz Celja	je imel 31.039 m ² na Litmerku	delale 3 viničarske družine

Po popisu sledijo manjši posestniki. Razbrati je, da obsega najmanjša vinogradniška posest 2000 m², in to na Humu, kjer so delali 4 viničarji.

Navedeni podatki ne bi imeli svoje teže, če ne bi ugotavljali dejansko izkoriščanje delovne sile. Razvidno je, da je bila ta na nekaterih posestvih zelo obremenjena, kot denimo v Mursovih, Pongratzovih in Ulmovih vinogradih – in to za skromno dnino ter nekaj "uslug". Lahko ugotovimo, da je posameznik v Mursovih vinogradih moral obdelovati nad 1 ha ali 10.346 m² vinogradniške površine, pri Ulmu 9.714 m², pri Pongratzu 8.400 m² in na posesti Banovinske hranilnice 9.057 m² vinogradov letno.

Ob tem se velja ozreti po viničarskih mezdah, po "uslugah", ki so jih dobivali viničarji od svojih gospodarjev. Naj za ilustracijo navedem pismo viničarke iz Slovenskih goric, ki ga je 15. nov. 1935 objavila Ljudska pravica (glej tudi Janez Marentič, Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, str. 127!). Na dopisnici piše, da so možje od julija do septembra hodili mlatit žito na Mursko polje in na Hrvatsko. Zdaj je tako, da večji kmetje delajo s stroji, manjši sami mlatijo, "mi pa smo ob kruh".

Kaj torej prinaša "viničarski red" delovni sili? Ptujski list je kmalu po prvi vojni – gotovo zaradi revolucionarnih vplivov oktobrske revolucije – objavil več člankov o "viničarskem vprašanju."

20. feb. 1921 v št. 8 je glasilo prineslo vest, da se viničarji pritožujejo nad izkoriščanjem, saj ponekod plačujejo 3 do 4 krone na dan, medtem ko v ptujskem okraju dnina ne more biti nižja od 6 kron na dan. Pisec posebej opozarja prizadete, naj "marljivo" delajo in naj "ne pričakujejo, da se uresničijo agitatorične fraze brezvestnih elementov, ki širijo upe, da bo zemlja pripadla vsakemu, ki jo bo hotel". – Kakršnokoli upiranje je torej nezaželeno!

Naslednji mesec, 13. marca istega leta, je Ptujski list pisal o viničarskem vprašanju v Slovenskih goricah, češ da je vlada "zaradi viničarskega gibanja", ki so ga "sprožili krščanski socialisti, Stokovna zveza in socialni demokrati, pretresla to vprašanje in določila, da se plača viničarju določi po pogodbi z gospodarjem, da ima viničar prosto stanovanje in hlev, da dobi 3 % nagrado od pridelka vina, kar se izplača po dnevni cenah. Vsak delozmožen član viničarske družine dela najmanj 150 dni za gospodarja."

Če upoštevamo dejstvo, da se je ukvarjalo v ptujskem okraju po prvi svetovni vojni s kmetijstvom ok. 75 % prebivalstva in da je med temi bilo največ kmečkega proletariata in viničarjev po Halozah in Slovenskih goricah, ki so živeli v skrajno mizernih razmerah, je razumljiv strah tedanjih oblasti pred komunističnimi vplivi, ki so jih vnašali povratniki iz Rusije. Med temi še zlasti velja omeniti Franja Žgeča iz Dornave, ki je snoval prve komunistične skupine v okraju prav med temi socialnimi sloji. Hkrati tudi ne gre prezreti dejstva, da je po začrtani jugoslovansko-avstrijski meji trgovina z vinom izgubila stare odjemalce in da je na naše ožje območje prodiralo vino južnih pokrajin. Položaj viničarskega stanu je postajal negotov, k čemur je še zlasti prispevala svetovna gospodarska kriza.

Med ohranjenimi zapisniki občinskega odbora Ormož²¹ je mogoče prebrati stališče odbornikov na seji 4. feb. 1930 o viničarskem redu. Iz njih je razvidno, da je občinski viničar moral sam nositi stroške za spravlanje krme in stelje za svojo živino in da je moral odslej sam odslužiti drva, ki jih je do tedaj imel zastoj. Viničar naj bi tudi prejel nagrado po 100 din od orala vinograda, sicer pa se bo občinski odbor Ormož tega reda "strogo" držal.

Viničarjem naj bi pomagala Strokovna zveza viničarjev, ki jo je vodila klerikalna SLS, a kot bomo videli iz poročil, na bolje se ni premaknilo. Prva taka strokovna organizacija je bila na našem območju formirana v Svetinjah leta 1921, zatem 1924. leta pri Miklavžu in na Kogu. Sedež centrale je bil v Ljutomeru in namen organizacije je bil zbiranje sredstev za podporni sklad za najbolj prizadete viničarje.²² Novi viničarski red je bil sprejet v mariborski oblasti šele 1939 oz. dopolnilna odredba komaj naslednje leto. Poleg tega je moč ugotoviti, da so vinogradniki organizirane viničarje preganjali, posebno še, ko so v občinah ustanavljali viničarske komisije, da bi reševale spore med omenjenimi. V bistvu so mogle te komisije reševati le drobna vprašanja posameznih viničarjev, bistvena vprašanja pa se niso rešila in jih tudi na tak način ni bilo moč rešiti. Za korenite družbene spremembe je bil nujen revolucionarni boj, a zanj, seveda, razredna zavest. S tem hočem opozoriti na velike težave Komunistične partije v tridesetih letih, kako pridobiti viničarje, ki so iz strahu, da jih ne bi gospodarji odpustili, bili pripravljani garati za sramotno dnino.

Notica v levičarski Enotnosti 15. jul. 1927 v št. 26 pod naslovom "Podpiramo boj viničarjev!" zrelo ocenjuje stanje že v dvajsetih letih in opozarja na enotno razredno fronto proti izkoriščevalcem. V dopisu beremo, da je bila v Ljutomeru konferenca viničarske Zveze in da so zbrani delegati iz desetih občin oz. viničarskih organizacij mogli ugotoviti težak položaj viničarjev. Delovni čas se jim podaljšuje ob isti plači, pri vsiljenem akordnem delu ne zaslužijo niti 3 din na dan. Organizirane viničarje gospodarji preganjajo. Zbrani so se zavzeli za svobodo organiziranja, za starostno zavarovanje in za viničarski red.

Pisec članka poziva v Zvezo delavce in viničarje, saj jim klerikalna stranka oz. njihovi gospodarji ne bodo pomagali. Viničarska Zveza se mora osvoboditi vplivov meščanskih strank, posebno SLS, in se postaviti na razredno stališče. Skupaj z industrijskimi delavci se mora oblikovati "enotna fronta proti veleposestnikom in kapitalu". Glasilo Enotnost naj postane tudi list izkoriščanih na podeželju. Zato člankar poziva "sodruge", naj z listom gredo v Haloze in Slovenske gorice, saj zveza mestnih in vaških delavcev "mora postati stalna, trajna". — Toda naše podeželje je še nadalje živelo v trdni konservativnosti, skrajno zaostalo in politično odmaknjeno nekako do srede tridesetih let. Revščina, agrarna prenaseljenost brez večjih možnosti zaposlovanja, viničarski odnosi kot specifična oblika kapitalističnega izkoriščanja — so realna podoba naših krajev med obema vojnama. Njeno bistvo so za sedaj dojemali posamezniki, ki so v svojih razpravah nakazovali pot socialne osvoboditve socialno ogroženih v tedanji kapitalistični družbi. Med take bi z našega območja kazalo omeniti Franja Žgeča kot raziskovalca haloških razmer in Jožeta Kerenčiča, proučevalca zemljiških odnosov v Jeruzalemskih goricah. Že v rani mladosti je pri Sv. Bolfenku (Kogu) mogel spoznati socialne krivice, velike razlike med kmečkimi, bajtarskimi in viničarskimi otroki. Že to, da mnogi pozimi niso mogli v šolo ali pa so zaradi pomanjkanja obutve prihajali k pouku izmenično, pa da mnogi niso imeli kruha, je mladega Jožeta navajalo k razmišljanju. Socialnoekonomske razmere v domačih krajih so ga opredeljevale, mariborsko učiteljsiše in poznejši študij na ljubljanski filozofski fakulteti sta mu odprla obzorje. Kerenčič je bil trdno prepričan, da se bo moral tedanji svet krivic nujno spremeniti. Do teh ugotovitev je prihajal, ko se je kot član levičarskega Aka-

demskega kluba Njiva lotil globljega spoznavanja zemljiškolastninskih odnosov v svojih domačih krajih.

Nimam namena, da bi na tem mestu navajala vse njegove ugotovitve, ki so marsikomu že znane. Opozoriti želim le na nekatere bistvene, ki so Kerenčiča dovedle do revolucionarnega sklepa.

Jože Kerenčič se v svoji študiji loteva najvzhodnejšega dela Slovenskih goric²³ in ugotavlja, da je tam 901,9 ha produktivne površine, toda 43,37 % te pripada zemljiškim posestnikom, ki živijo zunaj tega območja. Skoraj 1/10 produktivne zemlje je v lasti takih, ki bivajo v drugih državah, največ v Avstriji (36 lastnikov ima 518,9 ha), nato v Italiji, Českoslovaški in ZDA, medtem ko je 14,21 % lastnikov med ormoškimi in ljutomerskimi meščanstvom.²⁴ Iz Kerenčičeve raziskave je vidna agrarna prenaseljenost. Po ljudskem štetju leta 1931 je bivalo na območju Jeruzalemskih goric 7.584 ljudi ali povprečno 120,4 na km². Pomeni, da je na vsakega prebivalca odpadlo 0,83 ha površine,²⁵ toda kaj, ko je bilo le 56,63 % produktivne površine v lasti domačinov oz. so imeli manj kot 1/3 vinogradov.²⁶

Pogoji preživljanja so bili odvisni od lastnikov, med katerimi je imela največ produktivne zemlje grofica Wurmbrandt iz Ormoža (161 ha), sledita Pongratz Gvido iz Dornave (47,2 ha), Fürst Konrad iz Ptuja (41,2 ha) itd.²⁷ Na tem območju je bilo 850 viničarij, tako da je k posamezni viničariji sodilo ok. 1,6 ha vinograda.²⁸ Delovna sila se je prodajala za kakršnokoli ceno gospodarju, in to za stanovanje, kos njive, nizko mezdo ob lastni hrani, za odslužek drv in listja, za vožnjo, za krompir ipd. Kmečki domovi so bili dejansko prisiljeni prodajati sadje in mošt za vsako ceno.

Na podlagi zbranih podatkov in neposrednega spoznavanja obstoječih razmer je Kerenčič ugotovil, da so vzrok takega stanja "zemljiškolastninski odnosi, ki silijo k splošnemu propadanju življa v Jeruzalemskih goricah". Pisec študije zaključuje, da je "nujno, da postane zemlja v Jeruzalemskih goricah last onih, ki jo obdelujejo. Nujna je popolna zemljiška reforma..."²⁹

Razumljivo je, da je Kerenčič, obogaten z življenjskimi spoznanji, pričel dramiti iz zaočalosti ljudi v svojih domačih krajih. Njegov vpliv se je začutil tudi med kmečko mladino, organizirano v Društvih kmetov in deklet. Dejavnost domačega društva na Kogu se je kazala v oživitvi kulturnoprosvetnega dela, ob prireditvah, kot so bila tekmovanja koscev in žanjic ipd. Ta dejavnost je ustrezala politiki Partije sredi tridesetih let, da bi prodrla med široke ljudske množice.

Komunistična partija se je namreč zavedala pomena pridobivanja kmečkih množic in ustvarjanja revolucionarne fronte delavcev in kmetov. Torej je bilo potrebno v naših krajih še posebej dramiti našega človeka iz socialne zaostalosti in politične nerazgledanosti. Na ptujskem območju je s tem delom pričeval dr. Jože Potrč, ob njem pa še Jože Lacko, Franc Osojnik in že omenjeni Jože Kerenčič. Legalna pot delovanja jim je bila omogočena prek DKFID, ki so v naši okolici zrastle v Središču, na Kogu (Sv. Bolfenku), na Humu, pri Miklavžu nad Ormožem in drugje. Društva, ki so imela sprva nalogo izobraževati mladino v kmetijstvu, so pod vplivom KP, kakor bomo spoznali v nadaljnjem izvajanju, dobivala globljo vsebino realnega reševanja kmečkega vprašanja, vendar najprej podrobneje spregovorimo o samih društvih na našem območju.

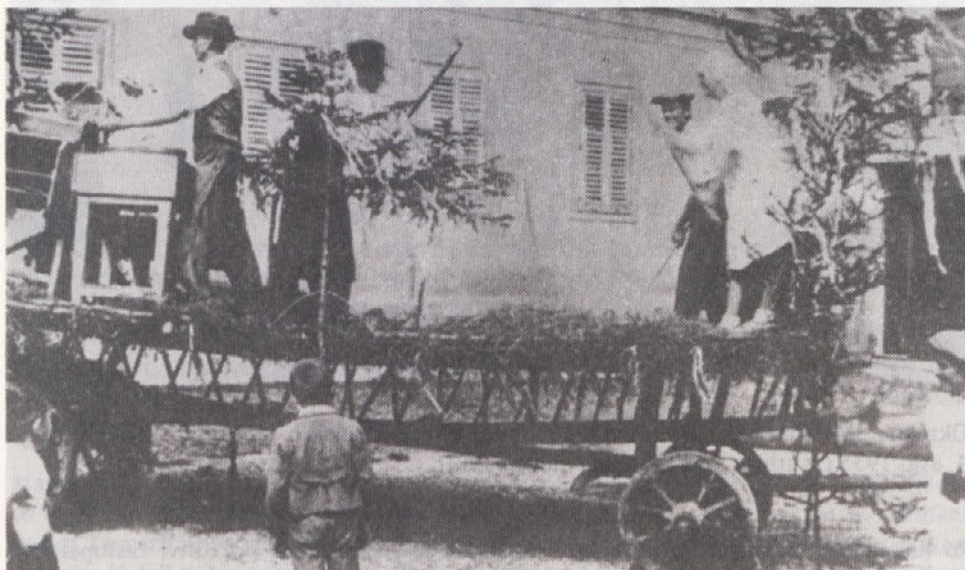
II. Društva kmetiskih fantov in deklet v naših krajih

Ustanavljanje DKFID, njihove prireditve in druge manifestacije

Po ohranjenih dokumentih je mogoče sklepati, da so nastajala DKFID na našem območju okrog leta 1930. Organizacijsko je društva v ptujskem okraju vodil Pododbor ZKFID (Zveze kmetiskih fantov in deklet), ki je bil osnovan leta 1934. Na voljo imamo pismo Jožka Tomažiča iz Vitana z dne 12. 5. 1934, iz katerega je razvidno, da bo sestanek zastopnikov društev ptujskega sreza 27. maja v Ormožu pri "Skorčiču", kjer bodo razpravljali o delovanju društev in izvolili vodstvo Pododbora. Iz pisma je moč sklepati, da bo vodstvo prevzel Tomažič.³⁰

Pododbor ZKFID ali okrajni odbor ZKFID za ptujsko območje je poslej vrsto let vodil Jožko Tomažič. Med odborniki osrednjega Pododbora srečamo iz naših krajev Mirka Plepeleca, iz DKFID v Središču ob Dravi, ter njegovo sestro Marto, med drugimi Središčani pa še Rudolfa Veselka in Štefco Dogša.³¹

Seveda je, kot bomo še videli, tudi osrednje društveno vodstvo postopoma prehajalo pod vpliv levičarskih dejavnikov, tako Jožeta Lacka in delavca Jožeta Klepa iz Krčevine pri Ptujju, na čigar domu je bila nekaj časa partijska tehnika. Lacko je npr. želel izobraževalno delo društev dopolnjevati s politično vzgojo. Za prevzgojo vaškega prebivalstva naj bi skrbeli tudi "Ljudska pravica", nato predavanja, razgovori o politični situaciji doma in v svetu. Na članstvo DKFID naj bi vplivali tudi napredni delavci, študentje in dijaki. Tako se je dogajalo, da je dobivala Partija svoje člane tudi v DKFID. Društvena predavanja so bila sicer namenjena izobraževanju v kmetijstvu, a jih je bilo mogoče tudi politično oblikovati. To velja tudi za prireditve DKFID – dramske nastope, ki so s svojo socialno vsebino opozarjale na pereča družbena vprašanja, še zlasti pa so množična tekmovanja koscev in žanjic večkrat dobivala manifestativni značaj.

Kmetiski praznik v Ptujju 4. avg. 1935. Okrašeni kmečki vozovi v povorki (iz arhiva Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Ptujski Pododbor je organiziral še druge aktivnosti v skladu z Zvezinimi pravili, društveni člani pa so se udeleževali tudi mnogih svečanosti zunaj okraja. Med večje manifestacije velja omeniti okrožno slovesnost za prvenstvo Pododbora v Ptuj 4. avg. 1935. Dopis Pododbora je 12. 7. 1935 povabil društvene člane k sodelovanju v povorki, in sicer kot jahače, kolesarje, grabljice, žanjice, kosce... na okrašenih vozovih, ki ponazarja kakšno kmečko delo. V povorki naj bodo fantje, oblečeni v zelene srajce, z zelenimi kravatami, dekleta pa naj nosijo dečve z zavijačkami. Dobesedno je zapisano: "... v povorki je naš uspeh, ker z njo pokažemo, kdo smo in koliko nas je, ki s ponosom povemo, da smo kmetijski ljudje in ki zahtevamo svoje častno in upoštevano mesto v človeški družbi... Kmetijski praznik naj bo izraz vseh naših vasi..."³²

Program je zajel še zborovanje, nastope govornikov, okrajno prvenstvo koscev. V drugem dopisu društvom dne 31. 7. 1935 se omenja pokrovitelj prireditve ban dr. Dinko Puc in članstvo se poziva, da se je potrebno organizirati in predstaviti ptujski javnosti, tako da "bomo s krepkimi besedami in dejanji pokazali, da smo neustrašni borci za kmetijske ideale..."³³

Okrožna slovesnost za prvenstvo Pododbora Zveze kmetijskih fantov in deklet v Ptuj 4. avg. 1935 (iz arhiva Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Po nekaterih ohranjenih virih lahko sklepamo, da je Zvezo na prireditvi zastopal sam predsednik Ivan Kronovšek. V dopisu Pododbora dne 26. 8. 1935 se ocenjuje uspeh manifestacije, češ da je potrebno tudi v bodoče "složno" nastopati, pokazalo pa se je tudi, da se "naše organizacije zadovoljno razvijajo, da nas je mnogo..."³⁴

Zanimiva je ocena predsednika Tomažiča, ko je pisal Kronovšku 15. avg. 1935 in med drugim zapisal o ptujski prireditvi, da "v tem gnezdu mora biti človek pripravljen na vse", da pa se je "zadeva precej gladko iztekla."³⁵

Kaj je hotel s tem povedati, ni povsem jasno. Lahko samo sklepamo, da je pisec mislil na oživljanje nemčurstva in narodnostna nasprotja v Ptujju, saj so društvene prireditve vendarle izražale hotenje po reševanju problemov slovenskega kmeta in so pred bližajočo vojno vihro dobivale tudi narodnoobrambno vsebino. Na to misel me vodi Zvezin dopis dne 22. 10. 1935 društvom, v katerem se ta pozivajo, da organizirajo prireditve "narodnoobrambnih dni", saj v Ljubljani obstaja narodnoobrambno društvo Branibor, ki "skrbi v danih razmerah za rojake v Italiji in Avstriji".³⁶

V času, ko je bil svet že na pragu druge svetovne vojne, pa je Zveza 13. marca 1939 pozvala društva, naj zbirajo prispevke za češkoslovaške begunce. Zveza je v tistih nemirnih časih naslovila 28. 6. 1939 na društva tudi dopis, v katerem apelira, naj društva 4. julija prižgejo kresove "kot viden opomin vsem sovražnikom našega naroda."³⁷

Glasiło DKFID Gruda je v letu 1940 obvestila bralce o DKFID Sv. Bolfenk pri Središču, kjer bi pričeli graditi kmetski dom z dvorano in knjižničnimi prostori, če se bodo seveda svetovni dogodki umirili.

O tem društvu je sicer Gruda večkrat poročala. Tako leta 1933 v št. 5 piše, da je predsednik Zveze Ivan Kronovšek društvenim članom v Sv. Bolfenku nakazal smernice kmetskega gibanja in da je po tem sestanku gibanje "poživelo". Tako je tekma koscev julija 1933 privabila veliko občinstva; prišli so člani središčanskega društva, zastopnik Zveze Ivan Kronovšek in dr. Igor Rozina iz Maribora. Prireditev je spremljala povorka s konjeniki, kosci in grabljicami v dečvah. Gosta sta govorila o pomenu kmetskega dela in o mladinski organiziranosti.

Ob tekmi žanjic 4. jul. 1935 je DKFID Sv. Bolfenk priredilo kolesarsko dirko Vitan—Središče. Iz Tomažičevega pisma Kronovšku je razvidno, da je na omenjeni tekmi bilo ok. 1500 udeležencev, da so se društveni člani predstavili s slikovito povorko in da so celo tisti, ki so izvajali protiaġitacijo, iz radovednosti prišli na prireditev.³⁸

V začetku leta 1937 je društvo organiziralo v Bolfenku Gubčevo proslavo z uprizoritvijo Remčevih Užitkarjev v izvedbi dramskega odseka.

Poleti istega leta so priredili kmetski tabor, povezan s povorko in tekmovanjem. Sploh je bila društvena dejavnost kaj raznolika, saj so imeli več odsekov, med njimi ženski, kolesarski in strokovno — gospodarski odsek.

Manifestativni značaj je imela proslava 20—letnice zedinjenja, ko so na prireditvi 7.8.1938 sodelovali DKFID, Sokol, gasilska četa in Pododbor za ptujsko okrožje. Bolfensko društvo se je predstavilo s povorko, tekmo koscev in igro dramskega odseka.

Marca 1941, tik pred okupacijo, Gruda piše, da je bil na občnem zboru, na katerem se je zbralo 38 članov, ponovno izvoljen za predsednika domačega društva Sv. Bolfenk Jožko Tomažič, ki hkrati slavi 10—letnico delovanja in je istočasno predsednik Ptujškega okrožja. V teh negotovih časih so kljub vsemu poudarili: "... ne bojimo se bodočnosti... naša načela morajo zmagati. Če pride nad nas še tako hud pritisk od koder koli, kljub vsemu ne bomo odnehali! V slogi in delu vstajamo!"

Tako je zapisala Gruda. Programa za leto 1941 – debatnih večerov, dramskih uprizoritev, predavanj, tekme koscev, kolesarske dirke, trgatve – pa v Bolfenku niso mogli izvesti zaradi vojne.

Vojna je pretrgala dejavnost društev, toda mnoge društvene člane je pot nato vodila v osvobodilni boj, vendar bi o tem kazalo pisati v posebnem sestavku.

Spremljajmo še nekatere pomembne aktivnosti DKFID na ormoškem območju pred vojno. Omejila se bom le na tiste, ki so se močnejše pokazale in so kazale naprednejšo usmeritev.

Pododbor za ptujsko okrožje je 19. avg. 1934 priredil posebno slovesnost v Pavlovcih pod pokroviteljstvom in ob navzočnosti bana dr. Draga Marušičica. Kmetijski praznik je bil povezan z mladinskim zborovanjem, tekmo koscev in kolesarsko dirko; nastopajoči so tekmovali za prvenstvo okrožja. Zbralo naj bi se okrog 3000 ljudi, med njimi zastopniki celjskega Pododbora, društva Sv. Jurij ob Ščavnici (Videm ob Ščavnici), sokolskega društva, gasilskih čet. Prisotni so bili tudi sreski načelnik dr. Bratina, Zvezni predsednik Kronovšek, dr. Rozina iz Maribora – vse pa je pozdravil predsednik Ptujkega okrožja Jožko Tomažič.

Nedaleč od tod, v Pušencih, je Pododbor 9.8.1936 organiziral "Tabor kmetijske mladine", tj. tekmo koscev, kolesarsko dirko, mladinsko zborovanje – seveda s predhodno povorko. Na tekmi so se pomerili člani društva, tako da so najboljše pozneje poslali na prvenstvo Slovenije. Prireditvi so dali poseben poudarek s kmečko himno "Zeleni prapor". Pododbor je namreč že pred prireditvijo apeliral na društva, naj v povorki pokažejo "našo silo, naše delo, našo idejo".³⁹

Med Koronovškovo korespondenco je nekaj društvenih sporočil z ormoškega območja. Tako so v Vodrancih priredili večjo proslavo 25. julija 1937 – povorko in tekmo koscev – s tem da so svojo prireditev časovno uskladili s prekmursko proslavo, kar priča o sodelovanju obeh okrožij DKFID. Proslava se je lepo končala. Tomažič je Zvezinemu predsedniku sporočil, da je Košmrli prišel s praporom in da so ga nato vzeli tovariši iz Črnelavec za prireditev v Murski Soboti 1. avgusta.

Močnejša postojanka DKFID je bila v Središču ob Dravi (društvo potrjeno 3. okt. 1929),⁴⁰ kjer so uspešno delovali zlasti Ivan Šavara, Rudolf Veselko, Ivo Škorjanec, Mirko Plepelec in njegova sestra Marta, Štefica Dogša, Drago Klobučar, Anton Jambrovič in še nekateri. V pismu društva je npr. zapisano o tekmi žanjic 9.7.1933, da želijo pokazati "enkrat našim nasprotnikom, kaj zmoremo mi – kmetiska mladina".⁴¹

V društveni organizaciji so imeli več odsekov: pevski, tamburaški, dramski, dekliški, kolesarski; svojo knjižnico so večali z zbiranjem knjig; sodelovali so z drugimi društvi. Tako so sprejeli člane dramskega odseka DKFID iz Sv. Bolfenka, ki so se v sokolskem domu v Središču predstavili z igro Voda s planine.

Boj za uveljavljanje na vasi, kot bomo v nadaljevanju še spregovorili, se je pokazal večkrat tudi tukaj. Ko Tomažič sporoča Kronovski o tekmi v Središču 1.8.1937, pravi dobesedno: "Naši klerikalci še nam nekaj grozijo, da bodo že ukrenili, da Srezko načelstvo prepove prireditev – do danes še ni ne dovoljeno, ne prepovedano... Mi se jim ne damo!..."⁴² Gruda je še 1941 seznanila bralce, da v Središču še "krepko delujejo", saj so se domačinom predstavili z Vdovo Rošlinko, pripravljajo pa se na uprizoritev Kralja na Betajnovi ali Za narodov blagor.

Razvitje prapora DKFID v Središču ob Dravi leta 1934 v navzočnosti pradsednika ZKFID Ivana Kronovška (iz albuma Draga Klobučarja).

Tekma koscev DKFID Središče ob Dravi leta 1932 na Grabah (iz albuma Draga Klobučarja).

Društveni člani v Središču so si prizadevali razširiti krog delovanja tudi na sosednjo Hrvaško. Odmevov za sedaj ni bilo. Pač pa je za ta čas Gruda leta 1933 v št. 10–11 poročala: 22. okt. 1933 je bil ustanovni sestanek v Šalovcih pri Središču, kjer je bilo veliko zanimanje za organizacijo; Matija Kikel je pričel snovati Društvo. Jožko Tomažič, preds. Društva pri Sv. Bolfenku, je vodil ustanovni sestanek, medtem ko je Kronovšek govoril o prebujanju kmetijske mladine. Navdušenost je prevzela prisotne in razlegla se je narodna pesem.

Vendar se je pričela tudi klerikalna agitacija. V poznejšem pismu predsedniku ZKFID je Tomažič izrazil upanje, da ta ne bo uspešna. V vasi je namreč delovala zanesljiva skupina društvenih članov: Matija Kikel, Terezija Špešič, Martin Jurkovič in Jožef Sever.

Toda 27. nov. 1933 Tomažič piše Kronovški, da je društev še vedno premalo. Omenja le DKFID v Središču, Sv. Bolfenku in v Sv. Lovrencu na Dravskem polju. Izraža upanje, da bo delo oživel v Šalovcih in pri Sv. Miklavžu. Meni, da bi Središčani morali biti bolj agilni v Loperšicah.

Tekma žanjic DKFID Središče ob Dravi leta 1933 v Obrežu (iz albuma Draga Klobučarja)

Med sosednjimi aktivnejšimi društvi bi omenila še Hum pri Ormožu, kjer je Društvo vodil Anton Otorepec, ustanovil pa ga je učitelj Vadnjal. Društvo je prirejalo občasne tekme koscev in žanjic.

Leta 1935 so povezali Dobravo — Lešnico k ormoškemu Društvu.

Živahno udejstvovanje na tem območju je bilo gotovo povezano z neposredno dejavnostjo predsednika Jožka Tomažiča, doma iz Vitana. Poleg tega ne gre prezreti dejstva, da je bil gotovo prisoten tudi Kerenčičev vpliv, saj je bil Kerenčič doma v Jastrebcih pri Kogu. V Ivanjkovic pa je bila tudi doma Milena Petovarjeva, komunistka od leta 1935, ki je ob okupaciji z možem Leopoldom Bercetom iz Središča začela organizirati odpor in bila leta 1942 ustreljena kot talka. Petovarjevo namreč srečujemo tudi v ZKFID kot tajnico ženskega odseka, odgovorno za tisk in propagando. Najverjetneje se je angažirala tudi v domačem okolju, vsaj posredno, ko si je namreč Tomažič prizadeval pridobiti Ivanjkovce za društveno dejavnost, se je naslonil na Milenino sestro Danico, aktivno sodelavko Sokola. Tako je npr. dramski odsek DKFID Sv. Bolfenk gostoval v Ivanjkovcih.

Člani dramskega odseka DKFID Središče ob Dravi so gostovali leta 1934 v Ormožu z Meškovo igro "Pri Hrastovih" (iz albuma Draga Klobučarja).

Hočem povedati, da so levičarski akademiki s svojo dejavnostjo znatno pripomogli k progresivnemu preusmerjanju društev. Takšni politični vplivi pa vodstvu niso bili povšeči. Iz ohranjene Kronovškove korespondence je mogoče razbrati določeno nejevoljvo pred levičarskimi vplivi. Ko je Akademski agrarni klub (AAK) Njiva sprožil akcijo, da bi analizirali družbenoekonomsko stanje na vasi, se predsednik Pododbora Tomažič za to ni ogreval, ker da ni časa in da ne bi kaj takega škodovalo društveni dejavnosti pri oblasti. In končno, kot pravi, ni dolgo tega, kar je Kerenčič pri njih 14 dni o tem pisal.

Omenila sem že prizadevanja Partije, da deluje med ljudskimi množicami s pomočjo legalnih društev in organizacij. V dokaz uporabimo dopis Zveze dec. 1936, ko je pozvala društva k večji aktivnosti pri organiziranosti ženskih odsekov. Razvidno je, da je priredil Ženski odsek Društev KFID v Ljubljani 30. 5. 1937 zborovanje zastopnic druš-

tev v Celju in z dopisom opozoril društva na to srečanje. Na zborovanju naj bi govorila tajnica Ženskega odseka Milena Petovarjeva o vprašanju, zakaj delamo v društvih.⁴³

Drugih društvenih poročil o ženskih odsekih za naše območje ni, razen sporočila Gru—de leta 1939 v št. 11/12, ko omenja jubilejno 5. obletnico obstoječega ptujskega okrož—ja. Na tem jubilejnem občnem zboru pri "Skorčiču" v Ormožu je bil izvoljen nov Pod—odbor. Tomažič je bil ponovno potrjen za predsednika, za tajnika je bil postavljen Mirko Plepelec iz Središča, za načelnico ženskega odseka pa Mimika Novak iz Vodranec.

Društva so organizirala tudi strokovne tečaje. Leta 1933 je DKFID Središče ob Dravi organiziralo sirarski tečaj (iz albuma Draga Klobučarja).

Ker omenjam jubilej Ptujskega okrožja, je prav, da na tem mestu navedem še nekaj podatkov o njegovi dejavnosti, bodisi na lastnem območju ali zunaj njega. Na voljo so mi bili zapisniki Zvezinih občnih zborov in zapisniki Glavnega odbora Zveze.⁴⁴ Na teh posvetih je o delu ptujskega Pododborja in sploh o društveni dejavnosti govoril običajno njegov predsednik Jožko Tomažič. Pa si oglejmo nekaj podrobnosti.

V letu ustanovitve ptujskega Pododborja je potekal 8. 9. 1934 v Ljubljani 10. občni zbor Zveze, na katerem je Tomažič ugotovil, da Pododbor šteje le 5 društev, ki pa uspešno delujejo in da bo delo poslej usmerjeno v razširitev organizacije. Poročal je tudi o kmet—skem mladinskem prazniku Pododborja 9. 8. t.l. pod pokroviteljstvom bana dr. Maru—šiča.⁴⁵ Na tem zboru je bil Tomažič izvoljen za tretjega podpredsednika Izvršnega od—bora Zveze in to funkcijo je obdržal do konca. — Na tem zboru je bil navzoč tudi Jože Kerenčič, ki je zastopal AAK Njivo.

Na 11. občnem zboru Zveze 12. 9. 1935 v Ljubljani je predsednik Ptujskega okrožja že poročal o dejavnosti desetih društev. V zapisniku je med drugimi omenjeno Društvo pri Sv. Bolfenku, ki šteje 48 članov. Ker se je IO iz organizacijskih razlogov težko sestajal,

so ustanovili še Glavni odbor, ki bi ga naj sestavljali predsedniki Zvezinih pododborov in bi bil nadrejen IO.

13. 9. 1936 so na 12. občnem zboru zopet navedena nekatera društva, med njimi: v Središču ob Dravi (80. članov), pri Sv. Bolfenku (46 članov) in na Humu (25 članov). Številčni pokazatelji kažejo na organizacijsko širitev društev v ptujskem okraju.

Člani DKFID Hum leta 1935 (iz albuma Draga Klobučarja).

GO je nato prvič zasedal v tem letu 4. okt. v Jeruzalemu, v Tomažičevih goricah. Tomažič je tedaj prevzel vodstvo tiskovne propagande pri ZKFID.

Na 2. seji GO 15. nov. 1936 je Tomažič poročal o ptujskem Pododboru oz. o dejavnosti društev. Pravi, da so vsa društva poleti pridno delovala in da je vsako društvo imelo najmanj dve prireditvi.

Na 13. občnem zboru Zveze v Ljubljani 17. 10. 1937 je ugotovljeno, da je ptujski Pododbor živahno sodeloval s prekmurškimi društvi, da so v okrožju organizirali dvoje mladinskih zborov, en izlet in dva prosvetnoorganizatorična tečaja. Zapisniki sej Zveze od 1939 do 1941 le skopo poročajo o zasedanjih in natančnega opisa dejavnosti organizacije ni. Leta 1940 že nakazujejo "negotovo" ali "izjemno" situacijo. Nekaj več izvemo iz zapisnika 1. seje GO ZKFID 12. 1. 1941, ko sklenejo reorganizirati organizacijo v tem smislu, da se teritorij Zvezinega delovanja na našem območju razdeli na rajone: Ptuj, Murska Sobota in Lendava. Zakaj tako, ni pojasnjeno. Omenjeno je tudi, da bo v prihodnjih dneh

sklican občni zbor ptujskega okrožja, a o tem ni podatkov. Nasploh pa je iz omenjenih virov razbrati, da se je društveno delovanje v organizacijskem in vsebinskem smislu postopoma razmahnilo tudi pri nas.

Tako je 23. dec. 1934 Tomažič poročal Kronovšku o Pododborovem tečaju v Ormožu, ki bo v začetku januarja naslednjega leta in na katerem bo sodelovalo okrog 40 tečajnikov. V drugem pismu Tomažič spet sporoča Zvezinemu predsedniku o seji Pododbora in o zboru kmetske mladine Ptujkega okrožja, ki bo 3. marca 1935. V pismu navaja pripravljalne sestanke za ustanovitev društev po posameznih krajih, tako tudi v Osluševcih.⁴⁶ Kako so se društva formirala, žal ni poročil. Sporočila o društvih v ptujskem okraju predvsem govore o programih izobraževanja članstva po Zvezinih navodilih. Uradno vodstvo je seveda skrbelo za izpopolnjevanje v kmečkem delu in pri tem pazilo, da ne bi prišlo do morebitnih politično obarvanih nastopov in predavanj, kar ne bi bilo v skladu z Zvezinimi pravili (primer prošnje AAK Njiva). Sploh pa sem za prosvetno-organizatorične tečaje na območju ptujskega Pododbora mogla ugotoviti strogo strokovno – poučno naravnost tečajev. Vsebina tečajev se z leti ni kaj dosti razlikovala.

Predsednik ptujskega okrožja DKFID Jožko Tomažič z udeleženkami II. prosvetno-organizatoričnega tečaja, ki ga je organiziral Pododbor ZKFID v Ptujju 15. marca 1936 (iz albuma Draga Klobučarja).

Nekatere od teh navajam.

Prosvetno-organizatorični tečaj za fante je bil v Ptujju od 7. do 9. jan. 1935 in po osmih obveznih predavanjih so lahko odšli na Zvezin tečaj o zadružništvu, higieni in pravi.⁴⁷ Podoben tečaj za dekleta je bil v Ormožu od 24. do 26. marca istega leta, ko je

tečajnice obiskal Ivan Kronovšek.⁴⁸ Ptujski Pododbor je organiziral 3. prosvetno – organizatorični tečaj za fante od 4. do 6. jan. 1937 v Ormožu, na katerem so razpravljali o gospodarskih vprašanjih, higieni in kulturi.⁴⁹ Tudi za naslednje leto obstaja Pododborovo poročilo o podobnem tečaju za fante in dekleta v Ormožu, in to v dneh od 9. do 11. jan. 1938.⁵⁰

Pri teh navedbah nisem omenjala še vseh tečajev v Ptujju, na katerih so bili seveda društveni člani tudi z ormoškega območja.

Izobrazbeni namen so imeli tudi nekateri izleti društev. Tedaj so se seznanjali tudi z dejavnostjo DKFID v kraju, kamor so prišli na izlet. Še zlasti so ob takih priložnostih poglobljali sodelovanje s Prekmurskim okrožjem DKFID.

Pa še nekaj poročil o izletih društvenih članov našega ožjega območja: Pododbor ZKFID za Ptujsko okrožje je pozval člane na največji praznik v letu 1935, ki bo 8. sept. v Žalcu. Spotoma bi si izletniki ogledali kmetijsko šolo v Št. Jurju.

V letu 1936 je Pododbor organiziral izlet za društvene člane, in to skozi Slovensko Bistrico, Konjice, Vojnik, Celje, Št. Jur, Šmarje in Rogaska Slatino; spotoma so si udeleženci ogledali posestva in kmetijsko šolo v Št. Jurju. O izvedbi izleta ni drugih poročil.

V letu 1938 so bili izleti povezani s prireditvami sosednjih društev. Tako se ponovno omenja izlet na Boč, Donačko goro, v Žalec, v šentjursko kmetijsko šolo, v Celje in skozi Vojnik v Ptuj.⁵¹

Manifestativni značaj je imela v tem letu vsekakor Zvezina slovenska proslava v Mariboru 14. avgusta, posvečena 20-letnici zedinjenja. Zveza je 5. 8. pozvala vsa društva na sodelovanje v povorki s kmetiskim orodjem, toda ne z vozovi. Povorka so bile najmočnejši manifestativni izraz društev. Če izhajam iz Zvezinih navodil 24. 5. 1934, je bil dan tem prireditvam že tedaj posebej pomen. Med drugim beremo: "... najjačji utis cele prireditve more dati povorka... skupina naj bo z godbo na čelu v strumnih korakih, polnih navdušenja in veselja pokazala moč in vlogo naših mladih sil; enotno oblečeni, kosci v temnih klačah, belih srajcah ... grabljice v letnih "naših" krojih..."⁵² Poudarek je bil torej na dobri organiziranosti in na manifestaciji kmečkega dela. Sicer maloštevilni slikovni material, ki ga hrani Pokrajinski muzej v Ptujju, nas opozarja, da so društveni člani naših krajev upoštevali omenjena navodila.

Gruda je npr. leta 1936 poročala o tekmi koscev ptujskega Pododbora in posebej omenila povorko z okrašenimi vozovi klepačev iz Obreža, prešarjev iz Sv. Bolfenka ter druge sodelujoče.

In če se ponovno povmem k društvenim izletom in medsebojnim srečanjem, velja omeniti prizadevanje po sodelovanju društev Ptujškega okrožja DKFID na prireditvah sosednjih društev. Predsednik Tomažič je tako 14. 6. 1939 sporočil Prekmurskemu okrožju, da prireja DKFID Sv. Bolfenk pri Središču 18. junija izlet v Prekmurje ter da se želijo srečati s prekmurskimi tovariši, se pogovoriti o delu in o prihodnjih prireditvah. Kmalu zatem vabi ptujski Pododbor člane Prekmurskega okrožja na društveno tekmo žanjic Ptujškega okrožja.⁵³

Sodelovanje obeh okrožij je bilo tik pred vojno živahno, saj bom še spregovorila o slovesnosti v Murski Soboti oz. o tekmovanju obeh okrožij.

Širši značaj je imel Pododborov izlet 2. 7. 1939; povabili so namreč na srečanje Maribor–sko in Prekmursko okrožje, medtem ko so se za izlet že odločili člani iz Celja, Sv. Jurija ob Ščavnici in Rogaške Slatine.

Vsekakor pa je bil največji dogodek za mnoga društva slavje pri Sv. Juriju ob Ščavnici (Videm ob Ščavnici), ko so odprli Gubčev dom.

Ob tem mislim predvsem na veličastnost manifestacije kot podobo širokega ljudsko–frontovskega gibanja. Bil je to čas pred usodnimi zgodovinskimi dogajanji, ko je Partiji uspelo pritegniti demokratične ljudske množice, in to po vaseh prav prek DKFID. Širina ljudskofrontovskega gibanja je zajela tudi podeželje ptujskega okraja. Zasedujmo te družbene procese.

Manifestacije ob odprtju Doma Matije Gubca pri Sv. Juriju ob Ščavnici (Videm ob Ščavnici) leta 1939 so se udeležili mnogi člani DKFID tudi z našega območja (iz arhiva Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Društva kmetijskih fantov in deklet v vrtincu političnih dogajanj

DKFID kot podmladek Samostojne kmečke stranke (SKS) so se pričlenjala organizirati tudi v naših krajih. V svojem programu se je SKS zavzela za rešitev socialnih problemov na vasi, a je njena nadaljnja politična pot kazala le na iskanje lastnih – buržoaznih koristi. Svojo režimsko usmeritev je SKS pokazala, ko se je po diktaturi povezala z liberalno Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS). Sedaj je bilo mogoče preusmerjati DKFID v levičarske tokove, kar je seveda bilo v skladu z načrtano širino partijskega delovanja po 4. državni konferenci KPJ in malo pred njo po pokrajinski partijski konferenci za Slovenijo leta 1934 v Goričanah. Vse dotlej se je namreč zanemarljivo delo med kmeti in kmečko ljudstvo je bilo odmaknjeno od političnih tokov.

Partija se je zavedala, da je delo med kmečkimi množicami zelo pomembno pa tudi zelo težko. Kmečke množice so bile pod močnim vplivom meščanskih strank, še zlasti klerikalne SLS, ki je konec prejšnjega stoletja pritegnila ubožane množice z združništvom in ki se je ob formiranju jugoslovanske države zavzela za avtonomistični program, za gospodarsko samoupravo, kar je bil odgovor na centralistični pritisk velikosrbske buržoazije. Seveda je tudi ta stranka v bistvu skrbno varovala svoje razredne interese in skrbela za to, da ostane podeželje v politični temi, zaostalo. Njena aktivnost se je kazala po vaseh v "prosvetni" dejavnosti, v telovadnem društvu Orel, na raznih prireditvah in predvobilnih zborovanjih, na katerih so le zavajali množice v prid klerikalnim interesom. Zato je razumljivo, da levičarska dejavnost na podeželju oziroma preusmerjanje DKFID ni moglo ustrezati ne uradnemu vodstvu Zveze društev kmetijskih fantov in deklet kot tudi ne klerikalnim vrhovom.

Huda gospodarska kriza, ki je poglobila revščino na vasi in socialnoekonomska protislovja v državi so lajšala politično delovanje komunistov na podeželju. Ljudje so postopoma dojemali, da politični programi buržoaznih strank — tako Pucljeve SKS kot Koroščeve SLS — niso reševali perečih problemov na vasi, kmečkega zadolževanja in sploh agrarne reforme. Nasprotno pa je KP lahko pridobivala množice z realnim socialnim in političnim programom malih ljudi, saj je režim, kot vidimo, povsem zanemarljivo reševanje gospodarskih vprašanj. Hkrati je bilo potrebno nacionalno osveščati množice v času naraščajočega nemškega nacizma in njegovih demagoških posegov med najrevnejše prebivalstvo. Tako sta ljudskofrontovsko gibanje pod vodstvom Partije ter poseganje v delo DKFID zadela na odpor režimskih krogov.

ZKFID, ki jo je vodil Ivan Kronovšek in je povezovala društva na podeželju, se je v svojem programu zavzela za rešitev socialnih problemov na vasi. Rešitev perečih problemov na podeželju pa je bila možna le v družbeni preobrazbi in zato tudi program Zveze ni mogel rešiti družbenih protislovij. Toda taka programska usmeritev ZKFID je omogočala KP, da se je dejavnost društev ustrezno usmerjala ter ustvarjala zvezo delavcev in kmetov. Ne le v vodstvu podoborov posameznih okrožij, ampak tudi v osrednje vodstvo Zveze so uspeli priti mnogi komunisti; iz ptujskega okraja Jože Lacko, že omenjena Milena Petovarjeva-Bercetova, Ivan Bratko, medtem ko sem o Jožetu Kerenčiču kot zastopniku AAK Njiva na Zvezinih zborih že govorila. Lahko ugotovimo, da je prav uspešno delo komunistov vodilo kmečko mladino v protifašistični tabor. To lahko še zlasti rečemo za zadnja leta pred drugo svetovno vojno, ko so DKFID predstavljala najnaprednejšo mladinsko organizacijo na podeželju. Zato ni čudno, če je dobršen del tega članstva ob okupaciji našel pot v OF.

Seveda pa ne gre prezreti dejstev, ki nam jih razkrivajo zgodovinski viri. Ko je npr. Zveza 17. 4. 1935 pozvala članstvo k udeležbi na volitvah v Narodno skupščino, je naglasila, "da smo po pravilih nepolitična organizacija" in zato naj se članstvo tega "strogo drži, da ne pridemo v spor z oblastjo", kar bi lahko privedlo do razpustitve društva.⁵⁴

Zvezin predsednik Kronovšek ni pozabil poudariti na 11. občnem zboru 12. 9. 1935, da so "naša društva nepolitična in se kot organizacija ne smemo baviti s politiko..."⁵⁵

Tako uradno stališče odseva tudi v vodstvu ptujskega Podobora. Njegov predsednik Joško Tomažič je pisal Kronovšku o znanem ljudskofrontovskem zborovanju v Ljutomeru leta 1935. Napovedan je bil Mačkov shod, ki so ga oblasti v zadnjem času prepovedale. Orožniki so "s silo gnali ljudi domov z vodnimi curki in salvami v zrak ... eden orožnik je pognal kroglo med množico", ki da je smrtno zadela nekega Mavriča iz Vita-

na. Pravi, da je bilo več ranjenih, da je Mavrič nedolžen, da se za politiko ni zanimal in da ga je sosed nagovoril, da gresta "na shod". "Kdo nosi krivdo, še ni jasno", zaključuje svoje sporočilo.⁵⁶

Iz tega lahko povzamemo nezainteresiranost ali tudi odklanjanje takih političnih nastopov. Ob tem pa dodajmo, da je pomenilo ljutomersko zborovanje protirežimsko manifestacijo demokratičnih sil pod vodstvom KP in da je bil v ospredju teh dogajanj naš rojak Jože Kerenčič.

Ohranjena poročila potrjujejo domnevo, da se je uradno vodstvo Zveze zavedalo političnih premikov na vaseh in levičarske dejavnosti. Zato na 5. redni seji Zvezinega odbora 7.2.1935 v zapisniku med drugim beremo o prošnji levičarskega kluba Njiva, da bi njegovi člani predavali na tečaju, ki ga prireja ZKFID. Prošnji niso ugodili, češ da imajo sami "preizkušene predavatelje" in da jim "niso poznane sposobnosti Njivašev". Še zlasti ne morejo pristati na njihovo ponudbo, ker so bila tovrstna predavanja umrlega dr. Janžeta Novaka "predvsem ideološkega značaja."⁵⁷ – Mislili, da so se v vodstvu Zveze zavedali, kdo so Njivaši. Ti levičarski akademiki so pričenjali pod vodstvom KP sistematično proučevati razmere na podeželju (kot sem že omenila: Kerenčič na območju Jeruzalemskih gor) in tako prihajali do realnih ugotovitev, kako je mogoče rešiti kmečko vprašanje.

Hkrati pa je tudi res, da so si Njivaši prizadevali pridobiti kmečko mladino prav prek DKFID. Tako je že leta 1934 AAK Njiva poslal društvom vprašalne pole o agrarnem stanju na vasi od 1929 do 1934. V dopisu pravijo, "da naš kmet propada gospodarsko, kulturno in moralno", saj je mnoge prizadela kriza. Društva tudi opozarjajo, da bo potrebno na podlagi zbranih podatkov poiskati "rešitev". Ta rešitev je bila, kot je ugotovil že Kerenčič nekaj let zatem, le sprememba družbenoekonomskih odnosov na podeželju. – Toda uradna Zveza je še nadalje deklarativno izražala svoje stališče.

Časopis Gruda je npr. 13. 9. 1936 v št. 9 poročal o 12. rednem občnem zboru ZKFID v Ljubljani, kjer so med drugim poudarili, da je gibanje "izrazito kulturno in socialno" in da "obsojajo kakršnokoli vmešavanje raznih političnih skupin..." Ptujski Pododbor je na zasedanju zastopal njegov predsednik Tomažič, eden od podpredsednikov IO Zveze.

Da so se na podeželju razplamtevali boji med buržoaznimi strankami za pridobivanje podeželja in da se je v tem kolesju znašla tudi uradna Zveza, kažejo naslednji primeri.

Zveza se je znašla v nasprotju s klerikalci, ki so si prizadevali ohranjati stare pozicije in jim dejavnost DKFID – pa čeprav "nepolitičnih", ni ustrezala.

V Kronovški korespondenci, ki se danes hrani v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, je ohranjeno Tomažičevo pismo Kronovški z dne 4. okt. 1933, v katerem ga obvešča o ustanovitvi Društva pri Sv. Miklavžu nad Ormožem in o težavah pri snovanju Društva, ker je "večina hiš tam klerikalnih". Kot je izvedel, hoče tamkajšnji župnik ustanoviti "društvo kmetijskih fantov in deklet" kot nadomestilo za "razpuščeno Prosvetno društvo bivši Orel". Tomažič se sprašuje, "ali bi takšna banalnost vobče bila mogoča, da bi klerikalci vodili pod imenom "Društvo kmetijskih fantov in deklet" svojo organizacijo, brez da bi bili včlanjeni v zvezi k.f. in d."

Tudi drugo Tomažičevo pismo z dne 25. 10. 1933 ponovno omenja Sv. Miklavž, obenem

pa Zvezinega predsednika obvešča o vinski trgatvi v Vuzmetincih, kjer se bo mogoče seznaniti s tovariši iz Miklavža, "da vidijo, kako treba stvar aranžirati..." V naslednjem pismu 27. nov. pa predsednik ptujskega Pododbora piše Kronovšku, da se miklavško društvo "giblje koliko se da", da se je sicer razvila "proti agitacija v polni meri s strani klerikalcev oz. njihovih hujškačev... fajmoštra".

Kaže, da so bile podobne težave tudi v Trgovišču. V Kronovškovi korespondenci Tomažičevo pismo z dne 6. dec. 1933 spet razkriva, da je Lojze Kumer, absolvent mariborske kmetijske šole, že 1931. leta skušal organizirati DKFID, a se ni povezal z Zvezo in je delo opravljal sam. Ker je zavlačeval ustanovitev društva, se je razvila klerikalna propaganda. Velikonedeljski dekan je menda snovanje društva označil za "brezvezno". Takrat je bilo včlanjenih v društvo 20 vaščanov. Na prvo Zvezino tekmo koscev so celo poslali enega zastopnika. Žal so se člani ob omenjeni propagandi pričeli oddaljevati od društva in tudi oblastem organizacija ni ustrezala, tako da je niso potrdili. Klerikalci "za doseg svojih ciljev ne izbirajo sredstev", poroča pisec. Zaradi take situacije je Tomažič Kumru svetoval, naj prične obnavljati društvo, naj dobi ustrezno oblastveno potrditev ter naj se poveže z ZKFID.

Kaže, da so bili podobni pojavi tudi na drugih območjih. Ko je namreč ob 10-letnici delovanja DKFID Kronovšek poročal na 10. rednem občnem zboru Zveze v Ljubljani 8.9.1934, je nakazal stališče kmetško-mladinskega gibanja do vere in cerkve.⁵⁸

Povedal je, "da smo vedno vztrajali na stališču, da kot pripadniki katoliške cerkve spoštujemo vero..." Toda v izvajanju se čudi, "da še danes nekateri naši duhovniki nastopajo proti našim organizacijam, posebno proti prireditvam, tekmam koscev in žanjic, katere smatrajo za hlapčevsko delo..." Meni tudi, da so športne prireditve bolj "surovostne", pa vendar jih "ne napadajo in se prav tako vršijo ob nedeljah... ZKFID je po svojih pravilih nepolitična organizacija" in zato poskuse, da bi se organizacija "potegnila v strankarski politični vrvež, odločno odklanjamo..." V poročilu navaja, da so se društva po svoji uvidevnosti navadno povezovala le s Sokoli in gasilskimi četami.

V arhivu o DKFID⁵⁹ je ohranjen Zvezin dopis Društvom z dne 22. 10. 1935, v katerem jih opozarjajo, naj delajo po Zvezinih pravilih, ker sicer "damo oblasti povod, da organizacijo razpusti". Po pravilih se Društva ne smejo ukvarjati "s političnimi vprašanji". Tudi v primeru razpustitve društva bo potrebno "poiskati primerno pot", da bi nekdanji člani "ostali pristaši kmetško-mladinskega gibanja".

Omenjene izjave torej nakazujejo nov položaj na podeželju: klerikalna prizadevanja, da ohranijo monopol na vasi in zato njihov boj proti slehernim vplivom, še zlasti levičarskim, katerih se je klerikalna buržoazija dobro zavedala.

V omenjenem zapisniku 5. redne seje Zvezinega odbora 7. 2. 1935 lahko tudi preberemo o pismu dr. Rozine iz Maribora, ki seznanja odbor s sklepom konsistorija lavantinske škofije, po katerem "se smatrajo tekme koscev in žanjic za hlapčevsko delo" ter da bi morala društva "posebej prositi škofijski ordinarijat za dispenzo..." Odborniki so nato menili, da bo potrebno "zadevo proučiti".

Zvezin dopis z dne 3. 6. 1936 je Društvom še naprej priporočal prireditve, ker imajo te "visoko moralno vrednost", pa čeprav jih nekateri imajo za "protiverske".⁶⁰

Zanimivo je pismo dr. Rozine predsedniku Kronovšku 29. 9. 1936, češ da se je sresko

načelstvo občine večkrat zanimalo, če prireditve ne bodo kalile javnega reda in miru. Izrazil je bojazen če bi občine "zašle" v klerikalne roke, saj bi takrat prepovedali društvene prireditve. Zato bo prav, da se društva ob bližajočih volitvah dogovorijo za ne-klerikalne kandidate.

Klerikalno aktivnost je bilo čutiti marsikje – nove valove ljudsko-frontovskega gibanja pa še bolj. Kljub uradnim stališčem Zveze o "nepolitičnosti", se boju med silami, ki so dolgo gospodovale na podeželju in revolucionarnim ljudskim gibanjem pod vodstvom Partije, DKFID niso mogla izogniti. Ni čudno, če je Tomažič že 18. 9. 1933 pisal Kronovski, da je bilo čutiti razdraženost ob volitvah in klerikalne protiaagitacije.⁶¹ 24. sept. 1934 mu je zopet sporočil, da bo ustanovni občni zbor Društva na Humu 14. okt. in da obstajajo tendence klerikalcev po "razbijanju". Zato je potrebno ljudem pojasniti potrebo po sodelovanju, ker le tako morejo uresničiti svoje interese. V teh prizadevanjih je zlasti delaven učitelj Vadnjal, beremo v pismu. Nadalje v sporočilu 26. dec. 1936 Zvezinemu predsedniku Tomažič predvideva, da bodo klerikalci skušali fante odvrniti od tečaja, ki ga prireja ptujski Pododbor. Pred tem je predsednik Pododbora 29. nov. 1936 tudi pozval Kronovška, naj Zveza reagira na poročilo "Slovenskega gospodarja", ki je napadel "nas, Sokole in razne liberalistične ter marksistične manire, nazivajoč jih "kuga"..."⁶²

Ta neposredna zgodovinska pričevanja nakazujejo politično razgibanost, ki je zajela naše vasi sredi tridesetih let. Bilo je to odkrito upiranje reakcionarnih sil zoper kakršnekoli revolucionarne premike. In ko je KP uspevalo z jasnimi programskimi smernicami pridobivati ljudske množice, je bil odpor tistih, ki so si prizadevali ohraniti stare družbeno-ekonomske odnose, še močnejši. Jasno je, da je reagiralo tudi oficialno vodstvo ZKFID, ko so se "nepolitična" DKFID levičarsko preusmerjala.

Komunistična partija si utira pot na podeželje

Otvoritev Doma Matije Gubca 30. julija 1939 pri Sv. Juriju ob Ščavnici (Videm ob Ščavnici) je bila ena od osrednjih manifestacij levičarskega gibanja na severovzhodnem območju Slovenije. Slovesnost sicer ni bila na našem ožjem območju, pa vendar so priprave na odprtje doma imele močan odmev tudi pri nas. Gubčeva uporna misel, ki je tlela skozi stoletja v slovenskem človeku, je odsevala v narodnoobrambni prireditvi pri Sv. Juriju ob Ščavnici in je privrela na dan nedolgo zatem v oboroženi revoluciji.

Zgodovinski viri poročajo, da je predsednik DKFID pri Sv. Juriju ob Ščavnici obvestil ostala Društva o gradnji doma in jih hkrati zaprosil za denarno podporo, saj je dom potreben "iz narodnega ozira, ker je kraj v bližini avstrijske meje".⁶³ In res se je zamisel domačega Društva realizirala ob Zvezini podpori in podpori DKFID, ob sodelovanju najnaprednejših družbenih sil in Kmečke prosvete v Ljubljani. Zavedajoč se nacistične nevarnosti, so se povezovale zdrave družbene sile, ki so dojemale bližajočo se nevarnost za slovenski narod. Svojo aktivnost je osredotočila Partija tedaj na ogrožene kraje, da bi povezala slovensko ljudstvo ne glede na prejšnje politično prepričanje ter ga pripravila na skorajšnje usodne dni. In prav prireditve DKFID so bile priložnost za take manifestacije.

Na odprtju Gubčevega doma sta Zvezo kmečkih fantov in deklet zastopala predsednik Kronovšek in njen tajnik – domačin Ivan Nemeč. Ptujsko okrožje DKFID je zastopal Jožko Tomažič, ki je prisotne pozdravil z besedami, da le sloga in odločnost kmetskega rodu morata rešiti vas popolnega propada.⁶⁴ Prireditve so se udeležili tudi znani komu-

nisti iz ptujskega okraja, med njimi dr. Jože Potrč, Jože Kerenčič in Jože Lacko, ki je k Sv. Juriju ob Ščavnici pripeljal okrog 30 udeležencev iz vrst kmečke in delavske mladine. Potrebno je poudariti, da je tedaj Lacko veljal za vnetega pristaša slovenskega kmečko-delavskega gibanja in zato ni čudno, če so se z njim napredno usmerjena DKFID ptujskega in ljutomerskega okraja dogovarjala o pomembnih vprašanih in tako tudi Društvo pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Ivan Nemeč se spominja, da sta se z Lackom dogovarjala o sodelovanju DKFID, saj je bil Lacko tudi član ptujskega Pododbora in bil tudi najbolj povezan z društvi v Slovenskih goricah.⁶⁵

Zavzel se je za revolucionarno delo na vasi, ko je postal leta 1932 član KP in zato ga srečujemo na mnogih prireditvah v okraju, kjer je večkrat nastopal kot glasnik zatiranih, kot ljudski tribun. Njegovo delo kot tudi delo njegovih partijskih tovarišev je obrodilo sadove, ko je marsikateri član nekdanjih DKFID našel svojo pot v NOB.

Manifestativnih prireditev, ki so segle zunaj meja ptujskega sreza in so bile dejansko v partijskih rokah, je bilo še nekaj.

Naj omenim npr. vabilo Prekmurskega okrožja DKFID 24. 6. 1939, da bi se organizirala medokrožna tekma koscev med Ptujskim in Prekmurskim okrožjem DKFID, saj je med obema že obstajalo živahno sodelovanje. Ptujski Pododbor je 27. 6. odgovoril, da se strinja s prireditvijo, čeprav bodo pred tem šli tudi na proslavo k Sv. Juriju ob Ščavnici. Sporočajo tudi, da prihajajo za prireditev v Murski Soboti v poštevdruštva v Središču ob Dravi, pri Sv. Bolfenku, na Humu pri Ormožu in še nekatera z ožjega ptujskega območja.⁶⁶

Tik pred prireditvijo 25. 7. 1939 je Društvo iz Sv. Bolfenka pri Središču ob Dravi sporočilo Prekmurskemu okrožju DKFID, da bodo njihovi člani prispeli s kolesi ter zastavicami na njih in da bodo tako sodelovali v povorki; nekateri se ji bodo priključili kot pešci. Večjega števila na prireditvi ne bodo mogli zagotoviti, ker gredo kolektivno na proslavo k Sv. Juriju ob Ščavnici. Bolfenčani izražajo svoje zadovoljstvo, da je Prekmursko okrožje poslalo na njihovo tekmo žanjic svoje delegate.⁶⁷

Prekmursko okrožje DKFID je obvestilo dr. Draga Marušiča, "ministra v.p.", da bodo imeli 6. avg. 1939 tekmo koscev Ptujškega in Prekmurskega okrožja "ob kmetskem zborovanju". Iz drugih virov⁶⁸ izvemo, da bo sodelovalo na prireditvi 20 društev, da so povabili zastopnike srbske demokratske kmetijske prosvetne organizacije v Zagrebu, saj je namen, "da bo kmetsko slavje v Murski Soboti izraz solidarnosti nad demokratskimi množicami vseh treh bratskih narodov". Ohranjeni lepak razkriva, da se bo po sprejemu gostov zvrstila povorka, v kateri bodo sodelovali kolesarji, grabljice, konjenica, vozovi, nakar se bodo podali na tekmovališče.⁶⁹

Poročila izpričujejo manifestativni značaj prireditve. Poudariti velja, da je za politično naravnost prekmurskih DKFID še zlasti poskrbel komunist in poznejši organizator osvobodilnega gibanja v Prekmurju Štefan Kovač, ki je tedaj opravljaj tajniške posle Prekmurskega okrožja. Soboška prireditev je resnično izzvenela v pozdrav "navzočemu kmetskemu ljudstvu", saj "s ponosom slavimo danes praznik dela..."⁷⁰

Omenila bi tudi priprave na muropoljski kmetski mladinski praznik, o čemer je poročala Gruda 12. maja 1940. Pododbor Ptujškega okrožja DKFID je razpravljaj o prireditvi in nanjo poslal predsednika Tomažiča. Kaj več o prireditvi ne izvemo, razen to, da je Ljutomersko okrožje DKFID zastopal Vladimir Kreft, Zvezo pa Ivan Nemeč.

Skratka, kljub uradnim prizadevanjem so tudi Društva kmetijskih fantov in deklet stopala na politično prizorišče.

O p o m b e :

- 1 Leksikon Dravske banovine, str. 499–500
- 2 Isto kot zgoraj, str. 501–521
- 3 ZAP, Arhiv mestne občine, fas. 93
- 4 ZAP, Zapisniki sej občinskega odbora od 1. 1. 1929 do 31. 12. 1931
- 5 Anton Melik: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, str. 325–326
- 6 Vlado Valenčič: Prebivalstvo v Slovenskih goricah v preteklosti in današnjih dni. Svet med Muro in Dravo, str. 330–331
- 7 Isto kot zgoraj, str. 335
- 8 Isto kot op. 1, str. 522
- 9 Vida Rojic: Uporne Slovenske gorice. Tedni, št. 23–25, 42–43, 46, 48; Ljubica Šuligoj: Revolucionarno gibanje v ptujskem okraju med vojnama. Skozi viharje v lepšo prihodnost, str. 43–44
- 10 ZAP, Zapisniki občinskega odbora Ormož od 16. 2. 1932 – 4. okt. 1933
- 11 ZAP, Zapisniki občinskega odbora Ormož od 3. 12. 1935 – 20. 3. 1938
- 12 ZAP, Zapisniki sej občinskega odbora Ormož od 7. 4. 1938 do 10. 3. 1941
- 13 Ljubica Šuligoj: Revolucionarno gibanje v ptujskem okraju med vojnama, Skozi viharje v lepšo prihodnost, str. 43–44 in 46
- 14 Isto kot zgoraj, str. 45–46
- 15 dr. Fran Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, str. 384
- 16 Vida Rojic: Uporne Slovenske gorice. Tednik, št. 42, 43, 46 in 48
- 17 Borut Belec: Družbenogeografski razvoj Ljutomersko–ormoških gor in njihovi agrarni tipi. Svet med Muro in Dravo, str. 52
- 18 Glej op. 16

- 19 Isto kot op. 17, str. 53 – 54
- 20 ZAP, Občina Ormož, fas. 123/4
- 21 Glej op. 4
- 22 Isto kot op. 16, št. 48
- 23 Jože Kerenčič: Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah. Obzorja 1939/II, str. 182
- 24 Isto kot zgoraj, str. 30
- 25 Isto kot zgoraj, str. 119
- 26 Isto kot zgoraj, str. 120
- 27 Isto kot zgoraj, str. 183–184
- 28 Isto kot zgoraj, str. 455–456
- 29 Isto kot zgoraj, str. 460
- 30 Arhiv IZDG v Ljubljani, fas. ZKFID 1 in korespondenca Ivana Kronovška
- 31 Arhiv oddelka ljudske revolucije PMP, fas. Ptujске tiskarne – ilegalne (izjava Jurija Cestnika o Lacuku v ZKFID) in fas. Društva in druge organizacije pod KP (izjava Jurija Cestnika)
- 32 ZAP, fas. 7, mapa DKFID (arhiv DKFID Sv. Lovrenc v Slov. Goricah 1933/40)
- 33 Isto kot zgoraj
- 34 Isto kot zgoraj
- 35 Arhiv IZDG v Ljubljani, korespondenca Ivana Kronovška
- 36 Isto kot zgoraj
- 37 Isto kot zgoraj, glej op. 32
- 38 Isto kot op. 35
- 39 Isto kot op. 35, št. dok. 122
- 40 Seznam DKFID posredoval avtorici Janko Liška
- 41 Isto kot op. 35
- 42 Isto kot op. 35, št. dok. 146
- 43 Isto kot op. 32

- 44 Arhiv v IZDG v Ljubljani, ZKFID 1;
ACK ZKS, fas. DKFID
- 45 Isto kot zgoraj
- 46 Isto kot op. 35
- 47 Isto kot op. 32
- 48 Isto kot op. 35
- 49 Isto kot op. 32
- 50 Isto kot zgoraj
- 51 Isto kot zgoraj
- 52 Isto kot zgoraj
- 53 ACK ZKS, fas. DKFID
- 54 Isto kot op. 32
- 55 Arhiv IZDG v Ljubljani, fas. ZKFID 1
- 56 Isto kot op. 35
- 57 Isto kot op. 35
- 58 Isto kot zgoraj
- 59 Isto kot op. 32
- 60 Isto kot zgoraj
- 61 Isto kot op. 35
- 62 Isto kot zgoraj
- 63 Isto kot op. 32
- 64 Ivan Kreft: Teh 50 let – spomini, str. 241;
Isto kot op. 32
- 65 Ivan Nemeč: Gubčevo izročilo (Od kmečkih uporov do slovenske državnosti). Maribor Obzorja 1971. Spomini Ivana Nemca – Vojka, IZDG v Ljubljani.
Ivan Kreft: Gibanje za ustanavljanje DKFID v Prlekiji. Vestnik 1977, št. 14–16
- 66 Isto kot op. 30
- 67 Isto kot op. 53

68 Isto kot zgoraj

69 Isto kot zgoraj

70 Isto kot zgoraj

Kratice:

DKFID (Društva kmetiskih fantov in deklet), ZKFID (Zveza kmetiskih fantov in deklet), GO (Glavni odbor), IO (Izvršni odbor), AAK (Akademski agrarni klub), SLS (Slovenska ljudska stranka), SKS (Samostojna kmečka stranka), JNS (Jugoslovanska nacionalna stranka), ZAP (Zgodovinski arhiv Ptuj), PMP (Pokrajinski muzej Ptuj), IZDG (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), ACK ZKS (Arhiv Centralnega komiteja ZKS).

Viri in literatura:

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani o Zvezi kmetiskih fantov in deklet.

Arhiv CK ZKS v Ljubljani o Zvezi kmetiskih fantov in deklet.

Arhiv Pokrajinskega muzeja Ptuj o DKFID v ptujskem okraju.

Arhiv DKFID Juršinci v Zgodovinskem arhivu Ptuj.

Gruda – poročila o DKFID v letih 1933, 1936, 1939, 1940 in 1941.

Ljudska pravica 15. 11. 1935, št. 13.

Enotnost 15. 7. 1927, št. 26.

Vestnik 15. 9. 1977, št. 14–16.

Ptujski list 20. 2. 1921, št. 8 in 13. 3. 1921, št. 11.

Vida Rojic: Uporne Slovenske gorice. Tednik 1977 (16.6.), št. 23; (23.6.), št. 24; (30.6.), št. 25; (27.10.), št. 42; (3.11.) št. 43; (24.11.), št. 46; (15.12.), št. 48.

Svet med Muro in Dravo. Maribor, Obzorja 1968.

Skozi viharje v lepšo prihodnost. Ptuj, založil Pokrajinski muzej Ptuj, natisnilo časopisno grafično podjetje Večer 1981.

Janez Marentič: Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ljubljana, Založba kmečka knjiga 1957.

Jože Kerencič: Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah. Maribor, Obzorja 1939/II.

dr. Fran Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana, Matica Slovenska 1926.

Janko Liška: Nastajanje in razvoj ljudskofrontovskega gibanja v Sloveniji. IZDG 1969.

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1971–72/XI–XII., št. 1–2 (Pavel Dobrila: Povezovanje slovenske mladine v protifašistično fronto v letih 1936–1941).

Ivan Kreft: Slovensko ljudsko gibanje 1918–1941. Maribor, Obzorja 1973.

Ivan Kreft: Teh 50 let – Spomini. Ljubljana 1974.

Vida Rojic: Jože Lacko (narodni heroji 3). Maribor, Obzorja 1963.

Štefan Kuhar: Narodna junaka Milan Majcen in Janči Mevželj. Ljubljana, Odbor za postavitev spomenika 1971.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.

Ivan Nemeč: Gubčevo izročilo (od kmečkih uporov do slovenske državnosti., Maribor, Obzorja 1971.

Ormoško območje, ki je pred drugo svetovno vojno sodilo k ptujskemu okraju, je bilo gospodarsko nerazvito. Industrije tako rekoč ni bilo. Posest je bila večinoma razdrobljena na majhne kmetije. Podeželje je bilo skrajno zaostalo, še posebej je izstopalo tipično veleposestniško izkoriščanje: viničarski odnosi v Slovenskih goricah in na njihovih vzhodnih obrobjih v Jeruzalemskih goricah.

Socialnoekonomska protislovja, ki so se ob svetovni gospodarski krizi še poglobila, so dobivala v teh krajih nacionalno obeležje: nerazvito agrarno zaledje je bilo odvisno od nemških veleposestnikov, obrtnikov in podjetnikov. Zato ni čudno, če so demagoške nacistične fraze v tridesetih letih našle odmev pri ljudeh, ki so bili gospodarsko ogroženi. Upoštevati moramo namreč tudi dejstvo, da starojugoslovanski buržoazni režim ni rešil enega od poglobitvenih problemov – agrarnega vprašanja.

Poznavanje specifičnih razmer na podeželju v ptujskem okraju nas vodi k lažjemu razumevanju družbenih procesov in političnih dogajanj. Gre predvsem za prizadevanja Komunistične partije utreti pot na vas v teh težavnih, zaostalih razmerah. Kmečko ljudstvo je bilo namreč dolgo časa odmaknjeno od političnih dogajanj, kmečke množice so bile pod vplivom meščanskih strank, še zlasti klerikalne Slovenske ljudske stranke. Komunistična partija se je zato zavedala težavnosti dela na podeželju, a tudi pomembnosti pridobivanja ljudskih množic. Morala je poiskati vse poti, da bi prodrla med kmečko ljudstvo. Delo se je pričevalo v tridesetih letih. Komunistična partija je uporabljala legalne in pollegalne organizacijske oblike ter se tako povezovala s širokimi ljudskimi množicami. Ena od akcijskih poti komunistov je zasledovala prav dejavnost Društev kmetijskih fantov in deklet, in zato ni čudno, da je režim odkrito nastopil proti samim društvom. Partijski program, ki je nakazoval pot ekonomske in socialne osvoboditve, je pričel pritegovati ljudi po vaseh. S tem programom so seznanjali ljudi komunisti, med njimi dr. Jože Potrč, kmet Jože Lacko, visokošolec Jože Kerenčič in še mnogi drugi, v veliki meri pa mladi – napredni dijaki in študentje. Prodor Partije v omenjena društva je bil možen zato, ker se je uradno slovensko vodstvo Zveze društev kmetijskih fantov in deklet zavzemalo za rešitev kmečkih vprašanj in ker so prav komunisti pokazali ljudstvu pot do osvoboditve. Tako so se društva pod njihovim vplivom preusmerjala in so predstavljala pred vojno najnaprednejšo mladinsko organizacijo.

Uradno vodstvo je političnim vplivom nasprotovalo in poudarjalo, da so društva "nepolitične organizacije". Pri snovanju društev pa so še zlasti delali težave vaški župniki, ki so nastopali tudi proti najpomembnejšim društvenim prireditvam – tekmovanjem koscev in žanjic. Res je namreč, da so bile mnoge prireditve društev v bistvu politične manifestacije in da so jih dejansko vodili komunisti.

Še zlasti ne gre prezreti množične levičarske manifestacije Društev kmetijskih fantov in deklet pri Sv. Juriju ob Ščavnici (danes Videm ob Ščavnici) leta 1939 ob otvoritvi društvenega doma Matije Gubca – simbola slovenskih puntarjev.

Pod vplivom dejavnosti komunistov v Društvih kmetijskih fantov in deklet se je krepilo široko ljudskofrontno gibanje v letih pred drugo svetovno vojno. "Nepolitična" Društva kmetijskih fantov in deklet so se levičarsko preusmerjala. Ta politična aktivnost se je pozneje izkazovala v letih okupacije, ko se je večina nekdanjih društvenih članov opredelila za narodnoosvobodilni boj.

Zusammenfassung

DIE BAUERNFRAGE UND DIE VEREINE DER BAUERNJUNGEN UND MÄDCHEN IM GEBIET VON ORMOŽ WÄHREND DER ZEIT ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN

Das Ormožer Gebiet, das vor dem zweiten Weltkrieg zum Ptujer Bezirk gehörte, war wirtschaftlich unentwickelt, fast ohne Industrie. Der Grundbesitz wurde größtenteils auf kleine Bauernhöfe parzelliert. Die Provinz war äußerst rückständig, besonders hervor- gehoben war die typische Ausbeutung seitens der Großgrundbesitzer – die Winzerver- hältnisse, in Slovenske gorice und an dessen östlichen Rand die Jeruzalemske gorice.

Die sozial – wirtschaftlichen Gegensätze, die sich während der Weltwirtschaftskrise noch vertieft hatten, bekamen auf diesem Gebiet einen nationalen Charakter: ein unen- twickeltes agrarisches Hinterland war von den deutschen Großgrundbesitzern, Gewerbe- leuten und Unternehmern abhängig. Demzufolge ist es auch nicht merkwürdig, daß die demagogischen national – sozialistischen Phrasen Echo bei den Leuten fanden, die sich wirtschaftlich gefährdet fühlten. Man muß auch die Tatsache in Betracht nehmen, daß das altjugoslawische Bürgerstandsregime eines der Hauptprobleme – die Agrarfrage – nicht lösen konnte.

Die Kenntnisse der spezifischen Verhältnisse auf dem Lande im Bezirk Ptuj führen uns zum leichteren Verständnis der gesellschaftlichen Prozesse und der politischen Gesche- hen. Es geht vor allem um die Bemühung der Kommunistischen Partei in diesen schwieri- gen und rückständigen Verhältnissen die Bahn aufs Dorf zu brechen. Das Bauernvolk stand nämlich eine lange Zeit den politischen Geschehen fern, die Bauernmassen standen unter dem Einfluß der bürgerlichen Parteien, in erster Linie unter dem Einfluß der Slo- wenischen Volkspartei. Die Kommunistische Partei war sich der Schwierigkeit der Arbeit auf dem Lande und der Wichtigkeit die Menschenmassen für sich einzunehmen, bewußt. Sie mußte neue Wege suchen um in das Bauernvolk durchzudringen. Die Arbeit begann in den dreißiger Jahren. Die Kommunistische Partei machte Gebrauch von legalen und halblegalen Organisationsformen und verband sich auf diese Weise mit den breiten Mens- chenmassen. Einem von den Aktionswegen der Kommunisten ging gerade die Tätigkeit der Vereine der Bauernjungen und Mädchen nach, und man darf es nicht für merkwürdig halten, daß dann das Regime offen gegen diese Vereine auftrat. Das Parteiprogramm, daß den Weg zur wirtschaftlichen und sozialen Befreiung angedeutet hatte, begann die Men- schen in den Dörfern anzuziehen. Die Kommunisten machten die Menschen mit diesem Programm bekannt – unter ihnen Dr. Jože Potrč, der Bauer Jože Lacko, der Hochschü- ler Jože Kerenčič und viele andere, in reichem Maße auch junge fortschrittliche Schüler und Studenten. Der Parteidurchbruch zu den erwähnten Vereinen war deshalb möglich, weil sich die amtliche slowenische Führung des Bundes der Bauernjungen und Mä- chen bemühte die Bauernfragen zu lösen, und weil gerade die Komunisten dem Volk den Weg zur Befreiung zeigten. So wurden die Vereine unter dem Parteeinfluß umgeleitet und stellten vor dem Krieg die fortschrittlichste Jugendorganisation dar.

Die amtliche Führung widersprach den politischen Einflüssen und betonte, die Vereine seien "unpolitische Organisationen". Bei der Gründung der Vereine bereiteten besonders große Schwierigkeiten die Dorfpfarrer, die auch gegen die bedeutsamsten Vereinsveran- staltungen – den Wettkampf der Mäher und Mäherinnen – auftraten. Viele Vereins-

veranstaltungen waren in der Tat politische Manifestationen und wurden tatsächlich von den Kommunisten geführt. Man darf aber nicht die linksorientierte Massenmanifestation des Vereins der Bauernjungen und Mädchen in Sv. Jurij ob Ščavnici (heute Videm ob Ščavnici) übersehen, die im Jahre 1939 anlässlich der Eröffnung des Vereinsheimes "Matija Gubec" — des Symbols der slowenischen Meuterer — stattfand.

Unter dem Einfluß der kommunistischen Tätigkeit in den Vereinen der Bauernjungen und Mädchen stärkte sich die breite Volksfrontbewegung in den Jahren vor dem zweiten Weltkrieg. Die "unpolitischen" Vereine der Bauernjungen und Mädchen wurden links umorientiert. Diese politische Tätigkeit wies sich später während der Okkupationsjahre aus, als sich die Mehrheit der Vereinsmitglieder für den Volksbefreiungskampf entschloß.

Albin BARLE – Zoran,
polkovnik JNA

KURIRSKA POSTAJA TV – 15 S

Konec junija 1944 je bila na območju Koga ustanovljena kurirska postaja TV 15 S. Kurirji so vzdrževali stike s kurirji postaje 14 S in 15 a S, opravljali politične in obveščevalne naloge ter izvajali vojaške akcije. V sestavku so podrobneje opisane izvršene naloge kurirjev in poimensko navedena posadka postaje.

Za redno povezavo ptujskega, ljutomerskega in prekmurskega območja z vodstvom osvobodilnega boja na Štajerskem in za reden odtok prostovoljcev NOV so poleti 1944 na tem območju ustanovili več kurirskih terenskih postaj. Podrejene so bile 3. sektorju relejnih zvez Slovenije z znakom S (Štajerska). Štajerska je imela 5 kurirskih linij: moravsko, pohorsko, kozjansko, ptujsko in prekmursko.

Na območju sedanje ormoške občine so julija 1944 ustanovili kurirsko postajo TV 15 S z oporišči v tedanji občini Kog, ki je merila okrog 1700 ha in štela okrog 2000 prebivalcev v 7 vaseh. Obsegala je pretežno gričevnati vinorodni svet vzhodnih Slovenskih goric, severno od občine Središče ob Dravi in mejila na vzhodu na Medjimurje, ki je bilo po vdoru okupatorja v Jugoslavijo priključeno Madžarski. Kurirji postaje TV 15 S so ob kurirskih nalogah pomagali partizanom—aktivistom pri ekonomskih, propagandnih, sabotažnih in mobilizacijskih akcijah ter opravljali obveščevalne naloge. S tem so pospešili osvobodilni boj na ormoškem območju, ga povezali s sosednjimi predeli in z oblastnim komitejem KPS in PO OF za Štajersko.

Postajo 15 S (v arhivskem gradivu imenovano "Stanica 15 S") je osnoval tedanji rajonski partijski sekretar za ljutomersko območje Slavko Ivanjšič — Boris, ki je že dotlej tu deloval kakšno leto kot politični aktivist. Po terorju nad naprednimi ljudmi prva leta okupacije, po številnih deportacijah, aretacijah in likvidacijah najnaprednejših kadrov, kot so bili n.pr. profesor Jože Kerenčič in njegovi sodelavci, je organizirano delo zamrlo, ljudje so postali nezaupljivi in zaprti vase. Nemci so celo uspeli v nekaterih vaseh pridobiti posameznike, tako da so s pomočjo takih, sicer maloštevilnih hlapcev, imeli vsa leta precej dober pregled nad dogajanjem na tem območju. V 1944. letu je število aktivistov naraslo, tako da je tudi v tem kraju narodnoosvobodilno gibanje ponovno postalo trdneje organizirano. Po pripovedovanju Slavka Ivanjšica je pobude za ustanovitev kurirske postaje dal Pokrajinski komite z nalogo, da se tudi ljutomersko območje, Medjimurje in Prekmurje povežejo s partijskim in političnim vodstvom za Štajersko ter prek teh z IO OF in CK KP Slovenije. Sestavljena je bila iz ilegalcev, ki so z njim že nekaj časa delovali na tem terenu. V začetku je postaja imela 7 kurirjev, njen prvi komandir pa je bil Janez Viher — Oskar. Kmalu zatem je na to področje prišel inštruktor komande III. relejnega sektorja podporočnik Franc Plankar — Čičko, ki je že ustanovljeno kurirsko postajo

povezal v sistem relejnih zvez štajerskega sektorja. Od tega časa je redno, navadno dva-krat na teden, vzdrževala kurirsko zvezo s postajo 14 S na Ptujskem polju, postajo 15 a S, ki je delovala na območju Štrigove ter političnimi aktivisti ljutomerskega okraja, ki so delovali na tem terenu, ter se najpogosteje zadrževali na območju Cerovca, severo-vzhodno od Ormoža. Kurirji te postaje so podobno kot na postaji 14 S delovali v naj-težjih razmerah, kljub temu pa so uspešno izvrševali postavljene naloge in vzdržali do osvoboditve.

Lokacija in notranja ureditev postaje

Področje, na katerem so se zadrževali kurirji iz 15 S, tu gre predvsem za območje Koga, je bilo v neposredni bližini nemško-madžarske meje, ki je bila varovana s precej močnimi posadkami nemških graničarjev. To so bili pretežno Avstrijci, večina zagrizenih in prepričanih nacistov, ki so verjeli v zmago Hitlerja. Njihova nacistična zagrizenost se je kazala predvsem v odnosu do ljudi teh krajev: skoraj vsi so sproti poskušali zaslediti vsak utrip narodne zavesti pri ljudeh, ki so se prva leta okupacije zaprli vase zaradi strahu pred preselitvijo v neznano pa tudi zaradi fizične likvidacije, ki jim je grozila. V drugi polovici 1943., posebno pa v 1944. letu, glede na splošno vojnopolitične razmere ter prizadevanja posameznih političnih aktivistov, ki so v izredno težkih razmerah opravljali svoje politične naloge, se je ponovno začelo organizirano delo. Pokazalo se je, da je nujno čimprej vzpostaviti zanesljive zveze s centri NOB na Štajerskem. Tako je bila konec julija 1944 ustanovljena kurirska postaja, ki je ob kurirskih nalogah imela tudi določeno politično in obveščevalno vlogo, izvršila pa je tudi nekaj vojaških akcij. Zaradi razmer (v začetku namreč orožja skoraj niso imeli) je veljalo načelo, da si mora vsak kurir orožje priskrbeti sam. V ta namen so kurirji največkrat razoroževali nemške vojake, ki so prišli na dopust. Za obstoj postaje je bil teren izredno težak, tako da je bila na prvem mestu skrb za budnost, posebno še pred sovražno agenturo, saj je stalno grozila nevarnost, da jih zasledi gestapo s svojo agenturo.

Postaja, ki je povprečno imela okoli 10 kurirjev, se je morala neprestano seliti s postojanke na postojanko.¹ Za svoje bivanje so sami ali ob pomoči domačinov napravili skrivne bunkerje, največkrat v senikih, čez zimo v živinskih hlevih, v katerih je bilo toplo, a le poredkoma v hišah, kjer so stanovali domači. Ti bunkerji so bili samo začasno in zasilno skrivališče v primeru nevarnosti, niso pa v njih mogli prebivati dalj časa, ker so bili zelo majhni in zato neprimerni. V bunkerjih so najpogosteje skrivali literaturo in druge potrebščine za postajo. Pri vsaki hiši, kjer so se kurirji zadrževali čez dan, je na skritem mestu bila postavljena straža – opazovalnica. Prav tako so stražili tudi domači, ki so zelo skrbno opazovali vse, kar se je dogajalo v okolici.

¹ Komandant linije je v svojem poročilu 14.10.1944 pisal štabu sektorja o položaju na tem terenu naslednje: "Položaj teh stanic je skrajno resen, radi terena na katerem se nahajajo stanice 15 S in 14 S. Morajo se zadrževati samo na kozolcih, ker gozdov ni in je povsod sama ravnina. Prestavljajo se vsak dan iz kraja v kraj, ter o urejenem življenju sploh ni govora. Posebno težak položaj ima stanica 15 S, ker ravno na tem terenu kopljejo Nemci obrambno črto in se nahaja tu na tisoče delavcev in vojaštva ...".

V posebno težaven položaj je prišla postaja pred koncem 1944. leta. Prav čez to območje je namreč potekala nemška obrambna črta, ki so jo Nemci z vso naglico izpopolnjevali, ker so računali, da bodo na teh položajih zaustavili nadaljnje prodiranje naglo napredujočih enot Rdeče armade. Ker je bilo skoraj v vsaki hiši polno vojaštva, so kurirji v teh dneh in tednih do razbitja fronte preživljali izredno težke čase. V teh krajih so se v začetku aprila 1945 odvijali srditi boji med Nemci in Bolgari, tako da je del kurirjev nekaj dni preživel pod zemljo med dvema frontama. Postaja je kljub vsemu ostala na terenu, saj so kurirji kot domačini lahko vzdržali in kljub nemogočim razmeram tudi v teh tednih vsaj za silo vzdrževali zvezo s postajo 14 S in z ljutomerskim okrajnim vodstvom. Da bi se zveze tudi v takih okoliščinah ohranile, se je postaja razdelila v dve skupini, ena za zvezo v smeri 14 S, druga za zvezo z ljutomerskim okrajem. V drugi polovici aprila so se kurirji prebili čez fronto, nekaj dni ostali v Središču, od tam pa so po osvoboditvi Ljutomera odšli tja in se nastanili v orožniški postaji ter dalje opravljali kurirske dolžnosti v novih razmerah, vse do končne osvoboditve. Ko so bili boji končani, so se kurirji te postaje skupaj z ostalimi priključili enotam III. brigade VDV.

Podatki o kurirjih

1) Prvi komandir postaje 15 S je bil Janez Viher – Oskar, do tedaj aktivist – ilegalec na ljutomerskem terenu. Viher je bil rojen maja 1919 v Kajžarju v kmečki družini, do vstopa v partizane je živel v Plešivici pri Ljutomeru. Po poklicu je bil delavec. Ob ustanovitvi postaje je bilo na postaji razen Oskraja še šest kurirjev. Oskar je že po dobrem mesecu zapustil postajo in se vrnil na politično delo; na terenu je ostal do januarja 1945, ko je padel v spopadu z Vlasovci pri kmetu Prelogu na Grlavi pri Ljutomeru.

2) Vinko Puklavec – Srečko, rojen 27. 9. 1920 na Kogu, po poklicu zidar. V partizane je stopil 22. avgusta 1944 in bil po odhodu Oskraja v začetku oktobra 1944 postavljen za komandirja postaje. Na tem položaju je ostal komaj mesec dni, nato pa so tudi njega poslali kot aktivista nazaj na ljutomerski teren. 9. marca 1945 je padel v borbi z Madžari v Strehovcih v Prekmurju.

3) Ivan Romih – Tarzan, star partizan, je bil poslan na linijo kot kandidat za komandirja postaje, vendar je bil postavljen za komandirja 15 S, ker se njegov predhodnik Vinko Puklavec ni najbolje znašel. Tarzan je s svojim odnosom do prebivalstva, s postopki proti kurirjem in pijančevanjem povzročil na terenu veliko škodo, čeprav je bil na položaju komandirja postaje komaj mesec dni. Zaradi hudih prekrškov je bil aretiran in poslan z obtožnico na vojno sodišče. Nekje v Halozah pa je pobegnil in se potem javil gestapu v Ptuj. Kasneje je kot "raztrganec" na tem območju povzročil veliko škodo. Verjetno sta njegovi žrtvi na območju Koga družini Šnajder in Rizman, ki so ju spomladi 1945, dva meseca pred koncem vojne, Nemci aretirali in ustrelili oziroma poslali v taborišče. Njegova nadaljnja usoda ni znana.

4) Alojz Dolinšek – Pavel iz Vodranec je prišel v partizane julija 1944 in postal kurir te postaje. Na čelo postaje je bil postavljen konec 1944. leta. Kot komandir je postajo uspešno vodil v najtežjih časih vse do osvoboditve. Sedaj živi v Presiki št. 2 pri Ljutomeru.

5) Martin Čurin – Miran, rojen 3. 11. 1913 v Vodrancih, je prišel v partizane in na postajo 18. 9. 1944 in vse do osvoboditve opravljal kurirsko dolžnost. Mesec dni pred osvoboditvijo so on in njegovi domači doživeli hudo tragedijo. Bil je 6. aprila 1945, ko

sta Martin Čurin in Franc Sever šla iz kurirskega bunkerja v smeri Šalovcev po informacije o položaju Nemcev. Ko sta se pojavila na robu gozda, je iz Šalovcev nemški ostrostrelec ranil Franca Severja v levo roko in prsa. Čurin mu je priskočil na pomoč ter z ognjem omogočil, da se je Sever umaknil v kritje v gozd. Obvezal ga je ter ga spravil do svoje hiše v Vodrancih. Tu se mu je priključil brat Ivan, tako da sta skupno prenesla Severja mimo nemških položajev v Središče, ki so ga že osvobodili Bolgari. Ko sta v Središču poskrbela za Severja sta se vračala v Vodrance. Med potjo so ju opazili Nemci s Huma ter ju začeli obstreljevati s topovi. Skočila sta v gozd ob robu ceste Središče – Kog, da ju Nemci ne bi videli. V tem trenutku je Martin sprožil maskirano mino, ki mu je v gležnju zlomila in težko ranila nogo, njegovega brata Ivana pa je mina smrtno zadela in je na mestu obležal mrtev. Tako je v istem dnevu ob reševanju ranjenca Ivan Čurin izgubil življenje, Martin pa je bil hudo ranjen. Za kurirja postaje 15 S, še bolj pa za Čurinovo družino, je bil to zares črni 6. april 1945, ki se ga ne da pozabiti. Martin je ostal invalid. Sedaj živi kot upokojenec v Hajndlu št. 2 pri Veliki Nedelji. V kraju je spoštovan kot aktivist.

6) Silvo Valpotič – Mirko, rojen 23. 11. 1916 v vasi Globoka, po poklicu čevljar, je prišel na postajo 15 S 1. 10. 1944 in ostal na njej kot kurir do osvoboditve. Sedaj živi v Ljutomeru, Ulica Nade Rajh št. 2, kjer opravlja čevljarstvo obrt.

7) Matija Luskovič – Rajko, rojen 11. 2. 1921 v Globoki, občina Ljutomer, je prišel na postajo 15 S decembra 1944 in ostal na njej kot kurir do osvoboditve. Sedaj živi v Lačavesi št. 17 pri Kogu. Je aktiven družbenopolitični delavec.

8) Štefan Mlinarič – Silvo, rojen 21. 10. 1922 na Vitanu, je prišel na postajo 15 S 21. 9. 1944 ter ostal na njej do osvoboditve. Sedaj živi v Središču, Slovenska cesta št. 7.

Padli in umrli kuriji

Razen že navedenih komandirjev postaje Janeza Vihra in Vinka Puklavca so padli v boju oziroma umrli po vojni še naslednji kurirji te postaje:

9) Janko Vrbančič – Ivan, rojen 1924 na Kogu v kmečki družini. Na kurirsko postajo je prišel avgusta 1944. Padel je decembra 1944 v vasi Strehovci v Prekmurju v borbi z Madžari.

10) Gaber – Na postajo 15 S je prišel septembra 1944 ter na njej ostal kot kurir vse do smrti. Padel je v spopadu z Nemci na Kajzarju 24. 1. 1945.

11) Franc Novak – Alojz iz Štrigove v Medjimurju je prišel na postajo konec 1944. Aprila 1945 so ga Nemci pri neki zasedi ujeli živega ter kasneje ustrelili.

12) Franc Zadavec – Dušan, rojen avgusta 1924 na Kajzarju, po poklicu pek, je prišel na postajo oktobra 1944, kjer je razen kurirske dolžnosti uspešno opravljal tudi naloge bolničarja, in to v izredno težkih okoliščinah. Umril je decembra 1973 v Mariboru.

13) Franc Polajnkó iz Dobrave pri Ormožu je na postajo prišel konec 1944 ter ostal na njej do konca vojne. Umril je v povojnem obdobju.

14) Jože Zadravec – Osvetnik, rojen 16. 3. 1911 na Humu, po poklicu delavec, je prišel na postajo 14. 8. 1944 ter ostal kot kurir na njej do osvoboditve. Umrl je v povojnem obdobju.

15) Franc Sever iz Murskega Središča je bil kurir te postaje od konca 1944 do osvoboditve. Umrl je v povojnem obdobju.

16) Jože Alt – Janko, rojen februarja 1914 v Globoki, je prišel na postajo v juliju 1944 in ostal na njej do osvoboditve. Umrl je v povojnem obdobju.

Kurirske postojanke

Zaradi izredno hudih razmer, posebno zadnjih šest tednov pred osvoboditvijo, so bile za kurirje zanesljive postojanke neprecenljive vrednosti, saj je šlo za življenje ali smrt. Tudi kurirji postaje TV 15 S so imeli v ljudeh tega kraja izredno predane in pogumne pomočnike.

Navajamo najpomembnejše:

1) Anton Šnajder, Zasavci. Ker je hiša stala na obrobju gozda, je bila kot nalašč za kurirsko postojanko. Na domačiji so živeli gospodar Tone, njegova žena, dve hčerki in sin. Šnajder in vsi njegovi so bili napredni, zavedni Slovenci. Kakor hitro je v tem kraju začela narodnoosvobodilna borba, so takoj začeli aktivno sodelovati. Po ustanovitvi postaje so imeli kurirji na domačiji pri Šnajderjevih zanesljivo postojanko. Na gospodarskem posloju je bil napravljen tudi bunker, v katerem so kurirji navadno imeli skrito svoje gradivo. Ljutomerski gestapo je s svojimi agenti (s pomočjo Tarzana) prišel do podatkov, da se pri tej hiši zadržujejo partizani, ter je v začetku marca 1945 iznenada napadel hišo. Na srečo so kurirji le nekaj ur pred tem odšli na drugo postojanko. Kozaki, ki so ob pomoči gestapovcev natančno pregledali hišo in gospodarsko poslopje, so v njem našli bunker z literaturo ter drugim materialom. Gospodarja Toneta so ustrelili pred hišo, ženo in vse tri otroke pa so odvedli v Ljutomer. Pred odhodom so še zažgali domačijo. Nekaj tednov kasneje so hčerki Frančko in Marijo Nemci ustrelili na Moti ob Muri. Na domačiji sedaj živi sin z družino.

2) Franc Rizman iz Lačavesi. Tudi njegova hiša stoji na samem, tako da je bil kurirjem lahek pristop do nje. Na domačiji so živeli gospodar Franc, hčerka ter dva sinova. Rizmanovi so za OF začeli delati že 1941. leta. Novembra 1941 so Franca, njegovo ženo in hčerko aretirali, mlajša sinova pa sta se ob aretaciji skrila in tako ostala doma. Rizmanovo ženo so odpeljali v taborišče in je tam tudi umrla. Starejši sin je bil aretiran septembra 1941 ter bil kot talec še istega leta ustreljen v Mariboru. Gospodar Franc in hčerka sta kasneje bila izpuščena iz zaporov in po ponovnem oživljanju narodnoosvobodilnega boja nadaljevala s sodelovanjem. Tako so kurirji pri Rizmanovih našli vedno varno zavetišče. Istega dne kot Šnajderjevi so bili tudi Rizmanovi zaradi izdaje aretirani. Hčerka je bila nekaj dni zatem skupaj s Šnajderjevima dekletoma ustreljena na Moti ob Muri, Rizmana pa so odpeljali v taborišče.

3) Jože Sovič iz Hermancev. Na manjšem posestvu so v hiši živeli Jože z ženo in štirje otroci. Pri hiši so se pogosto oglašali kurirji in bili vedno lepo sprejeti. Sovičeva hčerka Štefka, ki je bila ilegalka in mladinska aktivistka na ptujskem terenu, je nekaj tednov pred osvoboditvijo padla, zadeta s sovražnikovim rafalom.

4) Jože Hlebec iz Lačavesi. Njegova domačija je stala tik pod gozdom. Pri hiši je bilo šest otrok. Jože je bil povezan z narodnoosvobodilnim gibanjem že od leta 1943, od ustanovitve postaje 15 S pa so bili pri njih kurirji često v gosteh. V hlevu so za izredne razmere zgradili bunker za kurirje, kamor so se lahko zatekli ob racijah in hajkah. Na posestvu še živita gospodar in gospodinja.

5) Marija Zadravec iz Lačavesi, lastnica manjšega posestva. Bila je vdova v šestimi otroki, njen mož je (že leta 1941 povezan z narodnoosvobodilnim gibanjem) napravil samomor v trenutku, ko so ga Nemci nameravali aretirati. Ko je bila ustanovljena kurirska postaja, je ta hiša postala ena od njihovih glavnih postojank. Skoraj vsako noč so se tukaj zbirali kurirji in terenci. Tu je bilo tudi zbirališče novincev pred odhodom v brigado.

6) Julija Štampar s Koga, vdova, lastnica manjše kmetije. Z njo so na posestvu živeli sin z ženo ter mlajši sin in hčerka. Že ob ustanovitvi kurirske postaje so Štamparjevi sodelovali z OF ter kot zavedni Slovenci kurirjem postaje nudili varno zavetje. V tej hiši je bil zgrajen tudi skrivni bunker, kamor so se po potrebi zatekli kurirji.

7) Jože Zadravec iz Vitana, lastnik srednjega posestva. Njegova družina je bila številna, imel je šest otrok. Eden od sinov je padel kot politični aktivist pri Tomažu. Zdravčevi so večkrat dajali zavetje kurirjem postaje 15 S.

8) Ivan Miško z Vitana, posestnik. Z njim in ženo so na posestvu živele še tri hčerke. Z narodnoosvobodilnim gibanjem so začeli sodelovati leta 1944, Ivan pa je bil že prej član odbora OF.

9) Jakob Zabavnik iz Zastrebcev, posestnik, vdovec. Gospodinjstvo so vodile hčerke; imel je devet otrok. Sin je že leta 1941 bil povezan z OF, bil aretiran skupaj z Jožetom Kerenčičem in kot talec ustreljen v Mariboru. Vse ostale člane so Nemci 1942. internirali. Dve hčerki sta se vrnili na domačijo že 1944. leta in se takoj povezali z narodnoosvobodilnim gibanjem. Pri njih so imeli kurirji zanesljivo, varno postojanko vse do osvoboditve.

10) Franc Mlinarič, posestnik z Vitana. V družini je bilo šest otrok. Eden od sinov je 1944. dezertiral iz nemške vojske ter bil sprejet za kurirja na postajo 15 S. Pri Mlinaričevih so kurirji dobili varno zavetje.

11) Jože in Barbara Borko iz Vodrancev; imela sta sedem otrok. Jože je že od 1944. aktivno sodeloval z narodnoosvobodilnim gibanjem. Že med vojno je bil izvoljen za odbornika OF, po osvoboditvi pa je bil sekretar OF v Vodrancih. Pri Borkovih so kurirji imeli varno postojanko. Gospodar in gospodinja sta že umrla.

Razen navedenih so kurirjem te postaje občasno dajali zavetje še mnogi drugi, kot n.pr. domačije: pri Uršuli Dolinšek, Vinku Čurinu, Martinu Čurinu, Francu Tropu, Elizabeti Sever in Bolfenku Percu v Vodrancih, Francu Plohu v Jastrebcih, Rudiju Štamparju na Kogu, Petru Rojku, Jožetu Košniku v Presiki in Jožetu Škrlecu v Robadjem. Verjetno niso navedeni vsi, ki so kakorkoli pomagali kurirjem opravljati odgovorne dolžnosti.

Vzdrževanje kurirskih zvez

Glede vzdrževanja kurirskih zvez je postaja 15 S imela ugodnejše pogoje kot postaja 14 S,

saj ji ni bilo treba vzdrževati zvez čez reko, ki je pomenila v takratnih razmerah kurijem težko oviro. Kurirji postaje 15 S so s postajo 14 S vzdrževali zvezo dvakrat na teden. Javka je bila v gozdu v Šardinju pri Veliki Nedelji. Zvezo so navadno vzdrževali trije kurirji, pri prehodih čez nevarna mesta so enega pošiljali v izvidnico ter se tako zaščitili pred možnimi presenečenji. Tudi v smeri postaje 15 S so zvezo prav tako vzdrževali dvakrat na teden, javka pa je bila v podnožju hriba Robadje v Medjimurju na madžarski strani. Ker je bilo potrebno za zvezo s to postajo prekoračiti nemško-madžarsko mejo, je večkrat prišlo do spopada, vendar so zvezo kljub temu precej redno vzdrževali. Tudi z okrajnim vodstvom Ljutomer je bila vzdrževana zveza najmanj dvakrat na teden, po potrebi še pogosteje. Javka za zvezo z okrajem je bila v bližini Radomerščaka. Kurirji so imeli dogovorjeno rezervno javko, ponavadi eno uro po napovedanem času za redno javko. Če v tem času ni prišlo do zveze, so se kurirji vračali. Kadar pa so nosili izredno po-membno pošto, so imeli nalogo, da prek zaupnikov poiščejo kurirje postaje, s katerimi so vzdrževali zveze.

Spopadi s sovražnikom

Budnost in neprestana skrb za varnost sta bili načeli, ki so ju tudi kurirji te postaje morali dosledno spoštovati, kajti samo tako so imeli možnost, da se obdržijo na tem območju. Od vsakega kurirja so zahtevali požrtvovalnost, vzdržljivost in pogum ter dobro poznavanje terena. Kurirji postaje se niso spuščali v oborožene akcije, razen kadar se je ponudila posebna priložnost, da bi prišli do orožja.

Prvo akcijo so kurirji te postaje izvršili septembra 1944. To je bil požig nemškega občinskega urada v Miklavžu pri Ormožu. Takrat je zgorel celoten občinski arhiv, kurirji pa so zaplenili pisalni stroj in večjo količino drugega materiala.

Druga akcija kurirjev je bila napad na šolo na Kogu v začetku oktobra 1944. V njej je bila takrat nastanjena manjša nemška enota. Akcija ni uspela, ker je bila v neposredni bližini Koga močna meška obmejna enota. Graničarji so napadli kurirje v hrbet, tako da so se ti zaradi premoči morali umakniti. Med kurirji žrtev ni bilo, vendar je njihova akcija kljub neuspehu pozitivno odjeknila med prebivalstvom teh krajev.

Tretja akcija je bila izvedena novembra 1944 v Šalovcih. Napadli so hišo, v kateri je stanovala skupina nemških vojakov, ki so nadzorovali kopanje strelskih jarkov in tankovskih zaprek. Akcija je uspela, ker so kurirji Nemce presenetili. Pri napadu sta bila ubita dva nemška vojaka, ostali pa so se razbežali. Zaplenili so dve puški, šest pišol, več ročnih bomb, večjo količino municije in drugega materiala.

Konec novembra 1944 je kurirska patrolja odkrila nemškega vojaka, ki je kontroliral neke objekte. Prišlo je do streljanja, pri tem so Nemca ubili ter zaplenili puško in nekaj municije. Podobnih akcij, predvsem razoroževanje nemških vojakov, ki so prihajali na dopust, je bilo še nekaj, ker je za kurirje bil to najpreprostejši način, da pridejo do orožja.

Ob prehodu nemško-madžarske meje je 15. 11. 1944 prišlo do spopada z graničarji. Takrat je s patroljo bil tudi Jelen, komandant linije. V rednem poročilu štabu sektorja je poročal, da so kurirji uspeli Nemce presenetiti, da so že po prvih streljih jurišali na graničarje ter jih nagnali v paničen beg. Nemci so imeli dva mrtva. Kurirji niso imeli izgub, takoj zatem so nadaljevali pot in pravočasno prišli na javko s kurirji postaje 15 a S.

Večja akcija, v kateri so sodelovali kurirji postaje 15 S, je bilo miniranje železniške proge v Središču ob Dravi januarja 1945. Progo je minirala minerska grupa, ki je prišla po liniji s Pohorja. Kot poznavalci terena so jih vodili v akcije kurirji te postaje. Progo so minirali na treh mestih. Na Lenti pri Ormožu je lokomotiva aktivirala mino; pri tem so bili poškodovani lokomotiva in dva vagona. Druga mina je bila postavljena v Loperšicah na mostu čez potok Libanja. Pri tem je lokomotiva iztirila, en vagon pa je padel v potok. Zaradi teh akcij je bil več ur ustavljen železniški promet. Tretja mina je bila postavljena pri kretnicah na železniški postaji Središče ob Dravi. Nemci so to mino našli, jo odnesli na žandarmerijsko postajo, kjer je v kleti žandarmerije naslednjega dne eksplodirala in povzročila precejšnjo škodo. Februarja 1945 so v Gornji Dubravi v Medjimurju (na madžarski strani) kurirji te postaje izvršili napad na občinski urad. Uničen je bil celoten arhiv, zaplenjen radio, nekaj madžarskega denarja in večja količina raznega drugega materiala. Ob povratku z akcije so se na meji spopadli z madžarskimi graničarji, ki so se po krajšem streljanju umaknili. V akciji je sodelovalo vseh devet kurirjev postaje 15 S.

Obveščevalna dejavnost in zaščita pred sovražno agenturo

Koder so kurirji postaje 15 S imeli postojanke, so tamkajšnji ljudje bili njihovi zaupniki; vsak podatek o aktivnosti Nemcev in premikih njihovih enot so prek dogovorjenih javk dostavljali kurirjem ter jim tako omogočali, da so se po potrebi lahko pravočasno umaknili.

Kljub izredno težkim razmeram je življenje na tej postaji potekalo še dokaj organizirano. Razen skrbi za zveze je bila posvečena precejšnja pozornost politični vzgoji, pri čemer so kurirjem pomagali tudi terenski aktivisti z ljutomerskega okraja. Večkrat sta po liniji prišla tudi komandant in komisar linije, ki sta vodila sestanke, reševala tekoče probleme, pri tem pa tudi poskrbela za politično vzgojo ter za obveščanje kurirjev. Na teren so po liniji prihajali tudi politični funkcionarji, kot n.pr. Viktor Stopar iz okrožja, Jože Lampret, član pokrajinskega odbora za Štajersko, Janko Kocbek – Mitja, Atena in drugi.

Kurirji so podatke, do katerih so prišli, izkoristili predvsem za svojo zaščito, tiste, ki so bili trajne vrednosti, pa so pošiljali komandi linije in političnim aktivistom, ki so delovali na tem terenu.

Zelo pomembna dejavnost kurirjev je bilo iskanje novincev, ki so jih zbrali na določenih postojankah, odkoder so jih kurirji po posebnih vojaških zvezah vodili naprej v smeri postaje 14 S, od tam pa čez Dravo do partizanskih enot. Za to delo sta se posebno izurila kurirja Martin Čurin in Franc Novak.

Večkrat je po liniji prišel tudi Janko Horvat – Marjan, linijski sanitetni referent, ki je dajal zdravniško pomoč kurirjem ter drugim partizanom na tem območju.

Za zasluge pri razvoju osvobodilnega boja na ozemlju sedanje ormoške občine je skupščina občine Ormož 28. novembra 1978 podelila kurirjem postaje TV 15 S domicil.

Povzetek:

Na pobudo Pokrajinskega komiteja je konec julija 1944 rajonski partijski sekretar za ljutomersko območje Slavko Ivanjšič – Boris ustanovil kurirsko postajo 15 S. Postaja je bila na območju Koga zato, da se ljutomersko območje, Medjimurje in Prekmurje poveže s političnim vodstvom za Štajersko in z IO OF in CK KP Slovenije.

Postaja 15 S je v začetku imela sedem kurirjev. Delovala je redno; kurirji so dvakrat tedensko vzdrževali zvezo s kurirji postaje 14 S na Ptujskem polju in postajo 15 a S na območju Štrigove.

Pozneje je postaja štela 10 kurirjev. Ti so poleg kurirskih opravljali tudi politične in obveščevalne naloge in izvedli nekaj vojaških akcij.

Postaja se je morala pogosto seliti s postojanke na postojanko. Posebno težko je bilo pred koncem leta 1944, ker je čez območje Koga potekala nemška obrambna črta. Postaja je kljub temu vzdržala na terenu. Enako velja za april 1945; takrat so nekateri kurirji imeli zvezo s postajo 14 S, drugi pa z ljutomerskim okrajem.

Pomembna dejavnost kurirjev je bila zbiranje novicev, ki so jih nato po posebnih vojaških zvezah vodili do partizanskih enot.

Za zasluge v narodnoosvobodilnem boju je Skupščina občine Ormož 28. novembra 1978 podelila kurirjem postaje TV 15 S domicil.

Zusammenfassung

DIE KURIERSTATION TV – 15

Auf die Initiative des Regionskomitees hat Ende Juli 1944 der Bezirksparteisekretär für das Ljutomergebiet Slavko Ivanjšič–Boris die Kurierstation 15 S gegründet. Die Station war stationiert im Gebiet Kog wegen der Verbindung zwischen dem Ljutomergebiet, Medjimurje und Prekmurje mit der politischen Leitung der Štajerska und mit dem Vollzugsausschuss der Befreiungsfront und dem Zentralkomitee der kommunistischen Partei Sloweniens.

Die Station 15 S hat anfangs sieben Kuriere gezählt. Sie war durchaus tätig; die Kuriere erhielten zweimal wöchentlich die Verbindung mit den Kurieren der Station 14 S vom Ptuj Feld und der Station 15 a S vom Štrigova Gebiet.

Späterhin zählte die Station 10 Kuriere. Die haben neben der Kuriertätigkeit auch die politische und Auskunftsaufgaben ausgeübt und haben auch einige Militäraktionen durchgeführt.

Die Station musste mehrmals vom Posten bis Posten umziehen. Besonders schwierig war das Ende des Jahres 1944, weil durch das Gebiet Kog die deutsche Verteidigungslinie gelaufen hat. Die Station hat trotzdem im Gelände ausgehalten. In gleichem Mass gilt es für den April 1945; damals haben einige Kuriere die Verbindung mit der Station 14 S und die andere mit dem Ljutomer Bezirk gehalten.

Die bedeutungsvolle Tätigkeit der Kuriere war auch die Sammlung der Neulinge, welche man nachdem durch die sonderbaren militärischen Verbindungen zu den Partisanen leitete.

Für die Verdienste im Volksbefreiungskrieg hat die Versammlung der Gemeinde Ormož am 28. November 1978 den Kurieren der Station TV 15 S das Domizil verliehen.

DIE KURIERSTATION TV - 15

Die Station TV 15 S wurde am 1. August 1944 in der Gegend von Kog gegründet. Die Station war eine der wichtigsten Stationen der Kurierorganisation. Die Station wurde von den Kurieren der Station 14 S und der Station 15 S von Ormož geleitet. Die Station hatte eine sehr wichtige Aufgabe in der Verbindung der Partisanen mit den Kurieren der Station 14 S und der Station 15 S. Die Station wurde am 1. August 1944 in der Gegend von Kog gegründet. Die Station war eine der wichtigsten Stationen der Kurierorganisation. Die Station wurde von den Kurieren der Station 14 S und der Station 15 S von Ormož geleitet. Die Station hatte eine sehr wichtige Aufgabe in der Verbindung der Partisanen mit den Kurieren der Station 14 S und der Station 15 S.

Nežka VAUPOTIČ,
knjižničarka,
Knjižnica Ormož

OD ČITALNIŠKE DO SPLOŠNOIZOBRAŽEVALNE KNJIŽNICE

Sestavek opisuje razvoj knjižničarstva na ormoškem območju od leta 1884 do danes. Poskus, da bi približali knjigo širšemu krogu bralcev s potujočimi knjižnicami od leta 1966, predvsem pa v zadnjih letih, zelo uspešno širi krog ljubiteljev knjige.

Že v prejšnjem stoletju se je med našimi ljudmi rodilo prizadevanje za narodne pravice, predvsem za kulturne, politične in gospodarske. Za ohranitev in uveljavitev slovenskega jezika so v drugi polovici 19. stoletja začeli ustanavljati narodne Čitalnice, ki so budile narodno zavest v vseh, tudi v odročnih krajih Slovenije.

Tako so tudi v Ormožu ustanovili Čarodno čitalnico, kot piše v Slovenskem gospodarju iz leta 1868, 16. listopada, kjer je dogodek takole zabeležen: "... z veseljem naznanjam, da se je v Ormožu vstanovila "Čitalnica", ktere nam je živo treba in zelimo ji tudi najboljši vspeli. Pravila so se za potrdbo na slovensko namestništvo odposlala. Upamo, da bodo dovoljena".

Za prve podrobnejše podatke Čitalnice se imamo zahvaliti Gasilskemu društvu v Ormožu, ki je v svojem arhivu ohranilo imenik čitalničarjev ormoške Čitalnice, in je še posebno zanimivo:

ORMOŠKA ČITALNICA

Imenik ormoških čitalničarjev

Za leto 1884 je vpisanih udov, kakor so jih takrat imenovali, 46 s častnim članom dr. Josipom Jurajem Strossmayerjem. Med vpisanimi udi so doktorji, odvetniki, kancelarji, učitelji, trgovci, kmetje, obrtniki in drugi mestjani. Udje čitalnice niso le iz Ormoža, ampak tudi iz okoliških krajev: Zabavnik Franc, obč. predst. iz Vodranc; Dogša Jožef, tržan v Središču; Horvat Matija, krojač v Hardeki; Jerše Franc, c.k. davkar v Ormožu...

Vpisani so tudi vnanji udi, in to za posamezna društvena leta posebej do 1892.

Za leto 1914 je naslovna stran imenika sledeča:

Članstvo

ormoške "Čitalnice" v jubilejnem letu

1914

/30 letnica obstoja/

Častni član:

Dr. Anton Žižek zdravnik v Ormožu

Članstvo

ormoške "Čitalnice" v jubilejnem letu
1914
(30 letnica obstoja)

Častni član:

Dr. Anton Žižek zdravnik v Ormožu.

Članov v tem letu je le 29. Knjižničar je bil Adolf Rosina, učitelj na Hardeku. Prekinitev seznama članov Čitalnice je vse od 1892 do 1914, vzrok za prekinitev ni znan. Znano pa je, da je prišlo do razdora med ormoškimi liberalci in konservativci, kar je gotovo povzročilo, da je ormoška Hranilnica (sedaj kmet. kombinat Jeruzalem) odpovedala leta 1899 prostore Čitalnici in tudi Slogi, kjer sta imeli svoje prostore.

Čitalnice so prirejale igre, proslave in veselice, imele pa so tudi časopise in knjižnice, vendar za ormoško Čitalnico ni podatkov, koliko knjig je imela in kam so jo iz prostorov Hranilnice preselili.

V rokopisni kroniki občine Ormož iz leta 1906 je znan podatek, da "1906. leta, meseca decembra, je ormoška Čitalnica odprla svojo knjižnico tudi nečlanom in postala je javna ljudska knjižnica".

V poznejših letih so ustanavljali Bralna društva.

V naši občini je bilo Bralno društvo pri Miklavžu ustanovljeno 1907, v Podgorcih – Sv. Lenart pri Veliki Nedelji pa 1909. leta.

V knjigi Trg Središče, ki jo je napisal prof. Franc Kovačič, piše, da je imelo Bralno društvo Edinost v Središču, ki je bilo ustanovljeno 1883. leta, svojo knjižnico s 150 knjigami. Leta 1908 so to knjižnico prepustili Javni ljudski knjižnici, ki je bila ustanovljena 1907. leta. Dalje beremo, da je občinski odbor Središče v ta namen daroval 50 kron in pozneje še 100 kron. Knjižnica je bila v občinski hiši in sta jo vodila en občinski zastopnik in en odbornik društva Edinost. Leta 1909 je knjižnica štela 350 knjig.

V bogati šolski kroniki pri Tomažu navaja kronist, da so v letu 1877 ustanovili šolsko bukvarnico. Nič pa ne omenja kake ljudske knjižnice. V Našem domu iz leta 1911 zveemo o knjižnici pri Dekliški zvezi. V istem letniku Našega doma beremo, da je bil občni zbor Mladinske zveze 23. aprila. Knjig so prebrali 1.815. Žal ni zapisano, koliko knjig je knjižnica imela. Vodilo jo je Katoliško izobraževalno društvo Tomaž.

Kaj se je s temi skromnimi knjižnicami zgodilo med prvo svetovno vojno, ni nikjer podatkov.

Knjižnice so imele sicer zelo skromne fonde knjige, zakona ni bilo, ki bi jih bil ščitil, in tako so se povečini izgubile.

Po vsej verjetnosti pa je bila najstarejša knjižnica v Ormožu samostanska knjižnica Frančiškanskega samostana v Ormožu, ki ga je ustanovil Jakob Szekeley 1493. leta, saj navaja, da so ob razpustu samostana leta 1786, ko so šli njegovi prebivalci v Varaždin, vzeli s seboj tudi del arhiva in knjižnice. Preostalo je prišlo v Gradec, veliko pa se je porazgubilo.

Za čas med obema vojnama nimamo na razpolago potrebnih statistik ali drugih podatkov, vendar nam zbrani maloštevilni drobcji omogočajo pogled na leta 1919 – 1941.

Takrat knjižnic ni vzdrževala država, ampak so bile odvisne od dobre volje zavednih rodoljubov. Bile so vedno zgolj orodje v boju za narodne in politične pravice ter za moralno in versko vzgojo z geslom: društvu je knjižnica potrebna. Zato so društva knjižnice vzdrževala. Za ormoško knjižnico je v Ptujskem listu iz leta 1921 (št. 38) v članku podatek: "Čisti dobiček je namenjen za nakup knjig Ljudski knjižnici, ki jo ima v svojem okrilju Ormoška čitalnica". Iz priloženega listka, ki je v seznamu čitalničarjev, kjer si je knjižničar zabeležil, da si je knjigo šte. 952 izposodil bralec Radek 8. 1. 1932, in če je ne vrne, plača odškodnino g. Polak, lahko le domnevamo o številu knjig.

Zgodovinski arhiv v Ptujju hrani pravila Ormoške čitalnice iz leta 1934, ki se glasijo:

Pravila "Ormoške Čitalnice"

I. Ime

čl. 1. Društvo se imenuje "Ormoška Čitalnica".

II. Namen

čl. 2. Namen društva je naročati in izposojevati dobro knjigo in časopise in širiti na ta način s predavanji in glasbenimi ter dramatičnimi prireditvami prosveto med narodom. V doseg tega namena vzdržuje društvo predvsem svojo "Ljudsko knjižnico".

III. Sredstva

čl. 3. Za vzdrževanje knjižnice, časopisov in v kritje drugih stroškov služijo društvu članarina, izposojevalnina za knjige in dohodki raznih prireditev.

IV. Člani

čl. 4. Člani so: a) redni, b) častni.

Skupaj imajo Pravila 23 članov, ki določajo pravice in dolžnosti članov, potek volitev, dajejo pooblastila, da lahko knjižničar izposoja knjige tudi nečlanom, in druge zadeve, ki so v skladu z društvom in knjižnico. O obstoju knjižnice pri Čitalnici do leta 1941 ne moremo dvomiti, saj je v knjigi Zbrana dela F. Ks. Meška, ki je last Ljudske knjižnice v Ormožu posvetilo avtorja:

Ormoški čitalnici poklonil

dne 17.2.1941

F.Ks.Meško

Ormož

V Ormožu je obstajala še Učiteljska knjižnica, za katero je bilo 24. 5. 1928 sklenjeno, da se združita ormoška in ptujška učiteljska knjižnica s sedežem v Ptujju. Ormoška učiteljska knjižnica je bila v celoti prenesena v Ptuj in se je imenovala "Knjižnica učiteljskega društva". V Slovincu je 30. 3. 1930 zapisano: "Knjižnica dekleške Marijine družbe si je v zadnjem času nabavila nekaj lepih knjig. Obiskujte knjižnico, ki izposojuje knjige ob nedeljah in praznikih od 9. do 10. ure dopoldne".

O Sokolskem društvu ni najti podatkov, čeprav bralci izjavljajo, da je tudi to društvo imelo svojo knjižnico z lepim številom knjig. To trditev dokazuje tudi lastniški pečat "Sokolsko društvo Ormož" na knjigah, ki so neznano kako prišle v Študijsko knjižnico v Ptujju.

Cvetkovci

V Cvetkovcih je bila Ljudska knjižnica ustanovljena 1938. leta.

Hum

Na Humu je delovala knjižnica Društva kmečkih fantov in feket pri Ivanu Novaku. Leta 1941 so večino teh knjig varno poskrili.

Kog – Sv. Bolfenk na Kogu

Za Kog – Sv. Bolfenk na Kogu je v Ptujem listu iz leta 1921 podatek, da je knjižnico pred 40 leti ustanovil nadučitelj Slanc in so jo potem obnavljali. Za poznejši čas poroča, da sta delovali dve javni knjižnici, in sicer knjižnic društva Lipa ter knjižnica Prosvetnega društva. Med drugo svetovno vojno so te knjige bile uničene, ker je na Kogu potekala fronta.

Tudi šolska knjižnica na Kogu je obstajala že pred vojno, a je bila prav tako med vojno uničena.

Podgorci – Sv. Lenart pri Veliki Nedelji

V šolski kroniki Podgorci – Sv. Lenart pri Veliki Nedelji beremo: "Poznejši dogodek v tem šolskem letu 30/31 je tako za šolo samo pomembno, kakor za nas tukajšnji šolski okoliš ustanovitev prosvetnega društva "Ljudska knjižnica", čigar ustanovni občni zbor se je vršil 14. dec. 1930. leta. Omenjeno društvo je namenjeno za čim intenzivnejše in čim uspešnejše širjenje izobrazbe." Ustanovljeno je bilo na iniciativo učiteljskega zbora in je imelo svoj sedež v šoli. Že pri ustanovitvi se je vpisalo 62 članov in članic. Knjig, darovanih predvsem od učiteljev, je bilo nad sto.

Leta 1941, tik pred vojno, so vrednostne knjige iz Ljudske knjižnice v Podgorcih skrivaj odnesli iz šole in jih v dveh tristolitrskih sodih zapečatili ter jih zakopali v steljniku pri Žuranu, kjer so ostale skrite vse do konca vojne. Šolske knjige, ki so ostale, vseh se ni dalo rešiti, so nemški učitelji vrgli na travnik in jih ta zažgali.

Središče ob Dravi

Za Središče ob Dravi ni najti v nobeni kroniki ali časopisu poročil za čas med vojnama. Našle so se pa knjige v Študijski knjižnici v Ptuju s pečatom: "Kulturno prosvetno odeljenje sokolskog društva u Središču ob Dravi" in še knjige s pečatom: "Knjižnica SKID v Središču", kar bi pomenilo "Slovensko katoliško izobraževalno društvo".

Po izjavi bralke naše knjižnice iz Središča so v Središču ob Dravi med vojnama imeli tudi knjižnico Sokolskega društva, kjer je bilo večje število knjig, poučnih in leposlovnih, in da so radi "zahajali med Sokolane". Med zadnjo vojno so bile vse knjige uničene.

Tomaž pri Ormožu

Določenih podatkov za kakšno knjižnico ni. Starejši krajani pa z zanosom pripovedujejo, da je knjižnica Prosvetne zveze imela lepo število knjig. Odprta je bila vsako nedeljo predpoldan in na knjige so čakali v vrsti, predvsem v zimskem času. Ni znano, kaj se je z njihovo knjižnico zgodilo.

Učiteljska knjižnica pri Tomažu je bila ustanovljena med vojnama.

Velika Nedelja

Iz šolske kronike: "1924. leta pristopi "Bralno društvo" v "Prosvetno zvezo". Učiteljstvo je s pomočjo Sokola v Ormožu in ZKD ustanovilo meseca februarja 1930 javno ljudsko knjižnico. Knjižnica je bila nastanjena v šoli in je štela 72 vezanih in sto broširanih knjig. Vodil jo je učiteljski zbor s pritegnitvijo predsednika krajevnega šolskega odbora H. Raindla, ki je bil šolski upravitelj.

Leta 1935 je šolski zakon naložil šolam, da morajo poleg šolske knjižnice imeti po možnosti tudi ljudsko knjižnico za odrasle. Tako knjižnico so tudi ustanovili in že v začetku naj bi štela 200 knjig, in sicer knjige bivšega odseka Sokol ter knjige dar Zveze kulturnih društev v Mariboru.

Med okupacijo 1941 do 1945 naše knjižnice niso delovale, saj jih je v glavnem povsod v naših krajih okupator uničil. Le tuintam se je zavednim Slovincem posrečilo rešiti knjige, vendar v glavnem le one, ki so bile izposojene, in knjige, ki so bile v privatni lasti.

Povojni čas je bil čas obnove tudi za knjižnice.

Da bi čimprej nadomestili vsaj delno izgubo, smo začeli zbirati knjige. Akcije za zbiranje knjig za knjižnice so uporabljala novoustanovljena prosvetna društva, mladinske organizacije, krajevni odbori Osvobodilne fronte in ponekod celo Gasilska društva. Večina knjižnic je bila ustanovljena 1946. leta.

Mnogo knjižnic je bilo ustanovljenih na pobudo Ljudske prosvete Slovenije, ki je izvedla veliko akcijo knjižničarskega tekmovanja. Tako zasledimo v publikaciji Slovenske knjižnice – pregled ob štiristoletnici slovenske knjige, ki jo je izdalo Društvo bibliotekarjev Slovenije 1951. leta, tudi naše knjižnice iz sedanjega območja ormoške občine. Ljudska prosveta Slovenije je v teh letih organizirala tudi številne tečaje za vzgojo knjižničarjev-amaterjev z namenom, da bi knjige bile dostopne vsakomur.

Poznejši podatki kažejo, da so manjše knjižnice začeli združevati, večina pa jih je odmrlo, ker je bilo število knjig premajhno, izbor zastarel po vsebini in jeziku, finančnih sredstev pa ni bilo na razpolago.

Podatki knjižnic iz leta 1951

Ljudske in sindikalne knjižnice:

1. Ljudska knjižnica Ormož, ustanovljena 1946	— 1209 zvezkov
2. Ivanjkovci, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1946	— 294 zvezkov
3. Jeruzalem, sindikalna knjižnica	— 504 zvezkov
4. Strezetina, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1948	— 106 zvezkov
5. Miklavž, vinogradniška knjižnica sindikata J. Kerenčiča, ustanovljena 1947	— 208 zvezkov
6. Miklavž, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1946	— 402 zvezkov
7. Tomaž, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1946	— 300 zvezkov
8. Veličane, sindikalna knjižnica državnega posestva Jeruzalem, ustanovljena 1946	— 462 zvezkov
9. Cvetkovci, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1938	— 334 zvezkov
10. Hum, Mladinska knjižnica, ustanovljena 1946	— 160 zvezkov
11. Središče ob Dravi, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1946	— 336 zvezkov
12. Lahonci, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1945	— 106 zvezkov
13. Ormož, Ljudska knjižnica, ustanovljena 1945	— 1209 zvezkov.

Statistika iz leta 1965 kaže, da so tega leta delovale le še knjižnice v petih večjih krajih, in sicer v Ormožu, v Podgorcih, v Središču ob Dravi, v Ivanjkevcih, pri Tomažu in v Pršetincih. Sčasoma so še te knjižnice izumrle, ker ni bilo denarja za nabavo novih knjig, ne prostora, pa tudi ne človeka, ki bi zgolj iz ljubezni do knjig vodil knjižnico in izposojal knjige brez vsake zahvale.

Občinski svet Svobod in prosvetnih društev Ormož je leta 1965 dodelil društvenim knjižnicam knjige v vrednosti 2.000 din, vendar je to bilo le kot spodbuda. Na eno knjižnico je prišlo komaj 20 knjig.

Do danes je ostala aktivna knjižnica le Ljudska knjižnica Ormož, ki pa ima za seboj tako pisano zgodovino kot le malokatera kulturna ustanova. Nastala je iz delčka fonda, ki ga okupator ni zasegel in zažgal kot ostale knjige na Ozmečevi njivi.

Prvi zanesljivi podatek za ormoško knjižnico po zadnji vojni je iz leta 1951:

Ljudska knjižnica je bila ustanovljena 1945. leta. Njen ustanovitelj je bil občinski odbor Osvobodilne fronte Ormož. 1951. leta je štela knjižnica 1209 knjig. Imela je abecedni imenski (listovni) katalog knjig. Za zimsko sezono 1951/52 je knjižnica prejela priznanje za uspešno delo od Okrajnega odbora Ljudske prosvete Ptuj (občina Ormož je takrat spadala pod bivši okraj Ptuj). Knjižničarka je bila Sonja Rožič. Kaj se je s knjižnico zgodilo po letu 1952, ni znano.

Leta 1955 pa poroča takratni knjižničar Ivan Hodžar, da mu je kot občinskemu uslužbencu sekretar občinskega odbora Janez Rozman povedal, da v Ormožu ni nobene knjižnice in da jo bo treba ustanoviti. Dal mu je na voljo 6 ur tedensko za ureditev knjižnice.

Del knjižnega fonda prejšnje knjižnice je bil v hiši na Ptujski cesti (prej Majerič – sedaj Galanterija) na kupih na tleh v kotu vlažnega prostora. Hodžar se je lotil dela. Po temeljitem sortiranju je ugotovil, da je del teh knjig še iz bivše Jugoslavije od nekdanjih ormoških knjižnic. Od občine je dobil stare omare in tako zasilno uredil knjižnico, ki je začela redno poslovati ob nedeljah dopoldne. Rednega dohodka knjižnica ni imela, le tuintam so staknili kaj denarja, da so dokupili nove knjige.

Pri delu je Hodžarju neutrudno pomagal Martin Klemenčič iz Hardeka kot pomožni knjižničar, ki ga je tudi brezplačno nadomeščal, ko je bil Hodžar odsoten.

Da je knjižnica ob takih pogojih delovala, je bilo potrebno mnogo požrtvovalnega pa tudi brezplačnega dela, kar pa sta s Klemenčičem z veseljem in zadovoljstvom opravljala, poroča Hodžar. Za nagrado sta bila predlagana šele leta 1959.

Komaj je knjižnica malo zaživela, že je postala kamen spotike tistim, ki v knjižnici niso videli dobičkanosnega podjate. To so bili gotovo gostinci, na kar namiguje članek v Ptujskem tedniku: "Kam z Mestno knjižnico v Ormožu". Pisec članka očitno zavrača bife, češ da so v Ormožu že dovolj 4 gostilne, ki zdaleč zadostijo potrebam, in da je v Ormožu, ki postaja važno upravno in kulturno središče novoustanovljene občine, knjižnica prepotrebna.

V letnem poročilu 1957/58 beremo:

Lastnik knjižnice je DPD Svoboda Ormož. Prostor ne ustreza potrebam knjižnice. Odprta je trikrat tedensko po pet ur. Potrebuje police. Število knjig je 1871, leposlovnih 1375, mladinskih 415 in poučnih 81. Število izposojenih knjig v letu 1957/58 je 5.550. Bralcev je 287; od tega mladine 58, odraslih 239. Po poklicih so: 49 učencev, 30 gospodinj, 57 delavcev, 83 kmetov in 30 ostalih.

Dohodki knjižnice: 15.000 din lastni, 65.000 din Občinski odbor Ormož, dotacija društva 5.000 din in od množičnih organizacij 10.000 din. Knjižničar je Hodžar Ivan, uslužbenec. Ima knjižničarski tečaj in je upravnik knjižnice od 26. 12. 1958.

Leta 1958 je knjižnica prejela odločbo Občinskega ljudskega odbora Ormož štev. 02/1-38-55 z dne 23. 10. 1958, da je knjižnica ustanovljena kot finančno samostojen zavod

z družbenim organom samoupravljanja upravnim odborom. Prostore knjižnice so prenovili, nakar je upravni odbor Občinske knjižnice sprejel sklep Občinskega ljudskega odbora Ormož z dne 15. 12. 1959, da naj prenovljene prostore knjižnice uporabljajo za seje še šahovski klub, Občinski svet Svobod in prosvetnih društev in upravni odbor Delavske univerze Ormož. Od leta 1961 do 31. julija 1963 je knjižnico vodila Tatjana Koren.

Prvi zakon o knjižnicah iz leta 1961 nalaga občinam ustanovitev matičnih knjižnic. Temu se je občina Ormož odzvala in leta 1963 Občinsko ljudsko knjižnico imenovala za matično knjižnico občine Ormož. S tem dokumentom je tudi vpisana v register matičnih knjižnic pri republiški matični knjižnici – Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani pod tekočo številko 31. Obenem je knjižnica dobila status za medknjižnično izposojlo knjig.

Ob določitvi knjižnice za matično se je delo v knjižnici začelo znova. Z namestitvijo poklicnega knjižničarja je knjižnica začela poslovati več ur na dan.

Knjižnica se je za strokovne nasvete obrnila na republiško matično službo. Takratni ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice dr. Mirko Rupel je z velikim razumevanjem delil komisijo v Ormož. To sta bili Ančka Korže–Strajnar, vodja republiške matične službe, in Martina Šircelj, zastopnica Zveze Svobod in kulturnih organizacij Slovenije. Komisija je ocenila stanje knjižnice, ki je bilo porazno.

Domovala je v stari stavbi na sedanjem Kerenčičevem trgu z Rešilno postajo v istem majhnem prostoru.

Imetje knjižnice je bilo 1.800 knjig, povečini leposlovnih, ovitih v ovojni papir in tudi plesnivih, ker je bil prostor zelo vlažen. Vložene so bile v treh starih omarah in zaklenjene z vešenkami. K omaram je še spadala stara pisalna miza. Stol za knjižničarja pa je bil izposojen. Komisija je dala navodila za novo ureditev knjižnice. Naložiti je bilo treba novo inventarno knjigo, začeti s katalogizacijo knjig po mednarodnem sistemu (decimalni klasifikaciji); knjižnica je dobila tudi naloge, ki se tičejo matične službe za območje občine Ormož.

Novoimenovani 7–članski svet knjižnice s predsednico Gizo Blagovič, učiteljico, je že na prvi seji sprejel pravila in pravilnike knjižnice. Še istega leta se je knjižnica morala seliti v stanovanjski blok v ulico Dr. Hrovata 1, ki naj bi bil začasno zatočišče, dokler ne bi zgradili poslovne stavbe, kjer bi knjižnica dobila dokončno primerne prostore. V tem prostoru pa ni bilo kurjave in zaradi zime je knjižnica morala svojim bralcem ze nekaj časa zapreti vrata.

Le z razumevanjem takratnega predsednika občine Matije Rateka je knjižnica dobila novo urejen prostor v grajski stavbi v izmeri 95 m², od koder se je čez leto dni morala zopet seliti v Vrazovo ulico 12, kjer domuje še danes.

Zaradi neprestanega preseljevanja in stroškov adaptacije na račun knjižnice, knjižnica nikoli ni uspela priti do enotne opreme, niti ni imela ugleda pri občanah, kar ji vendar kot najvažnejši kulturni ustanovi v družbi pripada.

Leta 1974 je Ljudska knjižnica nehala poslovati kot samostojna ustanova. Po zakonu o združenem delu je bila pripojena k Delavski univerzi Ormož. Finančno jo vzdržuje sedaj Kulturna skupnost Ormož. Za prirast knjižnega fonda prejema knjižnica posebej s pogodbo določena finančna sredstva od Kulturne skupnosti Slovenije in darove odkupa od založb, ki jih odkupi Kulturna skupnost Slovenije.

Knjižnica vodi abecedno–imenski, strokovni in naslovni katalog. Leposlovne knjige so ločene po fondu za mladino in odrasle. Člani knjižnice imajo prost pristop do knjig.

Knjižnica v grajski stavbi.

Za nakup novih knjig je knjižnici v pomoč 4-članska komisija, ki iz kataloga, ki ji ga priporoča republiška matična služba kot splošno-izobraževalni knjižnici 4. vrste, izbere dela, po njenem mnenju primerna za uporabnike knjižnice.

Delo z bralci se v knjižnici razvija v glavnem v zimskem času. Za najmlajše obiskovalce prireja knjižnica ure pravlje.

V knjižnici deluje tudi dramsko-recitacijski krožek, ki ga vodijo dijakinja.

Knjižnico obiskujejo učenci šol pod vodstvom učiteljev, da se seznanijo z dejavnostjo naše knjižnice in da se vključijo kot novi bralci.

V letih 1965 do 1982 je knjižnica pripravila in organizirala razstave knjig v počastitev raznih jubilejev, sicer skromne, kolikor so ji pač dopuščali prostori in inventar:

1965 — razstava knjig Od romantike do sodobne književnosti;

1966 — razstava del Ormožanov in del, ki govore o Ormožu in okolici; razstava je bila povezana s predavanjem o knjigi; predavatelj je bil prof. Jaro Dolar, ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani;

1971 — razstava knjig Slovenske ljudske pravlje in pripovedke s sodelovanjem Občinske zveze Svobod in kulturnih organizacij Ormož; predavatelj je bil akad. dr. Milko Matičetov;

1972 — razstava knjig v tednu kulture Otroške slikanice;

1973 — razstava del Domači literarni ustvarjalci s strokovnim sodelovanjem Študijske knjižnice v Ptuj; posvečena je bila 700-letnici Ormoža in združena s predavanjem o Stanku Vrazu; predavatelj je bil dr. Anton Slodnjak;

1973 — razstava knjig ob 100-letnici rojstva Frana Ksaverja Meška z naslovom Literarna dela F.Ks.Meška in predavanjem dr. Antona Slodnjaka, povezana z odkritjem spomenika F.Ks.Mešku ter recitalom prof. I. Kamenika Moja dolina; izvedli so ga recitatorji v Ormožu; prireditelj je bila Temeljna kulturna skupnost Ormož;

- 1976 – razstava knjig Ivana Cankarja ob stoletnici pisateljevega rojstva;
- 1976 – razstava knjig ob 50-letnici smrti Srečka Kosovela;
- 1977 – razstava starih tiskov Razvoj pisave in zgodovina knjige;
- 1979 – razstava ob 20-letnici Ljudske knjižnice v Ormožu, povezana s proslavo; gosta sta bila dr. Bruno Hartman, ravnatelj Univerzitetne knjižnice v Mariboru, in prof. Zlata Kert, preds. Društva bibliotekarjev, podr. Maribor;
- 1980 – razstava del Stanka Vraza v Cerovcu, združena s proslavo 170-letnice rojstva Stanka Vraza; organizator je bila Občinska zveza Svobod in kulturnih organizacij in Kulturno prosvetno društvo v Ivanjkovcih;
- 1981 – Razstava knjig Naš Tito s sodelovanjem Socialistične mladine Ormož;
- razstava knjig Stanka Vraza ob Simpoziju o Stanku Vrazu v Ormožu;
- 1982 – razstava Dela domačih pisateljev v mesecu knjige, povezana z literarnim večerom; sodelovali so prof. Franček Bohanec, prof. Jaro Dolar, recit. krožek je predstavil pok. prof. Mileno Mohorič, dr. Alojz Jembrih iz Zagreba je predstavil častitljivega pisca iz Ormoža Antona Vramca.

Ožji prikazi novih knjig so obiskovalcem vedno dostopni v knjižnici.

Prikaz razvoja knjižnice v zadnjih desetih letih:

Leto	Prirast	Knjižni sklad	Obiski	Izposoja
1973	826	6.622	6.830	11.317
1974	276	6.136	5.659	9.824
1975	212	6.348	8.013	12.852
1976	756	7.088	6.941	12.769
1977	295	7.272	6.924	13.677
1978	2.399	9.611	5.162	11.718
1979	1.616	11.217	8.688	15.133
1980	1.315	12.368	7.220	12.825
1981	1.009	13.136	7.442	11.963
1982	1.297	14.453	6.915	14.163

Matična služba je imela v letu 1982 organizirano potujočo knjižnico v devetih krajih naše občine, in sicer; v Središču ob Dravi, kjer knjižničarka-učiteljica toži, da ni obiska: v Obrežu je bilo 191 bralcev, izposodili so si 247 knjig; pri Miklavžu deluje potujoča knjižnica v okviru pionirske knjižnice; bralcev je bilo 42, izposojenih knjig pa 133; na Kogu so knjige potujoče knjižnice nameščene v šoli in jih za starše odnesejo otroci; 17 članov si je izposodilo 41 knjig; pri delovni organizaciji Opytl v Ormožu je bilo včlanjenih 40 delavcev, izposodili pa so si 102 knjigi; pri delovni organizaciji Tovarne sladkorja je bilo včlanjenih 70 delavcev, izposojenih knjig je bilo 100; v Ivanjkovcih pri Prosvetnem društvu si je 80 bralcev izposodilo 200 knjig; pri Tomažu 60 bralcev 230 knjig in v potujoči knjižnici v Podgorcih 50 bralcev 147 knjig.

Za potujočo knjižnico bi se morala prosvetna društva in odgovorni za kulturo pri delovnih organizacijah bolj zavzeti, da bi lahko bili našim delovnim in drugim ljudem knjige dostopne.

Razvoj knjižnice v zadnjih letih niha, kar je gotovo vzrok utesnjenemu prostoru, saj meri 63 m², kar je za 15.000 knjig premalo. Knjižnica nima čitalnice, čeprav ima vrsto dragocenih priročnikov, ki so uporabnikom dostopni le v knjižnici, vzrok pa je tudi obremenjenost enega samega knjižničarskega delavca.

Med ostalimi nalogami knjižnice je tudi zbiranje in hranjenje del domačih pisateljev kot domoznanska literatura, ki ji rabi predvsem za razstave in za študij dijakom in študentom.

V občini Ormož deluje še vrsta drugih knjižnic, ki pa so med seboj slabo povezane.

Pršetinci pri Tomažu

Predsednik Gasilskega društva je poročal, da je društvo imelo že pred vojno svojo knjižnico. V letu 1965 je bilo v tej knjižnici 325 knjig. Nekaj let po tem so si še izposojali kolekcije knjig v naši knjižnici.

Zasebna knjižnica Vajngerla Pri Veliki Nedelji

Vajngerl je bil cerkovnik in knjigovez ter ves zaljubljen v knjige, zato jih ni le vezal, ampak jih je tudi zbiral in izposojal. Njegova knjižnica je v letih 1952 štela okrog 400 knjig. Bralci vedo povedati, da je imel največ knjig Mohorjeve družbe. Izposojevalnine ni zaračunaval, razen če so mu bralci dobrovoljno dali za odškodnino. Njegova žena je izjavila, da je po moževi smrti knjige prodala neznanemu moškemu, ki se je predstavil, da je učitelj, knjige pa da je kupil za knjižnico v Halozah.

1948. leta so iz Ormoža odpeljali neko knjižnico v ptujski Ferkov muzej (ni omenjeno, katero knjižnico), ki sta jo začela urejati R. Smodičeva in U. Peček; ta knjižnica je ostala v Ptujju.

Knjižnica psihiatričnega oddelka bolnišnice J. Potrča v Ptujju

(Prej bolnišnica za pljučno tuberkulozo). Ima 1.150 knjig, pretežno leposlovnih, manj poučnih. Te knjige so namenjene bolnikom. Bolniki so dolžni brati in napisati obnove. Knjižnica obstaja že od 1950. leta. Knjige so darovali posamezniki in humanitarne organizacije. Število izposojevalcev se giblje letno okrog 200, prebranih knjig pa je čez 1000. Razen teh knjig ima bolnišnica manjšo zbirko strokovnih knjig.

Temeljno sodišče v Mariboru, enota v Ormožu

ima knjižnico, ki šteje nad 800 inventariziranih knjig, okrog 200 knjig pa je še, ki čakajo na popis. Knjige so v glavnem strokovne in za interno uporabo.

V cerkveni knjižnici pri Veliki Nedelji

je zbirka starih knjig, v glavnem iz 18. in 19. stoletja v stari vezavi in pisanih v gotici. Po vsebini so liturgične in jih je okrog 500.

Šolske in učiteljske knjižnice

Ne moremo si zamisliti šole brez knjižnice, tako učiteljske kot knjižnice za pionirje in mladino.

V naši občini ni srednje šole, obstaja pa 10 osnovnih šol, ki so raztresene več kilometrov druga od druge.

V večjih in novozgrajenih šolah so knjige uredili v posebnih prostorih, tako učiteljsko kakor tudi pionirsko knjižnico; za pionirje je pristop do knjig prost, kar nedvomno pritegne slehernega pionirja.

Največ knjig izposojajo šolske knjižnice za obvezno branje in za bralno značko (prej In-goličevu – sedaj Meškovo). Knjige, ki jih učenci nesejo domov, jih povečini berejo doma oče in mati pa tudi ostali člani družine. Take knjige se tudi hitro izrabijo in knjižničarji – učitelji tožijo, da jim zmanjkuje denarja za nakup knjig. Tudi prostori v starih šolah ne ustrezajo sodobnim zahtevam šolskih knjižnic.

Za primerjavo o napredku šolskih knjižnic pa pogledjmo podatke za leto 1951:

Osnovna šola Hum, učiteljska knjižnica 142 knjig, pionirska 55 knjig, Nižja gimnazija Miklavž, skupaj učit. in pionirska 560 knjig, Osnovna šola Kog, učiteljska 211, pionirska 159 knjig, Nižja gimnazija Tomaž, učiteljska 203, dijaška 221 knjig.

Za druge šole ni bilo podatkov.

Zakon o osnovni šoli določa, da morajo imeti šole knjižnice.

Podatki šolskih knjižnic za leto 1982:

Osnovna šola Ormož (matična), učiteljska in pionirska knjižnica 5.243 knjig

Osnovna šola Hum (podružnična), učiteljska in pionirska 916 knjig

Ivanjkovci, podružnična šola, učiteljska in pionir. 705 knjig,

Osnovna šola Runeč (podružnična), učiteljska in pionir. 1.368 knjig,

Osnovna šola Središče ob Dravi, učit. knjižnica 1.766 knjig, pionirska 3.717 knjig,

Velika Nedelja (matična šola), učit. in pionirska knjižnica 5.241 knjig,

Osnovna šola Tomaž, učitelj. in pionirska 5.222 knjig,

Osnovna šola Miklavž (matična), učit. knjižnica 2.221 knjig in pionirska 4.782 knjig,

Osnovna šola Kog (podružnična šola), učiteljska knjižnica 970 knjig in pionirska 1.375 knjig,

Osnovna šola Podgorci (podružnična), po prejšnjem poročilu 1.887 knjig.

Matična knjižnica Ormož je povezana s knjižničarji šolskih knjižnic; ti so povečini učitelji slovenskega jezika, ki ob rednem delu vodijo tudi knjižnice. Matična služba jih skliče redno vsako leto v sodelovanju z Zvezo Svobod in kulturnih organizacij na posvet ter jim daje navodila za strokovno ureditev njihovih knjižnic.

Ob sklepu lahko ugotovimo, da je v naši občini, čeprav imamo le eno javno knjižnico, le-ta po 25 letih vendarle napredovala. Ima svoje prostore, čeprav tesne in v glavnem le z novimi policami, ima redno zaposlenega knjižničarja, in kar je najvažnejše, število knjig se je v Ljudski knjižnici povzpelo tako, da bo kmalu ena knjiga na enega prebivalca v občini.

Temu uspehu je poleg uvidnih in prizadevnih predstavnikov za kulturo v občini pripomogel Zakon o knjižničarstvu. Od tega in še bolj od izpopolnjenega zakona, ki je bil sprejet v letu 1982, pa pričakujemo, da se bo tudi v naši občini knjižničarstvo bolj razvilo in doseglo raven drugih občin v Sloveniji.

Povzetek:

Ljudska knjižnica Ormož je matična knjižnica za območje občine Ormož in spada v IV. skupino splošnoizobraževalnih knjižnic v Sloveniji. Ustanovljena je bila 1958. leta kot samostojen zavod s sedežem v Ormožu, Vrazova ulica 12. Knjižnica razpolaga s 15.000 knjigami različne vsebine. Posluje vsak delavnik, razen ob ponedeljkih. Bralcem so na voljo katalogi knjig, lahko pa si tudi sami izbirajo knjige, ki so urejene po mednarodnih pravilih.

Ljudska knjižnica Ormož je bila leta 1974 združena z Delavsko univerzo Ormož. Finančna sredstva za knjižnico prispeva Občinska kulturna skupnost Ormož, za povečevanje knjižnega fonda pa prejema finančna sredstva od Kulturne skupnosti Slovenije. O nakupu knjig odloča štiri članska komisija.

Knjižničarka je edina strokovna moč v knjižnici. Poleg ostalih nalog knjižnica zbira in hrani tudi dela domačih pisateljev, ki ji služijo za razstave, študentom za pomoč pri študiju pa tudi drugim občanom. Kot matična knjižnica skrbi za občane v oddaljenejših krajih občine in v delovnih organizacijah s tem, da jim potujoča knjižnica izposoja knjige za določen čas.

Matične in podružnične osnovne šole v občini imajo svoje knjižnice, ločene za učence in učitelje. Skupno število knjig v teh knjižnicah je 35.413.

Tudi delovne in druge organizacije in skupnosti razpolagajo z manjšimi fondi knjig za interno uporabo.

Zusammenfassung

VOM LESEVEREIN BIS ZUR ALLGEMEINBILDENDEN BÜHEREI

Die Volksbücherei Ormož ist die Hauptbücherei für die ganze Gemeinde und ist in die 4. Gruppe der Allgemeinbildungsbüchereien in Slowenien gruppiert. Sie wurde im Jahre 1958 als selbstständige Institution mit dem Sitz im Ormož, Vrazova 12 gegründet. Sie verfügt über 15.000 Bücher verschiedenen Inhalts. Die Bücherei ist alltäglich, ausser montags und sonntags geöffnet. Den Lesern helfen nach internationalen Regeln geregelte Kataloge und so dürfen sie sich die Bücher selbst auslesen.

Die Volksbücherei im Ormož wurde im Jahre 1974 zur Volksbildungsuniversität angeschlossen. Die Bücherei ist von der Kulturgemeinschaft im Ormož und der Kulturgemeinschaft Sloweniens finanziert. Für den Bücherankauf ist die Kommission von 4 Mitgliedern verantwortlich. Die Bücherwartin ist die einzige Fachkraft in der Bücherei.

Die Bücherei sammelt auch die Werke der heimatischen Schriftsteller und Dichter und besorgt den Studenten die nötige Literatur. Von Zeit zur Zeit werden Ausstellungen alter Werke veranstaltet.

Die Bücherkollektionen werden in entfernte Ortschaften und Arbeitsgemeinschaften durch die fahrende Bücherei ausgeborgt. Jede von den Grundschulen in der Gemeinde Ormož hat eine eigene Bücherei für Schüler und Lehrer. Zusammen gibt es in Schulbüchereien 32.413 Bücher.

Auch die Arbeitsorganisationen und Gemeinschaften verfügen über eine kleinere Zahl von Büchern für die eigene Anwendung.

Jaka EMERŠIČ,
višji bibliotekar
Ljudska in študijska knjižnica Ptuj

Marjetka LEGAT,
višja knjižničarka
Pokrajinski arhiv Maribor

NEKATERE POMEMBNEJŠE OSEBNOSTI ORMOŽA IN NJEGOVE OKOLICE

Avtorja sta sestavila in dopolnila nekatere osebnosti, ki so doma iz Ormoža in njegove okolice oziroma so delovale tu na kulturnem in drugih področjih. Ugotavljata, da so domačini ustvarjali vsestransko in bogato preteklost domačih krajev ter vplivali tudi na zgodovino slovenskega naroda.

Zgodovina kraja, mesta, dežele ali države je zgodovina ljudi. Zato ne more iti noben pregled, oris ali monografija kakega kraja mimo prebivalcev, ki so ga oblikovali. Tudi pri podajanju zgodovine Ormoža ne moremo mimo pomembnejših osebnosti, ki so dali tem krajem svoj pečat.

Odločitev, kakšen kriterij zavzeti pri sestavljanju tega pregleda, je bila težka. Ob tem je nastal problem, ali podati samo osebnosti od tod doma ali upoštevati tudi tiste, ki so tu delovale. Zaradi obsežnosti gradiva in omejenega časa, ki sva ga imela na razpolago, sva se odločila za osebnosti, ki so tu doma, ter druge, ki so imele na razvoj teh krajev močnejši vpliv.

Večina jih je že popisana v Krajevnem leksikonu IV, ki pa ga žal najdemo le na policah v knjižnicah in šolah in še kje drugod, v domove domačinov pa zaide redkeje. Meniva pa, da bo zbornik zaradi opisa vsestranske in bogate preteklosti Ormoža in njegove okolice le bolj pritegnil vedoželjnost in tudi radovednost krajanov o dogajanjih v njihovem kraju. Zato sva se tudi odločila zbrati v tem zborniku pomembnejše osebnosti od tod doma, namenjene predvsem za pregled domačinom in drugim. Upoštevala sva le rojene do leta 1950.

Pri nizanju podatkov sva se omejila na najnujnejše: ime in priimek, kaj je bil, datum rojstva in smrti (ki ga pri nekaterih natančneje nisva uspela ugotoviti), kraj rojstva (je skupen za skupino osebnosti istega kraja in stoji spredaj), kraj smrti in glavno delovanje. Zaradi lažje preglednosti so osebnosti podane po sedanjih krajih ormoške občine.

Podatke sva črpala iz Slovenskega biografskega leksikona, Krajevnega leksikona IV, iz gradiva Zgodovinskega arhiva v Ptujju in podatkov Ljudske knjižnice v Ormožu ter osebno pridobljenih virov.

Glede na obsežnost tega gradiva pa je popolnoma razumljivo, da se še vedno najde kakšen zaslužen oziroma znamenit domačin, ki je bil nenamerno izpuščen. Pripominjava tudi, da so pri nekaterh osebnostih podatki skromnejši, ker jih v kratkem času ni bilo mogoče širše raziskati ali pa niso ohranjeni.

Ugotovila sva, da lahko ljudje tega dela Slovenskih goric s ponosom pokažejo na vrsto osebnosti, ki jih je več kot v marsikaterem drugem delu Slovenije.

Osebnosti, ki so v pregledu opisane, so s kulturnega, gospodarskega in naprednega političnega stališča (pri slednjem redke negativne izjeme) prav gotovo pripomogle k razvoju teh krajev in vsega slovenskega prostora.

CEROVEC

Stanko VRAZ, največji ilirski pesnik in pomemben hrvaški publicist, se je rodil 30. junija 1810 in umrl 24. maja 1851 v Zagrebu. V slovenščini je napisal svoje pesniške prvence. Nabral je mnogo slovenskih narodnih pesmi, leta 1839 je izdal le prvi del, ostale je objavil Štrekelj v svoji zbirki. Na Vrazov slovenski pomen je pokazal zlasti dr. Anton Slodnjak.

CVETKOVCI

Franc RAKUŠA, šolnik in pedagoški pisatelj, se je rodil 22. decembra 1859 in umrl 25. aprila 1905 v Trstu. Leta 1886 je priredil po načrtu posebnega odbora zemljepisni, zgodovinski in krajepisni del Domoznanstva ormoškega okraja (1886).

FRANKOVCI

Franc HLUPIČ, umetniški fotograf, publicist in profesor, se je rodil 24. marca 1913. Je mojster umetniške fotografije. Napisal je več fotopriročnikov ter učbenikov za tehnični pouk. Živi v Mariboru.

Ludvik PUKLAVEC, metalurg, strokovni pisec, se je rodil 4. avgusta 1925. Živi v Mariboru. Dela predvsem na razvoju metalurške tehnologije barvnih kovin, zlasti na področju "ekološko umazane tehnologije" oziroma preprečevanju škodljivih učinkov na delovnih mestih.

Članke in študije objavlja v strokovnih revijah in zbornikih. Več let je poučeval na Visoki tehniški šoli v Mariboru, kjer je izdal tudi skripta.

GOMILA PRI KOGU

Božidar BORKO, pesnik, pisatelj, publicist, prevajalec in kulturni kronist, se je rodil 2. februarja 1896 in umrl 12. decembra 1980 v Ljubljani. Prve izvirne pesmi je objavil v hrvaščini. Po prvi vojni je bil urednik Murske straže, delal pri Taboru, Jutru in drugod, po osvoboditvi pa pri Slovenskem poročevalcu ter urejal več književnih zbirk. Napisal je čez 50 uvodov ter prevajal iz ruščine, češčine, srbohrvaščine in francoščine. Izbor njegovih člankov je izšel v zbirkah Na razpotjih časa (1962) in Srečanja (1971).

GORNJI KLJUČAROVCI

Valentin CAJNKO, duhovnik, publicist, se je rodil 12. februarja 1868 in umrl 23. julija 1925 v Varaždinu. Pisal je nekrologe, biografije hrvaških književnikov ter sodeloval pri Ljubljanskem Zvonu, Voditelju in drugih slovenskih in hrvaških listih.

Anton MEŠKO se je rodil 4. aprila 1871 in umrl 13. februarja 1949 v Lahoncih. Bil je dopisnik Slovenskega gospodarja. Od 1899 je bil načelnik krajevnega šolskega sveta na Runču. Od 1902–1913 je bil župan občine Lahonci. Bil je tudi deželni poslanec v Gradcu za ptujsko–ormoški okraj, v deklaracijski dobi organizator podpisov v domačem okolišu in v prevratni dobi član Narodnega sveta v Ormožu.

Fran Ksaver MEŠKO, pripovednik, pesnik, dramatik, se je rodil 28. oktobra 1874 in umrl 11. januarja 1964 v Selah na Koroškem. V svojih pesmih je opeval svojo domovino. Njegova prozna dela so globoko zasidrana v ormoški okolici.

Izdal je ciklus pesmi Ob Klopinijskem jezeru. Knjiga Ob tihih večerih je vrh Meškovega pesniškega in pripovednega dela. Najobširnejše njegovo delo je roman v dveh delih Na Poljani. Najlepše njegove črtice in povesti so zbrane pod naslovom Mladim srcem ter v knjigi Poljančev Cencek in drug zgodbe za mladino.

GRABE

Karel OZVALD, pedagog in psiholog, se je rodil 20. januarja 1873 in umrl 30. novembra 1946 v Ljubljani. Bavil se je s klasičnim in slovanskim jezikoslovjem. Služboval je kot profesor na raznih gimnazijah v Sloveniji. Deloval je tudi na literarnem področju. Pisal je razprave psihološke in pedagoške didaktične vsebine.

GRADIŠČE PRI ORMOŽU

Jožef MAJCEN, učitelj in ljudski pesnik, se je rodil 3. marca 1818 in umrl 29. junija 1898 v Mariboru. Njegove pesmi so ostale v rokopisu. Dopisoval je tudi v Novice.

HERMANCI

Vatroslav MOHORIC se je rodil 17. julija 1831 in umrl 5. februarja 1905 v Podgradju pri Ljutomeru. Zaradi očetove smrti je pustil gimnazijo in se posvetil mlinarstvu. Sodeloval je pri ljutomerskem taboru 1868. V 70 letih je postal vodja prleških županov, na katere je imel močan vpliv. Svoje nazore o gospodarstvu in narodu je priobčeval v Slovenskem gospodarju in Novicah.

HUJBAR PRI TOMAŽU

Ivan SKUHALA, poljudni pripovednik, prevajalec in nabožni pisatelj, se je rodil 15. avgusta 1847 in umrl 18. februarja 1903 v Ljutomeru. Izdal je kratke povesti za kratek čas in Kratke povesti v poduk in zabavo (1885–1886). Pisal je tudi nabožne pripovedke, povesti in humoreske. Spisal je več biografij.

HUM

Janko LESNIČAR, žurnalista in zadrugar ter politični delavec, se je rodil 14. maja 1884 in umrl 2. avgusta 1931 v Zemunu (žrtev atentata na brzovlak, ter bil pokopan v Celju). Od 1914 do vojne je vodil Narodni list v Celju in vstopil med vojno v združeno zvezo ter organiziral združništvo po Šumadiji.

Ciril POREKAR, rentgenolog, se je rodil 20. maja 1900. Živi v Mariboru. Je nosilec več partizanskih odlikovanj. Strokovna in znanstvena dela objavlja v Zdravstvenem vestniku in drugih strokovnih glasilih.

Anton POREKAR, rojen v Bučkovcih (1854–1931), je od 1888 do 1924 učiteljeval na Humu. Bil je aktiven društveni delavec, pedagoški pisec in propagator praktičnega pouka.

IVANJKOVCI

Anton MAGDIČ, rodoljub, zdravnik, se je rodil 17. januarja 1820 in umrl 23. januarja 1879 v Ormožu. Bil je zdravnik v Ormožu ter dopisnik Slovenskega gospodarja in drugih časnikov. Ukvarjal se je s šolskimi in vzgojnimi vprašanji.

Gregor Jožef PLOHEL, nabožni pisatelj, se je rodil 7. marca 1730 in umrl 3. marca 1800 v Ptujju. Bil je ustanovitelj štipendij. Verjetno je avtor prve znane slovenske knjige na Štajerskem, to je prevoda in priredbe Parhamerjevega katekizma Občinska knjižica.

Franc SIMONIČ se je rodil 2. oktobra 1847 in umrl 14. julija 1919 v Gornji Radgoni. Bil je bibliotekar in bibliograf. Leta 1874 je začel službovati v Joanneumu v Gradcu, od 1877 do upokojitve 1907 je opravljal odgovorne naloge v univerzitetni biblioteki na Dunaju.

JASTREBCI

Vincenc CAJNKAR se je rodil 22. novembra 1879 in umrl 1940. Bil je dolgoletni predsednik podpornega društva Slovenske narodne jednote in politični delavec v slovenskem socialističnem gibanju v ZDA.

Jože KERENČIČ se je rodil 9. marca 1913 in umrl 27. decembra 1941 v Mariboru (bil ustreljen). Študiral je v Ljubljani filozofijo in pedagogiko. Leta 1935 je organiziral shod viničarjev kmetov in delavcev v Ljutomeru. Oblasti so ga preganjale. V tem času se je uveljavljal na literarnem področju, n.pr. Mati išče mojstra. Pisal je literarne ocene in novele. Težaven položaj viničarjev in njihovo izkoriščanje je prikazal v razpavi Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica. Vključil se je v NO gibanje in postal leta 1941 prvi sekretar OF radgonsko-ljutomerskega okrožja.

Alojz ŠPARAVEC se je rodil 31. maja 1819 in umrl 14. maja 1857 v Čakovcu. Kot kulturni in politični delavec je pomagal Vrazu pri zbiranju naših ljudskih pesmi in sta na vseslovenskem kongresu v Pragi skupaj z Globočnikom kot edina Slovenca zastopala slovenske interese. Literarno se ni udeleževal.

Božo VIČAR (Matija), operni in koncertni pevec, se je rodil 11. februarja 1894 in umrl 28. septembra 1972 v Zagrebu. V Celju je obiskoval orglarsko šolo in se učil petja pri K. Bervarju ter se nato izpopolnjeval na Muzički akademiji. Njegov repertoar je obsegal glavne vloge v znanih operah. Priredil je tudi samostojne solistične koncerte v Zagrebu in večjih hrvaških mestih.

KOG

Dušan BREZNIK, demograf, pisec strokovnih razprav, znanstveni svetnik, se je rodil 25. junija 1920. V Beogradu je upravnik Centra za demografsko raziskovanje pri Institutu družbenih ved. Objavil je Kretanje, strukture i projekcija stanovništva. Napisal je veliko znanstvenih in strokovnih del v revijah. Je član mednarodne komisije za znanstveno raziskovanje prebivalcev in urednik revije Stanovništvo.

Fran BRUMEN, zdravnik, pisec leposlovnih in zdravstvenih sestavkov, se je rodil 21. januarja 1903. Živi v Ptuju. Svoje članke je objavjal v Ptujskem tedniku in Zdravstvenem vestniku.

Jeana PINTER (KLAJNŠČEK) agronomka, strokovna pisateljica, se je rodila 2. oktobra 1926. Sodeluje na strokovnih posvetovanjih o vinarstvu s članki o kulturnih vprašanjih, zlasti s področja vinarstva.

Jože PUKLAVEC – PRIL, pesnik amater, narečni pesnik, se je rodil 18. marca 1927. Živi v Kranju. Objavlja v tovarniških in mentorskih glasilih, zbornikih in drugod. V prleškem narečju je izdal zbirko Kres Prlekije (1981), Čriček (1980) pa v knjižnem jeziku.

KORAČICE

Milena BOKŠA–BAC, skojevka, politična delavka, se je rodila 27. maja 1929. Živi v Ljubljani. Bila je zelo dejavna v času NO gibanja na štajerskem področju. Po vojni opravlja različne družbene funkcije, zlasti v zvezi s prosvetljevanjem kmečkih žena.

Anton KOSI, st., pedagog in publicist, se je rodil 26. maja 1848 in umrl 16. junija 1912 v Celju. Služboval je kot profesor v Gradcu in Celju in se vneto udeleževal narodnega življenja. Pisal je v Popotnik in drugam.

Vekoslav KUKOVEC, odvetnik, politik, publicist, se je rodil 10. junija 1876 in umrl 19. julija 1951 v Celju. Bil je eden glavnih organizatorjev in voditeljev narodne stranke za Štajersko. Leta 1920 je bil izvoljen v ustavotvorno skupščino in kot minister za socialno politiko oziroma za trgovino in industrijo zagovarjal načrte socialnih zakonov in izvedel v vsej državi enotno zavarovanje delavcev. Opravljal je še vrsto drugih političnih funkcij.

Več let je vodil celjsko Domovino in Narodni dnevnik. Napisal je Narodno gospodarstvo, Vprašanje avstrijske denarne veljave in drugo.

KRČEVINA

Davorin TRSTENJAK, hrvaški pedagog, strokovni pisatelj, se je rodil 8. novembra 1848 in umrl 10. februarja 1921 v Zagrebu. Napisal je več mladinskih spisov, učbenikov, pedagoških del in bil zbiralec ljudskega blaga.

Anton TRSTENJAK, strokovni pisatelj, publicist, prevajalec, se je rodil 10. maja 1853 in umrl 17. decembra 1917 v Ljubljani. Napisal je obsežno zgodovino slovenskega gledališča in več prispevkov o knjižnem delu Prekmurcev. S članki je sodeloval v Slovanu in Slovenskem listu, ki jima je bil urednik.

LAČAVES

Rudolf VRABL, šolnik, mladinski pripovednik, se je rodil 1. februarja 1877 in umrl 13. decembra 1911 v Vranskem. Bil je predsednik Savinjskega učiteljskega društva. Napisal je več skladb in nastopal na koncertih kot solist. Leposlovne prispevke je objavjal v Zvonu, Ljubljanskem Zvonu in Slovenki.

LAHONCI

Lojze FILIPIČ, dramaturg, urednik, publicist, se je rodil 19. junija 1921 in umrl 21. aprila 1975 v Ljubljani. V glavnem je deloval v Celju in Ljubljani. O gledališču je pisal v več slovenskih, hrvaških in srbskih listih. Pisal je tudi uvodne študije k posameznim delom.

France SLOKAN, ljudski pisatelj, urednik in poliglot, se je rodil 2. septembra 1906. Živi v Ljubljani. Pesmi in črtice je objavljaval že pred vojno. Po osvoboditvi je največ pisal v Kmečkem glasu. Napisal je več poljudno izobraževalnih del. Njegova zadnja dela so zasidrana v slovenjegoriški zemlji, tako n.pr. Studenec (1975), Tako je to (1978).

LUNOVEC

Ivan MORAVEC, lokalni prosvetni delavec, režiser amater, se je rodil 5. decembra 1898. Bil je med najvnetejšimi organizatorji gledališke dejavnosti, saj je v amaterski dramski skupini pomagal uprizoriti nad 140 predstav. Sodeloval je pri Slovenskem krajevnem lek-sikonu IV.

LOPERŠICE

Erna (ZADRAVEC) MEŠKO, kmetica, družbena delavka, kmečka organizatorica ter pla-ninka, se je rodila 21. marca 1911. Živi v Lahoncih. Piše črtice in planinske potopise in objavlja zlasti v Planinskem vestniku, Tedniku in drugje. V vsej Sloveniji je vzbudil velik odmev intervju v Naših razgledih (1976).

MIHALOVCI

Regina GOBEC, pedagoška pisateljica, se je rodila 31. avgusta 1889 in umrla 28. ali 29. maja 1972 v Mariboru. Pisala je članke pedagoške vsebine v Popotniku in Učiteljskem tovarišu, o ženskih vprašanjih in psiholoških problemih otrok.

Mihovil GOLOB se je rodil 29. septembra 1829 in umrl 8. decembra 1852 v Gradcu. Bil je študent bogoslovja v Mariboru, kjer je urejal dijaški list mariborskih dijakov Sprotu-letna vijolica (1846) in dopisoval v Novice.

Jakob MARIN, šolnik, se je rodil 24. julija 1858 in umrl 31. januarja 1925 v Mariboru. Pisal je razprave o metodiki risanja. Izdelal je seriji stereoskopskih slik s Spodnjega Šta-jerskega kot pripomoček za domoznanski pouk.

Milan MEGLA, učitelj in sadjar, se je rodil 19. maja 1898 in umrl 22. maja 1943 v Dur-mitorju za tifusom. Med vojno je bil v NDH domobranski kapetan, a je z vso četo prešel k partizanom.

Janko RAKUŠA, dramski igralec, se je rodil 15. maja 1901 in umrl 10. februarja 1945 v Remetincu pri Zagrebu.

Nastopil je v vrsti pomembnih vlog v raznih jugoslovanskih gledališčih. Sodeloval je v NO gibanju in bil obešen kot talec.

Ignacij ŠIJANEC, učitelj in planinec, se je rodil 19. julija 1874 in umrl 26. decembra 1911 v Gornjem gradu. Deloval je kot predsednik oziroma kot tajnik v raznih društvih. Bil je tajnik Narodne čitalnice, knjižničar v Gornjem gradu in bil sploh živahen društveni delavec, govornik, igralec in znan planinec. Dopisoval je v celjsko Domovino in v Popot-nik.

Anton ŠERF se je rodil 1798 v Dedoncih pri Radgoni in umrl 1882 v Mihalovcih. Bil je pesnik in cerkveni govornik. Pisal je v dajnci, v močnem radgonskem narečju. Tu je župnikoval od 1845–1882.

Franc ŠMON se je rodil 1907 v Lokah (Tabor v Savinjski dolini). Župnikoval je tu od 1959 do 1969, je publicist, politični organizator in prvi prevajalec Marxovega Kapitala v slovenščino. Živi v Zavodnjem pri Šoštanju.

MIKLAVŽ PRI ORMOŽU

Franček BOHANEČ, književnik, prevajalec in urednik, se je rodil 13. februarja 1923. Živi v Ljubljani. Prevaja dela iz italijanščine. Kritike in ocene še vedno objavlja v vseh osrednjih kulturnih glasilih. Tako je napisal Novele, Zgodovino svetovne književnosti I–VI, Slovensko književnost 1961–1965, Slovensko ljudska pripoved, Estetsko vzgojo itd.

Slavko BOHANEČ, pedagoški pisec in družbenopolitični delavec, se je rodil 11. junija 1929. Živi v Ljubljani. Piše črtice, strokovne članke o vzgoji in knjižničarstvu, izobrazbi in drugo, ki jih objavlja v Besedi, Naših razgledih in drugje.

Davorin (Martin) VALENŠAK (VALENČAK), zgodovinar, publicist, se je rodil 4. novembra 1834 in umrl 4. februarja 1887 v Celju. S članki je sodeloval pri Mohorjevi družbi, Slovenski matici in drugod. Napisal je knjigo o Primožu Trubarju.

Ivan Jožef TOMAŽIČ se je rodil 1. avgusta 1876 in umrl 26. februarja 1949 v Mariboru. Bil je 58. lavantinski škof, organizator in bogoslovni pisatelj. Kot Napotnikov tajnik je zbiral zgodovinsko gradivo za njegove knjige. Leposlovne prispevke je objavljal v bogoslovni Lipici.

Franc KOLENC se je rodil v Gomilici v Prekmurju 1903. Tu živi po drugi vojni, je prekmurski publicist ter prevajalec madžarskega in nemškega leposlovja.

OBREŽ

Jakob ALEKSIČ, bogoslovni pisatelj, se je rodil 30. maja 1897 in umrl 2. oktobra 1980 v Ljubljani. Iz hebrejščine je prevajal Sveto pismo ter pisal članke in razprave v teološke publikacije.

Martin BEDJANIČ, profesor, se je rodil 8. novembra 1855 in umrl 7. januarja 1931 v Mariboru. Kot profesor je služboval v Mariboru, Gradcu in Sarajevu. Bil je ravnatelj gimnazije v Sarajevu in Mostarju. V Nastavnem vjesniku in izvestjih gimnazije je priobčil razne znanstvene članke in 1901 izdal v Zagrebu Rječnik Homerovih pjesama.

France BORKO, pesnik, pripovednik in prevajalec, se je rodil 29. novembra 1904 in umrl 21. januarja 1956 v Mariboru. Kot profesor je služboval v Mariboru. Pesmi, črtice ter narodopisne sestavke je objavljal v predvojnih in povojnih glasilih. Od samostojnih zbirk je znana Pesem iz Slovenskih gor (1934).

Jožef OZMEC, gospodarski organizator in politik, se je rodil 18. februarja 1866 in umrl 24. oktobra 1923 v Ljutomeru. Bil je župnik v Lovrencu na Dravskem polju, Ljutomeru in drugod. Dopisoval je v Slovenski gospodar. Sodeloval je pri ustanovitvi Bralnega društva 1907, 1908 je ustanovil ljudsko hranilnico in posojilnico ter bil njen načelnik. V Ljutomeru je z A. Lovrecem organiziral podpisovanje majniške deklaracije. Gmotno je omogočil izdajo Kovačičeve knjige Ljutomer.

ORMOŽ

Marjan AMALIETTI je scenarist lutkovnih filmov, ilustrator in projektant stanovanjskih in gostinskih poslopj ter profesor na Univerzi v Ljubljani. Rodil se je 19. julija 1923. Živi v Ljubljani.

Ruda JURČEC, urednik, publicist in klerikalni politični delavec, se je rodil 1. aprila 1905 in umrl 1975 leta v Argentini. Pred vojno je bil urednik Besede o sodobnih vprašanjih in Hramovih zapiskov ter sodeloval v levičarskih revijah, kot so Sodobnost in Modra ptica. Za zgodovino Ormoža so pomembni njegovi spomini Skozi luči in sence. Med vojno se je spremenil v kulturno in politično zagrozenega protinarodnega borca.

Jozef KOVAČIČ, duhovnik in dopisnik, se je rodil 19. februarja 1827 in umrl 24. marca 1909 v Vrbju (Feldbach). Kot učitelj verouka je poučeval na učiteljskiču v Gradcu, nato je bil župnik v Vrbju. Bil je dopisnik v Sonntagsbote. Ostal je zaveden Slovenec.

Milena MOHORIC, pesnica, pripovednica, esejistka in prevajala, se je rodila 16. avgusta 1905 in umrla 1972 v Ljubljani. Kot profesorica je službovala v Ljubljani, Kranju in Novem mestu. S črticami, novelami, razpravami in pedagoškimi članki ter kritikami je sodelovala v predvojnih in povojnih kulturnih glasilih. Prevajala je Engelsa, Goetheja in druge. Glavna dela: Korenove Saše učna doba, Slike s partizanske bolnišnice (1944), Motivi z Raba, Samotni breg, Hiša umirajočih, Zgodba iz Prlekije in drugo.

Mirjana NASTAN – ULE, psihologinja, pisateljica strokovnih del, se je rodila 17. julija 1947. Živi v Ljubljani. Ukvarja se predvsem s socialno psihologijo. Svoja dela in razprave objavlja v zbornikih, Teoriji in praksi, Anthroposu idr.

Bojan POLAK – STJENKA, narodni heroj se je rodil 28. novembra 1919. Opravljal je vrsto vodstvenih funkcij v NOB na Dolenjskem in Notranjskem. Po vojni je študiral na vojni akademiji in bil ljudski poslanec. Je nosilec spomenice 1941. Sedaj je predsednik ZZB Jugoslavije.

Danijel PUČKO, ekonomist, strokovni pisec, se je rodil 10. februarja 1944. Poleg strokovnega dela je opravljal politične funkcije v Zvezi študentov. Svoja dela objavlja v strokovnih revijah oziroma samostojno.

Karel RAKUŠA, politični in družbeni delavec, se je rodil 20. oktobra 1895. Bil je Maistrov borec, član naprednega delavskega gibanja, se vključil v delo OF, po osvoboditvi pa opravljal razne politične funkcije. Delal je več let v pevskem zboru in društvu upokoncev. Živi v Mariboru.

Rudolf RAKUŠA, strokovnjak v trgovskih vedah, esperantist in stenograf, se je rodil 22. marca 1893 in umrl 26. maja 1970 v Ljubljani. Napisal je Slovarček okrajšav slovenske stenografije, Slovenska stenografija I. in II. del z vrsto ponatisov in članke. Sestavil je tudi nov način učenja za strojepis in izdal učbenik. Bil je prevajalec in predavatelj esperanta ter objavil nekaj del.

Karel Jozef RISNER (RISSNER), kipar v Ormožu in Ptuju, se je rodil okoli 1703 ter umrl 30. avgusta 1758 v Ormožu. Njegova znana dela so kip Sv. Florijana v Lenartu v Slovenskih goricah in veliki oltar v Lenartu nad Laškim.

Domicijan SERAJNIK, najml., slikar in arhitekt, se je rodil 5. novembra 1899. Živi v Ljubljani. Bil je slikar samouk in se po nekaj letih usmeril v grafiko. Zaposlen v tiskarni se je posvetil opremi knjige. Z arhitekturo se je začel intenzivneje ukvarjati po letu 1932, in sicer je načrtoval notranjo opremo za stanovanja in javne prostore.

Savo SOVRE, scenograf, slikar, grafik, se je rodil 7. julija 1928. Živi v Ljubljani. Piše in ilustrira knjižna dela in časopise.

Miran VESELIČ, agronom, strokovni pisatelj, projektant in vinogradniški strokovnjak ter politični delavec, se je rodil 1. januarja 1913. Po osvoboditvi je poučeval na Univerzi v Ljubljani. S članki je sodeloval v Kmečkem glasu in drugih strokovnih glasilih. Napisal je tudi več del s področja agronomije.

Antonius VRAMEC (Antun), prvi hrvaški zgodovinar, se je rodil 1538 in umrl 1587 v Varaždinu. V zgodovinopisju je uporabljal ljudski jezik. Bil je eden od utemeljiteljev kajkavske književnosti. Leta 1578 je v Ljubljani izdal delo Kronika kratka slovenskim jezikom opravljena, v Varaždinu pa v kajkavskem narečju Postillo (1586). Njegovo ormoško poreklo so odkrili komaj pred nekaj leti.

PAVLOVCI

Rihard PLOHL, profesor v Varaždinu, zbiralec ljudskega blaga, se je rodil 1846 in umrl 1901 v Varaždinu. V hrvaščini je izdal tri zvezke ljudskih pesmi in tudi sam pisal. Več njegovih zbranih pesmi je objavil Štrekelj.

PAVLOVSKI VRH

Franjo JANEŽIČ, fitopatolog, univerzitetni profesor in pisec razprav o varstvu rastlin pred škodljivci in boleznimi. Rodil se je 18. avgusta 1908. Živi v Ljubljani. Objavlja članke in razprave v publikacijah SAZU in strokovnih revijah. Izdal je več samostojnih knjig.

Stanko JANEŽIČ, pesnik, pisatelj, urednik in nabožni publicist, se je rodil 4. avgusta 1920. S pesmimi in črticami je začel sodelovati v Domu in svetu. Vrsta njegovih del je ozko povezana z ormoško okolico. Predava na teološki fakulteti v Mariboru. Njegova najbolj znana prozna dela: Mlin ob potoku idilična povest iz Prlekije, Zemlja in ljudje zgodbe iz Prlekije, Romar s kitaro, Gorice in drugo.

PODGORCI

Janez GAŠPARIČ, glasbeni delavec, se je rodil 5. decembra 1895 in umrl 3. novembra 1949 v Ptuj, pokopan v Podgorcih. Na Dunaju je študiral orgle in zborovodstvo ter pisal cerkvene in posvetne skladbe. Njegovo največje delo je Missa in G.

Borut LOPARNIK, muzikolog in kritik, se je rodil 5. septembra 1934. Živi v Ljubljani. Leta 1966 je sprejel za svoje delo Prešernovo nagrado. Glasbene kritike objavlja v slovenskih in jugoslovanskih glasilih.

Miroslav ŠIJANEC, pedagoški delavec, se je rodil 18. julija 1869 in umrl 30. julija 1931 v Mariboru. Bil je poleg H. Schreinerja med najpomembnejšimi pobudniki sodobnih pedagoških smeri. Pisal je članke in proučeval sodobno in vzgojnometodično problematiko. Deloval je za priključitev Maribora k Sloveniji.

PUŠENCI

Ivan KUKOVEC, politik in odvetnik, se je rodil 14. maja 1834 in umrl 2. maja 1908 v Ljutomeru. Udeležil se je tabora v Ljutomeru 1868, kjer je utemeljeval prvo točko resolucije o pravicah slovenščine v uradih. Bil je vodja narodnega in gospodarskega gibanja v Ljutomeru in ustanovil prvo okrajno posojilnico, jo spremenil v zadrugo in ji načeloval do smrti.

Martin MEŠKO, narodnjak, se je rodil 27. oktobra 1845 in umrl 10. avgusta 1933 v Kapehli pri Radencih. Kot duhovnik je služboval po raznih slovenskih krajih. Bil je odločen narodnjak in skupaj z B. Raičem je sodeloval na slovenskih taborih.

Alojz TRSTENJAK, krajevni zgodovinar, se je rodil 14. junija 1887 in umrl 25. januarja 1964 v Mariboru. Napisal je številne članke o zgodovini Ormoža in okolice. Obravnaval je ljudsko pravo in običaje. Več stvari je ostalo v rokopisu, med drugim tudi Zgodovina Ormoža v dveh delih.

RAKOVCI

Fran NEDELJKO, mladinski in ljudski pisatelj, se je rodil 10. oktobra 1858 in umrl 27. novembra 1931 v Ljubljani. S članki, pravljicami in pripovedkami je sodeloval pri Slovanu, Slovenskem narodu in drugod. Izdal je več zbirk pripovedk, bodisi prevedenih, prirejenih ali lastnih.

SAVCI

Stanko CAJNKAR, pripovednik, dramatik, esejist, bogoslovni pisatelj in urednik, se je rodil 25. maja 1900 in umrl 17. januarja 1977 v Ljubljani, pokopan pri Tomažu. Bil je profesor na mariborskem bogoslovju. Priključil se je NO gibanju. Na osvobojenem ozemlju v Črnomlju je kot ustanovni član komisije za verska vprašanja pomagal orati ledino za nove odnose med cerkvijo in socialistično družbeno skupnostjo, zlasti kot urednik revije Nova pota. Bil je tudi pomemben slovenski pisatelj. S književnostjo se je ukvarjal že v mladosti. Pisal je teoretično nabožna dela, črtice in povesti ter gledališka dela. Drama Potopljeni svet je leta 1938 vzbudila veliko pozornost. Za ormoško okolico so važna zlasti njegova dela Po vmitvi, Kriznarjevi ter Trideset let.

Jakob MEŠKO, narodni buditelj, se je rodil 9. julija 1824 in umrl 13. julija 1900 v Juršencih. Bil je med ustanovitelji čitalnice v Ptujju, opravljal je delo ravnatelja glavne šole v Ptujju in bil eden glavnih stebrov slovenstva v našem Podravju. Od 1864 je bil župnik, dekan in šolski nadzornik v Marenbergu. Njegovo zlato mašo v Juršencih so praznovali kot narodni tabor 1897, na katerem se je zbralo ljudstvo Slovenskih goric in Ptujškega polja. V Slovenskem gospodarju je 1875 objavil potopis Iz Ptujja v Zagreb. V sodelovanju s Franom Simoničem je izdal biografijo Gregorja Jožefa Plohla.

Franjo ŠKRLEC – VIČANSKI, napredni kmetovalec, se je rodil 24. oktobra 1869 in umrl 11. avgusta 1931 na Vičancih. Bil je napredni kmetovalec, ki je prirejal in vodil gospodarske shode ter pisal o izboljšavi našega vinogradništva, sadjarstva in živinoreje.

SENEŠCI

Slava RAK, kmečka pisateljica, se je rodila 1. junija 1927 in umrla 27. oktobra 1978 v Senoščah. Napisala je tri avtobiografske romane z opisi rojstne okolice Sem ga res ubila, Soba števil, 184, Zaznamovana. S publicističnimi in leposlovnimi prispevki je sodelovala v Tedniku in drugod.

SREDIŠČE

Matija ČIOLIČ, narodni buditelj, se je rodil 16. januarja 1753 in umrl 16. oktobra 1836 v Cirkovcah. Slovel je kot izvrsten govornik. Služboval je kot župnik v raznih krajih Slovenskih goric.

Ivan DEČKO se je rodil 9. avgusta 1859 in umrl 3. novembra 1908 v Feldhofu pri Gradcu. Bil je med ustanovitelji Južnoštajerske hranilnice v Celju, pomagal pri ustanovitvi celjskega Narodnega doma in Nakupu Narodnega doma v Brežicah in drugih javnih zgradb. Bil je urednik Südsteirische Post, slovenskega političnega časnika in dopisnik v številnih slovenskih listih.

Andrej DOMINKUŠ, pravnik, kulturni in politični mecen, se je rodil 4. oktobra 1797 in umrl 20. februarja 1851 v Mariboru. Leta 1848 so ga kmetje v ptujsko ormoškem okraju izvolili za poslanca v prvi avstrijski državni zbor.

Ferdo FILIPIČ, kulturni in časnikarski delavec, se je rodil 28. marca 1910 in umrl 2. aprila 1978 v Mariboru. Bil je organizator koncertnega življenja v Mariboru in upravnik Vestnika, sedanjega Večera.

Milko GORŠIČ, narodni poslanec in organizator ilegalne radijske postaje Kričač leta 1941 v Ljubljani. Rodil se je 13. septembra 1911. Po vojni je opravljal vrsto družbenopolitičnih funkcij.

Laurenzij HERG se je rodil 9. avgusta 1829 in umrl 28. avgusta 1906 v Mariboru. Bil je nabožni pisatelj in profesor cerkvene zgodovine na bogoslovnem učilišču v Mariboru in med ustanovitelji mariborske čitalnice. Zbiral je narodne pesmi.

Boris KOČEVAR, dramski igralec, se je rodil 1. oktobra 1929. Začel je v ptujskem gledališču, sedaj pa igra v Mariboru.

Ivan KOČEVAR, krajevni narodni politik in središki župan, se je rodil 17. junija 1858 in umrl 30. maja 1913 v Središču. Več let je bil središki župan in zastopnik kmečkih občin Ljutomer–Ormož–Radgona v deželnem zboru.

Štefan KOČEVAR, zdravnik, narodni buditelj, politik, se je rodil 14. avgusta 1808 in umrl 22. februarja 1883 v Celju. Na Dunaju je delal za prebujanje slovenskega naroda. Pošiljal je knjige in obljubil podporo graškemu društvu za zbiranje slovanskih knjig. Razširjal je knjige in časnike med ljudstvom. Pridružil se je ilirskemu gibanju. Kot zdravnik je pisal strokovne članke in izdal strokovno knjižico Slovenska mati (1882).

Martin KOJC, strokovni pisatelj, publicist in parapsiholog, se je rodil 14. septembra 1901 in umrl 18. marca 1978 v Mariboru. Leta 1929 se je preselil v Gradec, nato na Dunaj in naposled v Berlin. Po prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji se je vrnil v domovino. Leta 1939 je v Ljubljani odprl posvetovalnico za praktični življenjski pouk, leta 1941 se je vrnil v svoj rojstni kraj in sodeloval kot aktivist OF. Poleg številnih člankov je napisal knjige, ki so izšle v slovenskem, nemškem, holandskem jeziku in v esperantu. Njegov prvenec Učbenik življenja je doživel samo v holandskem prevodu 18 izdaj. Bil je najvidnejši slovenski parapsiholog.

Cveta MLAKAR, ekonomistka, se je rodila 18. aprila 1919. Živi v Ljubljani. Kot profesorica na Ekonomski fakulteti v Ljubljani je sodelovala s članki v raznih strokovnih revijah ter napisala tudi več samostojnih publikacij.

Štefan MODRINJAK, narodni buditelj in pesnik, se je rodil 23. decembra 1774 in umrl 8. oktobra 1827 v Miklavžu pri Ormožu. Bil je med devetimi duhovniki vzhodne Štajerske, ki so se 1803 sestali pod Naratovim vodstvom pri Sv. Urbanu, da organizirajo delo za kultiviranje slovenskega jezika. Svetoval je, da se najprej izdelata pravopis in slovnica pred slovarjem ter del teh del tudi sam prevzel. Nagibal je h kajkavskemu Hrva-tom in s tem pomagal povzročiti neuspeh. Kajkavskega izvora je tudi njegov pravopis. Je eden med največjimi in prvimi posvetnimi pesniki pred Prešernom. Njegovo delo sta ovrednotila Janko Kotnik in Jože Pogačnik v delu Štefan Modrinjak (1974).

Anton RAVŠL, narodnoobrambni delavec, Maistrov borec in duhovnik, se je rodil 31. avgusta 1898 in umrl 23. novembra 1975 v Šentilju. Najdalje je služboval v Šentilju, kjer je budil narodno zavedno misel, a po vojni sodeloval aktivno v Ciril Metodovem društvu slovenskih duhovnikov.

Matija SENKOVIČ (do leta 1924 Lichtenwallner), učitelj in pedagoški pisatelj, se je rodil 28. oktobra 1867 in umrl 25. februarja 1955 v Mariboru. Bil je šolski nadzornik. Pi-sal je pedagoške razprave in članke, n.pr. Prosto spisje v ljudski šoli. Napisal je tudi bio-grafijo Georga Kerschensteinerja, Novodobno šolsko delo itd. Več let je bil urednik Po-potnika.

Franjo ŠALAMUN, sokolaš, narodnostni delavec, se je rodil 1. novembra 1883 in umrl 8. januarja 1965 v Ptujju. Med okupacijo je bil izseljen v Srbijo, po vojni pa sodeloval pri telovadnem društvu Partizan.

Jože ŠAVORA, publicist in prevajalec, se je rodil 15. avgusta 1908 in umrl 9. novembra 1971 v Ljubljani. Deloval je v mladinskem križniškem gibanju slovenske mladine, bil med vojno zaprt, pozneje je deloval v Ciril Metodovem društvu ter sodeloval v Novi poti. Pre-vajal je tudi iz nemščine.

Matej ŠAVORA, pripovednik, se je rodil 14. septembra 1900 in je pokopan 28. junija 1976 v Zagrebu. Leta 1941 je bil pregnan iz Središča v Srbijo. Iz Zagreba je ušel ustašem in se ilegalno prebil v Ljubljano. Izvrševal je naloge rajonskega sekretarja OF v Mostah. 1943 je odšel v partizane. Po vojni se je posvetil pisateljevanju. Prve pesmi je objavil v Kolopletu. Vrhunec njegove dejavnosti so trije romani, ki se delno dogajajo v času NOB na Štajerskem.

Josip ŠINKO, društveni delavec in politik, se je rodil 14. februarja 1851 in umrl 23. av-gusta 1922. Dopisoval je v celjsko Domovino in drugam ter 1935 izdal avtobiografijo Mo-ji spomini. Pri središki šoli je uredil drevesnico. Sodeloval je pri ustanovitvi Gasilskega in izobraževalnega društva Edinost. Bil je župan od 1898 do 1918 in pod njegovim delova-njem je bilo ustanovljeno več važnejših objektov in služb.

Danilo TAVČAR, zdravnik in profesor, se je rodil 12. decembra 1918. Živi v Ljubljani. S članki sodeluje v medicinskih revijah.

Maks UNGER, dirigent in skladatelj, se je rodil 1. septembra 1888 in umrl 8. februarja 1962 v Mariboru. Napisal je več samospevov, klavirskih skladb ter orkestralnih del.

Franjo VESELKO, učitelj, pisec zgodovinskih sestavkov, partizanski fotograf in dokumentarist, se je rodil 4. januarja 1905 in umrl 28. junija 1977 v Ljubljani. Članke o zgodovini Ptujja, Središča, NOB in o zgodovinskem pouku je objavljaval v skoraj vseh osrednjih slovenskih glasilih. Znan je tudi njegov prevod starega ptujskega statuta.

Jakob ZADRAVEC, gospodarstvenik in publicist, se je rodil 22. julija 1873 in umrl 4. junija 1959 v Središču. Organiziral je slovensko obrtništvo. Strokovne članke je objavljaval v Narodnem dnevniku in drugih listih.

Jurica ZADRAVEC, strokovni pisec, se je rodil 5. februarja 1907 in umrl 23. avgusta 1973 v Središču. Po vojni je opravljal razne vodilne funkcije v industrijskih podjetjih po Sloveniji. V strokovnih listih je objavil okrog 1000 člankov.

Albert ŽERJAV, avtor prispevkov o didaktiki in metodiki šolskega pouka ter učbenikov za osnovne šole, se je rodil 17. novembra 1904. Živi v Mariboru. Učiteljeval je po raznih slovenskih šolah. Imel je nad 250 predavanj, pisal o didaktiki, metodiki ter reformi pouka. S članki je sodeloval v Kresnicah, Popotniku in drugod. Bil je soavtor Slovstvenih čitank in Slovenskih jezikovnih vadnic ter izdal več samostojnih del.

Anton KOSI, ml., učitelj, mladinski, pedagoški poljudnogospodarski pisatelj, se je rodil v Godemarcih (1864–1945), vendar je tu živel in deloval od 1884 skoraj do svoje smrti. Umrl je 1945 v Badličanu v Medjimurju in bil pokopan v Središču. Izdal je več knjig narodnega blaga, igrice, glasbenih in poljudnogospodarskih del.

Dušan MOŠKON, arhitekt in univerzitetni profesor, se je rodil 2. februarja 1924 v Slovenjem Gradcu. Osnovno šolo je obiskoval v Središču, gimnazijo pa v Ptujju. Bil je sodelavec OF. Je arhitekt in projektant, ki je delal doma in v tujini. Pomemben je za urbanistično ureditev Ormoža.

Svoje članke objavlja v strokovnih in poljudnih glasilih.

STANOVNO

Janez KOCIPER, katehetski pisatelj, se je rodil 13. decembra 1876 in umrl 13. junija 1948 v Mariboru. Pisal je članke pastoralne, liturgične in katehistične vsebine. Bil je prevajalec in urednik. Napisal je tudi delo Kruci na Slovenskem Štajerskem (1905) pod psevdonimom Murski.

STREZETINA

Marjan STOJKO, umetniški fotograf, se je rodil 1. februarja 1949. Živi v Mariboru. Sodeloval je v nad 100 razstavah doma in v tujini. Imel je tudi več samostojnih razstav.

Tone STOJKO, pisatelj in umetniški fotograf, se je rodil 10. oktobra 1947. Živi v Ljubljani. Imel je vrsto razstav doma in v tujini. Likovno urejuje Mladino. Napisal je tudi knjigo Zadnja molitev.

ŠALOVCI

Boguš (Matija) GORŠIČ, pesnik, se je rodil 11. februarja 1850 in umrl 21. februarja 1887 v Gradcu. Kot osmošolec je izdal svoje pesniške prvence Potočnice mladosti (1872) ter jih posvetil dr. Jak. Razlagu in so pisane v slovenskem in hrvaškem jeziku. V zrelejši dobi je po neuspehih za javnost umolknil.

TOMAŽ

Lovro JANŽEKoviČ, župnik in lokalni zgodovinar, se je rodil 1. avgusta 1842 in umrl 17. septembra 1921 v Veržeju, kjer je ustanovil bralno društvo. Pisal je v Slovenski gospodar in izvestja ljutomerskih šol.

Vinko MEGLA se je rodil 13. januarja 1922 in umrl 26. januarja 1942 v Mali vasi pri Tomažu (po izdaji padel v spopadu z Nemci). V Zagrebu se je učil krojaške obrti in se seznanil z naprednim gibanjem. Okupacija ga je zatekla v Zagrebu. V domači vasi je začel zbirati ljudi za upor proti okupatorju. Deloval je v Slovenskih goricah, Medjimurju in Prekmurju.

Matija MUNDA, publicist in duhovnik, se je rodil 3. februarja 1904 in umrl 27. decembra 1959 v Dravogradu. Med vojno je bil preganjan. V ČZN je 1928 opisal literarno delovanje mariborskih bogoslovcev. Delno ga je Cajnkar upodobil v svoji povesti Po vrnitvi.

TRGOVIŠČE

Vekoslav (Alojzij) SKUHALA, nabožni pesnik in pisatelj, se je rodil 21. junija 1895 in umrl 1. novembra 1966 na Hajdini pri Ptuju. Leta 1941 je bil s Hajdine preganjan na Hrvaško. Po vojni se je vrnil in se 1965 upokojil. Pesnikovati je začel že v bogoslovju. Njegove pesmi niso imele večje pesniške vrednosti. V njih je izražal grozoto 1. svetovne vojne in doživetja s Ptujskega polja. Svoje teoretično znanje o pesništvu je zapisal v Pomenu pesništva.

VELIČANE

Roman FEKONJA, slikar, se je rodil 22. decembra 1868 in umrl 26. julija 1910 v New Yorku. Obiskoval je graško slikarsko akademijo, študij nadaljeval na dunajski akademiji. Živel je v New Yorku in San Franciscu in se 1896 vrnil v domovino. Živel je v Ljutomeru, a je ponovno odpotoval v New York. Naredil je mnogo portretov, med drugimi tudi več vidnih osebnosti tedanjega časa, ki so živele v Ljutomeru.

Gustav RAKUŠA, glasbenik, se je rodil 6. avgusta 1905 in umrl 20. avgusta 1976 v Mariboru. Kot kapelnik je služboval v Ptuju, v Rušah in poučeval na mariborski gimnaziji.

Mirko VAUDA, pedagoški pisec, publicist in Maistrov borec, se je rodil 24. novembra 1891 in umrl 4. novembra 1980 v Vukovskem dolu pri Jarenini. Med vojno je bil izseljen v Srbijo. Objavljal je v Večeru, Tedniku, raznih pedagoških listih in drugod.

Vladimir VAUHNİK, vojaški strokovnjak in diplomat, se je rodil 24. junija 1896 in umrl 1955 v Argentini, pokopan doma. Leta 1939 je bil vojaški ataše v Berlinu in hkrati jugoslovanski vohun, vendar ti niso znali izkoristiti njegovih podatkov o napadu Nemčije na Jugoslavijo. Med vojno je igral vlogo dvojnega vohuna. Leta 1972 so izšli v Ljubljani njegovi vojni spomini Nevidna fronta.

VELIKA NEDELJA

Aleksander ALT, učitelj, se je rodil 2. februarja 1882 in umrl 20. decembra 1961 v Mariboru. Pedagoške in narodnoobrambne članke je objavljal v raznih glasilih.

Anton IRGOLIČ, učitelj in organizator, se je rodil 9. junija 1830 in umrl 27. septembra 1888 v Zagrebu. Dve leti je bil učitelj na kaptolski in gornjegradski ljudski šoli. Leta 1874 je postal ravnatelj kaptolske šole. Aktivno se je udeleževal v raznih pedagoških društvih.

Robert KOŠAR, gospodarski pisec in publicist, se je rodil 19. januarja 1881 in umrl 9. oktobra 1940 v Bolfenku pri Kogu. Članke iz vinarstva in združništva je pisal v strokovne revije, posebno v Slovenski gospodar.

Alojzij MEŠKO, dopisnik, teolog, se je rodil 7. junija 1858 in umrl 2. julija 1897 v Mariboru. Bil je profesor moralne teologije na bogoslovju v Mariboru. Tu je ustanovil katoliško delavsko društvo. Dopisoval je v Popotnik.

Josip PRIGL, publicist v Zagrebu, se je rodil 1858 in umrl 1923. Bil je slovstveni zgodovinar. V Zagrebu je objavljala svoje ocene in članke iz hrvaške in tuje književnosti.

Vladimir RIBARIČ, fizik, sodelavec astronomsko geofizikalnega observatorija na Golovcu, strokovni pisatelj, se je rodil 23. januarja 1928. Živi v Ljubljani. Je član mednarodne znanstvene organizacije. Svoje članke objavlja v strokovnih glasilih. Izdal je več del iz astrofizike in vojaške tehnike.

Peter DAJNKO se je rodil v Črešnjevcih pri Radgoni (1787–1873). Tu je živel od leta 1831 do svoje smrti 1873. Bil je skoraj 40 let župnik v Veliki Nedelji in šolski nadzornik za severovzhodni del ptujskega okraja. Hotel je uvesti svojo inačico pisave tako imenovano "dajničico". Po številu objavljenih del je presegel vso dotedanjo knjižno produkcijo na Štajerskem. Dogodivščine štajerske zemlje so prva tiskana knjiga v današnji slovenski pisavi.

VELIKI BREBROVNIK

Jakob KELEMINA, germanist, literarni teoretik, etnolog in filolog, se je rodil 19. julija 1882 in umrl 14. maja 1957 v Ljubljani. Bil je univerzitetni profesor. V ČZN je objavil Nekatero slovenske tujke, Nekaj o Dulebih na Slovenskem, literarno teoretične članke, ki jih je objavljala v Domu in svetu in Ljubljanskem Zvonu je sistematično zaokrožil v knjigi Literarna veda. Ukvarjal se je s staronemško književnostjo, pisal o pesnikovi osebnosti, umetniškem principu poezije, nalogah in metodah literarne zgodovine, o Gotih, Langobardih.

VIČANCI

Davorin SENJOR, pravnik in planinec, se je rodil 8. oktobra 1882 in umrl 11. junija 1960 v Mariboru. Poleg svoje poklicne dejavnosti je bil vnet planinec. Dal je pobudo za obnovo planinskih koč na Pohorju. Zgrajena je bila tudi prva planinska postojanka na zahodni strani Pohorja, imenovana Senjorjev dom, ki je leta 1942 zgorela. Pisal je v revijo Planine ob meji.

VITAN

Anton PUKLAVEC se je rodil 10. januarja 1872 in umrl 22. avgusta 1930 v Mariboru. Bil je vinogradniški strokovnjak, pospeševalec vinarstva na Štajerskem in pisec strokovnih člankov, ki jih je objavljala v domačih in tujih listih. Nekaj časa je bil urednik glasila Naše gorice.

VODRANCI

Božidar FLEGERIČ, pesnik in pisatelj ter publicist, se je rodil 30. januarja 1841 in umrl 9. junija 1907 v Vodrancih. Pisal je pesmi. Prvič se je javno oglasil v mariborskem dijaškem almanahu Lada s ciklom Potočnic in z elegijo umrlemu almanahovemu uredniku Ivanu Vrbanu – Zdravskemu. V svojih ljubezenskih in prigradskih pesmih je opeval le–

poto Slovenskih goric. Prevajal je tudi iz hrvaščine, angleščine in italijanščine. Spada med tipične pesnike — boeme, saj so ga imenovali "večni popotnik Slovenskih goric". Njegove pesmi je izdal Anton Kosi: Božidar Flegerič. Življenjepis in pesmi (1913).

Josip ZABAVNIK, kmetijski pisec in strokovnjak, se je rodil 5. marca 1874 in umrl 31. oktobra 1948 v Jeruzalemu v Slovenskih goricah. Bil je pospeševalec vinogradov v Dalmaciji in Istri ter strokovni publicist, propagiral naprednejše kmetovanje in vinogradništvo. Nekaj časa je bil tudi urednik Kmetovalca. Svoje članke je objavljaval v raznih strokovnih listih.

ŽVAB

Božidar RAIČ, narodni buditelj, jezikoslovec, politik in publicist, se je rodil 9. februarja 1827 in umrl 6. januarja 1886 v Ljubljani. Kot profesor na mariborski gimnaziji je poživil in razširil pouk slovenščine. V publicistiki je začel boj za samostojno slovensko kulturo. Bil je pobudnik taborskega gibanja na Slovenskem in bil odličen govornik. Pisal je jezikoslovne, potopisne, zemljepisne in zgodovinske članke in razprave ter o haloških in slovenjegoriških družbenih problemih in o Prekmurcih.

P o v z e t e k :

Osebnosti, ki so tu obdelane, kažejo, da je ormoška občina kljub gospodarski zaostalosti, med najbolj bogatimi po kulturnih vrednotah na Slovenskem.

Nekatere izmed njih segajo s svojim vplivom na celotno jugoslovansko ozemlje. Zlasti opažava, da je med njimi največ besednih ustvarjalcev. Po številu osebnosti pa vsekakor prednjačijo Središče, Ormož in Velika Nedelja.

Z u s a m m e n f a s s u n g

EINIGE BEDEUTENDERE PERSÖNLICHKEITEN AUS ORMOŽ UND UMGEBUNG

Die behandelten Persönlichkeiten reihen die wirtschaftlich rückständige Gemeinde von Ormož unter die in kultureller Hinsicht reichsten Gemeinden Sloweniens ein. Der Einfluss einiger verdienstvollen veridenstvollen Männer und Frauen erstreckt sich auf das gesamte Gebiet Jugoslawiens. Vertreter der Wortkunst herrschen vor. Die meisten berühmten Landsleute gaben die Orte Središče, Ormož und Velika Nedelja.

Brane OBLAK,
arhivist,
Zgodovinski arhiv Ptuj

OKRAJNI PREMOGOVNIKI SODINCI, VIČANCI IN PODGORCI

V Sodincih, Vičancih in Podgorcih je bilo leta 1947 ustanovljeno državno podjetje za eksploatacijo premoga Okrajni premogovniki, ki je pokrivalo lokalne potrebe po premogu. V času administrativnega centralističnega upravljanja je podjetje še nekako uspelo, ob uvajanju delavskega samoupravljanja pa ni bilo več sposobno za samostojno poslovanje in je bilo leta 1959 likvidirano. Produkcijo so zavirali tenki sloji premoga, slaba tehnologija in premajhne investicije državnih oblasti.

Leta 1947 je bilo v Jugoslaviji uvedeno administrativno centralistično upravljanje gospodarstva. V administrativnem sistemu je država določala dejavnost podjetja tako, da je z državnimi plani določala cene, vse zveze s poslovnimi partnerji, odvzemala podjetju skoraj vso amortizacijo in akumulacijo ter nosila riziko njegovega poslovanja, določala organizacijsko povezovanje podjetja z administrativno operativnimi vodstvi. Podjetje je bilo pravzaprav državni organ. Njegovo finančno poslovanje je bilo sestavni del državnega proračuna. Proizvodnja je bila financirana iz proračuna po natančnem planu, tudi dobiček in izguba sta spadala v pristojnost proračuna. Plačilni sistem je temeljil na fiksno določenih plači z različnimi oblikami stimulacije. Za izvajanje take gospodarske politike je bil izpostavljen zelo zapleten hierarhični mehanizem zveznih, republiških in krajevnih državnih organov. V tem sistemu administrativnega socializma je bila organizacija podjetja zelo nesamostojna, podrejena planom in odločbam državne uprave. Najvišji organ podjetja je bil direktor, vendar so bile vse pomembnejše odločitve o delovanju in razvoju podjetja zunaj njega v pristojnih organih državne uprave. Podjetje je bilo zadolženo, da plane operativno izvede in preseže v količini in učinkovitosti. Delavci so imeli le izvršilno vlogo. Tak sistem administrativnega vladanja v gospodarstvu smo začeli opuščati leta 1950, ko so bili uvedeni prvi delavski sveti. Začela se je uvajati ideja delavskega samoupravljanja, kar je pomenilo, da je bil zmanjšan neposredni vpliv države kot lastnika produkcijskih sredstev, kot nadzornika. Produkcijska sredstva so postala družbena last.

Podjetje je postalo samoupravna organizacija, vendar je bilo samoupravljanje posrednega značaja: pomenilo je le volitve organov samoupravljanja in občasno nadzorstvo njihovega delovanja. Organa upravljanja sta postala delavski svet in upravni odbor, kljub temu sta bila položaj in vloga direktorja zelo vidna in vodilna. Njegov položaj je bil vodilen v upravnem odboru kakor tudi v delavskem svetu. Po letu 1953 se je nadaljevala graditev delavskega samoupravljanja in svobodnejših odnosov v gospodarstvu. Opustilo se je namreč direktivno centralistično planiranje, uvajalo se je družbeno planiranje. Podjetje je postopoma dobivalo pravico do delitve dobička in pozneje dohodka, potem ko je zadostilo družbenim obveznostim. Ustavni zakon iz leta 1953 je zelo utrdil samoupravni sistem v gospodarstvu. V takih družbenoekonomskih razmerah je bilo ustanovljeno tudi državno podjetje Okrajni premogovniki Sodinci, Vičanci, Podgorci in z odmiranjem tega sistema je prenehalo tudi delovati.

V območju trikotnika Ptuj – Ormož – Ljutomer ležijo mladoteričarni sedimenti, v katerih so tudi premogovni sloji z debelino do 0,60 m, ki se raztezajo še čez mejo na ozemlje Hrvaške. Na tem področju so že v obdobju med obema vojnama razni podjetniki kopal premog. Ker so sloji premoga zelo tanki, jih je več konačilo s finančnim polomom in prodajo rudoslovne pravice novemu interesentu, kateremu razmere niso bile znane. Kot poslednji je bil Ivan Havlas iz Ormoža, ki je izkoriščal premogovnike tudi med okupacijo in še po osvoboditvi do nacionalizacije, nakar je ostal kot obratovodja istih rudnikov pod upravo takratnega Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS, ki je leta 1947 opustilo izkoriščanje teh revirjev. V letu 1945 si je izposloval rudoslovno pravico in izkoriščanje rudnikov tudi domačin Anton Lah, ki je prav tako prenehal z izkopavanjem ob nacionalizaciji. Preskrba s premogom je bila leta 1947 v ptujskem okraju zelo kritična. Potreba je znašala najmanj 20.000 t na leto, dobava pa je znašala le 1.130 t premoga. Dobavljeni kontingent premoga ni zadoščal niti za najnujnejše potrebe gospodarstva, široki potrošnji ni bil dodeljen niti kilogram premoga. Klici na pomoč niso zalegli.

Pomanjkanje kuriva je dalo povod, da je Okrajni ljudski odbor (OLO) Ptuj zahteval od Glavne direkcije rudarstva LR Slovenije pismeno dovoljenje za ponovno obratovanje in izkoriščanje rudnikov Podgorci, Sodinci in Vičanci ter dovoljenje za upravljanje vsega rudarskega inventarja, ki je ostal še iz prejšnjih časov v rudniku Podgorci. Rudniki so bili že precej izkoriščeni, in je bilo računati z višjo ceno premoga, kot je bilo predpisano. Tako je 28. 10. 1947 Izvršilni odbor OLO Ptuj izdal odločbo, da se ustanovi državno po-

3/11

Ptuj, dne 28. 10. 1947.

Okrajni ljudski odbor Ptuj
IZVRŠILNI ODBOR
INDUSTRIJE.

1152/47

Odločba.

Na podlagi 4. člena osnovnega zakona o državnih gospodarskih podjetjih in 30. člena točke 7 splošnega zakona o ljudskih odborih izdaje okrajni izvršilni odbor v Ptujju naslednje odločbe:

I/
Ustanovi se državno podjetje za eksploatacijo premogovnikov v Podgorci, Sodincih in Vičancih.
Podjetje je okrajnega pomena in nastane pod firmo "Okrajni premogovniki Ptuj".
Podjetje se osuje v uprave rudniki v Podgorci, Vičancih in Sodincih ter pripadajoče rudarstvene pravice, ki je ministrstva za industrijo in rudarstvo ozile v uprave okrajnemu ljudskemu odboru v Ptujju. Za predstavnika osnovne zveze podjetja.
Osnovna zveza se deluje kot makro in je predloga strokovne komisije.

II/
Podjetje je pod operativna upravnih vodstva izvršilnega odbora okrajnega ljudskega odbora v Ptujju, ki preda podjetju pravila.

III/
Krajevni poslovilna podjetja je izkoriščanje rudnikov v Podgorci, Sodincih in Vičancih.

Za izvršilni odbor OLO v Ptujju:

Na tajnika: *[Signature]*
Ivo Vabič, član izvršilnega odbora, poverjenik za gospodarstva

Procesnik: *[Signature]*
Franz "Sleak"

Šte 3/11-47

Koncem leta 1947 so bili ustanovljeni Okrajni premogovniki Ptuj

djetje za eksploatacijo premogovnikov v Podgorcih, Vičencih in Sodincih. Podjetje je bilo okrajnega pomena in je poslovalo pod imenom Okrajni premogovniki Ptuj. Poslovati je začelo pod operativno upravnim vodstvom Izvršilnega odbora OLO Ptuj. Podjetje je zastopal kot upravnik Bogomir Mar, bivši nabavljalec Okrajnega magazina.

Okrajni ljudski odbor finančni odsek Ptuj, 11.11.1947

Št. 7706/1-1947

Predmet: Okrajni premogovniki
Hodel v Ptuj, obrat v Podgorcih, Vičencih in Sodincih - registracija.

Na temelju prijave okrajnega ljudskega odbora Ptuj, št. 8150/2-1947 v smislu čl. 14 splošnega zakona o državnih gospodarskih podjetjih in čl. 17 Pravilnika o registraciji državnih gospodarskih podjetij

e d l o b a n i:

Registrirajo naj se Okrajni premogovniki Ptuj in vpišejo v register državnih gospodarskih podjetij, ki ga vodi finančni odsek OLO v Ptuj, sledeče:

- 1./ Podjetje je osnovano: 1. odločbe OLO Ptuj št. 8150/2-1947 s dne 26.10.1947.
- 2./ Operativno - upravni voditelj: Okrajni ljudski odbor v Ptuj, Izvršilni odbor.
- 3./ Predmet poslovanja: Iskarišanje rudnikov v Podgorcih, Vičencih in Sodincih.
- 4./ Osnovna sredstva: Pravica rudolastva in eksploatacija premoga v sklopih Podgorci, Vičenci in Sodinci.
- 5./ Okrajna sredstva: Če določijo, če bo ugotovljeno ležišče rude v Ptuj.
- 6./ Hodel podjetja:
- 7./ Področje: Podjetje nima.
- 8./ Podjetje podpisuje in ustvari: Kot upravnik tov. Mar Bogomir.

S tem vpisom pričeli izvedene podjetje lastnost pravne osebe in pravice do poslovanja.

Za odločbe je v smislu čl. 6 Pravilnika na izvajanje zakona o takmah in v zvezi s čl. 23 Pravilnika o registriranju državnih gospodarskih podjetij sproščena takse.

Pomočnik poverjenika za finance: /Bračnik Viljam /

Poverjenik za finance: /Mar Dragoj /

Registrirano na listu št. 29, knjige I, sup. št. 1.

/Stanišič Karel /

Vpis v register državnih gospodarskih podjetij leta 1947.

Od časa ustanovitve pa do 2. 1. 1948 so bila opravljena samo pripravljalna dela, s produkcijo so pričeli s 3. 1. 1948. Premog je podjetje izkopavalo v Sodincih in Vičencih, v ostalih rovih pa le po potrebi. Za pričetek obratovanja je OLO Ptuj odobril prvi obratni kredit v višini 130.000 din. Meseca maja 1948 je OLO ustanovil Direkcijo okrajnih gospodarskih podjetij, ki je neposredno upravljala tudi Okrajne premogovnike. Finančni in proizvodni plani so bili za leto 1948 sicer izdelani, vendar zaradi pomanjkanja izkušenj in podatkov niso mogli rabiti svojemu namenu. Proizvodni plan za leto 1948 je znašal skupno 2.026 t premoga, in sicer v rovu Sodinci 1.247 t, v rovu Vičenci 705 t in v rovu Podgorci, ki so ga pričeli eksploatirati v drugi polovici leta, 74 t premoga. Podjetje je nakopalo 1652 t premoga in s tem doseglo proizvodni plan 71 %. Realizacija plana ni bila mogoča, saj so bile težave s pričetkom proizvodnje velike. Izkopavali so na popolnoma primitiven način, brez tehnične ureditve in rudniške opreme. Premogovniki so bili šele v fazi izgradnje rogov. Proizvodnja je zaostajala tudi zato, ker je bila oskrba s tehničnimi sredstvi nezadovoljiva. Primanjkovalo je zlasti jamskega lesa ter zaščitnih sredstev za opravljanje rudarskih del. Problem je bil tudi odvoz premoga zaradi pomanjkanja bencina.

V začetku leta so premogovniki zaposlili 32 delavcev, od tega kar 31 nekvalificiranih. Med letom je zaposlovanje hitro naraščalo, tako da je bilo ob koncu leta zaposlenih že 61 delavcev, ki so prihajali na delo predvsem iz okoliških krajev. Povprečna kalorična vrednost premoga je znašala 4400 – 4600 kal., cena pa je bila od 235 din do 635 din, odvisno od kvalitete in debeline. Cene je določal Zvezni urad za cene. Premog so prodajali za široko potrošnjo, le nekaj vagonov je bilo prodanih industriji. Prvi odjemalec premoga je bila NAPROZA Ptuj, ki je odkupila polovico celotne produkcije.

V letu 1949 je podjetje planiralo proizvodnjo 2.500 t rovnega premoga. Ta plan je izvršilo 104 %, in sicer je po mesečnih poročilih in po zbirnem letnem poročilu nakopalo 2.725 t premoga. V začetku leta 1949 je premogovnik dobil dovoljenje za prosto prodajo premoga, cena premoga za 1 t je znašala 1.250 din. Ker je podjetju primanjkovalo jamskega lesa, je bila možna tudi zamenjava lesa za premog v sorazmerju 1 m³ za 1 t premoga. Sedež podjetja so prenesli v Sodince, kjer je tekla skoraj vsa produkcija. Od ustanovitve naprej je bil kot odgovoren strokovnjak po nasvetu Glavne direktcije rudarstva rudarski merilec Anton Velikonja iz Celja, ki je od časa do časa prihajal v rudnike in opravljal potrebne meritve. Podjetje ni imelo ne knjigovodja ne blagajnika in ne administratorja. Vse je bil v eni osebi upravnik, ki zaradi preobremenjenosti z nabavo pomožnega materiala in strojev ni mogel opravljati svojega dela. Poslovanje in upravljanje je bilo slabo zastavljeno, saj je imelo podjetje že leta 1948 500.000 din zgube, že v letu 1949 pa je podjetju dodelil 700.000 din regresa OLO Ptuj. Zaposlenih je bilo povprečno 33 rudarjev. Izvršena je bila kategorizacija za glavna jamska dela. Odkopavanje premoga in izkop prog sta bila normirana, vsa postranska dela so se plačevala po času. Enodnevna norma je znašala 500 kg odkopanega premoga na delavca v 8 urah. Delovna disciplina je bila zelo slaba, saj je manjkalo v času glavnih sezonskih kmetijskih del tudi do polovice delavcev. Bolniški stalež je znašal običajno 20 – 30 %, vse ostalo so bili neopravičeni izostanki. V Vičancih so tega leta začeli kopati vpadnik, ki pa ga je pri globini 12 m zalila voda. Zato so nadaljnjo eksploatacijo opustili. Istočasno so pričeli kopati osnovni rov v Sodincih, vendar so bili na tem delu debelejši sloji premoga že izkoriščeni, saj jih je izčrpal bivši lastnik Lah. Rudniku so tako ostali le tanjši sloji, katerih izkopavanje je povzročilo skoraj enkrat višjo ceno od prodajne.

Za leto 1950 je podjetje planiralo proizvodnjo 3.000 t premoga. Plan ni bil dosežen, saj so nakopali le 1.904 t premoga. Tega leta je podjetje izkopal nov rov v Vičancih, ki je dal do 6 t premoga na dan. Rov ni imel odkopnega polja. To bi se dalo doseči z vpadniki v globino, kjer pa je delo zavirala voda. Podjetje si je zato nabavilo nov elektromotor in vodno črpalko, kar je precej znižalo obratovalne stroške.

V tem letu je premogovnik pričel tudi z raziskovalnimi deli v Tibolcih pri Moškanjcih, to je na terenu, kjer so že pred vojno poskušali priti do premoga. Žal niso imeli preveč uspeha in je Poverjeništvo za lokalno industrijo pri OLO raziskovanje in kopanje ustavilo. V rovih je kopalo premog 29 ljudi, razen teh pa so bili zaposleni še en kovač in tesar, upravnik, obratovodja in ena administratorka. Odkar so uvedli delovne norme, je število rudarjev upadalo, kajti norme za takšne delovne pogoje so bile previsoke (800 kg na moža v 8 urah), dosegli so jih le 60 – 70 %. Tako so rudarji zaslužili zelo malo, 3 do 4 tisoč din. Na pobudo sindikalne podružnice so kasneje znižali normo na 650 kg na delavca v 8 urah.

Tudi v letu 1951 podjetje ni zmoglo uresničiti plana: znašal je 2.000 t, odkopali pa so le 1.000 t. Število zaposlenih je padlo na 19, od tega je bilo 17 rudarjev. Ker so izčrpali ves premog na odkopih, so že konec leta 1950 pričeli z novimi odpiralnimi deli v rovih Vičanci I in III. Odpiralna dela so trajala celih 7 mesecev, odprli pa so 4 – 5 tisoč ton

premoga. Pri kopanju so imeli velike probleme z dobavo jamskega lesa, zato so se dela zelo zavlekla in plan in bil dosežen.

Cene premoga so znašale 1.600 – 1.800 din za tono premoga. Odjemalci so bili lokalna podjetja ptujskega okraja in široka potrošnja, v prosti prodaji pa so premog prodajali tudi Okrajnemu magazinu v Murski Soboti. (Rudnik je dobil tudi obratni kredit v višini 200.000 din, vendar ga ni izkoristil).

Poslovno leto 1952 se je pričelo z negotovimi in nejasnimi predpisi glede prodajne cene premoga. Ker je bil premog precej dražji od uradno določenih cen, je podjetje prosilo za povišanje cene premoga. Niso uspeli, kajti premog je bil slabe kvalitete. Tako je ostala veljavna uradna cena, ki je znašala 2.600 – 3.000 din za tono premoga v prosti prodaji.

Obrat Vičanci I so popolnoma izčrpali in ga likvidirali. Izkopavanja so se nadaljevala le v rovu Vičanci III, kar je bilo premalo za dosego plana. Ponovno so pričeli z novimi odpiralnimi deli, to pa je izredno podražilo proizvodnjo in s tem ceno premoga. Zato je Izvršilni odbor OLO sklenil, da bodo podjetje likvidirali. Ker je uprava uspela, da jim je oblast znižala akumulacijo na 40 % od dohodka, so posebna komisija OLO, delavski svet in upravni odbor sklenili, da podjetja ne likvidirajo, kljub temu da bo verjetno podjetje tudi v bodoče poslovalo nerentabilno. Premoga je zmanjkovalo, zato je celotna delovna skupnost Okrajni premogovniki sklenila, da na svoj račun obnovi rudnik v Podgorcih. Računali so, da se bo s ponovnimi odkopavanji premoga v Podgorcih močno izboljšala življenjska raven rudarjev, tudi podjetje bi se izkopalno iz dolgov, saj so se tudi v tem letu zadolžili za 650.000 din za plačilo režijskih stroškov in za plačilo jamskega lesa, ki so ga porabili pri odpiralnih delih. Podjetje je prejelo za kritje izgube dotacijo Glavne uprave za lokalno industrijo pri OLO v višini 209.000 din. Za slabo stanje podjetja so krivili tudi upravo, zato so zamenjali sedanjega upravnika Žurana s Ivanom Lahom, še naprej pa so iskali pravega rudarskega strokovnjaka, ki bi bil sposoben voditi podjetje.

Poslovno leto 1953 se je začelo z veliko neprodano zalogo premoga; niso ga mogli prodati zaradi slabe odvozne poti, ki se ob slabem vremenu razmehča in je neprevozna.

V tem letu je podjetje poslovalo bolje, saj so izgubo iz preteklega leta zmanjšali za 135.000 din. Obnova rudnika Podgorci je toliko napredovala, da so pričeli izkopavati premog, ki je kvalitetno boljši od vičanskega. Delo v Podgorcih bi napredovalo hitreje, če ne bi v rov večkrat vdrla voda, ki je niso mogli izčrpati. Za raziskovalna dela so dobili kredit v znesku 300.000 din. Investicije in obroki za vračanje kreditov so bili zelo visoki, zato so delavci dobivali skoraj vse leto 80 % plače. Podjetje je zašlo zopet v krizo.

Ker so ostali rudniki znižali cene premoga, so se temu morali prilagoditi tudi Okrajni premogovniki. Lastni stroški produkcije premoga so bili zelo visoki. Da bi bili rudniki rentabilni, bi morali pridelati mesečno vsaj 100 ton premoga, hkrati pa bi morali zvišati tudi storilnost. Pogosto rudarji niso dosegali niti delovne norme, ki je znašala 400 kg premoga v 8 urah. Rudarji so se pritoževali nad pretrdim materialom in slabimi plačami.

V letu 1954 je bila osredotočena dejavnost podjetja na obrat v Podgorcih. Planirana produkcija 2.350 ton ni bila dosežena zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in nedodeljevanja kreditov. Plan je bil dosežen samo 71 %. Premogovniki niso mogli pravočasno nabaviti vodne črpalke, tračnic, zgraditi skladišča za premog, saj so porabili skoraj vsa obratna sredstva za nova odpiralna dela. Premalo so bila urejena tudi delovišča. Na doseženo proizvodnjo je tudi vplivalo pomanjkanje pomožnega materiala in strokovnih moči. Z zamudo so dobili odobren kredit 800.000 din, s pomočjo katerega so si samo izboljšali tehnične pogoje dela v rovih.

Tudi v letu 1955 so nakopali premogovniki večino premoga v obratu Podgorci, ki so ga želeli izpopolniti za eksploatacijo za 20 let naprej. Tega leta se je podjetje preimenovalo v Premogovniki Podgorci – Vičanci. Sedež podjetja je bil še vedno v Sodincih. Tudi v tem letu je podjetje poslovalo z motnjami. Prenizke tarifne postavke so povzročile, da so nekateri delavci zapuščali delo, ostali pa so zelo neredno prihajali na delo. Zaradi pomanjkanja delavcev in delno slabega odvoza premoga iz rudnika so delo v obratu Vičanci III v mesecu maju ustavili. Pomanjkanje delavcev in ustavitve obrata sta povzročila, da podjetje ni doseglo načrtovane produkcije 3.000 t, temveč le 1.700 t premoga. Po pravku tarifnega pravilnika so postopoma pridobili več delavcev, s katerimi je podjetje zvišalo produkcijo in končalo leto z majhnim dobičkom.

V letu 1956 je bilo podjetje v stalnih težavah zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Premogovnik je sicer dobil obratni kredit za 315.000 din, vendar bi za normalno obratovanje potrebovali najmanj 1,5 milijona din. Proizvodnja je potekala popolnoma ročno, rudarji so delali v zelo težkih pogojih. Potrebno bi bilo boljše zračenje jame, električna napeljava v rove, nabava sejalne naprave za premog; brez teh izboljšav ne bi mogli uspevati na vedno bolj konkurenčnem tržišču. Plan proizvodnje je bil presežen za 12 % (3.328 t premoga), proizvodnja je bila v primerjavi z letom 1955 enkrat večja. Zaposlenih je bilo več, konec leta 1956 že 62 delavcev. Preliv delovne sile je bil sorazmerno velik, čeprav so rudarje redno izplačevali in nagrajevali po njihovem učinku. Prodaja premoga je bila delno organizirana. Največji odjemalci so bili TGA Kidričevo, Kurivo Murska Sobota, Opekarna Žabjak, Trgovsko podjetje Javor Ptuj. Rudarsko metalurška inšpekcija LRS je ocenila premogovne zaloge, ki so znašale 1,6 milijona t premoga.

Leta 1957 je podjetje končno našlo ustreznega strokovnjaka, ki je prevzel posle direktorja. To je bil rudarski tehnik Aleksander Čučulovič. V tem letu se je podjetje ukvarjalo v glavnem z raziskovalnimi in odpiralnimi deli v globino. Zaradi nestrokovnega vodstva so v letu 1956 odkopali vse odprte zaloge premoga, ne da bi mislili vnaprej. Zato je bilo v letu 1957 pripravljeno za odkop le 3.000 t premoga, katerega eksploatacijo je zaviral zelo slab zrak v rovih. Predvidena raziskovalna dela bi se morala financirati iz investicijskega kredita ObLO Ormož, ki pa ni bil pravočasno odobren. Ker so bile vse zaloge premoga izčrpane, sredstev za raziskave ni bilo, so morali odpustiti skoraj vso delovno silo, tako da je konec leta ostalo le 13 delavcev za nujna vzdrževalna dela v rudniku. Proizvodnja je znašala 1.060 t premoga, cena pa povprečno 4.300 din za tono. Vsa tehnična dela v rudniku je nadzorovala Rudarsko metalurška inšpekcija LRS, ki je zahtevala spoštovanje rudarskih predpisov za normalno obratovanje rudnikov. Ker niso imeli zadostne tehnične opreme rovov, jim je priskočil na pomoč rudnik lignita Velenje, ki je podaril premogovniku svoja osnovna sredstva.

V letu 1958 je podjetje izdelalo sanacijski program. Pod nadzorstvom Rudarsko metalurške inšpekcije so pričeli odpirati nove sloje premoga, začeli graditi novo skladišče razstreliva v jami, uredili so novo črpališče za vodo. Vendar kljub temu, da so znižali cene premoga od 5.000 din na 4.300 din/t, so se zaloge neprodanega premoga večale iz dneva v dan. Zaradi težkega finančnega stanja se je podjetje obrnilo po pomoč na OLO Maribor ter ObLO Gorišnica, vendar rešilnih denarnih sredstev ni dobilo.

Novembra 1958 se je zgodila v premogovniku nesreča, ki je terjala življenje dveh ljudi, in sicer direktorja Čučuloviča ter enega rudarja. Zadušila ju je eksplozija plina. To je bil tudi povod za dokončno likvidacijo podjetja. Dne 15. 11. 1958 je ObLO Ormož sprejel odločbo, da preneha Premogovnik Podgorci – Vičanci z nadaljnjim delom in se stavlja v redno likvidacijo. ObLO ugotavlja, da že od leta 1955 premogovnik ne posluje

tako, kot bi morala poslovati gospodarska organizacija. Podjetje ni imelo urejenega knjigovodstva, zaključni račun za leto 1957 ni bil potrjen in v bodoče ni bilo pričakovati boljših poslovnih rezultatov. Pogoji dela so bili zelo slabi, prav tako higiensko-tehnična zaščita. Istega mnenja je bil tudi sekretariat Izvršnega sveta za industrijo in obrt in je predlagal, da se obratovanje v rudniku takoj preneha.

Samoupravljanje v podjetju:

OLO je izdal 6. 9. 1950 v smislu navodil za prve volitve delavskega sveta in upravnega odbora državnih gospodarskih podjetij odločbo, da se izvedejo volitve v rudniku Sodin-ci. Premogovniki so dobili prvi delavski svet, ki je štel 15 članov, in prvi upravni odbor, ki je štel 6 članov. Prvi predsednik delavskega sveta je bil Franc Mesarec, rudar – kopač. Na sejah delavskega sveta so obravnavali zlasti delovno disciplino, delovne plane, delovne pogoje v rovih, cene premoga, tarifni pravilnik, sprejemali so zaključni račun podjetja, določevali delovne norme, kolikor so bili za to pristojni, odobrvali nabave kreditov ter volili upravni odbor.

Upravni odbor je sestavljal predloge osnovnih planov podjetja, razreševal delovne spore med kolektivom in direktorje, skrbel za pravilno poslovanje podjetja, bil odgovoren za realizacijo planov, odločal o podelitvi nagrad.

Vzroki za neuspešno poslovanje rudnika in njegovo likvidacijo so predvsem v tem, da ustanovitelj OLO Ptuj ni investiral za razvoj rudnikov toliko, kot je bilo predvideno ob ustanovitvi. Za nemoteno delovanje je bila namreč predvidena investicija v višini 5 milijonov din, ki pa ni bila nikoli realizirana. OLO je kaj kmalu tudi ugotovil, da se nadaljnje investiranje v rudnike ne izplača, saj so produkcijo zavirali zelo tenki sloji premoga (kolikor ga je še ostalo od bivših lastnikov rudnikov), voda, ki je zalivala rove in slabo zračenje. Veliko pomanjkanje premoga je prisililo OLO, da je leta 1947 na hitro ustanovil premogovnike, nakar se je podjetje iz leta v leto prebijalo z večjimi ali manjšimi izgubami. Slabim prirodnim pogojem za eksploatacijo premoga so se priključile še ostale težave, ki so spremljale plansko gospodarstvo, ter administrativna centralistična ureditev, ki je bila nujna v času obnove države in njene industrializacije.

Viri in literatura:

1. Fond Okrajni premogovniki Ptuj 1947–1959. Zgodovinski arhiv Ptuj, 14 škatel
2. Trideset let socialistične Jugoslavije (monografija), zlasti poglavje Samoupravljanje v OZD. Beograd 1975

Leta 1947 je bilo na temeljih predvojnih premogovnikov osnovano državno podjetje za eksploatacijo Okrajni premogovniki Ptuj. Ustanovitelj podjetja je bil Okrajni ljudski odbor Ptuj. Podjetje je kopal premog v rovih Sodinci, Vičanci in Podgorci. Produkcija premoga, katerega pomanjkanje je bilo v ptujskem območju občutno, je znašala letno od 2 do 3 tisoč ton in je sprva delno zadovoljevala lokalne potrebe porajajoče se industrije in široke potrošnje. V obdobju administrativno centralističnega upravljanja gospodarstva so premogovniki še nekako uspevali, saj je za poslovanje in razvoj podjetja skrbela posebna uprava pri OLO Ptuj in kasneje pri ObLO Ormož. Podjetje je imelo zaposlenih približno 30 – 40 rudarjev, ki so kopali premog v slabo opremljenih rovih in s primitivno tehnologijo. Zato je bila fluktuacija delovne sile zelo velika, povečale so jo tudi slabe plače.

Ustanovitelj je v nadaljnji razvoj rudnika investiral zelo malo, tako da je podjetje poslovalo na meji rentabilnosti. Produkcijo so zavirali zelo tenki sloji premoga, zato je bil premog zelo drag. Ob opuščanju administrativnega centralističnega upravljanja gospodarskih podjetij in uveljavljanja delavskega samoupravljanja pa podjetje ni bilo sposobno za samostojno poslovanje, zato je bilo leta 1959 likvidirano.

Zusammenfassung

DIE BEZIRKSKOHLENBERGWERKE SODINCI, VIČANCI UND PODGORCI

Auf Grund der vorkrieglichen Steinkohlenbergwerke wurde um das Jahr 1947 das Staatunternehmen für Exploitation Okrajni premogovniki Ptuj gegründet. Wie schon der Name sagt, war der Gründer des Unternehmens der Bezirksvolksausschuss Ptuj. Das Unternehmen baute in den Schächten Sodinci, Vičanci und Podgorci. Die Kohlenproduktion deren Mangel im Gebiet Ptuj empfindlich war, betrug jährlich zwei bis drei Tausend Tonnen und reichte am Anfang für den Bedarf der entstehenden Lokalindustrie und der Bevölkerung aus. Im Zeitabschnitt der administrativen zentralistischen Verwaltung der Wirtschaft prosperierten die Steinkohlenbergwerke noch, denn für die Geschäftsführung und die Entwicklung sorgte eine eigene Verwaltung bei dem Bezirksvolksausschuss Ptuj und später bei dem Gemeindevolksausschuss Ormož. Das Unternehmen beschäftigte 30 bis 40 Bergleute, die mit primitiver Technologie und in schlecht ausgestatteten Schächten bauten. Deswegen und wegen der niedrigen Gehälter war die Fluktuation der Arbeiter sehr stark.

Der Gründer investierte in die weitere Entwicklung der Steinkohlenbergwerke wenig, deswegen war die Tätigkeit an der Grenze der Rentabilität. Die Produktion war durch dünne Schichten der Kohle behindert, die Kohle war teuer. Bei der Unterlassung der administrativen zentralistischen Verwaltung der Wirtschaftsunternehmen und bei Einführung der Arbeiterselbstverwaltung, war das Unternehmen nicht fähig für die selbstständige Geschäftsführung und wurde deswegen im 1959 likvidiert.

Slavica TOVŠAK,
arhivist,
Pokrajinski arhiv Maribor

UTRINKI IZ ORMOŠKE ZGODOVINE V NEKATERIH FONDH DRUŽBENOPOLITIČNIH ORGANIZACIJ IN SODSTVA V MARIBORSKEM ARHIVU

Avtorica je iz fondov Okrajni odbor SZDL za Maribor in Okrajni komite ZMS Maribor, ki ju hrani Pokrajinski arhiv Maribor, v povzetkih objavila nekaj podatkov o aktualnih družbenopolitičnih dogajanjih na območju občine Ormož v prvi polovici 60-ih let in iz kazenskih spisov v fondu Okrožno sodišče Maribor nekaj regestov, ki zajemajo politično problematiko v enem primeru pa tudi elementarno katastrofo na ormoškem območju za stare Jugoslavije.

Pokrajinski arhiv Maribor razpolaga s fondu družbenopolitičnih organizacij za čas po letu 1945. Iz njih je razvidno delo, problematika in organiziranost, ki se je v celoti prilagajala izgradnji nove oblasti. Tako velja za Osvobodilno fronto (OF) oziroma Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL), Zvezo komunistov (ZK), mladinsko organizacijo kot tudi za Zvezo sindikatov (ZSS), da so bile organizirane po teritorialnem principu. Istočasno, ko se je gradila ljudska oblast, so se tudi na tem področju osnovali terenski odbori, rajonski odbori, okraji, okrožja, komiteji. Za vse družbenopolitične organizacije (DPO) je značilno, da se niso obnašale izolirano, ampak so se na ustreznem nivoju vključevale v probleme, delo in življenje oblastnih organov.

Ker je pretežni del gradiva, ki obravnava ormoško zgodovino, ohranjen v Zgodovinskem arhivu v Ptujju, želim predstaviti le nekaj drobnih izsekov fondov DPO, iz katerih se zrcali podoba kraja, kateremu je namenjen zbornik. Omejila sem se na prikaz dejavnosti DPO med leti 1960 in 1964, ko so se srečevale z vrsto težav, ki jih je bilo treba razrešiti na ožjem in širšem ormoškem območju.

Reorganizacija

Da bi bilo delo SZDL čim kvalitetnejše, je bila za leto 1960 predvidena reorganizacija. Ustanovili naj bi se novi odbori, ki bi istočasno prevzeli funkcijo povezovanja med določenimi vasi. Vlogo novih odborov bi tako imeli naslednji kraji: Ivanjkovci, Ključarovi, Kog, Loperšice, Miklavž, Podgorci, Savci, Središče, Tomaž, Velika Nedelja; na odbor Ivanjkovci bi se npr. s svojimi problemi obračale naslednje vasi: Cerovec, Lahonci, Libanja, Mali Brebrovnik, Mihalovci, Pavlovski vrh, Stanovo, Strzetina, Veličane in Žerovinci. (Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor, škatla 9; iz zapisnika konference novo izvoljenih predsednikov in sekretarjev 1960).

Samoprispevek

Zanimivost predstavlja razprava o samoprispevku na konferenci SZDL leta 1960. Le—ta je bil v glavnem usmerjen v popravilo cest. Na osnovi predloga naj bi se dnine zvišale na 500 din, prispevek od zemlje po katastrskem dohodku pa bi znašal 2 %. Lastniki enega para konj bi opravili prevoz dveh m³, enega vola pol m³, tovornjakov in traktorjev pa 20 m³ gramozu. Prispevek ne bi veljal za vse tiste, ki niso v delovnem razmerju in nima—jo mesečnega dohodka.

(Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor 1952—1965, škatla 9; iz zapisnika novo izvoljenih predsednikov in sekretarjev SZDL 1960).

Izvajanje družbenega plana

Iz poročila o izvajanju družbenega plana v prvem polletju 1960: v občini Ormož imamo le dve industrijski podjetji: oljarno v Središču in opekarno v Ormožu. Medtem ko je prva obnovila in uredila proizvodni proces, je bila druga v remontu ter bo v letu 1960 v glav—nem v poskusnem proizvodnem procesu. Družbeni bruto proizvod je oljarna dosegla s 50,7 %, a narodni dohodek z 48 %. Realizacija fizične proizvodnje v opekarni znaša v prvem polletju 23,2 %. Kljub nizkemu odstotku bo to podjetje svoj letni plan realiziralo. Mehanizirana proizvodnja v drugem polletju bo namreč zaostajanje prvega polletja v ce—loti nadomestila.

(Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor 1952—1965, škatla 5; iz zapisnika skupne seje občinskega komiteja ZKS in občinskega odbora SZDL 1960).

Kadrovska problematika leta 1962

Za kmetijsko proizvodnjo, ki prevladuje v naši občini, nam primanjkuje strokovni kader, kar v številkah pomeni naslednje: agronomov bi potrebovali 10, imamo pa le dva, absol—ventov višje agronske šole bi potrebovali 22, študira jih sicer 12, a trenutno nimamo nikogar, gozdarskih agronomov bi potrebovali štiri, imamo le enega, gozdarskih tehnikov bi potrebovali 13, imamo le tri.

Iz teh podatkov je razvidno, da bomo morali politiko štipendiranja usmeriti tako, da bo—mo v doglednem času dobili zadostno število potrebnih strokovnjakov.

(Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor 1952—1965, škatla 11; iz zapisnika seje občinskega odbora SZDL 1962).

Vloga krajevnih organizacij SZDL v letu 1962

V prvi vrsti bo treba okrepitei vodstva krajevnih organizacij SZDL. Po drugi strani pa je treba povedati, da se občinskemu odboru doslej še ni posrečilo dojeti vsebine in metod političnega vodenja krajevnih organizacij. V praksi se velikokrat prepleta vloga novih kra—jevnih skupnosti in ustreznih organov SZDL. Tukaj nam mora biti jasno, da krajevna skupnost na področju samouprave ureja vsa, za vsakdanje življenje prebivalcev važna vprašanja povsem samostojno. Krajevna organizacija SZDL pa mora predvsem omogoča—ti vsem občanom, da so na tekočem glede celotne politike in da aktivno sodelujejo pri oblikovanju političnih stališč prek svojih sekcij, javnih tribun, zborov občanov.

(Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor 1952—1965, škat—la 12; iz zapisnika seje občinskega odbora SZDL 1962).

Kmetijstvo, zaposlovanje, kultura

Občinska konferenca SZDL je 1. 1962 razpravljala o kmetijstvu v občini kot primarni panogi gospodarstva. Prisotni delegati so ugotavljali, da je kmetijstvo najmanj strokovno raziskano med vsemi panogami gospodarstva ne samo v slovenskem, ampak tudi v jugo-slovanskem merilu. Več pozornosti bi bilo treba posvetiti izkoriščanju zemlje, razvoju vasi, kooperaciji (vendar ne takšni, kjer bi imel korist le en partner—zasebni proizvajalec).

SZDL je obravnavala tudi problem zaposlovanja; kot dolgoročno rešitev so delegati videli v izgradnji tovarne sladkorja.

V tem letu je delovalo na področju Ormoža 9 prosvetnih društev z različnimi sekcijami. Kljub slabim pogojem za delo (nezakurjene dvorane, neprimerni improvizirani pogoji za delo, skromna oprema, kadrovska šibkost) so ob visoki zavesti članov dosegli lepe uspehe. Široka amaterska dejavnost se je odvijala v treh smereh: dramska, glasbena, estetsko-zabavna.

(Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor 1952—1965, škatla 12; iz zapisnika občinske konference SZDL 1962).

Družbena aktivnost žena

V letu 1962 je bila ustanovljena konferenca za družbeno aktivnost žena občine Ormož. Na ustanovnem sestanku je bilo prisotnih 90 delegatov. Konferenco je odprl predsednik okrajnega odbora SZDL Zvone Cajnko. Osnovani so jo kot odmev pogojev, v katerih so takrat reševali probleme žena in sploh družine. Svojo konferenco so žene ilustrirale s konkretnimi zanimivimi podatki:

- leta 1962 je bilo v Ormožu 19.413 prebivalcev, od tega 53 % žena;
- zaposlitev žena je dosegla nizek odstotek—le 9,4 %;
- v kulturno—prosvetni in zdravstveni dejavnosti je bilo zaposlenih 178 žensk, v gradbeništvu so bile 3, industriji 53, trgovini 44, državnih organih 52 in železnici 3.

Kritike vredna je bila situacija v krajevnih odborih. Od vseh 221 članov v krajevnih odborih je bilo le 5 žena ali 2,2 %. To pomeni, da je bilo kar 18 krajevnih odborov brez žena.

Le nekoliko boljša je bila situacija v KO SZDL. V 12 odborih je bilo 376 članov, od tega 72 žena ali 20 %.

Delegati so sklenili z mislijo, da še vedno nismo obračunali s staro miselnostjo; žena kljub formalni enakopravnosti dejansko ni enakopraven partner v našem družbenem življenju. Resno je treba razmisliti in čimprej ustvariti pogoje, da bo žena razbremenjena gospodinjanskega dela v starem pomenu besede in vključena kot ustvarjalka in proizvajalka v sodobni socialistični stvarnosti.

(Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor, škatla 14; iz zapisnika konference za družbeno aktivnost žena občine Ormož 1962).

Podatki o aktivnostih mladih v letu 1963

Sestav komiteja ZMS v Ormožu priča, da je razmerje med uslužbenci in vajenci 3 : 1. Trije aktivni ZMS so delovali v delovnih organizacijah, eden izmed njih je imel značaj terenskega aktiva, 14 je bilo vaških aktivov. V komiteju je bilo 66 % članov Zveze komunistov. To je malo glede na dejstvo, da je prav tukaj kovačnica mladih, perspektivnih kadrov.

Sicer pa so bili mladinci vključeni v razne oblike društvena življenja: TVD Partizan, KUD, DPD Svoboda, gasilsko društvo, strelske sekcije. V sindikatih je bilo vključenih okoli 500 mladih. Vzoren primer je bilo trgovsko podjetje Zarja, kjer je bilo okoli 50 % mladih vključenih v sindikalno podružnico. Opazen premik je bil tudi v Tovarni Jože Kerenčič, kjer je bil leto prej v delavskem svetu le en mladinec, letos pa so trije. Tudi v organih občinske skupščine se je tega leta udeleževalo 12 mladincev.

(Fond: Okrajni komite ZMS Maribor 1955–1965, škatla 6; iz poročila letne konference občinskega komiteja ZMS Ormož 1963).

Krajne skupnosti

Občinski odbor SZDL se je konec leta 1963 vključil v akcijo o ustanavljanju krajevnih skupnosti. Komisija za organizacijska in kadrovska vprašanja je pripravila predlog za teritorialno razdelitev ormoške občine na 8 krajevnih skupnosti. Dokončna odločitev naj bi se oblikovala na zborih volilcev, kjer bi izvolili tudi svete krajevnih skupnosti.

(Fond: Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor 1952–1965, škatla 14; iz zapisnika izvršnega odbora SZDL 1963).

Sodelovanje Ormož–Varaždin

Na prvi skupni seji izvršnih odborov občinskih odborov SZDL občine Varaždin in Ormož dne 8. 11. 1963 so bili sprejeti sklepi o ustanovitvi stalnega medobčinskega organa, ki ga naj sestavljajo predstavniki občinskega odbora SZDL, občinske skupščine, komiteja ZK, sindikalnega sveta, komiteja ZMS ter podružnice prosvetnih delavcev varaždinske in ormoške občine. Medobčinski organ bo posvečal veliko pozornost skupnim gospodarskim in drugim problemom. Organiziral bo gospodarske konference in dajal potrebna priporočila gospodarskim organizacijam. Pripravil bo Teden varaždinske komune v Ormožu in Teden ormoške kulture v Varaždinu. Prireditve naj vsebujejo pester kulturni program, organizirajo naj se gospodarske in kulturne razstave ter širša politična srečanja.

(Fond: Okrajni odbor SZDL Maribor 1952–1965, škatla 14; iz zapisnika 1. skupne seje IO mesta Ormož in Varaždin 1963).

Sedemletni plan

Leta 1963 je na razširjeni seji IO SZDL Ormož v prisotnosti predstavnikov drugih DPO in občinske skupščine tekla razprava o sedemletnem planu razvoja Ormoža. Osrednjo točko perspektivnega plana naj bi predstavljal razvoj kmetijske zadruge–kombinata kot gospodarske organizacije; nadalje se bo treba spoprijeti z akcijo podružbljanja zemljišč (sladkorna tovarna) in izvesti realizacijo turističnega plana Ormoža. Na osnovi tega naj bi občinska skupščina izdelala tri analize: podružbljanje zemljišč, gibanje delovne sile, osvobajanje delovne sile in potrebe po njej ter analizo kadrovskih potreb. V ta namen je bila ustanovljena posebna komisija za sedemletni plan pri občinski skupščini.

(Fond: Okrajni odbor SZDL Maribor 1952–1965, škatla 14; iz zapisnika seje IO SZDL 1963).

Pred mladino bo postavljenih veliko nalog, saj se občini Ormož obetajo pravi industrijski obrati. Tovarna Jože Kerenčič dobiva iz dneva v dan jasnejše obrise prave tovarne. Poleg nje je na obzorju dolgo pričakovana tovarna sladkorja. Zato tudi od mladine pričakujemo mladostni elan, svežino v odnosih med ljudmi in strokovni kader, ki bo sposoben nadaljevati začetno delo.

(Fond: Okrajni komite ZMS Maribor 1955–1965, škatla 7; iz zapisnika letne konference občinskega komiteja ZMS Ormož 1964).

Iz fonda **Okrožnega sodišča Maribor** sem izbrala pet različnih spisov, izmed katerih vsak na svoj način predstavlja delček življenja v Ormožu med obema vojnama. Nekateri med njimi so političnega značaja, drugi pa govore o zanimivostih, ki so med širšim krogom prebivalcev že zdavnaj pozabljene.

– Konec oktobra in v začetku novembra 1918 so "kmetje in postopači" na Hrvaškem in v Medjimurju hoteli izkoristiti nered, ki je nastal z razpadom Avstro-Ogrske. Množično so plenili trgovine in večja posestva. Takšne plenitve so se pojavile tudi na območju Ormoža in Male Nedelje. Skupina oboroženih mož je 5. 9. 1918 v večernih urah napadla trgovino Antona Golenška pri Sv. Miklavžu in jo temeljito izropala. Ob intervenciji narodne straže, ki je uporabila strelno orožje, so se udeleženci razbežali. Antonu Golenku je bilo ukradeno blago v vrednosti 3701 K, škoda v trgovini in razbitih predmetih pa je bila 8920 K.

(Fond: Okrožno sodišče Maribor, Vr spis 886/1918).

– Vincenc Jurinec iz Brebrovnika je 21. 5. 1919 na kolodvoru v Ormožu javno hvalil boljševike in bil za to dejanje obsojen na pet mesecev zapora.

(Fond: Okrožno sodišče Maribor, Vr spis VII/717).

– Mestno županstvo v Ormožu je 1. maja 1930. leta izdalo potrdilo, iz katerega je razvidno, da je konec meseca julija 1909 prizadejala Ormož in okolico huda toča, ki je zdrobila skoraj vso strešno opeko in uničila vse poljske pridelke.

(Fond: Okrožno sodišče Maribor, Kzp 2532/1930).

– O Otmarju Majeriču, zdravniku iz Ormoža, so se širile vesti, da je v času plebiscita na Koroškem vodil avstrijske čete proti našim četam, da je ob prevratu služil v Avstriji pri avstrijskih četah, se boril proti Jugoslovanom na koroški fronti in užival kot Nemec podporo Südmarke. Vsi ti pomisleki so bili izrečeni ob njegovi nastavitvi v javni službi.

(Fond: Okrožno sodišče Maribor, Kzp spis V/117/1930).

– V bližini trgovine Tomaža Kosca je bil 29. junija 1932 najden letak z naslovom: "Zakaj smo hoteli Srbe?" V njem pisec obtožuje kralja, ki naj bi v francoski banki naložil 19 milijard din, končuje pa z besedami: Zdravo in živela Avstrija!

(Fond: Okrožno sodišče Maribor, Kzp 1197/1932).

Povzetek:

Iz fondov družbenopolitičnih organizacij, ki vsebujejo gradivo iz časa po 1945 in iz kazenskih spisov za dobo med obema vojnama v fondu Okrožnega sodišča Maribor, kar vse hrani Pokrajinski arhiv Maribor, smo pritegnili nekaj gradiva za ilustracijo nekaterih črt družbenopolitičnega razvoja na ormoškem območju v najnovejši dobi in dogodkov v času stare Jugoslavije. Utrinki iz družbenopolitičnega razvoja v najnovejši dobi so vzeti iz gradiva v fondih Okrajnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Maribor in Okrajnega komiteja Zveze mladine Slovenije Maribor ter zajemajo čas prve polovice 60. let.

Gre za reorganizacijo krajevnih odborov SZDL v letu 1960, za razpravo o samoprисpevku na konferenci SZDL v istem letu; v poročilu o izvajanju družbenega plana v prvem polletju 1960 je govor o načrtih skromnega sektorja industrije v občini. Iz diskusije o kadrovski problematiki 1962 so navedena dela, ki zadevajo kadrovske potrebe v kmetijstvu. Iz istega leta je pojasnjevanje medsebojnega razmerja med krajevnimi skupnostmi kot novimi organi krajevne samouprave in krajevnimi organizacijami SZDL.

Z navedbo problematike kmetijstva, zaposlovanja in kulture ter podatki o družbenih aktivnostih žena ob ustanovitvi občinske konference za družbeno aktivnost žena se končujejo povzetki iz gradiva SZDL za leto 1962.

Podatki o aktivnosti mladih v Ormožu so vzeti iz poročila letne konference občinske organizacije ZMS.

Občinski odbor SZDL je bil 1. 1963 aktiven pri pripravljanju predloga za ustanovitev krajevnih skupnosti na območju ormoške občine. Začetek organiziranega sodelovanja sosednjih občin slovenskega in hrvaškega Podravja ilustrira gradivo iz zapisnika prve skupne seje predstavnikov Ormoža in Varaždina 1963 leta. S povzetkom iz razprave o dolgoročnem—sedemletnem planu razvoja ormoške občine na razširjeni seji izvršnega odbora SZDL leta 1963 in z navedbo nalog mladine Ormoža v zapisniku letne konference občinskega komiteja ZMS Ormož 1964 v zvezi s pridobitvijo težko pričakovanih novih industrijskih objektov se zaključijo prispevki iz gradiva družbenopolitičnih organizacij za najnovejšo dobo.

Dve navedbi iz kazenskih spisov Okrožnega sodišča Maribor — napad množice na trgovino pri Sv. Miklavžu novembra 1918 in obsodba človeka, ki je hvalil bojševike — sta značilni za revolucionarno vrenje pri nas po prvi svetovni vojni. Letak s protijugoslovansko agitacijo iz leta 1932, ki so jo raznemale resnične ali domnevne zlorabe predstavnikov staro—jugoslovanske oblasti, priča o vplivu, ki ga je še vedno imela ponemčevalna politika v staroavstrijski dobi. Regest o škodi zaradi toče v Ormožu izpričuje, da more kazenski spis vsebovati tudi podatke o krajevni zgodovini, ki ne spadajo v okvir kazenskega postopanja.

Zusammenfassung

Streiflichter aus der Geschichte von Ormož in einigen Beständen von gesellschaftspolitischen Organisationen und des Gerichtswesens im Regionalarchiv Maribor.

Aus den Beständen des Regionalarchivs Maribor: Bezirksausschuss Maribor des Sozialistischen Bundes des arbeitenden Volkes (SZDL), Bezirkskomitee des Bundes der Jugend Sloweniens (ZMS) und Kreisgericht Maribor, wurden Materialien zur Illustration einiger Merkmale der gesellschaftspolitischen Entwicklung auf dem Gemeindegebiet von Ormož aus jüngster Zeit und politischer Vorgänge in der Zeit des alten Jugoslawien herangezogen. Die erstangeführten Materialien umfassen den Zeitraum der ersten Hälfte der Sechzigerjahre. Es geht um die Reorganisation der Ortsräte des SZDL im Jahre 1960, um die Diskussion über den Selbstbeitrag im gleichen Jahre, im Bericht über die Ausführung des gesellschaftlichen Planes für das erste Halbjahr 1960 ist die Rede über die Pläne des mässigen Industriesektors in der Gemeinde. Aus der Diskussion um die Kaderproblematik im Jahre 1962 wird der Teil über Kadererfordernisse in der Landwirtschaft mitgeteilt. Aus dem gleichen Jahre rührt die Klarstellung des Verhältnisses zwischen den Ortsgemeinschaften als neuen Organen der örtlichen Selbstverwaltung und den Ortsorganisationen des SZDL her. Mit der Aufzählung der Problematik von Landwirtschaft, Arbeitsbeschaffung und Kultur und Daten über gesellschaftliche Aktivitäten von Frauen enden die Zusammenfassungen aus SZDL Material für das Jahr 1962. Die Daten über die Aktivität der Jugend in Ormož werden aus dem Bericht der Gemeindeorganisation ZMS mitgeteilt. Der Gemeindeausschuss des SZDL war 1963 in der Ausarbeitung des Vorschlages für die Gründung der Ortsgemeinschaften auf dem Gebiet der Gemeinde aktiv. Den Anfang der organisierten Zusammenarbeit von Nachbargemeinden aus dem slowenischen und dem kroatischen Draugebiet illustriert Material aus dem Protokoll der ersten gemeinsamen Sitzung der Vertreter von Ormož und Varazdin 1963. Mit einem Auszuge aus der Diskussion über den Siebenjahresplan der Entwicklung der Gemeinde Ormož auf der erweiterten Sitzung des Vollzugausschusses des SZDL im Jahre 1963 und der Aufzählung der Aufgaben der Jugend im Protokoll der Jahreskonferenz des Gemeindekomitees Ormož des ZMS mit Hinsicht auf die Schaffung von sehnlich erwarteten neuen Industrieobjekten enden die mitgeteilten Zusammenfassungen aus den Materialien der gesellschaftspolitischen Organisationen aus jüngster Zeit.

Zwei Regesten aus Strafakten des Kreisgerichts Maribor – über den Überfall der Menge auf ein Handlungslokale in Miklavž bei Ormož im November 1918 und über die Verurteilung eines Mannes der die Bolschewiki lobte – sind bezeichnend für die revolutionäre Gärung nach dem ersten Weltkriege. Ein Flugblatt mit antijugoslawischer Agitation aus dem Jahre 1932 die auch durch wirkliche oder vermeintliche Missbräuche durch Vertreter des damaligen jugoslawischen Staates genährt wurde, bezeugt den Einfluss den die Germanisierungspolitik in altösterreichischer Zeit noch immer ausübte. Ein Regest über den Hagelschaden in Ormož im Jahre 1929 dient als Beispiel dass auch in Strafakten Daten über Ortsgeschichte enthalten sind die nicht in den Rahmen der Strafproblematik fallen.

Dušan MOŠKON,
dipl.inž.arh.,
izr. profesor pri VTOZD ARHITEKTURA
VDO FAGG Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani

ORMOŽ V ISKANJU LASTNEGA URBANISTIČNO-ARHITEKTUR- NEGA IZRAZA

Med pomembnimi vidiki pomoderne arhitekture je tudi kontekstualnost, ki se poleg iskanja identitete in kontinuitete kaže v ormoških ureditvenih posegih. Bolj kot z navezavo na arhitekturno dediščino, ki je v Ormožu sicer skromna, a jo velja s prenovo in obnovo ohraniti, išče nova ormoška arhitektura semantične vrednosti in pripadnost okolju, kar ne bi prispevalo le k razvoju turistične ponudbe, temveč tudi k družbeni etiki.

Arhitektura v okolju

Med pomodernimi premiki v arhitekturi zavzema kontekstualnost prav gotovo pomemben vidik. Če je v obdobju povojne moderne, ali bolje modernistične arhitekture – veljala, predvsem pri nestrokovnjakih, arhitektura ekstravagantnih oblik za znamenje naprednosti, in če sta bila količina kvadratnih metrov ter višina objekta merilo za razvitost nekoga mesta ali občine, tedaj je okolju prilagodljivejša arhitektura že utegnila zbuditi občutke nenaprednosti in manjvrednosti. Spomnimo se le fenomena stolpnice in drugih "monumentalnih" objektov, s katerimi so mesta in mesteca, skorajda že vasi, tekmovala med seboj v smislu: vsakemu naselju njegovo stolpnico!

V sedemdesetih letih, ko pri nas postmoderna miselnost še ni pognala korenin, smo v Ormožu že skušali skorajda instiktivno poiskati navezavo z obstoječim okoljem, z arhitekturno dediščino in njenimi tipološkimi značilnostmi.

Gre za odnos do okolja, v katerem živimo: v zunajmestnem prostoru skušamo prisluhniti kulturni krajini, v mestnem prostoru pa poiskati pripadnost nekemu urbanemu okolju, ki naj spodbuja.

Prostor in arhitektura vplivata posredno na oblikovanje njenega uporabnika, ki ju pomaga soustvarjati: v vsiljivi, nabrekli arhitekturi brez meril, bo tudi ta izgubil vsa merila, medtem ko bo skladno izoblikovano okolje delovalo tudi na človeka harmonično in spodbudno.

Pomen mestotvorne arhitekture je v iskanju pripadnosti urbanemu okolju, ki zasleduje svojo identiteto, prilagodljivost, ki teži k združevanju sedanjega (in bodočega) s preteklim ter zasleduje kontinuiteto prostorskih in drugih vrednot. Doslej je bilo težišče našega

arhitekturnega snovanja na reševanju posameznih objektov ali skupin objektov, predvsem v večjih mestih in v industriji. Najnovejša arhitekturna prizadevanja pa težijo po oblikovanju celovitega življenjskega okolja, zato se vedno bolj uveljavlja oznaka "arhitektura v okolju". Eden takih poizkusov je oblikovanje ormoške mestne podobe.

Primer Ormož

Pomen manjših mestnih aglomeracij se vedno bolj uveljavlja. Zavedamo se, da postaja življenje v velikih mestih čedalje bolj utesnjeno, odtujeno, živčno. Zato opazamo, da dobiva prvotni migracijski proces iz dežele v mesto, posebno v razvitih deželah Evrope, svoj povratni tok, in to ne le na vas, temveč tudi v manjša mesta. Manjša mesta imajo prenekatero prednosti, ki jih v velikih mestih pogrešamo: preglednost, spoznavnost, hitrejšo dosegljivost uslužnostnih, poslovnih, kulturnih in rekreacijskih dejavnosti na sorazmerno kratkih relacijah. Zaradi manjših razdalj je manj motornega prometa, tako manj onesnaženosti in hrupa, zato tudi manj živčnosti in odtujenosti.

Oblikovanje nekega mestnega prostora je dolgoročen proces, odvisen od mnogih okoliščin, tako od ustvarjalnih izhodišč in zavzetosti projektive, od prizadevnosti operative, od posluha urbanističnih in spomeniško-varstvenih inštitucij, predvsem pa od zavesti in volje občanov – z njihovimi družbenopolitičnimi skupnostmi in izvršilnimi predstavniki – po lepšem in humanejšem bivalnem okolju. Taka naravnost je bila v Ormožu, posebno v zadnjem desetletju, hvalevredno prisotna. Pri tem gre brez dvoma velika za sluga dolgoletnemu neposrednemu usmerjevalcu gospodarskega razvoja občine, bivšemu načelniku za gospodarstvo in poznejšemu predsedniku Izvršnega sveta SO Ormož Franju Kržmančiču, katerega utrto pot sedaj nadaljujejo.

Obiskovalec, ki se prvič sreča s tem središčem manj razvite severovzhodne slovenske občine, bo nekoliko težje opazil in vrednotil vse urbanistične in arhitekturne premike, ki so se izvršili po letu 1973, kot pa nekdo, ki pozna Ormož še od prej.

Prvih petnajst let po vojni ni bilo čutiti – morda na srečo – posebnih premikov v gradbenih posegih ožjega mestnega središča. Razvoj Ormoža se pospeši šele v šestdesetih letih z intenzivnejšimi naložbami v gospodarstvu in komunali. Leta 1963 je izdelal Zavod za urbanizem Maribor prvi urbanistični projekt kot orientacijo za nadaljnji razvoj mesta. Potrebe po novem stanovanjskem fondu je reševala občina med leti 1961 do 1964 več ali manj naključno; stanovanjski bloki in stolpiči s skupno kapaciteto 74 stanovanj kažejo poteze brezoblične, funkcionalistične in stereotipne stanovanjske gradnje drugih mest tistega obdobja. Temu stanju so se od leta 1965 dalje priključili še obrobno predeli "tipske" individualne predmestne gradnje, značilne za vsa naša mesta in mesteca.

Prelomnica gradbene dejavnosti v mestnem središču je bilo leto 1968 z dograditvijo prvega dela novega hotela, ki je nakazal s svojo zasnovo in oblikovanjem prvi poizkus v smeri iskanja lokalne identitete.

Preobrazba mesta je potekala postopno, po posameznih sekvencah, zato bi si naključni opazovalec le težko ustvaril zaokroženo predstavo mestnega videza, brez poznavanja vseh nadaljnjih ureditvenih faz. Kljub temu bi le težko govorili o "dokončni" fazi izgradnje, saj je vsako urbano okolje živ organizem, ki raste, se razvija, obnavlja in dopolnjuje.

Ormoška zgodovina

Ne bo odveč takoj poveati, da Ormož ni Škofja Loka, ne Novo mesto niti Ptuj – da omenimo le tri značilna zgodovinska mesta na Slovenskem – ki bi imel tako bogato izročilo, zato bo obiskovalec Ormoža zaman iskal srednjeveško jedro in sestavine njegove preнове. Ormož se navezuje na prazgodovino, zapisano v knjigah in odkrito z mnogimi izkopaninami. Zgodovina Ormoža je kultura žarnih grobišč, edinstvena v evropskem merilu. Je naselbina Ilirov, Keltov, slovanskih staroselcev in poznejših zavojevalcev. Srednjeveške kmečke naselbine z lesenimi in "butanimi" hišami ni več; madžarski vpadi, Turki, križarji, fevdalna gospoda, kuga, požari – vse to je povzročilo, da sta od srednjeveškega Ormoža ohranjena v svojih prvih zametkih le grad in farna cerkev, ki sta tudi najpomembnejša kulturnozgodovinska spomenika naselja. Vsa ostala arhitektura mestnega središča je večinoma iz devetnajstega, nekaj primerov tudi iz osemnajstega stoletja. Zato je ormoška arhitekturna dediščina v primerjavi z drugimi podobnimi mesteci v Sloveniji zelo skromna. Bolj kot zgodovinsko ima mestno jedro svojo ambientalno vrednost, ki vabi k povzemanju, prenovi in preoblikovanju. Ob tem se poraja vprašanje, ali naj imamo taka izhodišča za omejitev ali prispevek pri odločitvah za nove urbanistično-arhitekturne posege.

Izhodišča oblikovanja mestnega prostora

Skromne investicijske možnosti manj razvite občine so že vnaprej izključevale vsakršno poigravanje z atraktivnimi sredstvi arhitekturnega oblikovanja. V kontekstu nekega obstoječega naselja lahko postane vtakana arhitektura prilagodljiva ali vsiljiva, skladna ali razglašena, podrejena ali prevladujoča. V primeru Ormoža smo se skušali približati prvim alternativam, s prednostjo sintaktične umerjenosti in čitljivosti naselja. Nedvoumni urbano-ekološki in sociopsihološki dejavniki naj bi postali iztočnica gledanja odnosov človek – družba – prostor. Cilj oblikovanja mesta je v tem, da ustvarimo pogoje za tako urbano okolje, ki bi spodbujalo občana k privrženosti svojemu mestu, ne le zaradi lastnega bivališča, temveč zaradi mesta samega, ki zapušča neki spomin. "Zmožnost spominjanja na neko obliko ali sklop oblik je odlično sredstvo za ocenjevanje nekega mesta ali stavbe", je rekel znani ameriški arhitekt Richard Neutra, ali: "Mesto je treba tako oblikovati da bodo vzpostavljeni novi odnosi, ki bodo pomagali s svojo arhitekturo ustvarjati nove družbene strukture." (Bakema, vodilni nizozemski arhitekt) Kolikor bo Ormož izpolnil taka pričakovanja, bo pokazala bodočnost, nadaljnji razvoj mesta, predvsem pa občutek pripadnosti in dobre vzgoje, ki nam še manjka.

Sklenjene družbe nekdanjih obdobj so znale ustvariti tudi sklenjen izraz naselja, kar se nam danes spričo bolj pluralističnih interesov gospodarstva in potrošniške miselnosti družbe le redko posreči. Bolj velja razvijati take sestavine okolja, ki bi bile v prostorskem in oblikovnem pogledu zmožne strniti interese, zblížati občane in jih identificirati z njihovim mestom.

Identiteta kot taka dobiva ključno vlogo v razpoznavanju nekega naselja, krajine, dežele; je nosilec doživetja in nezamenljivega spomina nanje ter se navezuje na kontinuiteto njihovega grajenega okolja. Prekinitev take kontinuitete danes izvira predvsem iz miselnosti današnje družbe, ki istoveti novo z naprednim in staro z zaostalim, saj povzdiguje tehnični in gospodarski interes nad estetskega in kulturnega ter ne zna prisluhniti v sociološkem in psihološkem pogledu skupnim interesom. Novi materiali, predvsem beton

in plastika so se z nastopom industrijske civilizacije razbohotili ne le v rokah strokovnjakov modernistične arhitekture, temveč tudi v dvomljivi samozavesti raznih graditeljev, ki so v zadnjih desetletjih prispevali k razkroju našega grajenega okolja in kulturne krajine. Zato ni čudno, da ostajajo kriteriji za dobro arhitekturo, ki so vsidrani v miselnosti takih graditeljev, v glavnem na fizičnih kvalitetah gradiva in izvedbe, so pa daleč od vsake prostorske in likovne etike, o kateri so zgodovinska obdobja imela bolj razčiščen ne pojme.

Morda govorimo arhitekti preveč strokovno govorico, nerazumljivo za mnoge nestrokovnjake. Ni nujno, da je kriterij za dobro oblikovano okolje, prostor ali arhitekturo teoretična podkovanost vsakega občana, dovolj je že, da svoj kraj čustveno, nezavedno osvoji, da se z njim identificira, da mu postane simbol. Tako naj bi mu urbano okolje zbudilo željo po zadrževanju na trgih, ob vodnjakih, ob spomenikih, na sprehajalnih stezah, ob posedanju na klopeh... (in ob čuvanju tega skupnega okolja, za kar nam večkrat manjka občutek!)

Mesto moramo vrniti njegovi lastni podobi, h kontinuiteti njegovega razvoja, k tipološkim značilnostim. Katere so lahko te značilnosti? Lahko je to na primer že sam značaj polnostenske opečne lupine, ki jo ohranimo tudi v današnjem, tehnološko sicer razvitem, a v energetskem pogledu že zelo okrnjenem času; klasičen opečni zid lahko postane zbiralec toplote, odprtina v zidu, kot so okna, duri in podobno, lahko pridobijo spet svojo simbolno vrednost. Strma dvokapna streha izoblikuje izrazitejši zaključek stavbe navzgor, kritina z bobrovci nadaljuje strukturo strešin starega mesta. Motivi, prevzeti iz bogate oblikovne zaloge stavbne dediščine, kot so na primer močno poudarjeni zatrepi, venci, opečne mreže in podobno, prevzamejo z določenim preoblikovanjem semantično vlogo v potrjevanju naselbinske identitete.

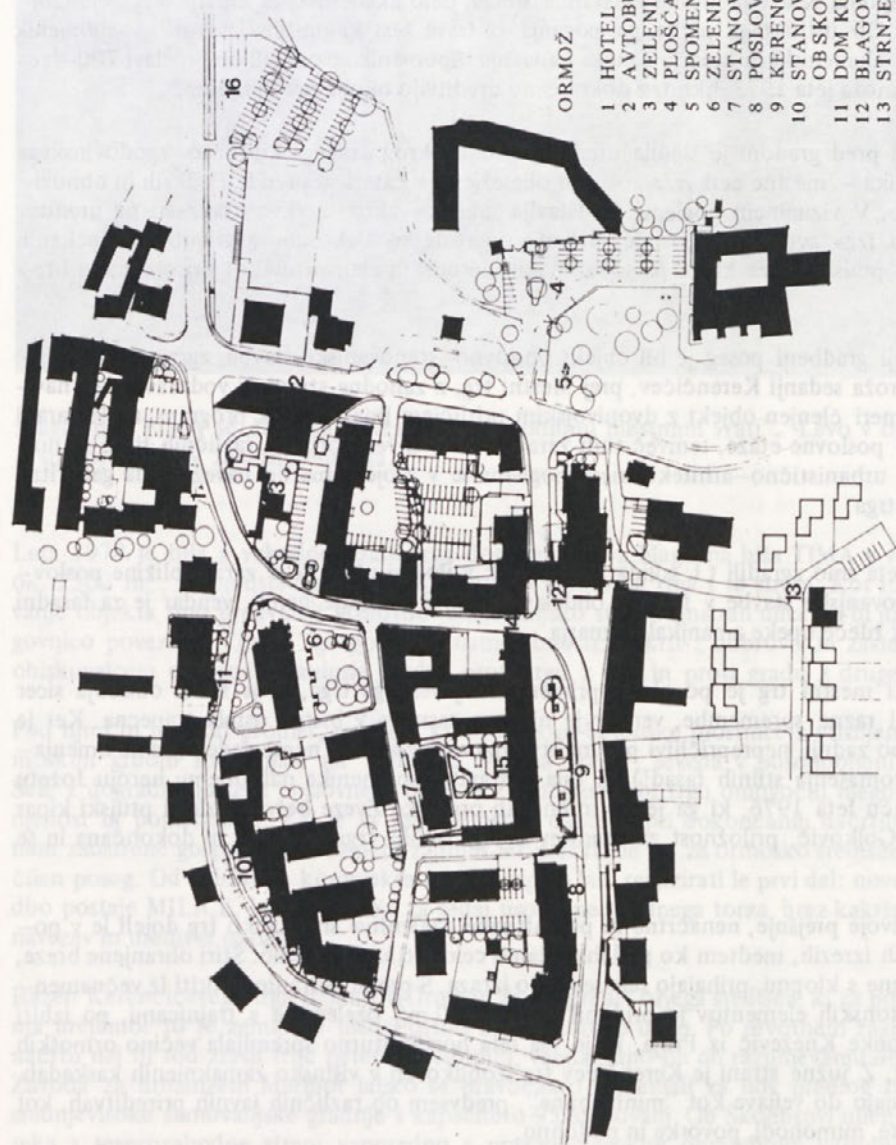
Kronologija ureditvenih posegov zadnjih 10 let

V taki presoji, ki presega vsebinska in funkcionalna izhodišča načrtovanja in vključuje tudi prostorska ter morfološko-identitetna, smo se lotili urejevanja ormoškega mestnega prostora. Dobra organiziranost občinske skupnosti za skupne interese se je kazala v pravičnem planiranju in v sistematičnem postopnem reševanju posameznih prednostnih predelov mesta.

Ko se je po dograditvi prvega dela hotela pokazala potreba po novi avtobusni postaji, smo leta 1973 s pomaknitvijo že sprojektiranega stanovanjskega bloka izoblikovali nov prostor, ki ga opredeljujejo: z južne strani omenjeni blok, s severne strani hotel, z vzhodne avtobusna postaja ter z zahodne cerkev. Prostor je izražen kot zelenica z osrednjo tlakovano ploščadjo in vodno kompozicijo, ki jo obdajajo klopi. Žal je ploščad zob časa krepko načel.

Večnamenski montažni betonski elementi uokvirjajo posamezna polja zelenic in rabijo kot robniki, oporni zidci, cvetlične posode, podstavki za klopi, skratka — povezujejo kot enovit likovni motiv posamezne prostorske ureditve tega mesta.

Oblikovanju trga izza avtobusne postaje je sledila prenova ploščadi pred gradom, kjer je danes občinska skupščina z družbenopolitičnimi organizacijami in drugimi ustanovami. V nekdanjem gospodarskem delu gradu so danes sicer prostori mestnega gradbene-

ORMOŽ

- 1 HOTEL 1968
  - 2 AVTOBUSNA POSTAJA 1973
  - 3 ZELENICA Z VODO 1973
  - 4 PLOŠČAD PRED GRADOM 1973
  - 5 SPOMENIK NOB 1973
  - 6 ZELENICA OB Cerkvi 1974
  - 7 STANOVANJSKI BLOK 1975
  - 8 POSLOVNO STANOV. OBJEKT 1974
  - 9 KERENČICEV TRG 1976
  - 10 STANOVANJSKA ZAZIDAVA
  - 11 OB SKOLIBROVI 1977
  - 12 DOM KULTURE ADAPTACIJA 1977
  - 13 BLAGOVNA HIŠA 1978
  - 13 STRNJENA DRUŽINSKA GRADNJA
  - 14 PREDVIDEN OBJEKT
  - 15 PREDVIDENA ADAPTACIJA "BOROVO"
  - 16 PARKIRIŠČE
- OBSTOJEČA ZAZIDAVA

Kronološki pregled novih prostorskih in arhitekturnih posegov zadnjih 10 let.

ga podjetja OGRAD, vendar smo, glede na dolgoročnejša predvidevanja o časovno omejeni prisotnosti gradbenega podjetja v tem zgodovinskem okolju, poiskali rešitev, ki bi vizualno razmejila tehnične obrate podjetja od kulturno-spomeniškega okolja. Zato smo tudi tukaj uporabili tipske betonske elemente in jih sestavili v ograjo, ki jo zaradi svojega montažnega značaja lahko pozneje odstranimo.

Asfalt grajskega dvorišča je žal zatečeno stanje iz prejšnjih let, medtem ko smo parkirno ploščad pred gradom uspeli tlakovati z granitnimi kockami, med katere smo zasadili nekaj dreves za senco parkiranim vozilom.

Na zelenici pred gradom je zametek kolonade kulturnih mož ormoške občine z dopravnima kipoma Ksaverja Meška in Stanka Vraza, delo akademskega kiparja Viktorja Gojkoviča. Ob ustju tega parka pa poganja iz trave šest kamnitih "cvetov" – spomenik NOV – akademskega kiparja Janeza Lenassija. Spomenik so odkrili ob proslavi 700-letnice Ormoža leta 1973, hkrati z dokončano ureditvijo okolja pred gradom.

Ureditvi pred gradom je sledila ureditev okolja okrog drugega kulturno-zgodovinskega spomenika – mestne cerkve z gotskim obeležjem, v kateri so pred leti odkrili in obnovili freske. V vizualnem pogledu predstavlja ureditev okrog cerkve navezavo na ureditev prostora izza avtobusne postaje; utrjene površine so tlakovane z granitnimi kockami, zidci in podstavki za klopi pa so iz enakih betonskih elementov kot pri omenjeni ureditvi.

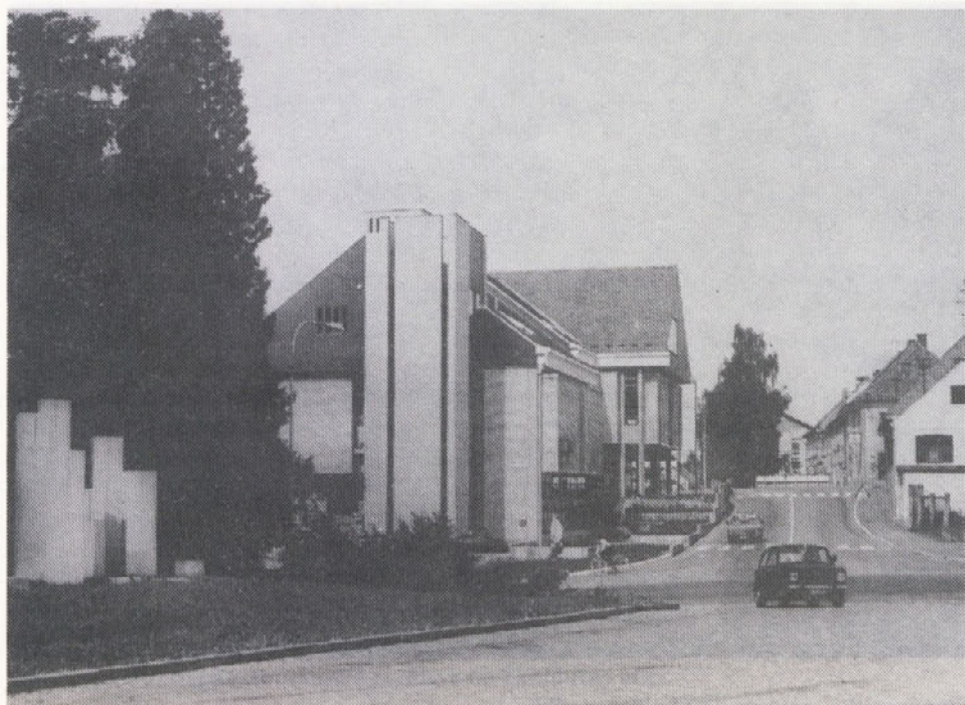
Naslednji gradbeni poseg je bil objekt poslovno-stanovanjske stavbe, zgrajen leta 1974, ki zaokroža sedanji Kerenčičev, prej Mestni trg, z zahodne strani. V vodoravni in v navpični smeri členjen objekt z dvonivojskim pritličjem ima raznolik program, ne le zaradi spodnje poslovne etaže, temveč tudi zaradi zahtev investitorja po različnih tipih stanovanj. V urbanistično-arhitekturnem pogledu se v svojem merilu navezuje na gabaritne odnose trga.

Istega leta smo zgradili t.i. solidarnostni blok v Poštni ulici, ki se zaradi bližine poslovno-stanovanjske stavbe v fasadni obdelavi deloma navezuje nanjo, vendar je za fasadni preplek rdeče opeke zmanjkalo denarja.

Ormoški mestni trg je po obliki primer srednjeveškega trga, ki je skozi obdobja sicer doživljal razne spremembe, vendar je njegova zasnova v bistvu ostala trapezna. Ker je postal po zadnji, neprepričljivi preureditvi vizualno zožen in nepregleden (da ne omenjamo osiromašenja stilnih fasad!), je bila postavitev spomenika narodnemu heroju Jožetu Kerenčiču leta 1976, ki ga je po intencijah ormoške Zveze borcev izdelal ptujski kipar Viktor Gojkovič, priložnost za ureditev širšega okolja trga, ki pa še ni dokončana in še traja.

Zaradi svoje prejšnje, nenačrtne in prenatalne ozelenitve smo lahko trg dojeli le v posameznih izrezih, medtem ko ga lahko danes celovito zaobjamemo. Štiri ohranjene breze, uokvirjene s klopmi, prihajajo šele sedaj do izraza. S prefabriciranimi koriti iz večnamenskih betonskih elementov je pridobil trg ok. 100 m² ozelenitve s trajnicami, po izbiri inž. Zvonke Knežević iz Ptujja, ki je vsa leta hortikulturno spremljala večino ormoških nasadov. Z južne strani je Kerenčičev trg izoblikovan v višinsko zamaknjenih kaskadah, ki prihajajo do veljave kot "minitribune", predvsem ob različnih javnih prireditvah, kot so štafete, mimohodi, povorke in podobno.

Blagovnica TIMA še čaka na povezavo z "vzhodnimi mestnimi vrati". Levo v ospredju – spomenik NOV Janeza Lenassija.

Leta 1978 je bila z vzhodne strani trga dograjena nova blagovna hiša TIMA v velikosti ok. 2500 m², ki predstavlja del zaključka Kerenčičevega trga s te strani. Kot nadaljevanje objekta smo predvideli poslovno–stanovanjsko stavbo onstran ulice, ki bi jo z blagovnico povezoval "most" gospodarske namembnosti: pokrit z bobrovci in zasteklen bi obiskovalcem omogočal zanimiv pogled proti trgu z ene in proti gradu z druge strani.

Pod njim bi potekal promet, medtem ko bi njegove betonske mostnice z vtisnjnim ormoškim grbom spominjale na "vzhodna mestna vrata", seveda v posodobljeni obliki. Šele z dograditvijo tega poslovnega objekta z "mostom" bi trgu omogočili njegovo strnjeno in pomenskost. Žal je ta zamisel ostala danes le pri dokončanih načrtih, saj so nam zaostrene gospodarske razmere zadnjih let prekrizale ta, za ormoško središče odločilen poseg. Od celotnega kompleksa nam je uspelo lani realizirati le prvi del: novo zgradbo postaje MILICE, ki pa doživlja za sedaj usodo neuglednega torza, brez kakršnih koli navezav in ureditve okolja.

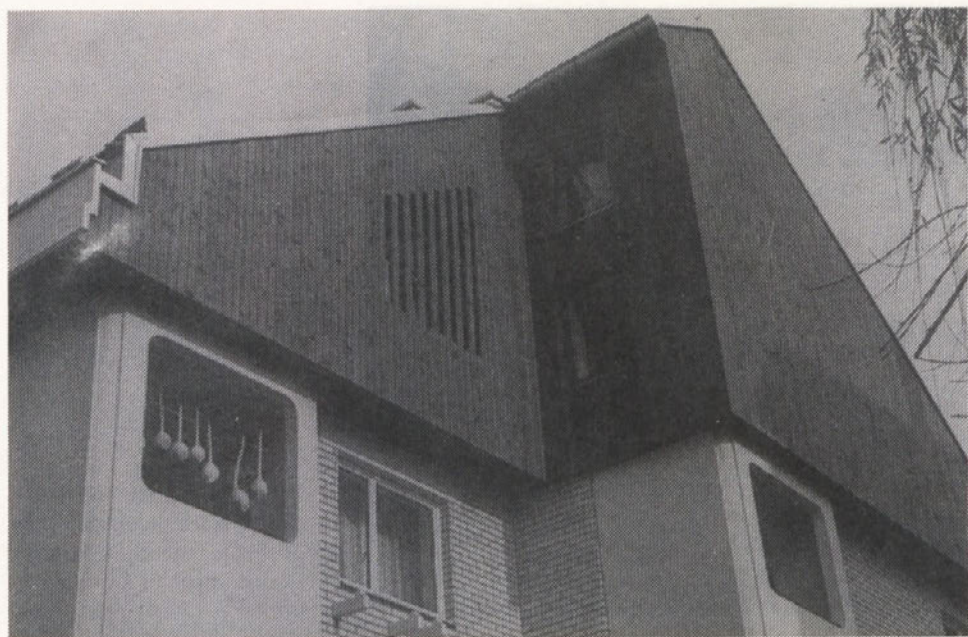
Razen Kerenčičevega trga imamo v Ormožu še en predel ožjega središča, ki ga postopoma urejamo: to je zemljišče med Poštno in Skolibrovo ulico. Po prvotnem zazidalnem načrtu naj bi tod zrastle trije petetažni stolpiči, vendar smo jih ob razumevanju občine in Zavoda za urbanizem Maribor lahko še pravočasno zamenjali za nov predlog strnjene, srednjevisoke stanovanjske gradnje s kapaciteto 95 stanovanj. Ob Skolibrovi ulici, ki poteka s severozahodne strani vzporedno s prazgodovinskim obrambnim nasipom, pada

Stanovanjska zazidava ob Skolibrovi ulici.

zemljišče proti jugozahodu, kar je narekovalo členjeno zasnovano zazidavo tako v vodoravnih zamikih kot tudi v vertikalnem smislu, in sicer od dveh do treh etaž z izkoriščanim podstrešjem. Osnovna orientacija stanovanj je proti jugu, vzhodu in zahodu. Manj ugodna severna stran zazidave, ki je hkrati najvišja, vpliva zaščitno; bivalni prostori teh stanovanj se z okenskimi odprtini v obliki "škrq" odpirajo proti zahodu. Na južni strani segajo tri krila v zelenico, kjer bo dokončna ureditev okolja s prepotrebni otročkim igriščem lahko izvedena šele po rušitvi nekaterih stavb v neposredni bližini. Celotni stanovanjski kompleks s približno 5.000 m² površine vsebuje mešani program stanovanj, in sicer od največjih trisobnih do najmanjših – garsonier, kar je ustrezalo takratnim stanovanjskim potrebam. S to stanovanjsko zazidavo, ki se skuša v svojem merilu in oblikovni obdelavi semantično navezati na širše ormoško okolje, smo dosegli med drugim tudi večjo gostoto (ok. 350 preb./ha), kot bi jo s tremi, po prvotnem zazidalnem načrtu iz leta 1964 predvidenimi stolpiči, da ne omenjamo nespodbudnih posledic, ki bi jih tovrstna gradnja imela za nadaljnje oblikovanje ormoškega mestnega središča.

Tudi kompleks Skolibrove še čaka, enako kot Kerenčičev trg, na nadaljevanje svoje ureditve. Stari, dotrajani in zgodovinsko nepomembni objekti ob današnji stavbi pošte, se bodo morali umakniti in prepustiti z ene strani prostor že omenjenemu otroškemu igrišču, z druge, vzhodne strani, pa novemu delu objekta PTT kot prizidku k obstoječi in pozneje adaptirani pošti. Vsaka nova arhitektura v ormoškem središču zahteva določeno sozvočje glede neposrednega okolja, tako bo tudi prostorski sestav nove in prenovljene pošte ustrezal tem izhodiščem.

Oblikovanje zatrepa stanovanjske zazidave ob Skolibrovi ulici.

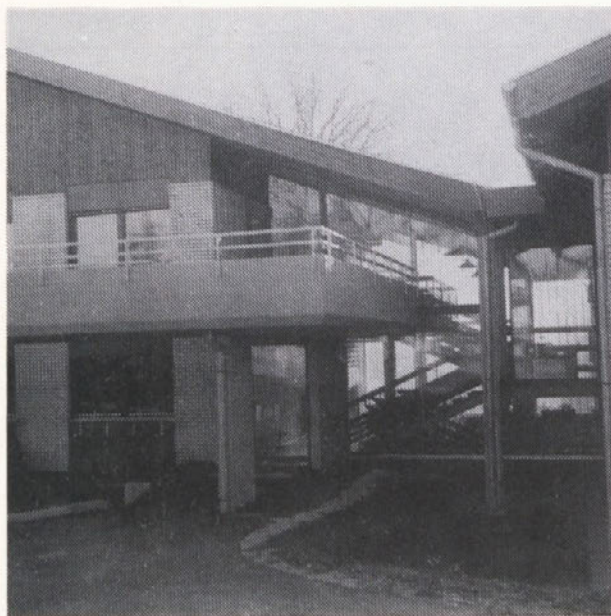
Ker pripada v tem primeru prednost ulici, se bo fasadno in volumnsko oblikovanje naslanjalo na gabarite, merilo in risbo ne le stare pošne zgradbe, temveč tudi na dosedanjo zgradbo z vzhodne strani, čeprav bo porušena. Namesto frčad na strehi omenjene stavbe, bomo pri novi pošti uporabili motiv izzidkov iznad venca fasade, ki ne bodo le obogatili umirjenega ritma vzhodne fasade, temveč se bodo – skupaj s prirezanim jugovzhodnim vogalom novega objekta – perceptivno združujoče navezovali na sintaktičnost cerkvene gotike, kar se nam bo uveljavljalo posebno z vzhodnim pogledom na ta del mesta.

Ne le v ožjem središču mesta, tudi na njegovem obrobju so v minulem desetletju nastajale nove zazidave. Tu naj omenimo v letu 1975 zgrajeno Veterinarsko postajo, ki spominja v svoji prostorski zasnovi in ob vsebinski relaciji človek – žival na vzhodnoslovensko domačijo, grajeno "na akel".

Njej nasproti je v letu 1978 zrasel za Ormož nepogrešljivi Dom društva samostojnih obrtnikov in avtoprevoznikov.

V letu 1979 je nastajajoča Tovarna sladkorja postavila za svoje uslužbence stanovanjski blok ob Ptujski cesti, ki smotrno izkorišča padec zemljišča v tem delu mesta.

Istega leta smo se tudi lotili gradnje novega zdravstvenega doma v navezavi na obstoječega, kjer smo prav tako izkoristili nagnjeni teren in pridobili na ta način "dvojno pritličje". Ta predstavlja za telesno ovirane obiskovalce ugodnejši dostop, s čimer pa je tudi sama arhitektura pridobila bolj sproščen ter z okoljem zlit značaj.

Višinsko zamaknjena dela novega zdravstvenega doma povezuje osrednji komunikacijski prostor s stekleno opno.

Obstoječi kompleks ormoške bolnišnice s sosodstvom novega zdravstvenega doma in ureditvijo okolja nakazuje zametek zdravstvenega centra, ki bi s perspektivno izgradnjo večnamenskega objekta (rentgen, lekarna itd.) lahko smiselno zaokrožil ureditev tudi tega dela mesta.

Turistični vidiki

Ormož je mestece z izjemno lego na južnem obrobju jeruzalemskih gor, zato ni naključje, da ima že 3000 let staro naselitveno tradicijo, saj je tudi ugodno podnebje privabljal staroselce na mikavno naravno teraso nad Dravo. Danes, v dobi sodobnega nomadstva, ki je žal trenutno zaradi gospodarskih utesnitev precej zavрто, bi imel Ormož s svojim zaledjem velike turistične možnosti, tako za stacionarni kot za izletniški turizem. Tega so se zavedali pred poldrugim desetletjem tudi pobudniki graditve novega hotela, čeprav so prenekateri takrat zmajevali z glavami, češ, kaj je Ormožu potreben hotel, zadoščovala bi že večja gostilna! Pa se je kaj kmalu pokazalo, da so postale kapacitete hotela (30 ležišč) celo premajhne. Zato smo nekaj let pozneje prenovili še stari trakt s kegljiščem in 28 dodatnimi ležišči. S to dograditvijo je pridobil hotel prenočitvenih kapacitet sicer za en avtobus, kar pa je bilo še vedno premalo, kot je bilo premalo tudi gostinskih zmogljivosti. Tako smo leta 1980 dogradili še zadnji, največji del ormoškega hotela z dodatnimi 63 ležišči in 200 sedeži v novi restavraciji, aperitiv baru in pivnici.

Identiteta okolja postaja danes pomemben dejavnik turistične ponudbe, zato prihajajo prizadevanja po vzpostavitvi določene krajevne pripadnosti še posebej do izraza pri turistični arhitekturi, kjer želi obiskovalec za krajši čas doživeti vse značilnosti novega okolja. Predvsem velja to za mestne goste, ki živijo, če že ne v tako imenovanih betonskih silosih, pa vsaj v enoličnih stanovanjskih enotah. Zato si tembolj zaželijo srečanja z arhitekturo, ki bi se razlikovala od njihove vsakdanjosti.

Od mestne cerkve proti hotelskemu kompleksu in avtobusni postaji je nastal nov prostor, ozelenjen in višinsko razgiban.

Hotel Ormož.

Ta misel nas je vodila tudi pri oblikovanju ormoškega hotela. Čeprav se novi del v svojem videzu navezuje na merilo, sorazmerja, gradivo in druge sestavine prejšnjega, smo skušali tudi tukaj doseči tako obdelavo, ki bi ostala gostu v spominu kot nezamenljiva posebnost. Ne le da smo dosledno uporabljali naravne materiale, kot so opeka, keramika, bel omet ter les v oblikovnem kontrastu neoblanega opaža in industrijsko izdelanega pohištva (JAVOR POSTOJNA), temveč smo predvsem v pivnici uporabili tudi razne etnološke motive, bodisi v neizpremenjeni prvotni obliki (preša, vrbov preplet, posode) bodisi v preoblikovanju (svetila in podobno).

Žal pa je prav pivnica doživela že v začetku obratovanja svoj popačeni vsebinski preobrat. Bila je zasnovana kot specifičen degustacijski prostor, ki naj bi ponujal obiskovalcem razen osnovnega namena še izvirno prostorsko doživetje, ki ne bi bilo le vezano na opremo, temveč tudi na zvočno in animacijsko spremljavo pristnega, domačega vzdušja. Komercialni motivi, kot je že običajno pri nas, pa so pivnico spremenili v pavšalni disco-bar, kot ga srečujemo danes že na vsakem koraku, z vsemi spremljajočimi posledicami, predvsem za opremo pivnice, ki ni bila projektirana za take namene. Za disco bi bil z neznatno preureditvijo prav gotovo primernejši gostinski del kegljišča v kleti, kar je uvidela že tudi sama uprava hotela, vendar bi bilo tudi tu potrebno, kot v celotnem hotelu, posvetiti več pozornosti ohranjanju in vzdrževanju hotela nasploh, posebno tam, kjer je to povezano z manj stroški in več dobre volje.

Pogled v notranjost hotelske pivnice.

Čeprav ti problemi na prvi pogled ne sodijo v pristojnost arhitekta, pa so kar pomembni za celoten vtis dojemanja arhitekture, saj sodi k arhitekturi tudi njena vsebina, torej tudi obratovanje, in ne le estetska vrednost lupine in opreme.

Ostanimo za hip še pri zasnovi hotela in še eni njegovi posebnosti. Gre namreč za predstavitve nekaj prazgodovinskih eksponatov, razstavljenih v hotelskih prostorih. Kot že omenjeno, sodi ormoška naselbina po ohranitvi nasipa, odkritih grobiščih in naselbinskih najdbah iz obdobja kulture žarnih grobišč v vrh evropske prazgodovine. Ko so ptujski arheologi na prostoru sedanjega hotela raziskovali del zemeljskega nasipa, so odkrili iz obdobja latenske kulture (400 p.n.š.) 10 peči, ki pričajo o življenju takratnih prebivalcev. Eno teh peči so ptujski konzervatorji restavrirali in je razstavljena v recepcijski hali hotela. S prizvokom hudomušnosti bi lahko rekli, da nadaljujemo na tej ormoški mikrolokaciji gostinsko kontinuiteto: nahajališča prazgodovinskih peči, v polpretekli dobi gostilna in sedaj hotel...

Nadaljnjo pozornost obiskovalca pritegneta dva fotopanoja z risbama, ki ponazarjata prazgodovinsko nasebino na tleh današnjega Ormoža ter pripravljanje hrane v isti naselbini. Ker je bil Ormož najmočnejše poseljen v času kulture žarnih grobišč, imamo na policah hotelske restavracije razstavljene odlitke posod iz tega obdobja.

Ta razstavica v hotelu nima ambicije nekega razstavnega prostora ali arheološkega muzeja, temveč skuša z razstavljenimi eksponati le obogatiti notranjost hotela s fragmentarnimi pomniki davne preteklosti. Če k temu prištejemo še dva etnološka elementa iz polpretekle dobe – "stopo" in "žrmlje" –, ki smo ju razstavljali v atriju, lahko rečemo, da povezuje ormoški hotel v neprisiljeni obliki različna zgodovinska obdobja, s čimer prispeva k povezavi gostinstva s kulturno dediščino tega mesteca ob Dravi.

Ormoško zaledje

Ormoški hotel pomeni odskočno desko v vinorodno zaledje goric. Od Ivanjkovcev oz. od Mihalovca dalje imamo z nekaterimi še nedodelanimi gostinskimi postojankami, za katere pa smo že pripravili idejne zasnove kot n.pr. za Litmerk, zametek t.i. vinske ceste ali bolje – Ceste klopotcev, ki bo potekala od Ormoža čez Jeruzalem in dalje proti Ljutomeru. Tako smo na izpostavljeni razgledni točki Maleka zasnovali zdomcu-gostincu turistični objekt z lokalnimi specialitetami, ki v arhitektonskem pogledu prav tako izpričuje pripadnost okolju. Gostišče naj bi sprejelo prve goste predvidoma prihodnje leto.

Naslednja točka ob Cesti klopotcev in cilj mnogih obiskovalcev je gostišče Jeruzalem – simbol tega predela Slovenskih goric. Tudi zanj smo že pred leti pripravili načrte za prenovno, in sicer prav tako v smislu lokalne tipike. Zaradi pomanjkanja denarja za celovito prenovno se je investitor lansko leto lotil parcialne rešitve s preureditvijo prostora "preše", vendar je namesto vidnega lesenega ostrejša svojevoljno namestil raven, rjavo opleskan pločevinast industrijski strop (!?), baje zaradi ognjevarnosti. Vsak nadaljnji komentar je odveč...

Če se bomo lotili preureditev naših kulturnih in turističnih objektov s takšnim "posluhom", bomo kaj kmalu prišli v razkorak s pričakovano turistično ponudbo o nepokvarjenem in izvirnem okolju in najbrž bi bila to medvedja usluga tudi za samo občino Ormož.

Tudi drugih krajevnih skupnosti v občini nismo v zadnjem desetletju zanemarjali. Gradili ali prenavljali smo v Središču, na Kogu, v Obrežu, pri Miklavžu, in to različne objekte družbenega značaja, med katerimi naj omenimo novi Dom kulture v Obrežu, ki kaže v

svoji arhitektonski zasnovi značilnosti tamkajšnje ruralne arhitekture ter rabi zaradi zavzetosti in aktivnosti krajanov kar najbolj svojemu namenu. Obrež je zgovoren dokaz, da se da tudi s skromnimi investicijami, vendar z dobro voljo in požrtvovalnostjo marsikaj narediti. Nekaj podobnega velja tudi za mrliško vežico na Kogu ter za spominsko obeležje partizanskih kurirjev severovzhodne Slovenije v istem naselju, ki ga je l. 1980 v lesu izvirno oblikoval akad. kipar Peter Černe.

Prenova in obnova stavbne dediščine

Pa se vrnimo spet v Ormož. Središče mesta, v katerega je bilo v zadnjih letih vtkanih že precej novogradenj, močno kazi videz nekaterih starih stavb, ki kažejo neogibno staranje, poškodbe ali celo dotrajanost. Mnoge fasade ali njene sestavine razpadajo pod vplivom vlage in zamakanja, nekatera pritličja iz druge polovice 18. ali iz 19. stoletja so pred desetletji predelali s "sodobnimi" izložbami velikih, vođoravnih odprtin, s čimer so razvrednotili prvoten, uglašen videz fasad. Začeti bo kazalo celovito prenavo takih stavb, tudi notranjosti po predhodni študiji ovrednotenja in revitalizacije. To bi zahtevalo večji časovni razpon, predvsem pa več posluha in finančnih možnosti, kot jih je danes v Ormožu na voljo.

Kljub zaostreni gospodarski situaciji smo s pomočjo razumevanja izvršilnih organov občine in prizadevnosti Turističnega društva Ormoža uspeli zainteresirati posamezne hišne lastnike tako, da smo že v letošnjem letu obnovili nekaj pročelij v središču mesta. Pri vseh objektih je bilo treba najprej po posebnem postopku odstraniti vlago, pri nekaterih stavbah pa smo posegli tudi v prenavo notranjosti in prikrojili tudi izložbene odprtine sorazmerju fasade. Tukaj izstopa v prvi vrsti adaptacija poslovno-stanovanjske stavbe Kerenčičev trg 2, kjer bosta imeli svoje sodobne prodajne prostore delovni organizaciji Borovo in Zarja, medtem ko bo v 1. nadstropju in v podstrešnem delu na voljo več stanovanj.

Skozi omenjeno stavbo poteka iz Kerenčičevega trga prehod za pešce (pasaža), ki bo trg povezoval s pošto, v naslednjem obdobju pa tudi z mestno tržnico, ki bi naj bila zgrajena na novo izoblikovanem prostoru izza Borova oz. Zarje.

Nadaljnji razvoj

Samoupravna stanovanjska skupnost občine Ormož si prizadeva v naslednjem letu prenoviti ali obnoviti še nekaj starih stavb v mestnem središču.

Kot smo že omenili, je urbano okolje podobno živemu organizmu, ki raste in se razvija, s to razliko, da je za rast tega organizma potrebna še gospodarska osnova, ki nam trenutno ni naklonjena. Sedanji čas je primernejši za skrbne priprave za nadaljnji razvoj. Tako smo se letos v okviru študentskih programov na naši fakulteti spontano lotili tudi konkretne naloge za Ormož; pripravili bomo sanacijsko in zazidalno študijo zahodnega dela Ormoža na Dravski terasi, južno od Ptujске ceste, in to s programom, ki smo si ga sami zastavili in ki vključuje tudi tako imenovano "neproduktivno populacijo" – starejše občane in mladino. Tudi to naj bi bil eden prispevkov k humanizaciji našega grajenega okolja.

Arhitektura kot nenehni proces oblikovanja tega okolja ne bi smela le zasledovati ozkih utilitarističnih ciljev, temveč bi morala opravljati tudi svoje etično poslanstvo, ki bi se zoperstavilo vsem dehumanizacijskim procesom sodobnega sveta, da bo "vplivalo na porajanje in izgrajevanje družbenega okolja", kot je bilo to zapisano v listini Plečnikove nagrade leta 1981 za arhitekturno urejanje Ormoža.

Pripis

Načrte za novo ormoško arhitekturo, z urbanističnimi postavitvami in notranjimi ureditvami pri večini objektov zadnjih deset let smo izdelali v okviru Inštituta za oblikovanje FAGG v Ljubljani. Pri izdelavah načrtov po avtorjevih idejnih zasnovah je — poleg občasnih sodelavcev iz vrst nekdanjih študentov oziroma absolventov — največ sodeloval asistent arh. Branko Kostrić, ki je hkrati avtor Doma društev samostojnih obrtnikov in avtoprevoznikov ter novega prodajnega lokala OPTYL. Projektanta stanovanjskega bloka Tovarne sladkorja sta arhitekta Verena Štraus in Ivo Goropevšek iz Maribora, ki je sodeloval še pri izdelavi načrtov za postajo milice.

Investicijsko tehnično dokumentacijo za pridobitev gradbenega dovoljenja so prispevale projektne organizacije: KOMUNA PROJEKT Maribor, AGENS Ljubljana, SPB Ljubljana, PROJEKT Maribor, IBT Trbovlje in PGP Ljutomer. Izvajalci so bili: OGRAD Ormož, STAVBAR Maribor oz. DRAVA Ptuj ter GRADIS Maribor.

Povzetek:

Med pomodernimi premiki v arhitekturi je kontekstualnost pomemben vidik. V sedemdesetih letih, ko postmoderna miselnost pri nas še ni pognala korenin, smo v Ormožu že začeli iskati navezavo na obstoječe okolje, na arhitekturno dediščino in tipološke značilnosti. Skušali smo izoblikovati arhitekturo kontinuitete in identitete, ob vseh prednostih malomestne aglomeracije. Preobrazba je potekala postopno po posameznih prednostnih predelih mesta ter v odvisnosti od finančnih zmogljivosti sicer dobro organizirane, vendar manj razvite občine. Splošna gospodarska situacija bo za sedaj zavrla nadaljnjo ureditev mestnega središča, ki ostaja zaradi nedokončanega objekta "vzhodnih mestnih vrat" močno okrnjeno. Ormoška arhitekturna dediščina je v primerjavi z drugimi slovenskimi mesteci sicer skromna, ima pa svojo ambientalno vrednost, ki vabi k povzemanju, prenovi in preoblikovanju. Skromne investicijske možnosti so izključevale kakršno koli "atraktivno" arhitekturo, zato smo izbrali arhitekturo v kontekstu, sintaktično umerjeno in berljivo. Skušali smo preseči funkcionalno vsebinska izhodišča načrtovanja in poudariti prostorska ter morfološko—identitetna. Identiteta postaja pomemben dejavnik tudi turistične ponudbe. Z vzpostavitvijo krajevne pripadnosti, semantične navezave na avtohtone sestavine arhitekturne dediščine ter z naslonitvijo na pomnike preteklosti, lahko pridobi tudi sodobna arhitektura pečat izvirnosti in pripadnosti, kar smo želeli uveljaviti pri nekaterih novih zasnovah, predvsem pri oblikovanju ormoškega hotela, kot tudi pri nekaterih objektih zaledja. Kljub novogradnjem pa kazi videz ormoškega središča slabo fizično stanje nekaterih starih stavb, ki kličejo po prenovi, ali vsaj po obnovi pročelij. Sedanje stanje pristrženih naložb skušamo tako izkoristiti za širšo akcijo preнове in obnove; v letošnjem letu je bilo prenovljenih že nekaj stavb v ožjem središču,

kar naj bi se nadaljevalo tudi naslednja leta. Urbano okolje je podobno živemu organizmu, ki raste in se razvija, le s to razliko, da je za to rast potrebna gospodarska osnova, ki nam trenutno ni naklonjena. Sedanji čas je primernejši za priprave v obliki programov in alternativnih zazidalnih študij manj obdelanih predelov Ormoža. Arhitektura kot nenehni proces oblikovanja okolja naj bi vsrila tudi svoje etično poslanstvo.

Zusammenfassung

ORMOŽ AUF DER SUCHE NACH EINEM EIGENEM URBANISTISCH – ARCHITEKTONISCHEM AUSDRUCK

Unter den postmodernen Richtungen in der Architektur ist die Kontextualität ein bedeutender Gesichtspunkt. In den siebziger Jahren, wo die postmoderne Denkart bei uns noch keine Wurzel schlug, hat man in Ormož schon die Anknüpfung an die bestehende Bauumwelt, an die Architekturerbschaft, wie auch an die typologischen Eigenschaften zu suchen angefangen. Man versuchte Architektur der Kontinuität und der Identität bei allen Vorteilen der kleinstädtischen Agglomerationen zu gestalten. Die Wandlung verlief allmählich an einzelnen Teilen der Stadt, sowie von der Abhängigkeit der finanziellen Leistungsfähigkeiten in übrigen gut organisierter, jedoch unterentwickelter Gemeinde bedingt. Allgemeine wirtschaftliche Lage wird vorläufig weitere Entwicklung des Stadtkerns bremsen, der infolge des unvollendeten Objektes des "Östlichen Stadttors" sehr verstümmelt ist. Das Architekturerbe von Ormož ist im Vergleich zu anderen slowenischen Städtchen zwar bescheiden, doch hat es seinen ambientalen Wert, der zur Nachahmung, Erneuerung und Umformung lockt. Bescheidene Investitionsmöglichkeiten haben jede "attraktive" Architektur verunmöglicht, deshalb wurde eine Architektur des Kontextes, syntaktischer Maßstäblichkeit und Lesbarkeit gewählt. Es wurde versucht funktionalistisch inhaltliche Ausgangspunkte der Entwürfe zu übersteigen und die räumlichen, sowie morphologisch-identitätische zu betonen. Die Identität wird zu einem bedeutsamen Faktor auch des touristischen Angebotes. Mit der Errichtung der lokalen Angehörigkeit, der semantischen Anknüpfung an die autochthonen Bestandteile der Architekturerbschaft, sowie mit der Anlehnung an die Elemente der Vergangenheit, kann auch die zeitgemässe Architektur den Siegel der Ursprünglichkeit und Zugehörigkeit gewinnen, was man bei einigen Neubauten betonen wünschte, vor allem bei der Gestaltung des Hotels Ormož, wie auch bei einigen anderen Bauten des Hinterlandes. Trotz der Neubauten wird der Eindruck der Stadtmitte durch den materiellen Zustand einiger alter Bauten, die einer Renovierung oder mindestens einer Fassadenerneuerung bedürftig sind, verunstaltet. Den jetzigen Zustand der verkürzten Investitionen versucht man für eine breitere Aktion der Renovierung oder Erneuerung auszunützen; in diesem Jahr wurden schon einige Bauten der Stadtmitte adaptiert, was auch in den künftigen Jahren fortgesetzt werden soll. Die städtebauliche Umwelt gleicht dem lebenden Organismus, der sich im Zustand des Wachstums und der Entwicklung befindet, doch mit dem Unterschied, dass für solchens Wachstum eine wirtschaftliche Grundlage nötig ist, die uns zur Zeit nicht gewogen ist. Die gegenwärtige Zeitlage ist für Vorbereitungen in Form einer Programierung und der alternativen Bebaustudien einiger weniger bearbeiteten Teile von Ormož mehr geeignet. Architektur als andauernder Gestaltungsprozess der Umwelt sollte auch eine etische Sendung ausüben.

Ivo RAJH
predsednik komiteja za družbeno
planiranje, razvoj in gospodarske zadeve
Občine Ormož

RAZVOJ ORMOŠKE OBČINE PO LETU 1973

Sestavek obravnava družbenoekonomska gibanja v zadnjem desetletju. Opisani so dosežki v gospodarstvu in družbenih dejavnostih v mestu Ormož kot gospodarskem, kulturnem in političnem središču občine in njegovem gravitacijskem območju.

Družbenoekonomska gibanja, ki jih beležimo na območju občine po letu 1973, so bistveno vplivala na razvoj in spremenjeno podobo mesta Ormož kot vodilnega kulturnega, političnega in urbanega centra občine.

Desetletno obdobje je v razvoju nekega kraja oz. območja prekratko, da bi lahko celovito ocenjevali vsa ekonomska, socialna in sociološka dogajanja, vendar lahko za mesto Ormož trdimo, da je bil v letih 1973 – 1983 dosežen izjemen napredek skoraj na vseh področjih.

Pomemben dejavnik uresničevanja osnovnih razvojnih usmeritev je družbenoekonomski in politični sistem, k čemur so pripomogli delovni ljudje in občani, ki so z vztrajnim pospeševanjem preobrazbe gospodarstva in pretežno kmetijske v propulzivnejše dejavnosti, s prometnim odpiranjem in tesnejšim povezovanjem z drugimi razvitejšimi območji dosegli dinamičen razvoj v občini, posebno še v mestu Ormož.

Pri oblikovanju razvojnih ciljev je bilo pomembno zlasti prizadevanje za uveljavljanje samoupravljanja, ki je bilo osnovni pogoj za napredek in uveljavitev delovnega človeka in občana v socialistični družbi.

Ob ocenjevanju dosežene ravni ekonomskega razvoja, osebnega in družbenega standarda tudi ne smemo pozabljati pripravljenosti občanov Ormoža, ki so s samoprispevki in drugimi združenimi sredstvi pripomogli k urejenosti in lepšemu videzu osrednjega občinskega naselja.

Vendar vsa obdobja niso bila enako ugodna za uresničevanje zastavljenih ciljev. Družbeni napredek je od časa do časa potekal v zapletenih pogojih gospodarjenja, posebno po letu 1979, še bolj pa v letih 1981 do 1983. V tem času niso bili doseženi vsi razvojni cilji, ki bi lahko pripomogli k ekonomskemu razvoju in k nadaljnji izgradnji mesta ter bližnje okolice.

Družbenoekonomski razvoj mesta je bil v preteklem obdobju odvisen od gospodarske

moči, posredno pa od razvoja drugih dejavnosti, ki so omogočile dvig osebnega in družbenega standarda prebivalstva ter urbano urejenost mesta. Gospodarski razvoj je povzročil večjo koncentracijo prebivalstva v mestu Ormož, ki se je v zadnjih desetih letih povečalo za 31 % oziroma poprečno na leto za 3 %.

Osnovni nosilci gospodarskega razvoja v zadnjih desetih letih so bile delovne organizacije. Ustanovljene so bile tudi proizvodne enote, ki so še pospešile gospodarski in družbeni razvoj.

Ob udeležbi lastnih, bančnih in združenih sredstev so nastajali novi in rekonstruirani stari proizvodni obrati.

Na novi lokaciji je bila zgrajena Pekarna z novo tehnologijo peke kruha in drugih izdelkov; ob soudeležbi tujih partnerjev je bil postavljen novi obrat za proizvodnjo očal pri Tovarni Jože Kerenčič. Opravljena je bila I. in II. faza rekonstrukcije Opekarnice in uvedena moderna tehnologija žganja opečnih proizvodov; kovinska proizvodnja delovne organizacije Kran se je preselila iz Ormoža na Hardek; posodobljena je bila proizvodnja na Žagi v Ormožu.

Dolgoletna prizadevanja, da bi Ormož dobil večji industrijski obrat za predelavo sladkorne pese, so se uresničila v letu 1980, ko je stekla poizkusna proizvodnja v Tovarni sladkorja, ki je v marsičem spremenila podobo mesta in uveljavila njegove gospodarske funkcije v širšem okolju in tudi zunaj območja občine.

Zaradi gospodarskega razvoja je občinsko središče v tem obdobju razvilo določene oskrbne in storitvene dejavnosti. Za boljšo ponudbo dobrin so bili zgrajeni Blagovnica, dva nova trgovska lokala, več trgovin s ponudbo trajnih dobrin pa je bilo preurejenih. Zgrajena je bila Osnovna šola Stanka Vraza, obnovljeni osnovni šoli v Ormožu in na Hardeku, novi otroški vrtec je dal zatočišče otrokom zaposlenih staršev, za boljšo osnovno zdravstveno varstvo je bil zgrajen prizidek k Zdravstvenemu domu, adaptiran in preurejen je bil Dom kulture, za potrebe društvenih dejavnosti pa je bil z združenimi sredstvi zgrajen Dom društev. Za dvig turizma je bil Hotel razširjen z dodatnimi 63 ležišči in 200 sedeži. Novi stanovanjski objekti, poslovne zgradbe, naselje pri vinski kleti in naselje Hardek ter centralna mestna cona dajejo videz urejenosti. Materialna krepitev združenega dela je omogočila intenzivno stanovanjsko gradnjo, da bi zadovoljila potrebe razvoja mesta. Zgrajenih je bilo več kot 350 stanovanj v družbeni in zasebni lasti. Ob gradnji Tovarne sladkorja je zrastle tudi stanovanjsko naselje Dolga lesa.

Komunalna ureditev Ormoža je zahtevala tudi postavitev sodobne avtobusne postaje, posodobitev cestišč, gradnjo pločnika in kolesarske steze ob Ljutomerski cesti, ureditev zelenic in nasadov. Zgrajeni sta bili mrliška veža in veterinarska postaja. Avtomatska telefonska centrala je omogočila boljšo povezavo Ormoža z drugimi kraji.

Ob velikih uspehih v gospodarskem in družbenem razvoju pa smo posvetili manj pozornosti ohranjanju starega mestnega jedra. V zadnjem letu je bil tudi na tem področju opazen napredek.

Storili bi napako, če bi ob uspehih na mestnem območju zapostavljali družbenoekonomski razvoj celotne občine. V obdobju od leta 1973 do danes je bilo mnogo storjenega za izboljšanje pogojev dela in življenja prebivalstva zunaj Ormoža.

Modernizirali smo cestno omrežje, tako da so vsi krajevni centri povezani z asfaltiranimi cestami z gospodarskim, kulturnim in političnim središčem občine. Tudi krajevne skupnosti so med seboj povezane z asfaltiranimi cestami, tako povezavo pa ima tudi večina naselij s centri krajevnih skupnosti.

V zadnjem desetletju je bila oskrba gospodarstva in prebivalstva z vodo prednostna razvojna naloga. Vsi krajevni centri s pretežnim številom naselij so dobili zdravo pitno vodo iz centralnega vodovodnega omrežja. Tri četrť potreb po pitni vodi je že zadovoljenih, prizadevamo pa si, da bo v bližnji prihodnosti vodovod speljan po vsej občini. Napredovala je tudi telefonska povezava Ormoža s krajevnimi centri. Do leta 1983 so bile avtomatizirane vse telefonske centrale, s čimer se je precej povečalo število telefonskih priključkov. Zgrajenih je bilo več transformatorjev, kar je zelo izboljšalo oskrbo z električno energijo.

Vključevanje predšolskih otrok v varstvo smo v celoti uresničili z gradnjo novih otroških vrtcev v Središču, Podgorcih, Veliki Nedelji in Miklavžu. S tem so izenačeni pogoji varstva in vzgoje na celotnem območju občine.

Prostorom za kulturne prireditve je bilo v dosedanem obdobju posvečeno premalo pozornosti, v zadnjih letih pa so vendarle bili posodobljeni kulturni domovi pri Miklavžu, Podgorcih, Tomažu, novi kulturni dom pa je bil zgrajen v Obrežu.

Velik napredek je bil dosežen v družbenem in zasebnem kmetijstvu z novimi nasadi, skladišči, melioracijami in drugimi ukrepi za izboljšanje obdelovalnih površin. V tem obdobju sta bila zgrajena tudi predelovalni obrat Droga TOZD Gosad Središče ob Dravi, Blagovnica Trgovskega podjetja Zarja v Središču ob Dravi, odprt proizvodni obrat Tonoša Tomaž pri Ormožu, posodobljene trgovine v krajevnih središčih in nekateri drugi objekti, ki so izboljšali pogoje dela in življenja občanov.

Droga TOZD "Gosad" Središče ob Dravi.

Blagovnica v Središču ob Dravi.

Kljub zaostrenim gospodarskim razmeram, ki nas pestijo od leta 1980, družbenopolitična skupnost še nadalje snuje načrte za razvoj mesta in njegovega zaledja. Dosedanji uspehi na gospodarskem in drugih področjih nas ne smejo uspavati, stabilizacijska prizadevanja morajo postati realni temelj načrtov za prihodnja obdobja. Ormoški občani si bomo še nadalje prizadevali, da sebi in prihajajočim generacijam ustvarimo lepši jutri.

P o v z e t e k :

Materialni pogoji razvoja ormoške občine v preteklih obdobjih niso bili najugodnejši. Po letu 1973 je razvoj ubral veliko hitrejša koraka, saj smo ob posodobitvi kmetijstva uspeli razviti tudi industrijo. Več delovnih mest za pridne roke ormožanov in delavcev iz okoliških krajev je omogočilo dvig osebnega in družbenega standarda. Novi proizvodni obrati, posodobljeno cestno, električno, telefonsko in vodovodno omrežje ter nove šole in vrtci so najboljši znak, da so si ormoški občani pripravljani z lastnimi močmi ustvariti lepšo prihodnost.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE ENTWICKLUNG DER GEMEINDL ORMOŽ NACH 1973

Die materiellen Bedingungen der Entwicklung der Gemeinde Ormož sind in vergangenen Perioden nicht am günstigsten gewesen. Nach dem Jahre 1973 ist der Fortschritt viel schneller geworden; wir haben neben der Modernisierung der Landwirtschaft auch die Industrie entwickelt. Mehrere Arbeitsplätze für die fleissigen Hände der Bürger von Ormož und der Arbeiter aus der Umgebung haben den Hub des Lebens- und Alltagsstandards ermöglicht. Neue Betriebe, modernisierte Strassen-, Stromleitungs-, Fernsprech- und Wasserleitungsnetz, neue Schulgebäude und Kindergärten sind das beste Zeichen, dass die Gemeindeglieder von Ormož bereit sind, sich mit eigenen Kräften bessere Zukunft zu schaffen.

Franc DEBELJAK,
dipl. ekonomist,
Tovarna Jože Kerenčič Ormož

NASTANEK IN RAZVOJ TOVARNE PLASTIČNIH IN OPTIČNIH IZDELKOV JOŽE KERENČIČ ORMOŽ

V tekstu je prikazan razvoj Tovarne Jože Kerenčič Ormož od ustanovitve leta 1960 do leta 1983 in nakazane njene razvojne usmeritve.

U v o d

Tovarna Jože Kerenčič je mlada delovna organizacija; osnovali so jo leta 1960 kot Zavod za zaposlovanje invalidov v nerazviti kmetijski občini Ormož. V občini ni bilo razvite industrije, saj sta obstajala le dva industrijska objekta: Žaga za rezanje lesa ter Opekarna. Tako torej ni bilo ne razvite industrijske tradicije in ne miselnosti, ki sta osnova za hitrejši razvoj industrije. Osnovni nosilec razvoja pa je človek, zato je bilo potrebno našega človeka preobraziti iz kmetijskega v industrijskega delavca. Razvoj industrije v občini je kmalu pokazal, da se je delavni kmetijski proizvajalec v kratkem času preoblikoval v industrijskega delavca in uspešno začel delati na najsodobnejših strojih.

V letu 1960 je bilo v Zavodu zaposlenih 51 delavcev, in to v glavnem invalidov in kmetijskih delavcev. Proizvodni prostori in sredstva za delo so bili zastareli, saj je tovarna dobila prostore v stari kožarni, stroje pa iz tovarne Jeklo Ruše s proizvodnim programom za izdelavo gradbenega okovja.

Marljivi delavci v tovarni Jože Kerenčič so v svojih razvojnih prizadevanjih uspeli, saj je v letu 1983 zaposlenih že 608 delavcev, ki delajo na najsodobnejših avtomatskih strojih in proizvajajo izdelke, potrebne v različnih gospodarskih panogah.

Razvoj Tovarne Jože Kerenčič

Tovarna Jože Kerenčič je bila osnovana leta 1960 kot Zavod za zaposlovanje invalidnih oseb. Namen ustanovitve je bil predvsem zaposlitev invalidov in njihova rehabilitacija. Razumljivo je, da se ni posvečala pozornost gospodarskim efektom, temveč predvsem skrb za zaposlitev invalidov. Poslovanje v letu 1960 je bilo usmerjeno v organizacijo raznih uslužnostnih in gospodarskih dejavnosti obrtnega značaja ter v proizvodnjo gradbenega okovja vseh vrst.

Zavod je imel zastarelo strojno opremo: stiskalnice in stružnico je dobil kot odpisane stroje v podjetju Jeklo Ruše. Delavci, bilo jih je 51, niso imeli nobene industrijske tra-

dicije, tehnološki prijemi so bili nerazčističeni, ni bilo tehnične dokumentacije, storilnost je bila nizka. Vendar so delavci kazali izredno voljo za uspeh in razvoj, saj so le v tem videli možnost svoje stalne zaposlitve. Navedena dejstva so bila glavni razlog, da je zavod moral načrtovati preusmeritev proizvodnega programa in sistematizacijo obdelave tehnoloških postopkov ter izbiro novih rentabilnejših izdelkov. Proizvodni prostori na Ptujski cesti 8 v bivši kožarni so bili povsem neustrezni.

Prostore je bilo potrebno adaptirati in prilagoditi proizvodnji.

V letu 1962 se je pokazala potreba, da se zavod organizira v podjetje za industrijsko dejavnost kovinske in plastične stroke. Ustanovljena je bila Tovarna kovinskih proizvodov in izdelkov iz plastičnih mas Jože Kerenčič Ormož. Ustanovitelj zavoda in tovarne je bil Občinski ljudski odbor Ormož. Proizvodnja je bila razširjena: odslej teče proizvodnja okovja in pribora vseh vrst, proizvodnja vseh vrst odlitkov barvnih kovin, proizvodnja izdelkov iz plastičnih mas in strojna obdelava kovin za drugo industrijo.

Tako je tovarna širila svoj obseg dela: iskala je nove izdelke in uvajala nove tehnologije. Proizvodnja gradbenega okovja je zaradi zastarelih strojev in počasne proizvodnje upadala tako, da se ti izdelki z relativno visokimi cenami niso mogli vključiti na tržišče. Zato je bil sprejet sklep, da se proizvodnja gradbenega okovja opusti. Tovarna je iskala rešitve z navezovanjem stikov z večjimi delovnimi organizacijami, in to TAM Maribor, EMO Celje, IMT Beograd, FAP Priboj in drugimi. Predvsem je važna kooperacija s tovarnami avtomobilov in traktorjev na področju plastične dejavnosti. V letu 1962 se je začela proizvodnja vseh vrst krmilnih koles za traktorje, avtobuse in kamione; s tem je bila dana osnova razvoja tudi za ostale plastične izdelke: za tapete poda in stene kabine, armaturne plošče, ročice, krogle ter sploh za vso opremo v kabinah, izdelano iz plastičnih mas.

Tudi proizvodnja kovinskih izdelkov se je razširila: izdelovati so začeli izlivke in ročaje za EMO Celje. Spremembe v tehnologiji in povečani proizvodnji so zahtevale tudi kadrovske okrepitve. V letu 1962 je bilo zaposlenih že 109 delavcev. Tovarna je pridobila tudi strokovne kadre, in to strugarje, orodjarje, strojne ter ekonomske tehnike.

Preusmeritev proizvodnega programa je vplivala na to, da se je tovarna uspešno uveljavila na tržišču. V letu 1963 je sklenila kooperacijske pogodbe za približno 78 % celotne proizvodnje, predvsem z avtomobilskimi tovarnami. Ostali del proizvodov pa uspešno spravlja na trg prek poslovnega združenja Fužinar iz Ljubljane. Tovarna ima zaposlenih precej invalidov, ki ne dosega norm, prav tako pa so izostanki z dela razmeroma pogosti. V letu 1963 je tovarni uspelo povečati število strokovnih sodelavcev iz TAM Maribor in TAP Ptuj. Ovira zaposlovanju strokovnih delavcev je pomanjkanje stanovanj in nizki osebni dohodki. Vendar se je kadrovska struktura izboljšala tako, da zaposluje tovarna 2 delavca z višjo šolsko izobrazbo, 10 delavcev ima srednjo izobrazbo, 20 je kvalificiranih delavcev kovinske stroke. V letu 1963 je bil kupljen prvi avtomatski brizgalni stroj iz Vzhodne Nemčije za brizganje volanov.

V letu 1966 so dopolnili proizvodnjo z izdelavo nožev in kuhinjskih garnitur. Tovarna je kupila zastarelo strojno opremo za proizvodnjo vseh vrst kuhinjskih nožev in pričela izdelovati 32 vrst različnih nožev. Prav tako je osvojila tehnologijo za proizvodnjo 6 vrst kuhinjskih garnitur: zajemalko, cedilko, vilice itd. Kupljene so bile tudi nove stiskalnice in stružnice. Da bi tovarna lahko spremljala razvoj novih izdelkov, je nujno potrebovala strojna oblikovalna orodja. Zaradi tega je bilo potrebno istočasno s povečanjem proiz-

vodnih kapacitet za izdelavo plastičnih in kovinskih izdelkov organizirati tudi orodjar—no. Za orodjarno, ki se je razvijala obenem s tovarno, je bilo potrebno kupiti nove stroje, in to stružnico, rezkalni stroj, vrtalni stroj in žago za rezanje materiala.

S tem je bila postavljena trdna osnova za nadaljnji razvoj Tovarne Jože Kerenčič, ki se je v letu 1966 preimenovala v Tovarno plastičnih in kovinskih izdelkov Jože Kerenčič Ormož. Proizvodnja se je izoblikovala v naslednje dejavnosti: predelava plastičnih snovi v polizdelke in gotove izdelke, predelava in obdelava vseh vrst kovin v polizdelke in gotove izdelke, izdelovanje strojnih orodij in naprav, vzdrževanje strojev, orodij, naprav ter zgradb in opravljanje uslug strojne kovinske obdelave.

V letu 1966 je tovarna kupila tudi dva stroja Belišče za proizvodnjo brizganih plastičnih izdelkov do 100 gramov teže. Predelava plastičnih mas v različne izdelke je v razvoju tudi pri nas. Plastične surovine so proizvajali že tudi v Jugoslaviji, zato je Tovarna Jože Kerenčič pri iskanju novih izdelkov iz plastičnih mas začela proizvajati pihano embalažo — plastenke. Za proizvodnjo pihane embalaže je bil kupljen leta 1969 prvi pihalni stroj Bekum iz Zahodne Nemčije. Za plastenke se uporabljata dva plastična materiala: polietilen in prozorni PVC.

S širitvijo obsega proizvodnje so postali proizvodni prostori na Ptujski c. 8 pretesni, zato so se lotili gradnje novih proizvodnih prostorov za izdelavo plastičnih izdelkov. Zgrajena je bila nova proizvodna dvorana s 1500 m² površine na Ljutomerski c. 32. Sedaj se je lahko razširila tudi proizvodnja z novimi plastičnimi izdelki za tujega kupca — PEZ izdelki. Kupili so nove brizgalne stroje za brizganje do 500 gr teže izdelkov. Tovarna je sklenila licenčno pogodbo za proizvodnjo PEZ izdelkov s firmo Centromint Company iz Vaduza — Liechtenstein.

Tam je največji delničar avstrijska firma Haas iz Linza. Ta proizvodnja se je količinsko izredno večala, zato je bila potrebna ponovna razširitev orodjarne za izdelavo potrebnih orodij. V letu 1973 je bila zgrajena ob obstoječi dvorani nova proizvodna dvorana s 600 m² površine.

Z novimi proizvodnimi prostori za izdelavo plastičnih izdelkov in z orodjarno se je tovarna obogatila tudi z novimi strokovnimi kadri. Kupci so dobili zaupanje v izdelke, ki jih je proizvajala Tovarna Jože Kerenčič. V letu 1970 je tovarna zaposlovala že 272 delavcev. Izdelovali so naslednje skupine izdelkov:

1. skupina izdelkov za motorno industrijo	32 %
2. skupina izdelkov za kovinsko dejavnost	22 %
3. skupina izdelkov za plastično embalažo	28 %
4. skupina izdelkov za prehrabeno industrijo	17 %
5. skupina izdelkov za široko potrošnjo	1 %

S k u p a j 100 %

Razvoj Tovarne Jože Kerenčič je po letu 1973 doživel nagel skok. Načrtovali so nov izdelek, in sicer okvire za očala. Tovarna je podpisala leta 1973 pogodbo o skupni naložbi domačih in tujih partnerjev za proizvodnjo okvirov za sončna in športna očala. Pogodbeni partnerji so bili: Tovarna Jože Kerenčič Ormož, Tehno Impex Ljubljana, Optyl Billenmode GmbH Muenchen in I. I. C. Y. London.

Pogodba o skupni naložbi je bila podpisana za dobo 10 let in je predvidevala gradnjo tovarne za proizvodnjo okvirov za očala.

Graditi so začeli leta 1974 v industrijski coni Ormož, Ljutomerska c. 32, in sicer ob obstoječi Tovarni Jože Kerenčič. Tovarno so gradili za letni obseg proizvodnje 500.000 kosov, s tem da je možna razširitev z manjšimi posegi.

V letu 1974 se je zaradi predvidenega novega obsega proizvodnje okvirov za očala priključilo k Tovarni Jože Kerenčič foto – optično podjetje ABA, foto optika iz Maribora. ABA je imela prodajalne po vsej Sloveniji. Za prodajo in montažo je potrebovala okvire tudi iz tovarne Optyl Ormož, zato se je poslovno in organizacijsko povezala s Tovarno Jože Kerenčič.

S priključitvijo ABA in končano gradnjo tovarne Optyl v letu 1975 je bilo potrebno reorganizirati Tovarno Jože Kerenčič na samoupravni osnovi, in sicer osnovati temeljne organizacije združenega dela in delovno skupnost skupnih služb.

Tovarna Jože Kerenčič Ormož je bila samoupravno organizirana takole:

1. TOZD predelava plastičnih mas Ormož,
2. TOZD Optyl optični proizvodi Ormož,
3. TOZD ABA foto – optika Maribor,
4. Delovna skupnost skupnih služb Ormož.

V letu 1976 se je priključilo k Tovarni Jože Kerenčič še podjetje Optika Ljubljana kot TOZD, ki je prav tako za potrebe svoje dejavnosti kupovala okvire za očala od TOZD Optyl.

Leta 1977 se je priključila Tovarni Jože Kerenčič Ormož še tovarna optičnih izdelkov Likaplast Udbina iz SR Hrvatske kot TOZD.

Združevanje delovnih organizacij optične dejavnosti s Tovarno Jože Kerenčič Ormož je bilo potrebno zaradi dohodkovno uspešnejšega poslovanja in boljše izkoriščenosti proizvodnih zmogljivosti, znanja in skupnega nastopa na tržišču. Izdelki Tovarne Jože Kerenčič se najdejo na domačem in tujem trgu. Tovarna izvažata okvire za očala in sončna očala na zahodno (Zvezna republika Nemčija, Avstrija) in vzhodno (Češkoslovaška, Nemška demokratična republika) tržišče. Prav tako izvažata večje količine PEZ izdelkov v Avstrijo, Nemčijo in ZDA. Okviri za očala, ki jih proizvaja TOZD Optyl, so izdelani iz epoksidne smole.

V letu 1980 se je Tovarna Jože Kerenčič samoupravno in organizacijsko povezala v SOZD ZIV TAM Maribor. Vzrok za to odločitev je bila možnost za razširitev proizvodnega programa TOZD predelava plastičnih mas za potrebe članic ZIV TAM.

V letu 1981 je iz delovne organizacije izstopila TOZD Optika Ljubljana, ki je poiskala svoj razvoj v razširjeni fotooptični dejavnosti zunaj Tovarne Jože Kerenčič.

Rast Tovarne Jože Kerenčič je prikazana z nekaterimi pokazatelji:

TABELA 1: Rast Tovarne Jože Kerenčič

	1960	1962	1964	1975	1980	1982
1. Prihodek	545.759	1.255.710	4.265.368	85.702.162	323.965.612	510.456.433
2. Dohodek	102.620	314.440	1.588.082	23.472.289	155.799.193	201.478.127
3. Št. zaposl.	51	109	190	480	555	590
4. Dohodek na delavca	2.012	2.885	8.358	48.901	280.719	341.488

Iz pregleda je razvidno, da je Tovarna Jože Kerenčič uspešno razvijala svojo dejavnost, saj je v iskanju novih proizvodov in kupcev znala v najkrajšem času ob ugodni ceni dati kvaliteten proizvod, ki je zadovoljil kupca.

Sedanja organiziranost Tovarne Jože Kerenčič in proizvodnja izdelkov posameznih TOZD je naslednja:

1. TOZD predelava plastičnih mas Ormož

Proizvodni program obsega:

- predelava plastičnih mas v polizdelke in gotove izdelke,
- predelava in obdelava kovin v polizdelke in gotove izdelke,
- izdelava orodij ter naprav,
- vzdrževanje strojev, naprav in zgradb,
- proizvodnja športnih očal Carrera.

2. TOZD OPTY Ormož

Proizvodni program je naslednji:

- proizvodnja in montaža okvirov za korekcijo vida in sončna očala iz optyla,
- prodaja optičnih izdelkov.

3. TOZD ABA foto – optika Maribor

Predmet poslovanja je takle:

- prodaja vseh vrst optičnih proizvodov,
- servisiranje optičnih proizvodov in slušnih aparatov.

4. TOZD Likaplast Udbina

Proizvodni program obsega:

- proizvodnja in montaža okvirov za korekcijo vida in sončna očala iz acetatne celuloze,
- prodaja optičnih izdelkov,
- proizvodnja plastične embalaže.

5. Delovna skupnost skupnih služb Ormož

Za izvrševanje del, ki so skupnega pomena za vse TOZD, so organizirane skupne službe za:

- splošne, pravne in kadrovske zadeve,
- ekonomsko – finančne zadeve,
- nabavne in uvozne zadeve,
- prodajne in izvozne zadeve,
- razvojne zadeve.

RAZVOJNE USMERITVE

Razvojni cilji so opredeljeni z razširitvijo obstoječih programov, predvsem pa z razširitvijo proizvodnje okvirov za očala. Tovarna Jože Kerenčič iz leta v leto povečuje izvoz svojih izdelkov na zahodno in vzhodno tržišče in bo tako nadaljevala tudi naprej. Za uspešen dosedanj razvoj imajo zasluge predvsem zelo pridni delavci, ki so se zaposlovali v tovarni. Za izgradnjo vseh objektov, za nakup strojev in opreme in da so lahko sledili tehnološkemu razvoju, so se morali delavci odrejati tudi delu svojih osebnih dohodkov.

Delavci Tovarne Jože Kerenčič načrtujejo razvoj tovarne po dosedanjih tržnih izkušnjah in na osnovi dosežene stopnje tehnološkega razvoja v naslednjih smereh:

- v smeri proizvodnje izdelkov, ki omogočajo substitucijo uvoza ali omogočajo pomembnejši izvoz,
- z uvedbo sodobne tehnologije za proizvodnjo takšnih izdelkov, ki omogočajo velikoserijsko proizvodnjo in prinašajo temu ustrezne dohodkovne učinke,
- v smeri izdelave izdelkov, ki sodijo v okvir obstoječega proizvodnega programa ali pa pomenijo njegovo organsko dopolnitev, da bi se v celoti izkoristilo in dopolnjevalo pridobljeno tehnično in tehnološko znanje ter izrabile izkušnje.

Pridne roke delavcev Tovarne Jože Kerenčič bodo z dosedanjimi izkušnjami tudi te razvojne cilje izpolnile, tovarna pa si bo še bolj utrdila pridobljeni položaj na tržišču.

Povzetek:

Tovarna Jože Kerenčič Ormož je bila ustanovljena leta 1960 kot Zavod za zaposlovanje invalidnih oseb. Proizvodni program je bil izdelava kovinskega okovja za gradbeništvo. V letu 1962 se je iz Zavoda razvila tovarna kovinskih in plastičnih proizvodov. Proizvodni program se je razširil tudi na proizvodnjo plastičnih izdelkov za kooperacijo. Med razvojem je Tovarna Jože Kerenčič večkrat menjala svoj naziv, kar je vsakokrat narekoval proizvodni program. Zaradi razširjenega programa je bilo potrebno zgraditi nove proizvodne prostore za predelavo plastike, za orodjarno in za proizvodnjo okvirov za očala Optyl. Tovarna je uspela tudi v izvozu na zahodno tržišče, saj izvažajo okvire za očala Opty in PEZ izdelke. Organizacijsko in samoupravno je Tovarna Jože Kerenčič organizirana v temeljne organizacije združenega dela in v delovno skupnost skupnih služb in sicer:

- TOZD predelava plastičnih mas Ormož,
- TOZD Optyl optični proizvodni Ormož,
- TOZD ABA foto – optika Maribor,
- TOZD Likaplast Udbina.

Tovarna Jože Kerenčič je leta 1960 zaposlovala 51 delavcev, leta 1982 pa 590 delavcev. Proizvodni program obsega izdelavo plastičnih in kovinskih izdelkov in okvirov za očala.

K A Z A L O

Tone LUSKOVIC

Ob izdaji Zbornika Ormož skozi stoletja II

Andrej PEKONJA

Preled izdelave dejavnosti na Ormoško-Plastični obratnji v letih 1960-1982

Z u s a m m e n f a s s u n g

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER FABRIK FÜR PLASTISCHE UND OPTISCHE ERZENGNISSSE "JOŽE KERENČIČ" ORMOŽ

Die Fabrik "Jože Kerenčič" Ormož wurde im Jahr 1960 begründet, als eine Anstalt für die Beschäftigung der invaliden Personen. Produktionsprogramm der Anstalt war die Produktion der Metallbeschläge für das Baufach. Im Jahre 1962 wurde aus der Anstalt die Fabrik der Metall und Plastik-Erzeugnisse begründet, die ihr Programm auf die Produktion der plastischen Erzeugnisse für die Kooperation erweitert. In der Zeit ihrer Entwicklung hat die Fabrik "Jože Kerenčič" mehrmals ihren Titel verändert, was immer das Produktionsprogramm bedungen hat. Die Verbreitung des Programms hat den Bau der neuen Produktionsplätze verlangt und zwar für Plastikumarbeitung, Werkzeugstätte und für Produktion Optyl – Brillenfassungen. Die Fabrik hat auch den Erfolg bei dem Export auf Weltmarkt erreicht, weil sie die Brillenfassungen und PEZ – Dispensers exportiert.

Die Fabrik "Jože Kerenčič" ist der Organisation und Selbstverwaltung nach, in fünf organisatorische Einheiten verteilt und zwar:

- Verwaltung
- Betrieb fuer Plastikumarbeitung Ormož
- Betrieb Optische Erzeugnisse Ormož
- Betrieb ABA Photooptik Maribor
- Betrieb Likaplast Udbina

Fabrik "Jože Kerenčič" hat im Jahre 1960 51 Arbeiter beschäftigt, im Jahre 1982 aber 590 Arbeiter. Das Produktionsprogramm umfasst die Produktion der Plastik- und Metallenerzeugnisse und die Produktion der Brillenfassungen.

Gravitativ

Tako imenovani "Taschnischer Produkt" v Ormožu

Das experimentelle "Taschnischer Produkt" zu Maribor

Nada JURKOVIC

Telovadno društvo Sokol Ormož 1972-1981

- TOXD pitešava gastišnih mislilov
- TOXD Gityl optični proizvodn Oromo
- TOZABA foto — optiča Mašiner
- TOXD Lakašev Učebnik
- TOXD pitešava gastišnih mislilov
- TOXD Gityl optični proizvodn Oromo
- TOZABA foto — optiča Mašiner
- TOXD Lakašev Učebnik
- TOXD pitešava gastišnih mislilov
- TOXD Gityl optični proizvodn Oromo
- TOZABA foto — optiča Mašiner
- TOXD Lakašev Učebnik

— TOXD pitešava gastišnih mislilov

— TOXD Gityl optični proizvodn Oromo

— TOZABA foto — optiča Mašiner

— TOXD Lakašev Učebnik

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER FABRIK FÜR KEMISCHE ERZEUGNISSE "JOZE KERENČIČ" OROMO

Die Fabrik "Joze Kerencic" Oromo wurde im Jahr 1960 begründet, als eine Fabrik für die Beschäftigung der inländischen Produktionen der Arbeiter war die Produktion der Metall- und Plastik-Erzeugnisse. Im Jahr 1965 wurde zur Erweiterung der Produktion der Metall- und Plastik-Erzeugnisse in der Fabrik "Joze Kerencic" ein Produktionsprogramm begonnen. Die Verwirklichung des Programms hat den Bau der neuen Produktionsstätte und zwei für Fortentwicklung, Weiterentwicklung und für Produktion Gityl - Ballistungen. Die Fabrik hat auch den Erfolg der Export auf Weltmarkt erreicht, weil sie die Ballistungen und PEZ - Dispersant exportiert.

Die Fabrik "Joze Kerencic" ist der Organisation und Selbstverwaltung nach, in fünf organisatorische Einheiten verteilt und zwar:

- Verwaltung
- Betrieb für Plastikverarbeitung Oromo
- Betrieb Optische Erzeugnisse Oromo
- Betrieb ABA Photoolitk Mašiner

Die Fabrik "Joze Kerencic" ist ein Unternehmen, das in der Produktion von Metall- und Plastik-Erzeugnissen tätig ist. Die Fabrik wurde im Jahr 1960 gegründet und hat seitdem einen stetigen Aufwuchs erlebt. Die Produktionen sind in fünf organisatorische Einheiten unterteilt, die jeweils für einen bestimmten Bereich der Produktion zuständig sind. Die Fabrik hat auch den Erfolg der Export auf Weltmarkt erreicht, weil sie die Ballistungen und PEZ - Dispersant exportiert.

K A Z A L O

- Tone LUSKOVIČ
Ob izdaji Zbornika Ormož skozi stoletja II 5
- Andrej FEKONJA
Pregled arhivske dejavnosti na Ormoško–Ptujskem območju v luči dela profesorja Antona Klasinca 7
- Marjana TOMANIČ–JEVREMOV
Arheološka raziskovanja Ormoža in njegove okolice 25
- Jože CURK
Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož 61
- Jože MLINARIČ
Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja 81
- Marjeta CIGLENEČKI
Na novo odkriti gotski plastiki iz Velike Nedelje 99
- Peter KLASINC
Popis vinske desetine gosposčine Ormož iz leta 1482 in urbar za Ormoški okoliš iz leta 1486 111
- Gernot FOURNIER
K zgodovini letnih in tedenskih sejmov v Ormožu 131
Zur Geschichte der Jahr– und Wochenmärkte in Friedau 135
- Marija HERNJA MASTEN
Lončarski ceh v Ormožu iz leta 1746 139
- Kristina ŠAMPERL–PURG
Stara zemljiška knjiga za sodni okraj Ormož 1780–1851 155
- Gerald GÄNSER
Tako imenovani "Tanzhoferjev frajovž" v Ormožu 163
Das sogenannte "Tanzhoferische Freihaus" zu Friedau 165
- Nada JURKOVIČ
Telovadno društvo Sokol Ormož 1912–1941 169

Ljubica ŠULIGOJ Kmečko vprašanje in društva kmetiskih fantov in deklet na Ormoškem območju med obema vojnama	177
Albin BARLE – Zoran Kurirska postaja TV–15 S	209
Nežka VAUPOTIČ Od čitalniške do splošnoizobraževalne knjižnice	219
Jaka EMERŠIČ Marjetka LEGAT Nekatere pomembnejše osebnosti Ormoža in njegove okolice	233
Brane OBLAK Okrajni premogovniki Sodinci, Vičanci in Podgorci	249
Slavica TOVŠAK Utrinki iz Ormoške zgodovine v nekaterih fondih družbenopolitičnih organizacij in sodstva v Mariborskem arhivu	257
Dušan MOŠKON Ormož v iskanju lastnega urbanistično–arhitekturnega izraza	265
Ivo RAJH Razvoj Ormoške občine po letu 1973	281
Franc DEBELJAK Nastanek in razvoj Tovarne plastičnih in optičnih izdelkov Jože Kerenčič Ormož	285

ORMOŽ
SKOZI STOLETJA II

Ljudi
Peter Klavžar

Založba
SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

Oblikovano in tiskano november 1971
Gornji-Rogina, Radenci
v sodelovanju z MIP - PE Maribor

SLIKA NA OVITKU

Mesto in grad Ormož
(Statt und Schloss FRIDAV)
Georg Matthäus Vischer
TOPOGRAPHIA DUCATUS
STIRIAE
Gradec 1681
Ivan Stopar
Cankarjeva založba
Ljubljana 1971
slika 24.

**ORMOŽ
SKOZI STOLETJA II**

Uredil
Peter Klasinc

Založila
SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

Oblikovano in razmnoženo novembra 1983
Černel–Rogina, Radizel
v sodelovanju z MIP – PE Maribor

ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA PTUJ

9776 / 2

Domoznanski oddelek

908

ORMOŽ

12

977612

908(497.4 Ormož)(082)

0304565

KNJIŽNICA IVANA POTRGA PTUJ

COBISS o

